T LA PREMIUL SAMUEL JOHNSON

RUBICON

TRIUMFUL ŞI TRAGEDIA ROMEI REPUBLICANE

TOM HOLLAND

Tom Holland
RUBICON. The Triumph and Tragedy of the Roman Republic
Copyright © Tom Holland, 2004
Tom Holland
RUBICON. Triumful și tragedia Romei Republicane
Copyright © 2007, Editura BIC ALL

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
HOLLAND, TOM
Rubicon: triumful și tragedia Romei Republicane /
Tom Holland; trad.: Doina Lică. - București: BIC ALL, 2007
Index
ISBN 978-973-571-695-X

I. Lică, Doina (trad.)
94(37)

Toate drepturile rezervate Editurii BIC ALL.
Nici o parte din acest volum nu poate fi copiată
fără permisiunea scrisă a Editurii BIC ALL.
Drepturile de distribuție în străinătate aparțin
în exclusivitate editurii.
All rights reserved. The distribution of this book outside Romania, without the written permission of BIC ALL, is strictly prohibited.
Copyright © 2007 by BIC ALL.

Editura BIC ALL:	Bd. Constructorilor, nr. 20A, sector 6, cod 061317 – București Tel.: 402 26 00 Fax: 402 26 10
Departamentul distribuție:	Tel.: 402 26 34
Comenzi la:	comenzi@all.ro www.all.ro
Redactor:	Diana Mandache
Coperta:	Alexandru Novac
Ilustrația copertei:	Roma. Forul Roman în anul 1900 (colecția Diana Mandache)

RUBICON

TRIUMFUL ŞI TRAGEDIA ROMEI REPUBLICANE

TOM HOLLAND

Traducere de: Doina Lică

ALL

Tom Holland, scriitor britanic născut la Salisbury, în sudul Angliei și-a făcut studiile universitare la Cambridge și Oxford. A scris mai multe lucrări de popularizare istorică, printre care 'Persian Fire', 'Attis', 'The Secret Life of Lord Byron', etc. A adaptat scrieri din Herodot, Homer, Tucidide sau Vergilius pentru BBC Radio 4. A fost nominalizat în 2004 la Premiul *Samuel Johnson* patronat de *BBC Four*. Este câștigătorul Premiului pentru istorie Hessell-Tiltman (2004).

Extrase din recenzii:

„Sunt profund îndatorat lui Tom Holland nu numai pentru că mi-a reîmprospătat memoria cu faptele marilor figuri istorice ale lumii romane – Pompei și Crassus, Cato, Cicero și Caesar – dar și pentru explicarea esenței lucrurilor și faptelor care au făcut din Roma cea mai mare superputere pe care a cunoscut-o lumea, de ce a rezistat secole de-a rândul și ce a cauzat prăbușirea ei."

Daily Mail

„O carte scrisă într-o manieră modernă, armonioasă, care observă cu finețe procesele istorice, ceea ce are ca efect lectura ei într-o manieră destinsă, dar informativă."

Observer

„Carte captivantă și enorm de interesantă. Este o creație care abundă în dramă și spectacol ... dar adevărata atractie a lucrării lui Tom Holland este inteligența cu care e scrisă și reușita identificării faptelor deseori sângeroase ale acelor vremuri cu sensibilitățile din zilele noastre."

Sunday Times (Cartea anului)

Cuprins

Mulțumiri
Lista hărților
Notă la ediția în limba română
Prefață

1. Republica paradoxală
2. Blestemul Sibyllei
3. Norocul e o doamnă
4. Întoarcerea băștinașului
5. Faima e stimulentul
6. Un ospăț cu hoituri
7. Datoria față de plăcere
8. Triumviratul
9. Aripile lui Icar
10. Războiul mondial
11. Sfârșitul Republicii

Cronologie
Note
Bibliografie
Indice

Pentru Eliza.
Bun venit pe lume.

Mulțumiri

Datorez recunoștință multor oameni pentru ajutorul pe care mi l-au acordat la scrierea acestei cărți. Editorilor mei, Richard Beswick și Stephen Guise de la Londra și Bill Thomas și Gerry Howard de la New York. Celui mai bun dintre agenți și celui mai drag dintre prieteni, Patrick Walsh. Lui Jamie Muir, pentru că a fost primul care a citit manuscrisul și pentru întreaga lui prietenie fără rezerve, pentru încurajări și sfaturi. Lui Caroline Muir, pentru că mi-a venit în ajutor ori de câte ori neputința mea de a fi un serios *pater familias* a amenințat să mă copleșească. Lui Mary Beard, pentru că m-a salvat de mai multe greșeli decât aș fi putut suporta să număr. Lui Catharine Edwards, pentru același lucru. Lui Lizzie Speller, pentru că a fost la fel de obsedată de bucla lui Pompei ca și mine și pentru toate discuțiile purtate și sprijinul acordat. Tuturor celor de la *British School* din Roma și lui Hilary Bell, pentru că nu s-a plâns (prea mult) că am târât-o să vadă încă o colecție de monede. Personalului de la *London Library* și de la biblioteca din cadrul *Society for the Promotion of Roman Studies*. Lui Arthur Jarvis și Michael Symonds, pentru că m-au inițiat în istoria târzie a Republicii. Și, cel mai mult, desigur, iubitei mele soții și iubitei mele fiice, Sadie și Katie, pentru că m-au ajutat să rămân cu mintea întreagă atunci când se părea că nu voi mai avea niciodată timp pentru altceva decât pentru romani: *ita sum ab omnibus destitutus ut tantum requietis habeam quantum cum uxore et filiola consumitur**.

* "sunt atât de părăsit de toți încât singurele clipe de tihnă sunt cele pe care le petrec cu soția și fiica", Cicero, *Ad Atticum*, I. 18.1 – n.r.

Lista hărților

1. Lumea romană în anul 140 î.Hr.
2. Roma în anul 140 î.Hr.
3. Italia în secolul I î.Hr.
4. Campania în secolul I î.Hr.
5. Forul și împrejurimile sale
6. Bazinul mediteranean de Est în anul 50 î.Hr.
7. Galia în anul 60 î.Hr.
8. Roma în anul 14 d.Hr.
9. Lumea romană în anul 14 d.Hr.

Notă la ediția în limba română

În editarea acestei cărți s-a ales folosirea variantei în limba latină pentru nume proprii, în special pentru antroponime. S-au făcut și unele excepții, datorate folosirii frecvente în lucrările publicate în limba română (spre exemplu Horațiu, Plutarh), dar s-a preferat scrierea variantei clasice pentru Caesar în loc de Cezar. Pentru toponime s-a preferat în cele mai multe cazuri folosirea variantei în limba română, dar s-a păstrat denumirea latină pentru locuri istorice precum *Comitium*, *Rostra*, *Campus Martius*, etc. La note, titlurile autorilor clasici au fost menționate în varianta lor originală, latină sau greacă, iar în paranteze s-a trecut titlul românesc, pentru lucrările care au fost traduse în limba română. De asemenea, au fost introduse note de subsol pentru anumiți termeni latini de instituții, funcții, sau a fost explicată etimologia unor cuvinte.

Prefață

10 ianuarie, al șapte sute cincilea an de la întemeierea Romei, al patruzeci și nouălea înainte de nașterea lui Hristos. Soarele a apus de mult în spatele Munților Apenini. Aliniați în ordine de marș, soldații din Legiunea a XIII-a stăteau grupați în întuneric. Oricât de rece era noaptea, ei se obișnuiseră cu extremele. Căci de opt ani îl urmau pe guvernatorul Galiei în campanie după campanie, una mai sângeroasă ca alta, prin zăpadă, prin căldura verii, până la marginea lumii. Acum, revenind din sălbăticia barbară a nordului, s-au pomenit suspendați la o frontieră mult diferită. În fața lor curgea un râu îngust. De partea legionarilor se afla provincia Galiei; de partea mai îndepărtată, Italia și drumul ce ducea la Roma. Dacă ar urma acest drum, totuși, soldații din Legiunea a XIII-a ar comite un delict extraordinar, încălcând nu doar limitele provinciei lor, ci și legile cele mai stricte ale poporului roman. Ar declara într-adevăr război civil. Totuși, aceasta a fost o catastrofă pentru care legionarii, mergând spre graniță, s-au dovedit bine pregătiți. Bătând din picioare din cauza frigului, așteptau trompeții să-i cheme la acțiune. Să-și pună arma pe umăr, să avanseze – să traverseze Rubiconul.

Dar când vor fi chemați? Pierdut în noapte, cu apele umflate de zăpezile din munți, râul putea fi auzit, dar niciun sunet de trompetă. Soldații din Legiunea a XIII-a își ciuleau urechile. Nu erau obișnuiți să fie lăsați să aștepte. În mod normal, când amenința bătălia, se mișcau și loveau ca fulgerul. Generalul lor, guvernatorul Galiei, era un om renumit pentru hotărâre, surpriză

și viteză. Nu doar atât, dar le-a dat ordinul de a trece Rubiconul chiar în după-amiaza aceea. Așa că de ce, acum când au ajuns în sfârșit la graniță, s-au oprit brusc? Puțini îl vedeau pe general în întuneric, dar ofițerilor săi superiori, adunați în jurul lui, le apărea chinuit de nehotărâre. În loc să facă oamenilor semnul „înainte", Gaius Iulius Caesar se uita la apele tulburi ale Rubiconului, fără să spună nimic. Iar mintea îi lucra în tăcere.

Romanii aveau un cuvânt pentru un asemenea moment: *discrimen* îi spuneau – o clipă de tensiune încărcată de primejdii și chinuri, când realizările unei vieți întregi pot atârna în balanță. Cariera lui Caesar, ca și aceea a oricărui roman ce aspira la faimă, a fost o succesiune de asemenea momente de criză. De multe ori și-a primejduit viitorul – și de multe ori a ieșit triumfător. Pentru romani, acesta era însemnul bărbăției. Totuși, dilema cu care se confrunta Caesar pe malurile Rubiconului era extrem de chinuitoare – și cu atât mai mult cu cât reprezenta consecința succeselor sale anterioare. În mai puțin de un deceniu, el a silit să capituleze 800 de orașe, 300 de triburi și Galia întreagă – și, cu toate acestea, pentru romani, triumfurile excesive pot fi cauză de neliniște, ca și de bucurie. Ei erau cetățenii unei republici, la urma urmei, și nu-i putea fi îngăduit nimănui să-și pună tovarășii mereu în umbră. Dușmanii lui Caesar, invidioși și înfricoșători, au uneltit îndelung să-l îndepărteze de la conducere. Acum, în sfârșit, în iarna anului 49, au reușit să-l prindă la cotitură. Pentru Caesar, a sosit până la urmă momentul adevărului. Putea fie să se supună legii, să predea comanda și să asiste la sfârșitul carierei sale – fie să treacă Rubiconul.

„Zarul a fost aruncat."* Doar ca un jucător, într-un exces de pasiune a jucătorului, a putut Caesar până la urmă să dea ordin legionarilor să înainteze. Miza s-a dovedit prea mare pentru un

* Citat de obicei în latină – *alea iacta est* – dar de fapt preluat de la dramaturgul atenian Menander și exprimat de Caesar în greacă. Vezi Plutarh, *Pompeius*, 60 (Plutarh, *Pompeius*, în Plutarh, *Vieți paralele*, vol. IV, trad. N. I. Barbu, Editura Științifică, București, 1969, p. 304 – „aruncă-se zarul") și *Caesar*, 32 (Plutarh, *Caesar*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. III, 1966, p. 486 – „fie zarul aruncat")

calcul rațional. Și imposibil de măsurat. Pătrunzând în Italia, Caesar știa că riscă un război mondial, căci le mărturisise acest lucru tovarășilor săi, cutremurându-se la o asemenea perspectivă. Cu toate că era clarvăzător, nici măcar Caesar nu putea anticipa toate consecințele deciziei sale. Pe lângă „moment de criză", *discrimen* mai avea un înțeles: „linie de separație". Era ceea ce, în orice sens, avea să se dovedească Rubiconul. Traversându-l, Caesar a târât într-adevăr lumea în război, dar a contribuit și la pierderea vechilor libertăți ale Romei, ca și la instaurarea ulterioară a unei monarhii – evenimente de primă importanță pentru istoria Occidentului. La multă vreme după prăbușirea Imperiului Roman, contrariile revelate de Rubicon – libertate și despotism, anarhie și ordine, republică și autocrație – vor continua să obsedeze imaginația succesorilor Romei. Oricât de mic și obscur era râul, atât de neînsemnat, încât locul unde se afla a fost până la urmă uitat, totuși numele îi mai este cunoscut. Nici nu e de mirare. Atât de importantă a fost trecerea Rubiconului de către Caesar, încât a ajuns să semnifice de atunci orice pas hotărâtor.

Cu el, se încheia o perioadă istorică. Odată, existaseră orașe libere presărate în întregul bazin mediteranean. În lumea greacă, dar și în Italia, aceste orașe fuseseră locuite de oameni care se identificau nu ca supuși ai unui faraon sau rege al regilor, ci drept cetățeni, și care erau mândri de valorile ce-i deosebeau de sclavi – libertatea de a vorbi, proprietatea privată, drepturile în fața legii. Treptat totuși, odată cu apariția de noi imperii, prima oară cel al lui Alexandru cel Mare și al succesorilor săi, apoi cel roman, independența unor asemenea cetățeni a fost suprimată peste tot. Până în secolul I î.Hr., a mai rămas un singur oraș liber, care era chiar Roma. Atunci Caesar a trecut Rubiconul, Republica s-a prăbușit și nu a mai rămas niciunul.

Drept urmare, s-au încheiat o mie de ani de autoguvernare civică și, timp de alți o mie și ceva, aceasta nu va redeveni o realitate vie. Începând cu Renașterea, au existat multe încercări de a traversa Rubiconul înapoi, de a reveni pe malul său îndepărtat, de a lăsa autocrația în urmă. Revoluția engleză, cea

americană și cea franceză s-au inspirat conștient din exemplul Republicii romane. „În ceea ce privește rebeliunea în particular împotriva monarhiei", se plângea Thomas Hobbes, „una dintre cele mai frecvente cauze ale sale este citirea cărților de politică și a poveștilor din antichitatea greacă și romană."[1] Desigur că avantajul unei republici libere nu era singura lecție ce trebuia învățată din dramele istoriei Romei. Napoleon însuși, la urma urmei, a ajuns din consul împărat și, în decursul secolului al XIX-lea, cuvântul aplicat îndeobște regimurilor bonapartiste a fost „Caesarist". Prin anii 1920 și 1930, când republicile de pretutindeni păreau să se prăbușească, cei care s-au încoronat după ruinarea lor au făcut rapid comparația cu agonia predecesoarei lor antice. În 1922, Mussolini a propagat deliberat mitul unui marș eroic, în genul lui Caesar, spre Roma. El nu a fost singurul care a crezut că s-a trecut un nou Rubicon. „Cămașa cafenie probabil că nu ar fi existat fără cămașa neagră", a recunoscut ulterior Hitler. „Marșul spre Roma a fost unul dintre punctele de cotitură din istorie."[2]

Odată cu fascismul, o lungă tradiție în politica occidentală a atins un apogeu monstruos și apoi a murit. Mussolini a fost ultimul lider din lume care s-a inspirat din exemplul Romei antice. Fasciștii desigur au fost electrizați de cruzimea, aroganța, duritatea sa, însă astăzi chiar și cele mai nobile idealuri ale sale, idealurile privind cetățeanul activ, care l-au impresionat odată atât de mult pe Thomas Jefferson, au ieșit din modă. Prea rigide, prea serioase, semănând prea mult cu dușurile reci. Nimic, în epoca noastră agresiv de postmodernă, nu poate fi mai lipsit de interes decât clasicii. Cultul eroilor romani e *atât* de caracteristic secolului al XIX-lea. Ne-am eliberat, cum a spus odată John Updike, „de toate acele vechi valori romane opresive".[3] Nu mai sunt privite, așa cum au fost timp de secole, ca sursa principală a drepturilor noastre civile moderne. Puțini se întreabă de ce, pe un continent neimaginat de antici, un al doilea Senat trebuie să stea pe o a doua Colină a Capitoliului. Partenonul poate străluci încă în imaginația noastră, însă Forul abia dacă mai pâlpâie. Și totuși, noi, cei din democrațiile occidentale, greșim dacă ne

căutăm rădăcinile doar în Atena. Suntem, cu bune și cu rele, și moștenitorii Romei republicane. Dacă nu ar fi fost deja atribuit titlul acestei cărți, aș fi numit-o *Cetățeni* – căci ei sunt protagoniștii, iar tragedia prăbușirii Republicii este a lor. Și poporul roman s-a săturat până la urmă de virtuțile antice, preferând avantajele sclaviei ușoare și ale păcii. Mai degrabă pâine și circ decât nesfârșite războaie de exterminare. Așa cum romanii înșiși au recunoscut, libertatea lor a conținut sâmburele propriei prăbușiri, o idee capabilă să inspire o amplă și sumbră campanie moralizatoare sub domnia lui Nero sau Domițian. Iar în decursul secolelor ce au urmat, ea nu și-a pierdut niciodată puterea de a deranja.

Desigur, a insista că libertatea romană a fost odată mai mult decât o zgomotoasă mascaradă nu înseamnă a pretinde că Republica a fost vreodată un paradis al democrației sociale. Nu a fost. Libertatea și egalitarismul au reprezentat, pentru romani, lucruri foarte diferite. Doar sclavii legați pe același lanț erau cu adevărat egali. Pentru un cetățean, esența vieții era competiția, iar averea și voturile, măsurile acceptate ale succesului. Peste toate acestea, desigur, Republica a fost o supraputere, cu o sferă de influență și o preponderență destul de nouă în istoria occidentală. Totuși, nimic din toate acestea – nici măcar când s-a recunoscut așa ceva – nu diminuează neapărat relevanța Republicii pentru vremurile noastre. Chiar dimpotrivă, se poate spune.

Într-adevăr, de când am început să scriu această carte, comparația între Roma și Statele Unite din vremurile moderne a devenit un clișeu. Pentru istoric, experiența de a fi preocupat de probleme curente e mai obișnuită decât se poate crede. Se întâmplă adesea ca perioade ce păreau străine și îndepărtate să intre deodată, în mod surprinzător, în atenție. Lumea clasică mai ales, atât de asemănătoare cu a noastră, atât de ciudată, a avut întotdeauna această calitate caleidoscopică. Cu câteva decenii în urmă, la sfârșitul anilor 1930, marele clasicist de la Oxford Ronald Syme a văzut în urcarea la putere a Caesarilor o „revoluție romană", o prefigurare a perioadei dictatorilor fasciști și comuniști. Astfel Roma a fost mereu interpretată și

reinterpretată în lumina frământărilor din lume. Syme era moştenitorul unei lungi şi onorabile tradiţii, mergând până la Machiavelli, care a tras învăţăminte din istoria Republicii atât pentru propriul său oraş natal, Florenţa, cât şi pentru acel omonim al distrugătorului Republicii, Cesare Borgia. „Oamenii prudenţi sunt obişnuiţi să spună – şi asta nu în grabă sau fără o bază valabilă – că acela care va prevedea ce urmează trebuie să reflecteze asupra a ceea ce a fost, căci tot ce se întâmplă în lume în orice clipă seamănă realmente cu ceea ce s-a petrecut în vremurile antice."[4] Dacă există perioade când această afirmaţie poate părea bizară, există perioade când nu pare astfel – iar prezentul este cu siguranţă una dintre ele. Roma a fost prima şi – până recent – singura republică ridicată vreodată la rangul de putere mondială şi este într-adevăr greu de imaginat un episod din istorie care să reprezinte o oglindă mai interesantă a ceea ce se întâmplă acum. Nici nu se pot întrezări în oglindă doar contururile aproximative ale geopoliticii, globalizării şi *pax Americana*, palide şi distorsionate. Şi ciudăţeniile, şi obsesiile noastre, de la crapul koi la Mockney* şi la bucătari celebri, nu pot să nu-i inspire istoricului care studiază Roma republicană un anumit sentiment de *déjà vu*.

Totuşi, paralele pot induce în eroare. Romanii, se înţelege de la sine, au trăit în condiţii – fizice, emoţionale, intelectuale – profund diferite de ale noastre. Ce ne surprinde la civilizaţia lor ca fiind asemănătoare cu caracteristicile civilizaţiei noastre este un fapt recunoscut, dar aceasta nu este întotdeauna o regulă. Adesea, de fapt, romanii sunt extrem de ciudaţi când par foarte obişnuiţi. Un poet care deplânge cruzimea iubitei sale sau un tată, moartea fiicei, poate părea că ne vorbeşte direct despre ceva permanent din natura umană şi totuşi ce ciudat ne-ar suna nişte presupuneri ale unui roman despre relaţiile sexuale sau viaţa de familie. Ca şi valorile care dau viaţă Republicii înseşi, dorinţele cetăţenilor ei, ritualurile şi codurile comportamentului lor. Dacă

* Mockney – vorbire afectată care imită accentul cockney (dialect vorbit în cartierul de est al Londrei); cuvânt format din *mock* (ridiculizat; fals) şi *cockney* – n.t.

înțelegem toate acestea, mult din ceea ce ne șochează legat de romani ca fiind aberant, acțiuni care, pentru modul nostru de gândire, par crime evidente, pot fi, dacă nu iertate, măcar mai bine înțelese. Curgerea sângelui în arenă, distrugerea unei mari cetăți, cucerirea lumii – sunt, pentru modul de gândire al romanilor, realizări glorioase. Doar înțelegând de ce, putem spera să înțelegem Republica însăși.

În mod firesc, este o încercare primejdioasă și donquijotească aceea de a intra în spiritul unei epoci de mult apuse. Întâmplător, pentru ultimii douăzeci de ani ai Republicii există cele mai multe documente din istoria Romei, care, pentru clasicișți, reprezintă o bogăție de dovezi – discursuri, memorii, până și corespondență personală. Totuși, chiar și acestea strălucesc ca niște comori doar pentru că sunt proiectate pe un asemenea întuneric. Într-o zi, poate, când documentele secolului al XX-lea d.Hr. vor fi ajuns la fel de fragmentate ca și acelea din Roma antică, va fi scrisă o istorie a celui de al doilea război mondial, care se va baza doar pe emisiunile lui Hitler și pe memoriile lui Churchill. Va fi o istorie lipsită de toate dimensiunile experienței: nicio scrisoare de pe front, niciun jurnal al luptătorilor. Tăcerea va fi ceva cu care cercetătorul de istorie antică este foarte obișnuit, căci, ca să stâlcim cuvintele lui Fluellen, un personaj shakespearian, „în *tapăra* lui Pompei nu era nici flecăreala, nici *zapaceala*".* Nici în coliba țăranului, nici în cocioaba locuitorului din mahala, nici în baraca sclavului de pe câmp. Este adevărat că femeile pot fi auzite uneori, dar numai cele nobile și chiar și acelea invariabil când sunt citate – sau citate greșit – de bărbați. În istoria Romei, a căuta detalii despre cineva din afara clasei conducătoare este echivalent cu a alege aurul din nisip.

Chiar relatările privind evenimentele importante și oamenii excepționali, oricât de magnifice pot părea, sunt cu adevărat o ruină mutilată, ca un apeduct peste Campagna, arcuri întinse și

* Shakespeare, *Henric al V-lea*, trad. Ion Vinea, scena 4, actul 1, în Shakespeare, *Opere complete*, vol. IV, Editura Univers, București, 1985, p. 392 – n.t.

apoi brusc, câmpii. Romanii înșiși s-au temut întotdeauna că acesta s-ar putea să le fie destinul. Așa cum spunea Sallustius, primul lor mare istoric, „de bună seamă, întâmplarea hotărăște în fiece lucru; ea, mai mult după bunul ei plac decât după adevăr, ridică în slavă și lasă în întuneric."[5] Ca o ironie a sorții, destinul propriilor sale scrieri a fost de a ilustra această amară reflecție. Adept al lui Caesar, Sallustius a compus o istorie a anilor ce au precedat imediat urcarea la putere a stăpânului său, o lucrare apreciată unanim de cititorii ei ca definitivă. Dacă aceasta ar fi supraviețuit, am fi avut o relatare a unui contemporan cu privire la un deceniu, din 78 până în 67 î.Hr., bogată în evenimente decisive și dramatice. După cum stau lucrurile, din capodopera lui Sallustius au rămas doar fragmente disparate. Din acestea și din alte frânturi de informații, încă se poate reconstrui o narațiune – dar ce s-a dus nu mai poate fi recuperat niciodată.

Nu e de mirare dacă istoricii tind să se teamă că par excesiv de dogmatici. Nu scrieți mai mult decât o frază despre lumea antică și tentația este imediat de a o califica. Chiar și atunci când sursele abundă, nesiguranțele și discrepanțele apar pretutindeni. Luați, de exemplu, celebrul eveniment după care această carte și-a primit titlul. Faptul că traversarea a avut loc așa cum am descris-o eu este probabil, dar în niciun caz sigur. O sursă ne spune că Rubiconul a fost trecut după răsăritul soarelui. Altele dau de înțeles că avangarda trecuse deja în Italia atunci când Caesar însuși a ajuns pe malurile râului. Chiar și data poate fi dedusă doar din evenimente colaterale. S-a creat un consens între cercetători în privința lui 10 ianuarie, dar se poate susține orice zi între 10 și 14 – și, în plus, datorită ciudățeniilor calendarului preiulian, ceea ce romanii numeau ianuarie era de fapt noiembrie al nostru.

Pe scurt, cititorul trebuie să considere de la sine înțeles faptul că multe afirmații din această carte pot fi în mod plauzibil contrazise printr-o interpretare opusă. Nu este, mă grăbesc să adaug, o expresie de resemnare. E mai degrabă o prefață necesară la o relatare încropită prin punerea cap la cap a unor frânturi, dar în așa fel încât să mascheze unele dintre cele mai

vizibile îmbinări și goluri. Faptul că e posibil să faci așa ceva, că o poveste coerentă poate fi compusă într-adevăr din evenimentele căderii Republicii, a fost întotdeauna, pentru clasicişti, una din marile atracții ale perioadei. Cu siguranță nu văd niciun motiv să-mi cer scuze pentru asta. După o îndelungată perioadă de dizgrație, istoria narativă este acum categoric din nou la modă – și chiar dacă, așa cum susțin mulți, ea poate funcționa doar impunând evenimentelor accidentale din trecut un model artificial, acest lucru în sine nu trebuie să fie un inconvenient. Într-adevăr, ne poate ajuta să ne apropiem de spiritul romanilor înșiși. La urma urmei, puțini au fost cetățenii care nu s-au imaginat eroi ai propriei istorii. Aceasta a constituit o atitudine care a contribuit mult la dezastrul Romei, dar a și dat epicii privind căderea Republicii tenta sa ciudat de vie și de eroică. La abia o generație după apariția sa, oamenii își scuturau deja capul a mirare, uluiți că o asemenea perioadă și asemenea giganți au putut exista. Peste o jumătate de secol, panegiristul împăratului Tiberiu, Velleius Paterculus, a putut exclama: „Pare o sarcină aproape de prisos să atragi atenția asupra unei perioade când au trăit oameni de un asemenea caracter extraordinar"[6] – și apoi imediat s-o și descrie. El știa, așa cum știau toți romanii, că în acțiune, în marile fapte și în realizările remarcabile se arăta în modul cel mai glorios geniul poporului său. Deci prin narațiune acest geniu putea fi cel mai bine înțeles.

La mai bine de două milenii după căderea Republicii, „caracterul extraordinar" al bărbaților – și femeilor – care au jucat în piesa sa încă uimește. Dar uimește și – mai puțin cunoscută poate decât Caesar sau Cicero sau Cleopatra, dar mai remarcabilă decât oricare dintre ei – Republica romană însăși. Dacă mai sunt multe pe care nu le vom ști niciodată despre ea, mai sunt încă multe de readus la viață, cetățenii ei ieșind pe jumătate din marmura antică, cu fețele iluminate de un fundal de aur și foc, strălucirea unei lumi străine, și totuși uneori ciudat de familiare.

E în firea tuturor oamenilor
să iubească libertatea și să urască sclavia.

Caesar, *De Bello Gallico*

Puțini oameni doresc libertatea,
cei mai mulți vor stăpâni legitimi.

Sallustius, *Historiae*

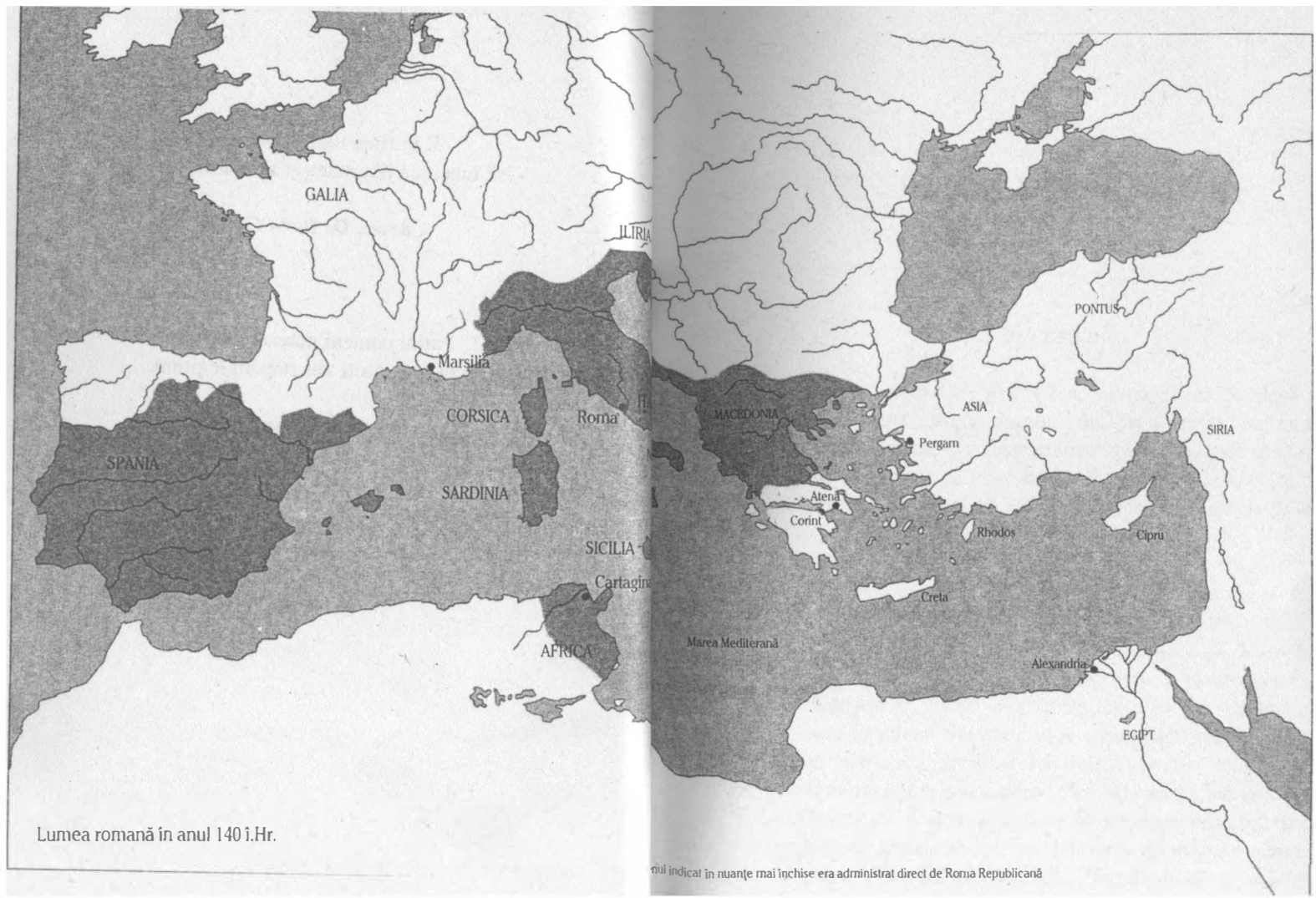

Lumea romană în anul 140 î.Hr.

...nul indicat în nuanțe mai închise era administrat direct de Roma Republicană

1

REPUBLICA PARADOXALĂ

Voci ancestrale

La început, înainte de Republică, Roma a fost condusă de regi. Despre unul dintre aceştia, un tiran trufaş pe nume Tarquinius, se spunea o poveste ciudată. Odată, în palatul său, a venit o bătrână. Avea în braţe nouă cărţi. Când i le-a oferit lui Tarquinius, el i-a râs în faţă, atât de fabulos era preţul pe care-l cerea. Bătrâna, nefăcând nicio încercare de a se târgui, s-a întors şi a plecat fără un cuvânt. A ars trei dintre cărţi şi apoi, reapărând în faţa regelui, i-a oferit volumele rămase, la acelaşi preţ ca înainte. Pentru a doua oară, deşi cu mai puţină încredere de sine de data asta, regele a refuzat şi, pentru a doua oară, bătrâna a plecat. Tarquinius a început să se îngrijoreze pentru ceea ce poate refuza, aşa că, atunci când misterioasa babă a reapărut, de data aceasta cu numai trei cărţi, el le-a cumpărat repede, deşi a trebuit să plătească preţul cerut iniţial pentru toate nouă. Luându-şi banii, bătrâna a dispărut, fără să se mai arate vreodată.

Cine fusese ea? Cărţile s-au dovedit a conţine profeţii atât de convingătoare, încât romanii au înţeles curând că o singură femeie putea fi autoarea – Sibylla. Totuşi, aceasta a fost o identificare ce abia ridica şi alte probleme, căci legendele despre Sibylla erau ciudate şi derutante. Pe baza presupunerii că a prezis războiul troian, oamenii s-au întrebat dacă ea nu este o combinaţie de zece profetese, sau nemuritoare, sau destinate a trăi o mie de ani. Unii – cei mai rafinaţi – s-au întrebat chiar dacă

a existat cu adevărat. De fapt, se puteau afirma cu reală siguranță numai două lucruri – că, scrise mărunt și fin, în greaca veche, cărțile ei au existat cu certitudine și că în ele se putea citi schema evenimentelor ce urmau să aibă loc. Romanii, datorită nepriceperii lui Tarquinius de-a încheia un târg, s-au pomenit cu o fereastră deschisă către viitorul lumii.

Nu că aceasta l-ar fi ajutat mult pe Tarquinius. În anul 509 î.Hr., el a fost înlăturat în urma unei lovituri de palat. Roma fusese condusă de regi peste două sute de ani, chiar de la fondarea cetății, însă Tarquinius, al șaptelea din dinastie, avea să fie și ultimul.* Cu alungarea sa, monarhia însăși a fost răsturnată, iar în locul ei, proclamată republica liberă. De atunci, titlul de „rege" avea să fie privit de poporul roman cu o ură aproape patologică, stârnind, de câte ori era menționat, rețineri și fiori. Libertatea fusese deviza loviturii de palat împotriva lui Tarquinius, iar libertatea, libertatea unui oraș fără stăpân, era acum consfințită ca drept din naștere și măsură a fiecărui cetățean. Pentru a o feri de ambițiile unor viitori posibili tirani, întemeietorii Republicii au optat pentru o formulă remarcabilă. Din prudență, au împărțit puterile exilatului Tarquinius între doi magistrați, amândoi aleși, fără a i se permite niciunuia să stea în funcție mai mult de un an. Aceștia erau consulii,** iar prezența lor în fruntea concetățenilor, unul veghind împotriva ambițiilor celuilalt, a fost o expresie vie a principiului călăuzitor al Republicii – că niciodată nu i se va mai permite unui singur om să guverneze ca o autoritate supremă în Roma. Totuși, deși inovația cu consulatul părea extraordinară, nu a fost atât de radicală, încât să-i despartă pe romani complet de trecutul lor. Monarhia a fost abolită, dar cam atât. Rădăcinile noii Republici erau adânci în timp – adesea chiar foarte adânci. Consulii înșiși, ca un privilegiu al funcției lor, și-au tivit togile cu purpuriul regilor. Când își consultau auspiciile, făceau aceasta conform

* Deși, după Varro, marele erudit din ultima perioadă a Republicii, Tarquinius cel vizitat de Sibylla a fost Tarquinius Priscus, al *cincilea* rege al Romei.

** Consulii s-au numit inițial pretori. Nebulozitatea din istoria timpurie a Romei e împânzită cu asemenea confuzii.

ritualurilor dinainte de întemeierea Romei. Și atunci, desigur, cel mai fantastic lucru, erau cărțile rămase în urma exilatului Tarquinius, cele trei suluri misterioase cu profeții, scrierile vechii și foarte posibil veșnicei Sibylla.

Atât de delicate erau informațiile oferite de acestea, încât accesul la ele era strict controlat, ca un secret de stat. Cetățenii care erau prinși copiindu-le erau închiși într-un sac și aruncați în mare. Doar în cele mai periculoase împrejurări, când prevestiri înfricoșătoare avertizau Republica de catastrofe iminente, era permis să se consulte cărțile. Atunci, odată ce orice alternativă a fost eliminată, magistrați numiți special erau mandatați să urce la templul lui Jupiter, unde cărțile se păstrau în condiții de securitate maximă. Sulurile erau desfășurate. Degetele urmăreau rândurile decolorate, scrise în greacă. Profețiile erau descifrate și se căutau sfaturile pentru liniștirea puterilor cerești supărate.

Iar sfaturile se găseau întotdeauna. Romanii, fiind un popor la fel de practic pe cât era de religios, nu aveau răbdare cu fatalismul. Erau interesați să cunoască viitorul doar întrucât credeau că atunci poate fi ținut mai bine sub control. Ploi de sânge, prăpăstii scuipând foc, șoareci înghițind aur: semne înspăimântătoare precum acestea erau privite ca un echivalent al portăreilor trimiși de creditori, avertizări adresate poporului roman că are datorii față de zei. Ca să-și recapete creditul, putea fi nevoie de introducerea unui cult străin în cetate, venerarea unei divinități până atunci necunoscute. Într-un mod mai caracteristic, inspira conservatorism, căci magistrații căutau cu disperare să identifice tradiția care se poate să fi fost neglijată. Restabiliți trecutul, felul cum au stat întotdeauna lucrurile, și siguranța Republicii va fi garantată.

Aceasta era o presupunere îngropată adânc în sufletul fiecărui roman. În secolul care a urmat întemeierii sale, Republica a fost în mod repetat zguduită de alte convulsii sociale, de cereri ale maselor de cetățeni pentru drepturi civile extinse și de reforme constituționale continue – și totuși, în această perioadă agitată de revolte, poporul roman nu a încetat niciodată să afișeze o serioasă repulsie față de schimbare.

Noutatea avea, pentru cetățenii Republicii, conotații sinistre. Pragmatici cum erau, puteau accepta inovația dacă părea voința zeilor sau un vechi obicei, dar niciodată pentru ea însăși. Conservatori și flexibili în egală măsură, romanii păstrau ceea ce mergea, adaptau ceea ce dădea greș și păstrau ca vechituri sacre ceea ce devenea de prisos. Republica era atât un șantier de construcții, cât și o groapă de gunoi. Viitorul Romei se construia în harababura trecutului.

Romanii înșiși, departe de a vedea aceasta ca pe un paradox, au luat-o de bună. Cum altfel să investească în orașul lor dacă nu continuând obiceiurile strămoșilor? Analiștilor străini care au avut tendința de a privi pietatea religioasă a romanilor ca pe o „superstiție"[1] și de a o considera un subterfugiu aplicat maselor de către o clasă conducătoare cinică, le-a scăpat esența. Republica nu a fost ca alte state. În timp ce orașele-state grecești erau zguduite în mod regulat de războaie civile și revoluții, Roma s-a dovedit insensibilă la asemenea dezastre. Nu o dată, în ciuda tuturor revoltelor sociale din primul secol de existență a Republicii, a curs pe străzi sângele propriilor ei cetățeni. Cât de tipic pentru greci să reducă idealul cetățeniei comune la sofism! Pentru un roman, nimic nu era mai sfânt sau mai prețios. La urma urmei, este ceea ce-l definea. Treburi de stat – *res publica* – iată ce însemna „republică". Doar văzându-se reflectat în privirea camarazilor săi, un roman putea să se considere cu adevărat bărbat.

Și auzindu-și numele în orice limbă. Un bun cetățean, în Republică, era un cetățean recunoscut ca fiind bun. Romanii nu admiteau nicio diferență între excelența morală și reputație, având același cuvânt, *honestas*, pentru amândouă. Aprobarea întregului oraș era ultima, singura probă de valoare. De aceea, ori de câte ori cetățenii supărați ieșeau în stradă, o făceau pentru a cere acces la și mai multe onoruri și glorie. Agitația civilă inspira invariabil instaurarea unei noi magistraturi: edilitatea și tribunatul în 494, chestura în 447, pretoriatul în 367. Cu cât erau mai multe funcții, cu atât mai mare era numărul de responsabilități; cu cât era mai mare numărul de responsabilități,

cu atât mai multe posibilităţi de realizare şi recunoaştere existau. Aprecierea era ceea ce fiecare cetăţean dorea cel mai mult – aşa cum ruşinea publică era ultima sa teamă. Nu legile, ci conştiinţa faptului de a fi mereu privit era ceea ce împiedica sentimentul competiţiei să degenereze în ambiţie egoistă la un roman. Deşi lupta pentru a excela era invariabil istovitoare şi implacabilă, nu exista loc de vanitate fără disciplină. Plasarea onoarei personale deasupra intereselor întregii comunităţi ţinea de comportarea unui barbar – sau, şi mai rău, de a unui rege.

În relaţiile cu tovarăşii lor, cetăţenii Republicii au fost atunci educaţi să-şi tempereze instinctele de competiţie pentru binele comun. În relaţiile cu alte state, totuşi nu-i bloca nicio inhibiţie de acest fel. Romanii au fost întotdeauna „mai doritori de glorie şi mai însetaţi de laudă decât celelalte popoare".[2] Consecinţele acestei dorinţe de onoruri erau invariabil devastatoare pentru vecinii lor. Combinaţia de eficienţă şi cruzime a legiunilor reprezenta ceva pentru care puţini adversari erau pregătiţi. Când romanii erau provocaţi să ia cu asalt o cetate, practica lor consta în a masacra orice fiinţă vie pe care o găseau. Ceea ce lăsau legionarii în urma lor putea fi întotdeauna identificat prin felul în care capetele retezate ale câinilor sau rămăşiţe de picioare de vită zăceau împrăştiate printre cadavrele umane.[3] Romanii ucideau ca să inspire groază, nu într-o frenezie sălbatică, ci precum componentele disciplinate ale unei maşini de luptă. Curajul adus în serviciul legiunilor, oţelit prin faptul că erau mândri de cetatea lor şi încrezători în destinul ei, reprezenta o emoţie pe care fiecare cetăţean era educat s-o împărtăşească. Ceva deosebit de letal – şi, pentru romani, glorios – marca genul lor de război.

Chiar şi aşa, a durat mult până când celelalte state din Italia au înţeles ce fel de prădător au în mijlocul lor. În primul secol de existenţă a Republicii, romanii au dus o luptă pentru instaurarea supremaţiei asupra unor cetăţi aflate la numai zece mile* de porţile lor. Totuşi, chiar şi cel mai sângeros carnivor este la un

* aproape 17 km – n.r.

moment dat pui, iar romanii, care atacau vite și hărțuiau mici triburi de pe dealuri, își dezvoltau instinctele necesare pentru a domina și a ucide. Până prin anii 360 î.Hr., ei și-au instituit cetatea ca stăpână a Italiei centrale. În deceniile următoare, au înaintat către nord și către sud, zdrobind opoziția oriunde o întâlneau. Până prin anii 260, cu o viteză uluitoare, au ajuns să stăpânească întreaga peninsulă. Onoarea, desigur, nu cerea mai puțin de atât. Statelor care le-au recunoscut cu umilință superioritatea, romanii le acordau favoruri, așa cum un protector consimte să acorde favoruri clienților săi, însă celor care îi sfidau, doar războaie neîntrerupte. Niciun roman nu putea tolera perspectiva ca orașul său să-și piardă reputația. Decât să îndure așa ceva, mai degrabă suporta oricâtă suferință, dusă la extrem.

A venit în curând clipa când Republica a trebuit să demonstreze asta într-o luptă adevărată până la ultima picătură de sânge. Războaiele cu Cartagina au fost cele mai groaznice pe care le-a purtat vreodată. Un oraș cu coloniști semiți de pe coasta nord-africană, dominând drumurile comerciale din vestul bazinului mediteranean, Cartagina avea resurse cel puțin la fel de mari ca și ale Romei. Deși o putere predominant maritimă, ea s-a complăcut timp de secole în scurte războaie cu cetățile grecești din Sicilia. Acum, prinși dincolo de strâmtoarea Messina, romanii reprezentau un nou factor, ce amenința, dar și intriga, în ecuația militară a Siciliei. În mod previzibil, grecii de pe insulă nu puteau rezista să nu implice Republica în ciondănelile lor veșnice cu Cartagina. La fel de previzibil, odată invitată în Sicilia, Republica a refuzat să respecte regulile. În anul 264, Roma a transformat într-un război total ceea ce fusese o dispută minoră în privința drepturilor stabilite de noua putere prin tratat. În ciuda absenței oricărei tradiții navale și a pierderii de flotă după flotă în acțiuni ostile sau furtuni, romanii au îndurat peste două decenii de sacrificii dezastruoase ca să înfrângă până la urmă Cartagina. Prin termenii tratatului de pace care li s-a impus, cartaginezii s-au retras complet din Sicilia. Fără a fi intenționat vreodată acest lucru, Roma s-a pomenit cu nucleul unui imperiu peste mare. În 227, Sicilia s-a constituit ca prima provincie romană.

Teatrul campaniilor duse de Republică avea să se extindă curând. Cartagina fusese înfrântă, dar nu zdrobită. Cu pierderea Siciliei, ea și-a îndreptat apoi atenția imperială asupra Spaniei. Înfruntând triburile sângeroase care mișunau peste tot în munți, cartaginezii au început să caute metale prețioase. Valul de bogății provenind din minele lor i-a îndreptățit în curând să se gândească la reluarea ostilităților. Cei mai buni generali ai Cartaginei nu-și mai făceau niciun fel de iluzii cu privire la natura dușmanului pe care-l înfruntau în Republică. Războiul total trebuia plătit cu aceeași monedă, iar victoria era imposibilă dacă puterea romană nu era complet distrusă.

Avea să se întâmple asta când Hannibal, în anul 218, a condus o armată cartagineză din Spania, prin Galia de sud și peste Alpi. Folosind o strategie și o tactică perfectă, depășind-o cu mult pe cea a adversarilor săi, el a înfrânt în mod senzațional trei armate romane. În a treia victorie, la Cannae, Hannibal a măturat opt legiuni, cel mai mare dezastru militar din istoria Republicii. Conform oricărei convenții și așteptări în privința războiului contemporan, Roma ar fi trebuit să recunoască triumful lui Hannibal și să încerce să ceară pacea. Dar, în fața catastrofei, ea a arătat doar o necontenită sfidare. Evident, într-un asemenea moment, romanii au cerut sfat de la profețiile Sibyllei. Acestea au indicat să se îngroape de vii doi gali și doi greci în piața orașului. Magistrații au urmat întocmai sfatul Sibyllei. Cu acest act șocant de barbarism, poporul roman a demonstrat că nu exista nimic ce el nu ar face ca să apere libertatea orașului său. Singura alternativă la libertate – așa cum fusese întotdeauna – era moartea.

Și, cu înverșunare, an după an, Republica s-a tras de la marginea prăpastiei. S-au ridicat tot mai multe armate; Sicilia a fost păstrată; legiunile au cucerit imperiul Cartaginei din Spania. La un deceniu și jumătate după Cannae, Hannibal s-a confruntat cu o altă armată romană, dar de data aceasta pe pământ african. A fost învins. Cartagina nu mai avea efective să continue lupta, iar când s-au prezentat condițiile cuceritorului, Hannibal și-a sfătuit compatrioții să le accepte. Spre deosebire de Republică

după Cannae, el a preferat să nu riște nimicirea cetății sale. Cu toate acestea, romanii nu au uitat niciodată că în Hannibal, ca strădanii și ambiții, ei au întâlnit adversarul care le semăna cel mai mult. Secole mai târziu, se găseau încă statui ale lui la Roma. Și chiar după ce au transformat Cartagina într-o ruină fără putere, confiscându-i provinciile, flota, celebrii elefanți de război, romanii au continuat să se teamă de o refacere a Cartaginei. O asemenea ură era cel mai bun compliment pe care îl puteau face unui stat străin. Nu se putea avea încredere în supunerea Cartaginei. Romanii au privit în propriile suflete și au atribuit intransigența găsită acolo celui mai mare dușman al lor.

Niciodată nu vor mai tolera existența unei puteri capabile să le amenințe propria supraviețuire. Decât să riște așa ceva, mai degrabă se simțeau perfect îndreptățiți să lanseze un atac preventiv împotriva oricărui adversar care părea să devină prea arogant. Asemenea adversari erau ușor – mult prea ușor – de găsit. Deja, chiar înainte de războiul cu Hannibal, Republica luase obiceiul de a face rapid câte o expediție ocazională în Balcani, unde magistrații săi puteau să-și permită să intimideze prințișori locali și să retraseze granițe. Așa cum confirmau italienii, romanii aveau o atracție adânc înrădăcinată pentru acest gen de comportare agresiv arogantă, reflectând hotărârea obișnuită a Republicii de a nu tolera lipsa de respect. Pentru statele duplicitare și obligatoriu agresive din Grecia, totuși, a fost o lecție din care au învățat ceva. Deruta lor era de înțeles – în primii ani ai întâlnirilor lor cu Roma, Republica nu s-a comportat deloc în stilul unei puteri imperiale obișnuite. Ca fulgerul pe un cer senin, legiunile dădeau atacuri cu efecte devastatoare și apoi, la fel de brusc, dispăreau. Cu toată furia acestor intervenții aleatorii, ele erau întrerupte de lungi perioade când Roma părea că și-a pierdut cu totul interesul față de problemele Greciei. Chiar atunci când intervenea, incursiunile ei dincolo de Adriatică continuau să fie reprezentate ca încercări de menținere a păcii. Acestea aveau drept obiect nu anexarea de teritorii, ci stabilirea clară a prestigiului Republicii și punerea la punct a oricărei puteri locale sfidătoare.

În primii ani ai intervențiilor Romei în Balcani, aceasta a însemnat efectiv Macedonia. Un regat la nord de Grecia, Macedonia dominase peninsula timp de două sute de ani. Ca moștenitor al tronului lui Alexandru cel Mare, regele țării a considerat întotdeauna de la sine înțeles faptul că putea fi oricât de arogant dorea. În ciuda unor repetate întâlniri violente cu armatele Republicii, o asemenea presupunere nu a dispărut niciodată cu totul, iar în anul 168 î.Hr., răbdarea Romei a cedat până la urmă. Abolind cu totul monarhia, Roma a împărțit în primul rând Macedonia în patru republici-marionetă, iar apoi, în 148, desăvârșind transformarea din forță de menținere a păcii în putere de ocupație, a instaurat conducerea directă. Ca și în Italia, unde drumurile se încrucișau pe teren ca fibrele unei rețele, realizările tehnicii au pus pecetea finală pe ceea ce a început cucerirea militară. Via Egnatia, o tăietură imensă de piatră și pietriș, a fost trasată prin sălbăticia Balcanilor. Mergând de la Adriatică până la Marea Egee, această magistrală a devenit legătura vitală pentru caravanele ce uneau Grecia cu Roma. Asigura și acces imediat la orizonturi chiar și mai exotice, cele de dincolo de albastrul Mării Egee, unde cetăți care străluceau de aur și marmură, bogate în opere de artă și practici culinare decadente, păreau să stârnească indiscutabil atenția severă a Romei. Deja în anul 190, o armată romană a pătruns în Asia, a pulverizat mașina de război a despotului local și l-a umilit sub privirile întregului Orient Apropiat. Atât Siria cât și Egiptul, cele două supraputeri locale, și-au înăbușit rapid mândria, au învățat să tolereze importunitatea ambasadorilor romani și au recunoscut cu umilință hegemonia Republicii. Imperiul oficial al Romei era încă restrâns, fiind în general limitat la Macedonia, Sicilia și părți din Spania, dar influența sa, până în anii 140 î.Hr., s-a extins asupra unor ținuturi ciudate, de care mulți nici nu auziseră la Roma. Amploarea și viteza ridicării sale la putere erau ceva atât de uluitor, încât nimeni nu putea crede că s-a întâmplat, cel mai puțin dintre toți, romanii înșiși.

Și dacă unii vibrau de emoție la succesele țării lor, erau mulți și cei care se simțeau stingheriți. Moraliștii, făcând ceea ce

moraliștii romani au făcut întotdeauna și comparând prezentul cu trecutul, în defavoarea prezentului, nu a trebuit să caute departe dovezi ale efectelor nimicitoare ale imperiului. Vechile standarde au părut corupte de afluxul de aur. Odată cu tot ce a intrat prin jaf, au venit și practici, și filosofii străine. Descărcarea de comori orientale în piețele publice ale Romei sau bolboroseala în limbi străine pe străzile ei au provocat alarmă, dar și mândrie. Niciodată valorile rurale solide, care au asigurat romanilor cucerirea imperiului, nu au părut mai admirabile decât atunci când au fost mai flagrant ignorate. „Vechi obiceiuri și oameni sunt temelia Romei“[4] – așa se afirma în mod triumfător în perioada de glorie de după războiul cu Hannibal. Dar dacă aceste blocuri de construit începeau să se fărâmițeze? Cu siguranță Republica se clătina și se dărâma? Transformarea năucitoare a orașului lor, din provincie în supraputere, i-a dezorientat pe romani și i-a lăsat speriați de obida zeilor. Printr-un paradox incomod, încleștarea lor cu lumea a ajuns să pară măsura succesului, dar și a declinului lor.

Oricât de mare a ajuns Roma, nu lipseau semnele prevestitoare ale posibilului ei destin tragic. Avorturi monstruoase, zboruri de rău augur ale păsărilor: minuni ca acestea continuau să tulbure poporul roman și să necesite, dacă miracolele păreau deosebit de amenințătoare, consultarea cărților profetice ale Sibyllei. Ca întotdeauna, soluțiile erau descoperite la timp, iar remediile aplicate. Metodele consacrate ale romanilor, obiceiurile strămoșilor erau reînviate sau reafirmate. Catastrofa era prevenită, Republica apărată.

Dar totuși lumea se grăbea și se schimba, iar Republica odată cu ea. Unele semne de criză provocau toate puterile vechiului ritual să le vindece. Schimbări precum acelea puse în mișcare de poporul roman nu erau ușor de oprit – nici chiar la recomandările Sibyllei.

Nu era nevoie de niciun semn prevestitor care să ilustreze acest lucru, doar de o plimbare prin noua capitală a lumii. Nu totul era bine pe străzile Romei aflate în fierbere.

Capitala lumii

Un oraş – un oraş liber – era acela în care un om putea fi, în mod cât mai deplin, om. Romanii considerau acest lucru de la sine înţeles. A avea *civitas* – dreptul de cetăţenie – însemna a fi civilizat, o presupunere încă întipărită în limba engleză până astăzi. Viaţa nu avea valoare fără acele cadre pe care doar o cetate independentă le putea asigura. Un cetăţean se definea prin tovărăşia cu ceilalţi, prin bucurii şi necazuri comune, ambiţii şi temeri, sărbători, alegeri şi disciplină de război. Ca o raclă însufleţită de prezenţa unui zeu, structura unui oraş devenea sacră prin viaţa obştească pe care o adăpostea. O imagine a oraşului era de aceea, pentru cetăţenii săi, un lucru sfânt. Depunea mărturie despre moştenirea care făcea din poporul său ceea ce era. Îngăduia ca spiritul statului să fie cunoscut.

Puterile străine, când veneau pentru prima oară în contact cu Roma, erau adesea liniştite de acest gând. În comparaţie cu frumoasele oraşe ale lumii greceşti, Roma părea un loc înapoiat şi părăginit. Curtenii din Macedonia zâmbeau pe ascuns, cu superioritate, de fiecare dată când auzeau descrieri ale cetăţii.[5] Ea le-a făcut mult bine. Totuşi, chiar dacă lumea învăţa să se prosterneze în faţa Republicii, Roma păstra ceva provincial. S-au făcut încercări sporadice de a o îngriji, dar cu rezultate minime. Chiar unii romani, după ce au ajuns să cunoască cetăţile armonioase, bine proiectate ale grecilor, au simţit uneori un fel de stinghereală. „Când locuitorii din Capua privesc Roma, cu dealurile şi cu văile ei adânci, cu mansardele ei atârnând nesigur deasupra străzilor, cu drumurile ei fără speranţă, cu străzile ei lăturalnice strâmte, comparativ cu propria lor cetate Capua, întinsă ordonat pe un teren plat, glumesc pe socoteala noastră şi ne privesc cu dispreţ",[6] se îngrijorau ei. Totuşi, una peste alta, Roma era un oraş liber, iar Capua nu.

Evident, niciun roman nu uita asta vreodată cu adevărat. Ei se plângeau uneori de cetatea lor, dar nu încetau niciodată să se mândrească cu renumele ei. Sărea în ochi faptul că Roma,

stăpâna lumii, fusese binecuvântată de zei și predestinată să conducă. Învățații subliniau, bine documentați, că amplasarea cetății preîntâmpina extremele de căldură, care măcinau spiritul, și de frig, care înghețau creierul; ținea deci numai de geografie faptul că „înțelepciunea divină a așezat cetatea poporului roman într-o regiune privilegiată și temperată, pentru ca să dobândească stăpânirea pământului întreg".[7] Nu însemna că un climat temperat era singurul avantaj asigurat de zei, în mod prevăzător, poporului roman. Existau dealuri ce puteau fi apărate ușor; un râu ce oferea acces la mare; izvoare și vânturi răcoroase, care menținеau o atmosferă sănătoasă în văi. Citind autori romani care-și lăudau orașul,[8] n-ai bănui niciodată că a construi pe șapte coline constituia o contravenție față de propriile principii de sistematizare romană, că Tibrul era predispus la inundații violente și că văile din Roma musteau de malarie.[9] Dragostea romanilor pentru orașul lor era de genul care vede doar calități în defectele izbitoare ale iubitei.

Această imagine idealizată a Romei a fost umbra constantă a jalnicei realități. Ea a contribuit la generarea unui amestec derutant de paradoxuri și grandori, în care nimic nu era chiar cum părea. Cu tot „traiul cel luxos,/ [...] fumul și [...] zgomotul din Roma minunată"[10], romanii nu au încetat niciodată să viseze la idila străveche care le plăcea să-și imagineze că a existat odată pe malurile Tibrului. Cum Roma urca și cobora odată cu tendințele expansiunii sale, scheletul gol al unui oraș-stat antic, uneori estompat, alteori pronunțat, poate fi întrezărit ieșind în evidență în înghesuita metropolă modernă. La Roma, amintirile erau păstrate cu grijă. Prezentul era angrenat într-un compromis permanent cu trecutul, o mișcare neobosită cu respect pentru tradiție, un spirit practic cu credință față de mit. Cu cât orașul lor devenea mai aglomerat și mai corupt, cu atât mai mult doreau romanii să fie siguri că Roma rămâne Roma.

Așa se face că fumul de la sacrificiile închinate zeilor a continuat să se ridice deasupra celor șapte coline, la fel ca în vremurile de demult, când copaci de „tot felul" acopereau complet una dintre coline, Aventin.[11] Pădurile dispăruseră de

mult din Roma, iar dacă altarele cetății trimiteau încă rotocoale de fum către cer, făceau la fel și o mulțime de focuri din vatră, din cuptoare și ateliere. Înainte de a putea fi văzut orașul însuși, o ceață maro avertiza de departe călătorul că se apropie de marele oraș. Fumul nu era însă singurul semn. În apropiere de orașele cu nume celebre, rivale ale Republicii din trecutul arhaic stăteau acum părăsite, reduse la câteva hanuri risipite, golite de forța gravitațională a Romei.

Pe măsură ce înainta, călătorul găsea totuși pe marginea drumului așezări mai recente. Neputând să primească o populație în continuă creștere, Roma a început să cedeze la îmbinări. Mahalale se întindeau de-a lungul tuturor marilor drumuri principale. Morții erau adăpostiți și aici, iar necropolele care se întindeau către coastă și către sud, de-a lungul marii Via Appia, erau notorii pentru hoți și prostituate de duzină. Tot la fel, nu fiecare mormânt a fost lăsat să piară. Pe măsură ce călătorul se apropia de porțile Romei, putea simți uneori duhoarea venind dinspre oraș atenuată de mirosul de tămâie sau scorțișoară, mirosurile morții, purtate de vânt dinspre un mormânt umbrit de chiparoși. Într-un asemenea moment, sentimentul comuniunii cu trecutul era ceva obișnuit la Roma. Totuși, așa cum liniștea unui cimitir adăpostea violență și prostituție, nici măcar cel mai sfânt și etern dintre locuri nu era imun la degradare. Tăblițe de avertizare erau întotdeauna puse pe morminte, interzicând lozincile electorale, dar totuși apăreau graffiti. La Roma, sediul Republicii, politica era o boală molipsitoare. Doar în orașele cucerite alegerile nu avea relevanță. Roma, neutralizând viața politică în alte societăți, era acum teatrul suprem al lumii, de ambiții și speranțe.

Nici măcar mormintele distruse de graffiti nu puteau pregăti totuși călătorul pentru balamucul aflat dincolo de porțile cetății. Străzile Romei nu au avut niciodată niciun fel de plan impus. Pentru aceasta, ar fi fost nevoie de un despot foarte calculat, pe când magistrații romani aveau rareori mai mult de un singur an în funcție o dată. În consecință, orașul s-a dezvoltat haotic, după capriciul unor impulsuri și nevoi incontrolabile. Rătăcind departe

de una dintre cele două mari artere din Roma, Via Sacra şi Via Nova, un vizitator sporea în curând aglomeraţia fără speranţă. „Antreprenorul îşi zoreşte catârii şi hamalii lui;/ O pârghie când saltă pietre, când uriaşe grinzi ridică;/ Un trist convoi funebru luptă să treacă printre care grele;/ Turbatul câine ici aleargă, soiosul porc dă buzna colo."[12] Prins într-un asemenea vârtej, un călător aproape nu se poate să nu sfârşească prin a se pierde.

Cetăţenii înşişi considerau că oraşul lor este derutant. Singurul mod de a trece peste asta era de a memora semne importante: un smochin poate sau o colonadă a pieţei sau, cel mai bine, un templu suficient de mare ca să se vadă deasupra labirintului de străzi înguste. Din fericire, Roma era un oraş cucernic şi templele abundau. Respectul romanilor pentru trecut însemna că structurile vechi nu se prea demolau, nici măcar atunci când spaţiile deschise în care se poate să se fi aflat odată au dispărut de mult prin construcţii noi. Temple se înălţau deasupra mahalalelor sau a pieţelor de carne, adăpostind statui camuflate, a căror identitate era probabil deja uitată şi totuşi nimeni nu se gândea vreodată să le dărâme. Aceste fragmente ale unui trecut arhaic păstrat în piatră, fosile din primele zile ale cetăţii, asigurau romanilor un sentiment al imaginii, de care aveau disperată nevoie. Eterne, precum zeii ale căror spirite le reprezentau, stăteau asemenea unor ancore aruncate în furtună.

Între timp, pe toate părţile, într-un vacarm de bătăi de ciocan, de roţi de care huruind şi moloz sfărâmându-se, oraşul era fără încetare reconstruit, demolat şi reconstruit din nou. Constructorii căutau mereu căi de a se strecura în alte spaţii şi de a stoarce alte profituri. Cocioabele răsăreau ca buruienile din molozul rămas după incendii. În ciuda celor mai mari eforturi ale magistraţilor responsabili de a păstra străzile goale, ele se umpleau mereu cu tarabe de piaţă sau barăci ilegale. Cel mai profitabil, într-un oraş limitat multă vreme de zidurile sale străvechi, constructorii au început să ţintească cerul. Blocuri de apartamente răsăreau peste tot. În secolul II şi I î.Hr., proprietarii concurau unii cu alţii ca să le ridice tot mai înalte, ceea ce legea dezaproba, căci clădirile erau, se ştie, construite în grabă şi şubrede. În general, totuşi,

reglementările privind siguranța nu se impuneau suficient de hotărât ca să blocheze splendidele oportunități de îmbogățire pe care le prezenta o mahala cu clădiri înalte. Pe șase etaje sau mai multe, chiriașii puteau fi înghesuiți în camere mici, cu pereți subțiri, până când, invariabil, clădirea se prăbușea, ca să fie înălțată din nou, mai înaltă ca înainte.

În latină, aceste blocuri de apartamente erau cunoscute ca *insulae* sau „insule" – un cuvânt sugestiv reflectând modul în care stăteau pe străzi, izolate de marea vieții. Aici alienarea provocată de vastitatea orașului se resimțea cel mai chinuitor. Pentru cei ce trăiau în *insulae*, dezrădăcinarea era mai mult decât o metaforă. Nici măcar la parter, de obicei *insulae* nu aveau canalizare sau apă potabilă. Totuși, canalele de scurgere și apeductele erau tocmai acele realizări cu care romanii se mândreau atunci când voiau să-și laude orașul, comparând valoarea practică a lucrărilor lor publice cu extravagațele inutile ale grecilor. Cloaca Maxima, monstruosul canal central de scurgere al Romei, a asigurat sistemul de evacuare al orașului încă dinainte de instaurarea Republicii. Apeductele, construite în urma prăzilor dobândite din jafurile din Est, demonstrau la fel de spectaculos angajarea romanilor în viața comunitară. De la o distanță de cincizeci și șase de kilometri, ei aduceau apă rece de munte în inima orașului. Chiar și grecii recunoșteau ocazional că sunt impresionați. „Apa ce se aduce la Roma prin conducte este în așa mare cantitate, încât adevărate râuri de apă străbat orașul și canalele lui", scria un geograf, „astfel că aproape fiecare casă are cisterne colectoare, conducte și fântâni din belșug."[13] Evident, mahalalele nu intrau în această categorie.

În realitate, nimic nu ilustra mai bine ambiguitățile Romei decât faptul că era cel mai curat și în același timp cel mai murdar dintre orașe. Gunoiul și apa pluteau pe străzi. Dacă cele mai nobile și mai trainice calități ale Republicii și-au găsit expresia în murmurul unei fântâni publice, atunci ororile sale au fost exemplificate prin mizerie. Cetățenii care abandonau cursa cu obstacole, care era viața fiecărui roman, riscau să li se arunce rahat – literalmente – în cap. *Plebs sordida* se numeau – „marii

nespălați". Din când în când, reziduurile din *insulae* erau cărate cu căruțele pentru fertilizarea grădinilor din afara zidurilor orașului, dar, fiind întotdeauna prea multe, urina curgea peste marginile recipientelor și mormane de excremente inundau străzile. După moarte, săracii ajungeau la gunoi. Nu era pentru ei demnitatea unui mormânt lângă Via Appia. În schimb, cadavrele lor erau aruncate, împreună cu alte reziduuri, în gropile uriașe aflate dincolo de poarta de est a orașului, Esquilin. Călătorii care se apropiau de Roma pe acest drum vedeau oase împrăștiate pe marginile drumului. Era un loc blestemat și înspăimântător, un refugiu al vrăjitoarelor, despre care se spunea că jupoaie carnea de pe cadavre și cheamă spectrele goale ale morților din groapa lor comună. La Roma, umilințele eșecului puteau trăi mai mult decât viața însăși.

Degradarea într-o asemenea măsură reprezenta ceva nou în lume. Suferința săracilor din oraș era mai îngrozitoare pentru că, fiind lipsiți de mângâierile comunității, li se refuza tot ce făcea dintr-un roman ceea ce era el. Singurătatea vieții la ultimul etaj al unui bloc de apartamente constituia antiteza a tot ce un cetățean prețuia mai mult. A fi rupt de ritualurile și ritmurile societății însemna a coborî la nivelul unui barbar. Cu propriii cetățeni, ca și cu dușmanii, Republica era neîndurătoare. Ea renunța la cei care renunțau la ea. Și după ce-i abandona, în final, îi arunca la gunoi.

Nu e de mirare că viața la Roma trebuie să fi fost o luptă disperată pentru evitarea unui asemenea destin. Comunitatea era apreciată oriunde se găsea. Anonimatul potențial al vieții într-un mare oraș nu cuprindea totul. Oricât de vastă și lipsită de formă părea metropola, existau modele de ordine care-i sfidau haosul. Templele nu erau singurele locuri ale divinului. Se credea că și încrucișările de drumuri aveau o încărcătură de energie spirituală. Zeii spectrali, Larii, supravegheau intersecția tuturor străzilor principale din oraș. Aceste străzi, *vici*, erau atât de semnificative în calitate de centru al vieții comunitare, încât romanii foloseau același cuvânt pentru a descrie un întreg cartier urban. În fiecare an în luna ianuarie, la sărbătoarea Compitalia,

locuitorii unui *vicus* organizau o mare serbare publică. Păpuși de lână erau spânzurate lângă mormântul Larilor, una pentru fiecare bărbat liber și femeie liberă din cartier, și o sferă pentru fiecare sclav. Acest egalitarism relativ se reflecta în asociațiile profesionale, concentrate și ele pe *vicus* și deschise oricui: cetățeni, sclavi eliberați și sclavi în egală măsură. În aceste asociații, *collegia*, mai degrabă decât pe scena mai largă a orașului, majoritatea cetățenilor încercau să atingă acel obiectiv universal al unui roman – prestigiul. Într-un *vicus* putea un cetățean să-și cunoască tovarășii, să stea la masă cu ei, să fie împreună la sărbătorile din cursul anului și să trăiască fiind sigur că va veni cineva la înmormântarea sa. Într-un mozaic de comunități din metropolă, relațiile strânse, existente în viața tradițională a orașelor mici, încă dăinuia.

Nimic nu calma însă suspiciunile celor din afară. Mergând pe o stradă principală, încurcătura de străduțe lăturalnice care se încolăceau în jurul acesteia li se putea părea sumbră și plină de amenințări, aerul greu din cauza duhorii de trupuri nespălate și a meșteșugurilor de tot felul. Pentru nasurile rafinate, ambele erau la fel de toxice. Temerile că aceste *collegia* serveau ca paravan pentru crima organizată s-au combinat rapid cu disprețul instinctiv al claselor superioare față de oricine era obligat să-și câștige existența. Ideea în sine de muncă plătită inspira un snobism paroxistic. Ea sfida toate valorile rurale simple în care moraliștii bogați, tolăniți confortabil în vilele lor, se prefăceau a crede. Disprețul lor pentru „gloată" era permanent. Viza nu doar nenorociții care mureau de foame pe stradă sau înghesuiți în *insulae*, ci și precupeții, negustorii și meșteșugarii. „Nevoia", se presupunea, „îl face mincinos pe omul sărac."[14] Un asemenea dispreț – deloc surprinzător – era resimțit în mare măsură de aceia care reprezentau obiectul său.* *Plebs* era un cuvânt niciodată pronunțat de un nobil fără o strâmbătură, însă *plebs* înșiși manifestau o anumită mândrie față de el. O descriere considerată odată o insultă a devenit un semn de identitate, iar la Roma asemenea semne erau întotdeauna la mare preț.

* Judecând după inscripțiile funerare – singura dovadă scrisă care ne-a rămas.

La fel ca alte principii de bază ale vieții romane, diviziunile de clasă și de statut erau adânc înrădăcinate în miturile privind chiar originea orașului. Pe latura îndepărtată o văii din partea de sud a Romei se afla Colina Aventin. Aici sfârșeau invariabil imigranții, portul de debarcare al tuturor marilor orașe, o zonă unde nou-veniții se adunau din instinct, atrași unul către altul într-o derută comună. Față în față cu Aventin, se ridica o a doua colină. Pe Palatin nu se găseau mahalale. Colinele Romei au avut tendința de a fi exclusiviste. Deasupra văilor, aerul era mai curat, mai puțin pestilențial – și de aceea costa mai mult să fie respirat. Dintre toate cele șapte coline ale Romei, totuși Palatin era de departe cea mai exclusivistă. Aici se grupa elita orașului. Doar cei foarte, foarte bogați își puteau permite prețurile. Cu toate acestea, la modul absurd, aici, pe cel mai scump teren din lume, se afla coliba unui cioban, construită din stuf. Stuful se putea usca și cădea, dar putea fi întotdeauna înlocuit, astfel încât coliba să nu pară niciodată că se schimbă. Era ultimul triumf al conservatorismului roman – casa copilăriei lui Romulus, primul rege al Romei, și a lui Remus, fratele său geamăn.

Conform legendei, ambii frați au decis să întemeieze un oraș, dar nu au putut fi de acord asupra locului și numelui. Romulus stătea pe Palatin, Remus pe Aventin, așteptând amândoi un semn din partea zeilor. Remus a văzut șase vulturi zburând în văzduh, dar Romulus a văzut doisprezece. Socotind acesta un semn incontestabil al sprijinului divin, Romulus a fortificat imediat Palatin și a dat noii cetăți numele său. Remus, într-un acces de invidie și ură, a sfârșit ucis de fratele lui într-o încăierare. Aceasta a stabilit irevocabil destinele celor două coline. Din acel moment, Palatin va fi pentru învingători, Aventin pentru învinși. Succes și eșec, prestigiu și dezonoare – exprimați chiar în geografia orașului, aceștia erau cei doi poli gemeni în jurul cărora gravita viața la Roma.

Căci așa cum o vale se întindea între colinele lui Romulus și Remus, la fel se căsca prăpastia socială între senatorul din vilă și cârpaciul din cocioabă. Nu existau gradațiile subtile de avere la Roma, nimic ce putea să semene cu o clasă de mijloc modernă.

În acest sens, Palatin și Aventin erau într-adevăr *insulae* reale, insule separate. Totuși, valea care despărțea cele două coline le și unea, printr-un simbolism aproape la fel de vechi ca Romulus însuși. S-au organizat curse de care în jurul lui *Circus Maximus* încă din vremea regilor. Întinzându-se pe întreaga lungime a văii, Circul era spațiul public cel mai mare al Romei. Mărginit pe o parte de cocioabe prăpădite, iar pe cealaltă de vile grațioase, el era locul unde orașul se aduna de sărbători. Până la două sute de mii de cetățeni se puteau strânge aici. Această capacitate, încă neegalată de nicio altă arenă sportivă până în ziua de azi, a făcut imaginea sa atât de temută și de dorită. Nu exista o oglindă mai fidelă a măreției decât aceea a spectatorilor la Circ. Aici un cetățean putea fi definit public, fie prin aclamații de bucurie, fie prin insulte și huiduieli. Fiecărui senator care privea în jos către Circ din vila sa i se amintea acest lucru. La fel fiecărui cârpaci care privea în jos din coliba lui. Cu toată prăpastia deschisă între ei, idealul unei comunități exista încă atât pentru milionar, cât și pentru sărac. Amândoi erau cetățeni ai aceleiași republici. Nici Palatin, nici Aventin nu erau la urma urmei în totalitate insule.

Labirintul însângerat

Paradoxul central din societatea romană – acela că sălbatica diviziune de clasă putea coexista cu un sentiment aproape religios al comunității – a evoluat în decursul istoriei. O revoluție îndreptată împotriva pretențiilor autorității a inspirat desigur tocmai întemeierea Republicii. Chiar și așa, în urma expulzării lui Tarquinius și a monarhiei, plebeii s-au pomenit aproape la fel de tiranizați de vechea aristocrație a Romei, de patricieni, pe cât au fost întotdeauna de regi. Nu existau snobi mai mari decât patricienii. Ei aveau dreptul să poarte pantofi de lux. Pretindeau că se au bine cu zeii. Unii chiar susțineau că descind din zei. Ginta Iulia, de exemplu, se trăgea tocmai din Enea (*Aeneas*), un prinț din casa regală a Troiei, care, la rândul său, era nepotul zeiței Venus însăși. Era o clasă cu arbore genealogic, care îi obliga să-și dea importanță.

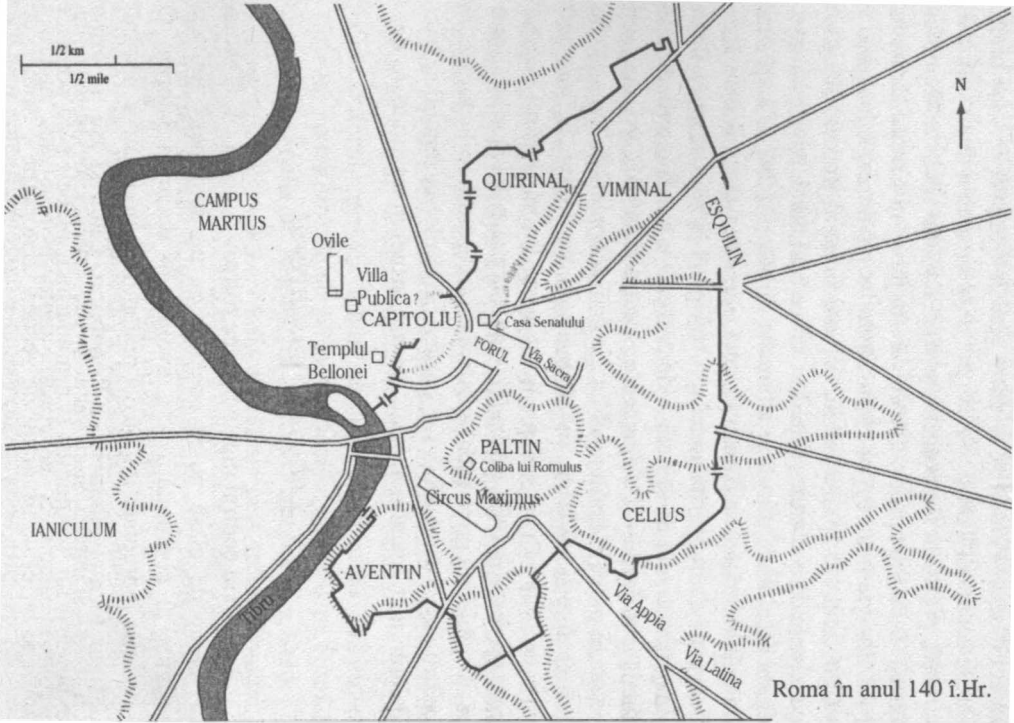

Roma în anul 140 î.Hr.

Într-adevăr, în primii ani ai istoriei Republicii, societatea romană a ajuns periculos de aproape de osificarea completă. Plebeii, refuzând totuşi să accepte că aparţin unei caste inferioare, au luptat în singurul fel pe care-l cunoşteau – intrând în grevă. Locul protestelor a fost inevitabil colina Aventin.* Aici ei ameninţau periodic că vor materializa ambiţiile iniţiale ale lui Remus, întemeind un oraş complet nou. Patricienii, lăsaţi să fiarbă în trufia lor de cealaltă parte a văii, făceau cu stângăcie câteva concesii. Treptat, în decursul anilor, sistemul claselor a devenit tot mai permeabil. Vechea polarizare rigidă între patricieni şi plebei a început să cedeze. „Dar dacă un cetăţean face parte din pătura de jos a poporului, să i se spulbere nădejdea că poate ajunge şi el consul?"[15], au întrebat plebeii. Nu e niciun fel de dreptate în asta, s-a convenit până la urmă. În anul 367 î.Hr., s-a dat o lege care permitea oricărui cetăţean să participe la alegeri pentru funcţiile înalte din stat – anterior o prerogativă doar a patricienilor. Ca recunoaştere a tradiţionalelor lor relaţii strânse cu zeii, câteva funcţii minore de preoţi au rămas domeniul exclusiv al patricienilor. Familiilor de origine nobilă, care s-au pomenit învinse în competiţia cu plebeii, aceasta trebuie cu adevărat să li se fi părut o slabă consolare.

De-a lungul secolelor, multe familii au dispărut aproape complet. Membrii gintei Iulia, de exemplu, au descoperit că descendenţa din Venus nu i-a prea ajutat să ajungă consuli: doar de două ori în două sute de ani au câştigat marele premiu. Nu le-a scăzut doar renumele politic în lume. Departe de înălţimile rafinate ale colinei Palatin, rămaşi într-una din văile unde săracii clocoteau şi puteau, şi-au văzut mediul transformându-se treptat într-o mahala. Ceea ce a fost odinioară micul sat Subura a devenit cel mai notoriu cartier din Roma. Asemenea unui vas maiestuos care începe să ia apă, însemnele palatului Iulia s-au pierdut în spatele bordelurilor, al tavernelor şi chiar – cel mai şocant dintre toate – al unei sinagogi.

---

* Piso şi Titus Livius s-au contrazis în legătură cu destinaţia primei revolte a plebeilor, Piso susţinând că a fost Aventin, Titus Livius, Muntele Sacru din apropiere.

Privilegiile nașterii nu garantau atunci nimic la Roma. Faptul că descendenții unei zeițe se puteau pomeni locuind într-un cartier cu felinare roșii demonstra că nu doar cei foarte săraci se temeau de urmările eșecului. La fiecare nivel social, viața unui cetățean era o luptă istovitoare de a egala – și, dacă era posibil, a depăși – realizările strămoșilor. În practică, dar și în principiu, Republica era sălbatic meritocratică. Într-adevăr, pentru romani, asta însemna libertatea. Li s-a părut de la sine înțeles faptul că întregul curs al istoriei lor a fost o evoluție de la sclavie către o libertate bazată pe dinamica unei concurențe permanente. Dovada superiorității acestui model de societate consta în anularea oricărei alternative imaginabile. Romanii știau că, dacă ar fi rămas sclavii unui monarh sau ai unei clici de aristocrați aflați veșnic la putere, nu ar fi reușit niciodată să cucerească lumea. „Dar cetatea crescu într-un timp necrezut de scurt după câștigarea libertății: o atât de mare sete de mărire îi cuprinsese pe toți."[16] Chiar și cel mai dur dintre patricieni a trebuit să recunoască acest lucru. Clasele superioare poate că au strâmbat din nas la *plebs* ca la o gloată de nespălați, dar le era încă posibil să idealizeze un popor roman abstract – și de aceea cu siguranță lipsit de orice miros.

Ipocrizia de acest fel a definit Republica în toate privințele – nu un produs secundar al constituției, ci chiar esența sa. Romanii și-au apreciat sistemul politic întrebând nu dacă are sens, ci dacă funcționează. Doar dacă un aspect al guvernării se dovedea ineficient sau nedrept, ei îl anulau. Altfel, ei nu ar fi luat în calcul îmbunătățirea constituției mai mult decât ar fi fost pregătiți să dărâme Roma și s-o reconstruiască de la zero. În consecință, Republica era la fel de plină de discrepanțe și contradicții ca și structura orașului, o harababură de acumulări peticite de-a lungul multor secole. Așa cum străzile Romei formau un labirint, la fel căile lăturalnice pe care un cetățean trebuia să le apuce în viața sa publică erau derutante, închise și pline de fundături. Dar trebuiau urmate. Cu toată duritatea concurenței din Republică, aceasta era structurată prin reguli pe cât de complexe și flexibile, pe atât de inviolabile. A ți le însuși presupunea o muncă de o viață. Ca și

talent și efort, cerea relații, bani și timp liber. Consecința era alt paradox: meritocrația, reală și neînduplecată cum era, servea totuși la perpetuarea unei societăți în care doar cei bogați își puteau permite să se dedice unei cariere politice. Indivizii se puteau înălța, vechile familii puteau să decadă, dar prin ea încrederea în ierarhie dăinuia neschimbată.

Pentru cei de la bază, aceasta a dus la dureroase sentimente contradictorii. Din punct de vedere legal, puterile poporului roman erau aproape nelimitate: printr-o varietate de instituții, ei puteau vota pentru magistrați, puteau promulga legi și angaja Roma în război. Totuși, constituția era o sală a oglinzilor. Schimbând unghiul de examinare, suveranitatea poporului putea lua ușor aspectul a ceva foarte diferit. Străinii nu erau singurii derutați de această calitate a Republicii de a-și schimba forma: „nimeni, nici chiar dintre romani", observa un analist grec, „n-ar fi putut să spună cu temei dacă constituția în totalitatea ei era aristocratică, democratică sau monarhică."[17]

Nu însemna că puterile poporului erau iluzorii: chiar și cei mai importanți candidați pentru magistraturi făceau eforturi de a-și curta alegătorii și nu se simțeau deloc stânjeniți să procedeze așa. Alegerile pe bază de competiție erau cruciale pentru imaginea ca și pentru funcționarea Republicii.

> Reprezintă privilegiul unui popor liber și mai ales al acestui mare popor liber al Romei, ale cărui cuceriri au pus bazele unui imperiu întins în lumea întreagă, faptul că el poate acorda votul oricui candidează la orice post sau se poate abține de la vot. Aceia dintre noi care suntem purtați de valurile opiniei publice trebuie să ne dedicăm voinței poporului, să avem grijă de ea, s-o susținem, să încercăm s-o menținem fericită când pare a se întoarce împotriva noastră. Dacă nu ne pasă de onorurile pe care poporul le are la dispoziție, atunci evident că nu e nevoie să ne punem în serviciul intereselor sale – dar dacă recompensele politice sunt într-adevăr scopul nostru, atunci nu trebuie să obosim niciodată curtându-i pe alegători.[18]

Poporul conta – și, ce e mai important, el știa asta. Ca oricărui electorat, îi plăcea să le creeze emoții acelora care candidau la favorurile sale. În Republică, „nu era nimic mai schimbător decât masele, nimic mai impenetrabil decât dorințele

poporului, nimic mai probabil să răstoarne așteptările decât întregul sistem de vot."[19] Totuși, dacă erau multe lucruri imprevizibile în politica romană, erau și mai multe deosebit de previzibile. Da, poporul avea un cuvânt de spus, dar numai cei bogați sperau să câștige un post* și nici chiar averea singură nu era neapărat suficientă pentru succesul unui candidat. Firea romanilor avea o puternică înclinație spre snobism: cetățenii preferau efectiv să voteze familii cu nume recunoscute, alegând fiu după tată după bunic în marile magistraturi ale statului, încurajând pretențiile dinastice ale nobilimii cu o regularitate stupefiantă. Desigur, un roman nu trebuia să fie membru al claselor conducătoare pentru a le împărtăși prejudecățile. Țelul chiar al celor mai săraci cetățeni nu era de a schimba societatea, ci de a profita mai mult de ea. Inegalitatea era prețul pe care cetățenii Republicii îl plăteau de bunăvoie pentru acest sentiment al comunității. Frământările de clasă care au adus plebeilor egalitatea cu patricienii țineau de un trecut îndepărtat – nu doar imposibil, ci aproape imposibil de conceput.

Faptul că așa stăteau lucrurile reflecta o ironie tipică Republicii. Chiar în momentul triumfului lor, plebeii s-au distrus pe ei înșiși ca mișcare revoluționară. În anul 367 î.Hr., odată cu abolirea restricțiilor legale impuse avansării lor, plebeii bogați au pierdut orice motiv de a se alătura celor săraci. Familiile plebee înstărite s-au dedicat în schimb unor activități mai profitabile, cum ar fi monopolizarea consulatelor și cumpărarea colinei Palatin. După două secole și jumătate de putere, au sfârșit ca porcii din *Ferma animalelor*, imposibil de deosebit de foștii lor opresori. Într-adevăr, în anumite privințe, ei au ajuns să domine. Magistraturile, inițial smulse de la patricieni în urma luptei de clasă, serveau acum la formarea carierei nobililor plebei ambițioși. În special o funcție, aceea de tribun, prezenta oportunități imense de a ieși în evidență. Tribunii nu aveau doar celebrul „drept de veto" față de proiecte de legi care nu le plăceau, ci puteau să convoace adunări populare pentru a vota

* Aproape sigur – deși dovezile explicite lipsesc – exista o condiție privind proprietatea pentru funcțiile publice.

proiecte de legi proprii. Patricienii, interzicându-li-se să candideze pentru funcții plebee, puteau doar să privească cu un amestec de indignare și dezgust.

Putea fi desigur periculos pentru un tribun să-și asume prea multe riscuri, supraestimându-se. Ca multe magistraturi din Republică, funcția îi crea dificultăți, dar îi oferea și șanse. Chiar conform standardelor vieții politice de la Roma, totuși, regulile nescrise care contribuiau la stabilirea comportamentului unui tribun erau șocant de paradoxale. O funcție care asigura posibilități aproape nelimitate pentru un joc murdar era în același timp îngrădită de sacru. Așa cum a fost din vremuri străvechi, persoana unui tribun era inviolabilă și oricine ignora această regulă se considera că a întins mâna asupra zeilor înșiși. În schimbul acestui statut sacrosanct, un tribun avea obligația ca, în timpul anului cât ocupa funcția, să nu părăsească niciodată Roma și să aibă întotdeauna casa deschisă. Trebuia să acorde o deosebită atenție greutăților și plângerilor poporului, să-i asculte pe oameni de câte ori îl opreau pe stradă și să citească graffiti de pe monumentele publice, prin care ei îl încurajau să accepte sau să oprească noi măsuri. Indiferent cât de nelimitată era ambiția lui personală, aristocratul care a ales să candideze pentru funcția de tribun nu-și putea permite să pară arogant. Uneori putea merge chiar atât de departe, încât să preia accentul unui plebeu din mahalale. *Populares* numeau romanii asemenea persoane: politicieni care se bazau pe capacitatea de a se apropia de oamenii obișnuiți.

Totuși, în timp ce susținea interesele poporului, un *popularis* trebuia să respecte și sensibilitățile propriei sale clase. Era un act de compensare, care necesita multă abilitate. Dacă funcția de tribun a fost privită întotdeauna cu suspiciune de elementele mai conservatoare ale nobilimii, aceasta se datora în mare parte tentațiilor unice oferite deținătorilor săi. A existat întotdeauna riscul ca tribunul să sfârșească mergând prea departe, cedând în fața atracției exercitate de popularitatea facilă în fața gloatei, mituind-o cu reforme radicale, nespecifice Romei. Și, desigur, cu cât mahalalele se umpleau mai tare și condițiile de viață pentru săraci deveneau mai sordide, cu atât mai mult creștea acest risc.

Au fost doi fraţi cu o educaţie ireproşabilă, Tiberius şi Gaius Gracchus, care au făcut în sfârşit încercarea hotărâtoare. În primul rând Tiberius, în anul 133 î.Hr. şi apoi Gaius, peste zece ani, şi-au folosit funcţia de tribuni pentru a obţine reforme în favoarea săracilor. Ei au propus ca pământul aflat în proprietate comună să fie împărţit în loturi şi dat maselor, cerealele să le fie vândute sub preţul pieţei şi chiar, şocant, Republica să le asigure haine celor mai săraci soldaţi ai ei. Măsuri cu adevărat radicale, iar aristocraţia, deloc surprinzător, s-a înspăimântat. Celor mai mulţi nobili, dăruirea Gracchilor faţă de popor li s-a părut ceva implacabil şi sinistru. E adevărat că Tiberius nu a fost primul din clasa lui care s-a interesat de reforma agrară, însă paternalismul său, după părerea egalilor lui, a mers prea departe şi prea repede. Gaius, şi mai alarmant, a avut o viziune deliberat revoluţionară, a unei republici marcate de valorile democraţiei greceşti, în care balanţa puterii între clase era complet schimbată şi poporul, nu aristocraţia, conducea Roma. Cum putea un nobil, se întrebau egalii lui, să susţină acest lucru, dacă nu avea ca scop să devină el însuşi un tiran? Ce i-a şocat ca fiind deosebit de periculos a fost faptul că Tiberius, încheindu-şi anul în funcţia de tribun, a candidat imediat pentru a fi reales, iar Gaius, în anul 122 î.Hr., chiar a reuşit să obţină un al doilea mandat succesiv. Până unde puteau să meargă ilegalităţi ca acestea? Oricât de sacră era persoana tribunului, nu era la fel de sacră ca apărarea Republicii. De două ori s-a făcut apel pentru respectarea constituţiei şi de două ori s-a primit răspuns. La doisprezece ani după ce Tiberius a fost omorât în bătaie cu un picior de scaun într-o încăierare violentă, Gaius, în anul 121, a fost şi el ucis de agenţi ai aristocraţiei. Cadavrul i-a fost decapitat şi i s-a turnat plumb în craniu. În urma uciderii sale, trei mii de adepţi ai săi au fost executaţi fără judecată.

Acest izbucniri de violenţă civilă au fost primele care au făcut să se verse sânge pe străzile Romei de la expulzarea regilor. Trăsătura lor grotescă a reflectat clar gravitatea paranoiei aristocratice. Tirania nu a fost singurul spectru ridicat de Gracchi din trecutul îndepărtat al Romei. Nu printr-o coincidenţă, de

exemplu, a murit Gaius în locul cel mai sacru pentru cauza plebeilor, colina Aventin. Refugiindu-se acolo, el și susținătorii lui au încercat în mod deliberat să-și identifice cauza cu aceea a vechilor răsculați. În ciuda faptului că săracii nu s-au ridicat să-l sprijine, încercarea lui Gaius de a trezi lupta de clasă de mult adormită i-a șocat pe majoritatea membrilor nobilimii ca un act îngrozitor de iresponsabil. Totuși, și represaliile i-au tulburat. Vânătoarea de capete nu prea era practica unui popor civilizat. Țeasta umplută cu plumb a lui Gaius Gracchus era un semn de rău augur cu privire la ceea ce se putea întâmpla dacă se încălcau convențiile Republicii și dacă bazele sale dispăreau. A fost un avertisment, pe care romanii trebuiau să-l ia în seamă, că era nevoie de moderație. Ce era Republica la urma urmei dacă nu o comunitate legată prin împărtășirea unor convingeri, a unor precedente și a unui trecut? Refuzarea acestei moșteniri însemna a privi într-un hău. Tiranie sau barbarie – acestea erau alternativele dacă Republica se prăbușea.

Aici era deci un ultim paradox. Un sistem care încuraja o chinuitoare dorință de prestigiu la cetățenii săi, care mustea de rivalități fanfaroane, care genera un dinamism atât de agresiv, încât i-a copleșit pe toți cei care s-au ridicat împotriva lui, provoca și paralizia. Aceasta a fost adevărata tragedie a Gracchilor. Da, i-a interesat propria lor glorie – erau romani, la urma urmei – dar au dorit cu patimă reală să schimbe soarta concetățenilor lor. Carierele ambilor frați au constituit încercări îndrăznețe de a lupta cu problemele multiple și uriașe ale Romei. În acest sens, ei au murit ca martiri pentru idealurile lor. Totuși, puțini dintre nobili au considerat acest gând liniștitor. În Republică, nu se făcea nicio deosebire între scopurile politice și ambițiile personale. Influența venea prin putere, puterea prin influență. Soarta Gracchilor a dovedit în concluzie că orice încercare de a impune reforme radicale Republicii era interpretată ca tiranie. Programele de schimbări fundamentale, indiferent cât de idealistă era originea lor, se dezintegrau inevitabil în rivalități pustiitoare. Demonstrând acest lucru până la distrugere, Gracchii au obstrucționat în final reformele pentru care au murit. Tribunii care le-au urmat au fost

mai prudenți în cauzele adoptate. Revoluția socială rămânea într-o permanentă așteptare.

Ca orașul însuși, Republica părea mereu pe punctul de a exploda din cauza tensiunilor interne, care o scindau. Totuși, așa cum Roma nu numai că dăinuia, dar continua să se dezvolte, la fel constituția părea să iasă consolidată din fiecare criză la care era supusă. Și de ce, la urma urmei, romanii nu țineau la o ordine ce le-a adus atâta succes? Oricât de frustrantă, de multiformă și de complexă s-a dovedit, acestea erau tocmai calitățile care îi permiteau să absoarbă șocuri și să digere revolte, pentru a se reînnoi după fiecare dezastru. Romanii, care au întors lumea pe dos, puteau fi liniștiți știind că forma republicii lor încă rezista neschimbată. Aceleași relații strânse între cetățeni în cadrul comunității, aceleași cicluri ale competiției de-a lungul anilor, aceeași harababură a instituțiilor care-i structura treburile.

Și chiar sângele vărsat pe străzi putea fi ușor șters.

2

BLESTEMUL SIBYLLEI

Prădătorii de oraşe

Cu mult înainte de uciderea Gracchilor şi a adepţilor lor, Sibylla prezisese totul. Romanii se vor întoarce împotriva romanilor. Iar violenţa, conform pronosticurilor sumbre ale Sibyllei, nu se va limita la scandalurile din capitală. Imaginea sa asupra viitorului era mult mai deprimantă, mult mai sinistră: „Nu invadatori străini, Italia, ci propriii tăi fii te vor viola, un viol în grup, brutal, interminabil, pedepsindu-te, celebră ţară, pentru multele tale vicii, lăsându-te vlăguită, întinsă în cenuşa fumegândă. Automutilare! Nu vei mai fi mama unor oameni integri, ci mai degrabă doica unor fiare sălbatice, prădalnice!"[1]

Nu prea este genul de profeţie care să-i încânte pe romanii obsedaţi de prevestiri rele. Din fericire pentru liniştea lor sufletească, totuşi, aceste versuri anume nu fuseseră copiate din propriile lor cărţi profetice, care au rămas încuiate unde au fost întotdeauna, ferite de orice pericol de a fi dezvăluite, în templul lui Jupiter. În schimb, previziunea înfiorătoare a început mai întâi să circule departe de Roma, în regatele din estul bazinului mediteranean. Se pare că romanii nu erau singurul popor vizitat de Sibylla. La Roma, profeţiile ei au fost ţinute ca un secret bine păzit, dar cele făcute grecilor şi evreilor au fost larg difuzate. Multe dintre acestea se refereau clar la Republică: „Un imperiu se va ridica de dincolo de marea vestică, alb şi cu multe capete,

iar dominația sa va fi nemăsurată, aducând ruină și teroare regilor, prădând aurul și argintul din oraș după oraș."[2] Oricât de neliniștiți erau romanii din cauza miracolelor, în ochii lumii ei înșiși erau un miracol. Cel mai îngrozitor dintre toate – sau așa avertiza Sibylla.

Căci imaginea ei privind ridicarea la putere a Republicii era într-adevăr sumbră. Cetăți străvechi, mari monarhii, imperii faimoase, totul avea să fie măturat. Omenirea va recunoaște o singură ordine. O singură supraputere va domina ca o forță supremă. Dar aceasta nu va aduce începutul unei păci universale. Departe de așa ceva. În schimb, va fi soarta romanilor să se sature de propria lor măreție. „Se vor îneca într-o mlaștină de decadență: bărbații se vor culca cu bărbați, băieții vor fi vânduți în bordeluri; frământările civile îi vor devora și totul va cădea în confuzie și dezordine. Lumea se va umple de rele."[3]

Savanții au datat aceste versuri în jurul anului 140 î.Hr. Supremația Romei era atât de bine consolidată la ora aceea, încât descrierea sa nu prea mai avea nevoie de puterile unei Sibylle autentice. Spre deosebire de copiile lor deținute de Republică, scrierile profetice care circulau în Estul grecesc nu au sugerat niciodată că viitorul putea fi schimbat. În fața imaginii lor privind o serie de mari imperii succedându-se de-a lungul istoriei, imperiul roman fiind cel mai mare și mai periculos dintre toate, simplii muritori erau reprezentați ca neputincioși. Nu e de mirare că poeții care se ascundeau în spatele pseudonimului Sibyllei, când au pretins că cercetează viitorul, au oferit o imagine a Republicii ca mamă a unor „fiare prădalnice", sfâșiată de propriii copii. Era o profeție nutrită și de gândirea bazată pe dorințe, și de disperare, de o incapacitate de a imagina cum altfel putea fi oprit vreodată tăvălugul roman. „Vor aduce disperare omenirii – și atunci, odată căzuți pradă sălbăticiei și trufiei lor, prăbușirea acestor oameni va fi cu adevărat cumplită."[4]

Nu putea fi niciun dubiu în anii 140 cu privire la ce voia să spună Sibylla când se referea la sălbăticia și trufia romanilor. Era deceniul când realitatea crudă a puterii lor se demonstra

lumii întregi mai presus de orice îndoială. Devastările înfăptuite au bazinul mediteranean. În primul rând, Republica a hotărât să-și încheie treburile neterminate și să pună capăt vieții fantomatice a Cartaginei. Chiar la Roma, unii nu acceptau ideea. Mulți susțineau că Republica are nevoie de un rival demn de acest nume. Fără rivalitate, întrebau ei, cum să se mențină măreția Romei? O asemenea întrebare, desigur, putea fi pusă doar într-un stat unde competiția dură era considerată baza oricăror virtuți civile. Deloc suprinzător, totuși, cei mai mulți cetățeni au refuzat să suporte implicațiile sale. Timp de peste un secol, ei demonizaseră cruzimea și necredința cartaginezilor. De ce, se întrebau majoritatea cetățenilor, să se aplice standardele vieții romane protejării unui asemenea dușman? La această întrebare s-a răspuns corespunzător prin votul de a târî Cartagina în război. Propunându-și completa ei anihilare, Republica a dezvăluit care poate fi consecința logică a idealurilor sale de succes. Într-o asemenea cruzime, nemijlocită de nicio legătură de prietenie sau datorie, se vedea dorința supremă a romanilor de a fi cei mai buni.

În anul 149, nefericiților cartaginezi li s-a dat ordinul inexorabil de a-și părăsi orașul. În loc să se supună unei asemenea porunci, ei s-au pregătit să-și apere casele și locurile sacre cu prețul vieții. Aceasta era desigur tocmai ceea ce agresorii de la Roma sperau că vor face. Legiunile au pătruns în cetate pentru masacru. Timp de trei ani, cartaginezii au rezistat cu succes unei forțe copleșitor de inegale și, în ultimele faze ale asediului, celui mai bun general al Romei, Scipio Aemilianus. În final, în anul 146, orașul a fost atacat, golit de comori și incendiat. Infernul a durat șaptesprezece zile. Pe ruinele goale și fumegânde, romanii au pus o interdicție de moarte, aceea de a mai construi vreodată pe acel loc. Șapte sute de ani de istorie au fost șterși.*

Între timp, pentru că unii nu au învățat nimic din această lecție, o armată romană a petrecut aceeași primăvară a anului 146 amintind-o grecilor. În acea iarnă, o mulțime de cetăți din sudul

* Povestea mult repetată că romanii au trecut cu plugul peste fundațiile Cartaginei și au semănat sare pare a fi doar atât – o poveste. Desigur, nicio sursă antică nu face referire la ea.

Greciei și-au îngăduit să strice balanța de putere stabilită de Roma în zonă. Nu putea fi permis ca o asemenea lezmaiestate să treacă nepedepsită. Într-un război care s-a încheiat aproape înainte să înceapă, o armată grecească a fost lovită ca o viespe supărătoare, iar străvechea cetate a Corintului redusă la un morman de moloz fumegând. Întrucât Corintul a fost celebru mai ales pentru două lucruri – calitatea prostituatelor și splendorile artistice – s-a profitat cu entuziasm de ocaziile oferite pentru jaf. Femeile cetățenilor uciși au fost luate sclave, în timp ce pe cheiurile portului soldații jucau zaruri pe picturi neprețuite. O harababură de statui era îngrămădită în jurul lor, gata să fie vândute la licitație sau erau transportate în lăzi la Roma.

Nimicirea nu a uneia, ci a două dintre cele mai mari orașe din bazinul mediteranean a fost o nelegiuire uluitoare. Nu e de mirare că, în fața ei, Sibylla și-a imaginat că exista un blestem asupra Romei, născut din fumul celor două scene de anihilare. Chiar romanii s-au simțit puțin dezgustați. Nu se mai putea pretinde că au cucerit lumea ca autoapărare. Amintirea prădării Corintului avea să fie întotdeauna evocată de romani cu stânjeneală. Vina în privința Cartaginei provoca totuși la ei mult mai mult. Se spunea că Scipio însuși, pe când privea flăcările cuprinzând zidurile în ruină ale marelui oraș, plângea. În distrugerea dușmanului de moarte al Romei, el vedea, ca și Sibylla, puterea periculoasă a acțiunilor Destinului. În clipa când supremația Republicii se afirmase atât de copleșitor, când nu exista niciun adversar care să poată spera să-i reziste, când jefuirea întregii lumi părea cel mai simplu lucru, Scipio și-a imaginat sfârșitul ei. Și-a amintit versuri din Homer.

Ziua distrugerii sfintei Troia va sosi,
Și a uciderii lui Priam și a poporului său.[5]

Dar ce a imaginat el că putea aduce moarte și distrugere Republicii, Scipio, spre deosebire de Sibylla, nu a spus.

Înecarea cu aur

Înainte de cataclismele din 146, s-a înregistrat derută printre greci cu privire la definiția exactă a „libertății". Când romanii pretindeau că o garantează, ce însemna asta? Nu poți fi niciodată sigur cu barbarii, evident: felul cum înțelegeau ei semantica era jalnic de nepotrivit. Totuși, nu era nevoie de un filosof care să sublinieze că vorbele pot fi alunecoase și pot depinde periculos de mult de perspectivă. Și așa s-a dovedit că interpretarea dată cuvântului de romani și de greci a fost diferită. Pentru romani, care tindeau să-i considere pe greci copii dificili ce aveau nevoie de mâna fermă a unui *pater familias*, „libertatea" însemna o ocazie ca orașele-state să urmeze reguli stabilite de împuterniciții romanilor. Pentru greci, însemna șansa de a se lupta unii cu alții. Această incompatibilitate a punctelor de vedere a dus direct la tragedia distrugerii Corintului.

După anul 146, nu a mai putut exista ambiguitate în privința limbajului diplomatic. Tratatele de prietenie care guvernau relațiile între Republică și aliații ei clarificau acum lucrurile fără îndurare. Ele acordau Republicii libertate de acțiune, iar aliaților ei nimic. Dacă orașelor grecești li se permitea încă o autonomie nominală, era doar pentru că Roma dorea beneficiile imperiului fără grija administrării lui. Speriate și supuse, statele aflate mult mai departe de coastele Greciei și-au dublat eforturile de a ghici dorința Republicii. În toate monarhiile din Orient, diverși pudeli regali făceau tumbe ori de câte ori romanii pocneau din degete, perfect conștienți că până și un dram de independență putea duce la schilodirea elefanților lor de război sau la urcarea subită a rivalilor pe tron. Ultimul monarh din Pergam, un oraș grecesc care controla cea mai mare parte din ceea ce este azi Turcia de vest, a dus spiritul de colaborare ce-a rezultat, până la extrema sa logică. În 133, și-a lăsat întregul regat prin testament Republicii.

Acesta a fost cel mai spectaculos testament din istorie. Legendar pentru splendoarea imensă a monumentelor sale și avuția orașelor supuse, regatul Pergamului oferea perspectiva

unor bogăţii ce depăşeau chiar şi cele mai îndrăzneţe vise de pradă ale romanilor. Dar ce era de făcut cu moştenirea? Răspunderea acestei decizii revenea Senatului, o adunare de circa trei sute de oameni mari şi buni, recunoscuţi în general – chiar şi de cei din afara sa – ca fiind conştiinţa şi inteligenţa conducătoare a Republicii. Apartenenţa la această elită nu era determinată automat prin naştere, ci prin realizări şi reputaţie – atâta vreme cât nu şi-a pătat caietul de notiţe peste măsură, orice cetăţean care a deţinut o funcţie înaltă putea spera să fie inclus de la sine. Aceasta acorda deliberărilor Senatului o imensă importanţă morală şi, chiar dacă decretele sale nu aveau niciodată forţa tehnică a legilor, un magistrat curajos – sau nesăbuit – a ales să le ignore. Ce era Republica, la urma urmei, dacă nu un parteneriat între Senat şi popor – *Senatus Populusque Romanus* – aşa cum spunea formula? Imprimat pe cele mai mici monede, înscris pe frontonul celor mai mari temple, abrevierea acestei expresii putea fi văzută peste tot, prescurtare splendidă pentru măreţia constituţiei romane – SPQR.

Chiar şi aşa, ca în orice parteneriat, nu era nimic mai potrivit să genereze tensiuni decât o dispută pe tema banilor. Vestea moştenirii venite din Pergam a ajuns chiar la timp pentru ca acel curajos apărător al poporului, Tiberius Gracchus, să propună a fi cheltuită în vederea finanţării ambiţioaselor sale reforme. Oamenii înşişi, destul de firesc, au fost de acord. Majoritatea colegilor senatori ai lui Tiberius totuşi s-au încăpăţânat şă nu accepte. În parte, desigur, aceasta a reflectat dezgust faţă de demagogia lui Tiberius şi indignare pentru că a îndrăznit să lezeze augustul Senat. Dar în această împotrivire a fost mai mult decât un simplu acces de ciudă. Perspectiva moştenirii unui întreg regat a sfidat principiile romane îndelung respectate. Cele mai importante dintre acestea erau identificarea aurului cu corupţia morală şi o puternică suspiciune faţă de asiatici. Senatorii îşi puteau permite desigur să susţină asemenea valori tradiţionale, dar a existat şi un motiv mai practic pentru care ei au privit moştenirea Pergamului ca pe o încurcătură. Se presupunea că provinciile sunt greu de condus. Existau căi mai

subtile de a-i jefui pe străini decât prin impunerea unei dominații directe asupra lor. Politica preferată a Senatului, practicată în tot Orientul, a fost întotdeauna de a menține un echilibru delicat între exploatare și dezangajare. Se părea că acum echilibrul era în pericol să fie răsturnat.

Astfel, inițial, Senatul – pe lângă faptul că a complotat la uciderea lui Tiberius – nu a făcut nimic. Doar atunci când căderea regatului în anarhie a amenințat stabilitatea întregii regiuni, s-a trimis în sfârșit o armată la Pergam și chiar și atunci a fost nevoie de mai mulți ani de campanii sporadice înainte ca noii supuși ai Republicii să fie îngenunchiați. Totuși Senatul s-a abținut să înființeze prima provincie a Romei în Asia. În schimb, reprezentanții trimiși să facă ordine în regat au fost atent instruiți să păstreze reglementările regilor pe care îi înlocuiau. Așa cum era invariabil stilul Romei, se pretindea cu precădere că nu s-a schimbat mare lucru.

Așa s-a întâmplat că o clasă conducătoare ce fusese răspunzătoare pentru urcarea orașului pe o poziție de putere internațională fără egal, pentru aducerea întregului bazin mediteranean sub controlul său efectiv și pentru anihilarea oricui încerca să i se opună, încă ținea la izolaționismul ei instinctiv. În ceea ce-i privea pe magistrații romani, străinătatea rămânea ceea ce a fost întotdeauna: un teren pentru cucerirea gloriei. În timp ce jaful nu era niciodată refuzat, onoarea rămânea măsura cea mai reală atât a orașului, cât și a omului. Ținând la acest ideal, membrii aristocrației romane puteau fi siguri că rămân fideli tradițiilor moștenite de la aprigii lor strămoși, chiar atunci când se desfătau dominând. Atâta timp cât monarhii din Asia, aflați în declin, își trimiteau ambasadorii slugarnici să afle orice capriciu al Senatului, atâta timp cât nomazii din deșerturile Africii își struneau sălbăticia la cea mai mică strâmbătură a unui comandant de legiune, atâta timp cât barbarii din Galia se temeau să conteste puterea invincibilă a Republicii, Roma era mulțumită. Singurul tribut pe care-l cerea și pretindea era respectul.

Dar dacă elita senatorială, încrezătoare deja în propria bogăție și în propriul statut, își putea permite să creadă asta,

comercianții și financiarii, ca să nu mai amintim de marea masă a săracilor, aveau idei foarte diferite. Romanii au asociat întotdeauna Estul cu aurul. Acum, odată cu stabilirea în Pergam, a apărut ocazia de a începe să-l fure sistematic. Ca o ironie a sorții, tocmai insistența Senatului de a se respecta guvernarea tradițională a Pergamului a arătat calea. Guvernarea însemna, pentru regii Pergamului, taxarea supușilor pentru orice. A fost un exemplu din care romanii au avut mult de învățat. În vreme ce un principiu imuabil al Republicii spunea că războiul trebuie să aducă profit, pentru romani profitul a avut tendința de a însemna jaf. În Occidentul barbar, e adevărat, cucerirea a fost în general urmată de biruri, dar numai pentru că altfel nu ar fi existat administrație deloc. În Orient, administrația a existat mult înaintea Romei. De aceea, a părut întotdeauna mai ieftin și mult mai puțin supărător să prade liber, iar apoi să completeze fondurile cu o contribuție sau două.

Totuși, Pergamul a demonstrat că se putea ca birurile chiar să fie plătite – și era de fapt o ocazie nemaipomenită, nicidecum o corvoadă. Destul de curând, oficialii trimiși să administreze regatul și-au permis mari fraude. Zvonuri extravagante despre activitățile lor au început să ajungă la Roma. Era o nelegiuire: Pergamul fiind proprietatea poporului roman, dacă se comiteau fraude, atunci poporul roman dorea partea sa. Exponentul acestei indignări nu a fost altul decât Gaius Gracchus, tribun în locul fratelui său ucis, la fel de dornic să pună mâna pe mina de aur a Pergamului precum Tiberius. Și el propunea reforme sociale ambițioase; și el avea nevoie rapid de fonduri. Așa s-a făcut că în anul 123, după un deceniu de agitație, Gaius Gracchus a reușit în sfârșit să obțină votarea unei legi importante. Prin aceasta, Pergamul era supus în mod organizat unor biruri. Capacul borcanului cu miere era acum bine și cu adevărat deschis.[6]

Pragmatic și cinic în aceeași măsură, noul regim al impozitelor funcționa prin stimularea efectivă a cupidității. Lipsindu-i marile birocrații pe care se bazau monarhii din Est pentru a-și împovăra supușii, Republica s-a întors în schimb

către sectorul privat ca să-i asigure competența necesară. Contractele de percepere a impozitelor erau vândute la licitații publice, cei care le cumpărau avansând integral tributul datorat statului. Cum sumele cerute erau astronomice, doar cei foarte bogați își puteau permite să le plătească și chiar și atunci nu în calitate de contractanți individuali. În schimb, resursele erau puse la comun, companiile care rezultau fiind administrate, ca niște imense concerne financiare, cu deosebită atenție. Puteau fi oferite acțiuni, ținute adunări generale, aleși directori în consiliul de administrație. În provincia respectivă, angajații unui consorțiu erau soldați, marinari și poștași, pe lângă personalul de colectare a impozitelor. Numele dat întreprinzătorilor care conduceau aceste carteluri, *publicani**, te întorcea cu gândul la funcția lor de agenți ai statului, însă nu era nimic care să ajute comunitatea în serviciile asigurate de ei. Profitul era totul și cu cât mai indecent, cu atât mai bine. Scopul nu consta doar în colectarea tributului oficial datorat statului, ci și în folosirea violenței față de locuitorii provinciei ca să-i constrângă să plătească în plus pentru privilegiul de a fi jecmăniți. Dacă era nevoie, iscusința comercială completa violența. Unui datornic i se puteau oferi împrumuturi cu dobânzi ruinătoare și apoi, odată deposedat de tot ce avea, era făcut sclav. Aflați departe la Roma, ce le păsa acționarilor de la marile corporații de suferințele pe care le impuneau? Orașele nu mai erau prădate, ci stoarse până la ultima picătură.

După cum se pare, supușii Romei aveau o formă de apărare împotriva jafului practicat de torționarii lor. Sistemul de impozite se poate să se fi privatizat, însă administrarea provinciei a rămas în mâinile elitei senatoriale – clasa încă cea mai pătrunsă de idealurile Republicii. Aceste idealuri îi obligau pe guvernatori să le asigure supușilor lor beneficiile păcii și ale dreptății. În realitate, mita oferită era atât de eficientă, încât chiar

* Publicanus (publicani), vechi contractor public roman care activa în comerț și finanțe; ridica și întreținea clădiri publice, era furnizor al armatelor din exterior, strângea anumite taxe către stat. Exploatau pământurile publice, minele din provincii, devenind proprietari de pământ și oameni de afaceri prosperi – n.r.

și cele mai severe principii se făceau praf. Probitatea romană a devenit curând o glumă proastă. Pentru nefericiții locuitori ai provinciei, părea mică diferența între publicani și senatorii trimiși să-i guverneze. Și unii, și alții își aveau boturile în aceeași troacă plină cu prăzi.

Ca spectacol al rapacității, prădarea Pergamului a fost cu siguranță izbitoare. Imensa putere a Republicii, cucerită de cauza onoarei romane, s-a dovedit o libertate de a face bani. Goana după aur care a urmat a fost o isterie. Drumurile construite inițial ca instrumente de război serveau acum să aducă mai repede perceptorul la victimă; animale de povară încovoiate sub greutatea tributului tropăiau pe drumuri în spatele legionarilor. Pe Mediterana, transformată tot mai mult în lac roman, veneau către Italia vase încărcate cu roadele rapturilor coloniale. Arterele imperiului se îngroșau din cauza aurului și, cu cât se îngroșau mai tare, cu atât mai mult aur storcea Roma.

Pe măsură ce dominația i se înăsprea, aspectul provinciilor începea să se schimbe, de parcă degete uriașe scobeau adânc în peisaj. În Orient, marile orașe erau jefuite de comori – în Occident însă era prădat pământul. A rezultat mineritul la o scară nemaivăzută până la Revoluția Industrială. Nicăieri devastarea nu a fost mai spectaculoasă decât în Spania. Observatori nenumărați au depus mărturie năuciți de ce-au văzut. Chiar în îndepărtata Iudee, oamenii au auzit „câte au făcut [romanii] în țara Spaniei și au pus mâna pe zăcămintele de argint și de aur de acolo".[7]

Minele pe care Roma și le-a însușit în Cartagina cu peste un secol în urmă au fost predate acestor publicani, care au început să le exploateze cu elanul lor obișnuit. O singură rețea de tuneluri se putea întinde pe mai mult de o sută șaizeci de kilometri pătrați, provocând unui număr de peste patruzeci de mii de sclavi suferințe nesfârșite. Deasupra peisajului plin de scobituri, plutea invariabil un văl de smog, scos de cuptoarele de topire prin coșuri gigantice și atât de încărcat de chimicale, încât ardea pielea neacoperită și o albea. Păsările mureau dacă zburau prin fum. Pe măsură ce puterea Romei avansa, norii de gaz nu erau niciodată departe în urmă.

Inițial, mari zone din Spania au fost considerate prea îndepărtate și periculoase pentru a fi exploatate, regiunile locuite de triburi iremediabil sălbatice, acestea triburi considerând tâlhăria o profesie onorabilă și folosind urina ca să se spele pe dinți.* Totuși, până în ultimii ani ai secolului al II-lea î.Hr., cu excepția părții de nord, întreaga peninsulă a fost deschisă exploatărilor.** S-au săpat noi mine uriașe în centrul și sud-vestul Spaniei. Măsurarea nivelului de plumb în ghețarii din Groenlanda, care indică o creștere șocantă a concentrației în această perioadă, dovedește ce volum de fum otrăvitor emanau.[8] Minereul topit era argintul: s-a estimat că, pentru fiecare tonă de argint extras, trebuiau scoase peste zece mii de tone de piatră. S-a mai estimat că, la începutul secolului I î.Hr., monetăria romană folosea cincizeci de tone de argint în fiecare an.[9]

La fel ca în Asia, în Spania nu s-ar fi putut realiza operații de o asemenea amploare fără învoiala între sectorul public și cel privat. Ca să asigure investitorilor de la Roma băștinași supuși, porturi decente și drumuri bune, autoritățile romane din provincii au început tot mai mult să ceară mită. Corupția ce-a rezultat de aici a fost cu atât mai perfidă cu cât nu putea fi niciodată recunoscută. Chiar atunci când câștigau bani, senatorii tot afișau dispreț față de finanțe. Desconsiderarea profitului era chiar legiferată: niciun publicanus nu avea voie să intre în Senat, tot la fel cum niciun senator nu avea voie să se angajaze în ceva atât de vulgar cum era comerțul extern. În culise, totuși, o asemenea legislație a făcut prea puțin ca să-și atingă țelurile. Dacă a făcut totuși ceva, prevăzând cum să colaboreze mai bine guvernatorii și întreprinzătorii, a fost doar că a servit ca să-i apropie: aveau nevoie unii de alții, dacă urmau să ajungă și unii, și alții bogați. Rezultatul a fost că guvernul roman a început tot mai mult să se transforme în ceea ce poate fi cel mai bine descris

* După poetul Catullus (Catul), oricum (37 și 39). Era probabil o glumă, dar una care a stârnit prejudecățile romanilor legate de standardele spaniole de igienă personală. (Catul, *Poezii*, trad. Teodor Naum, Editura pentru Literatură Universală, București, 1969, p. 47, p. 51).

** Peninsula Iberică nu a ajuns în întregime sub controlul romanilor până în anul 23 î.Hr.

ca un complex militar-fiscal. În anii de după moștenirea Pergamului, motivele pentru care doreau să obțină profit și prestigiu au devenit tot mai confuze. Politica tradițională de izolaționism a fost tot mai puternic amenințată. Și în acest timp, locuitorii provinciei au fost din ce în ce mai exploatați.

Nu însemna că toate idealurile Republicii au pierit. Au existat unii administratori atât de îngroziți de tot ce se întâmpla, încât au încercat să ia atitudine. A fost o politică periculoasă – căci cartelurile, dacă își vedeau vreodată interesele serios amenințate, erau gata să se amestece. Cea mai cunoscută victimă a lor a fost Rutilius Rufus, un administrator de provincie celebru pentru corectitudinea lui, care a încercat să-și apere supușii în fața perceptorilor și care, în anul 92 î.Hr., a fost judecat de un juriu plin de susținători ai acestor publicani. Marele capital stimulase cu succes lucrările tribunalului: acuzația – aleasă cu deliberată insolență – era extorcarea. După condamnare, Rufus, cu o insolență pe măsură, și-a ales ca loc al exilului chiar provincia pe care se presupunea că a jefuit-o. Acolo a fost primit cu onoruri și cu flori.

Provincia era Asia: odată regatul Pergamului, iar astăzi, la patruzeci de ani după ce le-a fost dată, încă vaca de muls preferată a romanilor. Locuitorilor din provincie, condamnarea lui Rufus trebuie să li se fi părut ultima picătură: dovada, dacă mai era nevoie de dovezi, că voracitatea romanilor nu se va potoli niciodată. Totuși, ce se putea face? Nimeni nu îndrăznea să se împotrivească. Ruinele carbonizate ale Corintului dovedeau în mod elocvent pericolele implicate de așa ceva. Disperarea ca și birurile i-au strivit pe grecii din Asia. Cum puteau ei spera vreodată să-și scuture din spate Republica, pe financiarii ei rapaci și legiunile invincibile?

Atunci, în sfârșit, la trei ani după condamnarea lui Rufus, autoritățile provinciei și-au împins avariția prea departe. Căutând să-și extindă afacerile, întreprinzătorii romani au privit cu nesaț către Pont, un regat de pe coasta Mării Negre, în nordul a ceea ce este astăzi Turcia. În vara anului 89, reprezentantul roman în Asia, Manius Aquillius, a născocit o scuză pentru

invazie. Decât să riște viața propriilor trupe, el a preferat să dea ordin unui rege-client să lupte pentru el – presupunând, cu o nepăsare fatală, că orice efect secundar al unei asemenea provocări putea fi ușor controlat. Însă regele Pontului, Mitridate, nu era un adversar obișnuit. Biografia lui, atent retușată de un geniu al propagandei exagerate, se citește ca un basm. Persecutat în copilărie de o mamă haină, tânărul prinț a fost forțat să se refugieze în pădure. A trăit aici șapte ani, alergând mai repede decât căprioarele și luptând mai bine decât leii. Neliniștit că mama lui încă ar putea încerca să-l omoare, Mitridate și-a dezvoltat și un interes obsesiv pentru toxicologie, luând antidoturi repetate până a devenit imun la otravă. Pe scurt, nu era genul de băiat care să lase familia să-i stea în calea spre tron. Revenind așa cum trebuie în capitală în fruntea unei armate victorioase, Mitridate a ordonat uciderea mamei lui și, pentru siguranță, și a fratelui și a surorii sale. Peste mai bine de douăzeci de ani, era la fel de însetat de putere și de necruțător ca întotdeauna – mult prea mult, desigur, pentru un reticent pudel roman. Invazia a fost respinsă cu dispreț.

Apoi a urmat, totuși, un pas mai important. Mitridate a trebuit să decidă dacă să atace Roma. Nu era ușor să ai ca adversar o supraputere, însă războiul cu Republica era o provocare pentru care Mitridate s-a pregătit pe toată durata domniei sale. Ca orice despot ambițios, el s-a străduit din greu să-și consolideze capacitățile de ofensivă, iar armata sa era strălucitor de nouă – literalmente – armele fiind împodobite cu aur, iar armurile cu pietre prețioase sclipitoare. Dar, dacă lui Mitridate îi plăcea să stârnească senzație, îi plăcea și să se joace de-a spionajul: călătorind incognito prin Asia, a văzut destule ca să se convingă de ura locuitorilor din provincie față de Roma. Asta, mai mult decât orice altceva, l-a făcut să ia decizia hotărâtoare. Traversând provincia Asia, a găsit garnizoanele care o protejau insuficiente și slab pregătite, iar orașele grecești dornice să-l aclame ca pe un salvator. În câteva săptămâni, puterea romană din provincie s-a prăbușit în totalitate, iar Mitridate s-a pomenit pe țărmul Mării Egee.

Ca un barbar matricid, el nu prea era genul de apărător pe care grecii, în mod normal, să şi-l pună la suflet. Dar mai bine un barbar matricid decât publicani – dorinţa de libertate era atât de disperată şi sila faţă de Roma atât de viscerală, încât locuitorii provinciei doreau să meargă oricât de departe ca să scape de opresori. În vara anului 88, când lanţurile romane fuseseră deja aruncate, ei aveau să demonstreze aceasta printr-o înfricoşătoare explozie de violenţă. Intenţionând să lege irevocabil oraşele greceşti de el, Mitridate le-a scris, ordonând masacrarea oricărui roman şi italian rămas în Asia. Grecii i-au urmat instrucţiunile cu o plăcere sălbatică. Atrocitatea a fost cu atât mai teribilă datorită felului secret în care s-a pus la cale şi coordonării perfecte a atacurilor. Victimele au fost înconjurate şi ucise de asasini plătiţi, tăiate bucăţi dacă se agăţau de statuile sacre sau omorâte cu săgeţi dacă încercau să fugă în mare. Cadavrele le-au fost lăsate să putrezească neîngropate în afara zidurilor cetăţii. Se spune că au fost ucişi în acea singură noapte fatală optzeci de mii de bărbaţi, femei şi copii.[10]

Ca lovitură pentru economia romană, acest lucru a fost deliberat şi devastator; ca lovitură pentru prestigiul roman, s-a dovedit mult mai rău. Mitridate s-a arătat deja a fi un maestru al propagandei, reînviind profeţiile Sibyllei şi adăugând de la sine unele noi ca să pară mai relevante pentru el însuşi. Tema comună era apariţia unui mare rege din Orient, un instrument al pedepsei divine trimis ca să umilească supraputerea arogantă şi cupidă. Uciderea în masă a întreprinzătorilor a constituit doar o cale aleasă de Mitridate pentru a pune în scenă acest lucru. Chiar mai calculată pentru obţinerea unui efect a fost execuţia lui Manius Aquillius, reprezentantul roman care l-a provocat primul pe Mitridate la război. Îmbolnăvindu-se într-un moment nepotrivit, nefericitul Aquillius a fost capturat şi târât înapoi în Pergam, prins în lanţuri tot drumul împreună cu un barbar înalt de doi metri. După ce l-a legat de un măgar şi l-a plimbat prin mulţimea care huiduia, Mitridate a ordonat să se topească aur. Când totul a fost gata, i-a dat capul pe spate, i-a deschis gura cu forţa şi i-a turnat metal topit pe gât. „Căci romanii au un singur

şi acelaşi vechi pretext de război cu toate neamurile, cu toate popoarele şi cu toţi regii: dorinţa lor nesăturată de putere şi de bogăţii."[11] Acesta a fost verdictul lui Mitridate în privinţa Republicii şi acum, în persoana trimisului ei în Asia, el a cerut dreptate simbolică. Manius Aquillius a murit înecat cu aur.

O trâmbiţă pe cer

Când un vapor încărcat cu prăzile imperiului naviga spre Italia, cel mai probabil se îndrepta spre conul golaş al Vezuviului. Marinarii scrutau orizontul, căutând silueta familiară, cu vârful plat, a vulcanului şi când reuşeau, înălţau mulţumiri zeilor pentru că i-au ajutat să treacă cu bine prin pericolele călătoriei. În faţa lor era sfârşitul drumului. Dincolo de albastrul scânteietor al golfului, marinarii vedeau oraşe presărate de-a lungul coastei, tonuri pitoreşti ale Greciei pe ţărmul italian, plantate acolo de colonişti cu secole în urmă – căci negustoria, în Golful Neapolelui, a fost întotdeauna internaţională. Nu însemna că aceste vechi porturi erau aglomerate acum. Napoli, de exemplu, scăldat de soare, trăia dintr-un comerţ foarte diferit. La distanţă de numai două zile de Roma, străzile lui vechi au început recent să se umple de turişti, dornici cu toţii să guste stilul de viaţă grecesc – fie discutând filosofie, fie mergând la doctori sau îndrăgostindu-se de o curtezană spirituală şi cultivată. Între timp, pe mare, cargoboturile gigantice se întrezăreau trecând la orizont.

În zilele noastre, portul lor de destinaţie era la câteva mile în sus pe coastă. La Puteoli, negustorii romani au şters demult toate urmele moştenirii greceşti. Cheiuri imense, din beton, adăposteau vase din tot bazinul mediteranean, încărcate cu cereale pentru hrănirea apetitului monstruos al Romei şi sclavi pentru muncă, dar şi raritäţi adunate de pe domeniile ei îndepărtate: sculpturi şi mirodenii, picturi şi plante ciudate. Doar cei foarte bogaţi îşi puteau permite asemenea articole de lux,

desigur, dar exista o piață tot mai mare pentru ele în vilele înșirate acum pe coastă de ambele părți ale portului Puteoli, fiind ele însele apogeul trofeelor de consum. Asemenea celor foarte bogați de pretutindeni, aristocrația romană dorea să-și păstreze exclusivitatea destinațiilor favorite de vacanță și, în acest scop, a început să le cumpere.

Explozia proprietăților din zonă a fost alimentată în anii 90 de întreprinzători ingenioși – și mai ales de un crescător de stridii pe nume Sergius Orata. Căutând să profite de gustul insațiabil al romanilor pentru fructele de mare, Orata a dezvoltat crescătorii locale de stridii la o scară până acum de neimaginat. A construit canale și diguri ca să regleze curenții marini și bolți înalte peste gura Lacului Lucrin din apropiere, pe care l-a promovat apoi ca locul celor mai gustoase stridii din lume. Contemporanii erau atât de impresionați de magia lui Orata, încât spuneau că ar fi putut crește stridii și pe acoperiș dacă ar fi încercat. Dar a mai fost o inovație tehnică prin care s-a creat cu adevărat numele Orata: după ce a acaparat piața de stridii, a inventat bazinul de înot încălzit.

Cel puțin acesta pare a fi sensul cel mai probabil al unei expresii latine criptice *balneae pensiles* – ad litteram, băi suspendate.* Ni se spune că această invenție a necesitat suspendarea unor cantități imense de apă caldă și că a fost extraordinar de relaxantă, calități care l-au ajutat pe Orata să o comercializeze cu același succes ca și stridiile. Destul de curând, nicio proprietate nu putea fi considerată perfectă dacă nu avea mai întâi instalată o „baie suspendată". Desigur că le instala Orata însuși – cumpărând vilele, construind bazinele, apoi vânzând proprietățile.

Nu a durat mult până când speculațiile sale au făcut Golful Neapolelui sinonim cu bogăția și eleganța. Avântul nu s-a limitat

* Natura exactă a „băilor suspendate" ale lui Orata a provocat multe speculații. Unii susțin că a fost un duș fierbinte, alții că Orata a inventat *hypocaustum*, sistemul de încălzire centrală aflat sub dușumea, construit în vilele luxoase. Dar dacă era duș, de ce să-l descrii ca pe o baie? Iar dacă era *hypocaustum*, de ce să inventezi o nouă expresie? Pentru cea mai bună analiză a diverselor alternative, vezi Fagan, „Sergius Orata".

la coastă. Și în interior, în orașe vechi precum Capua, unde mirosul de parfum persista greu pe străzi, sau Nola, un aliat favorit al Romei de peste două secole, semne de pace și de liniște erau peste tot. Dincolo de zidurile lor, se întindeau terenuri cu meri și vii, livezi de măslini și flori sălbatice, înspre Vezuviu și mare. Era Campania, bijuteria Italiei, locul de vacanță al celor bogați, fertilă, prosperă și luxuriantă.

Dar nu peste tot era dezvoltare. Dincolo de Nola, văile șerpuiau dinspre regiunile joase către o cu totul altă lume. Samnium era muntos și auster. Așa cum contururile dințate ale peisajului ofereau un contrast brutal cu câmpia de mai jos, tot la fel se întâmpla cu caracterul oamenilor, care trebuiau să-și câștige existența râcâind solul pietros, acoperit cu arbuști. Nu erau stridii în Samnium, nici bazine încălzite, doar țărani greoi, cu un comic accent rustic. Ei practicau vrăjitoria, purtau inele urâte de metal la gât și – scandalos – permiteau bărbierilor să le radă părul pubian în public. Nu mai e nevoie să spunem că romanii îi priveau cu dispreț.

Totuși, nu puteau să uite niciodată complet că sălbaticii aceștia fuseseră ultimul popor italian care a contestat dominația lor în peninsulă. La numai șaisprezece kilometri de Nola, într-o trecătoare din munți cunoscută sub numele de Furcile Caudine, samniții i-au înfrânt pe romani într-un mod dintre cele mai umilitoare din istoria lor. În anul 321 î.Hr., o întreagă armată a fost prinsă în defileu și obligată să se predea. În loc să-și ucidă prizonierii, samniții au preferat să-i dezbrace până la tunică și să-i treacă pe sub un jug format din sulițe, în timp ce învingătorii, în armurile lor splendide, stăteau și se uitau triumfător. Umilindu-i în felul acesta, totuși, samniții au trădat o fatală neînțelegere a dușmanilor lor. Pacea era intolerabilă pentru romani dacă nu o dictau ei înșiși. În ciuda termenilor acceptați sub jurământ, au găsit rapid o cale de a încălca tratatul și au reluat atacul. Samnium a fost cucerit așa cum trebuie. S-au construit colonii pe vârfuri de dealuri îndepărtate, drumuri peste văi, s-a îmblânzit duritatea peisajului. Pentru oricine stătea tolănit lângă unul din bazinele de înot ale lui Orata, epoca în care

samniții ieșeau din munți ca să devasteze Campania ținea de o istorie cu adevărat străveche.

Dar apoi, dintr-odată, în anul 91 î.Hr., incredibilul s-a produs. Resentimente mult timp ținute în frâu, dar niciodată complet dispărute, s-au inflamat din nou. Războiul a revenit pe dealurile samnite. Locuitorii munților s-au înarmat de parcă anii lungi de ocupație s-ar fi topit. Ieșind din fortărețele lor, au procedat la fel ca strămoșii lor și au năvălit în câmpie. Romanii, neatenți la furtuna ce era pe cale să izbucnească, au postat doar un mic număr de militari în Campania și au fost luați din scurt. De-a lungul întregului Golf al Neapolelui, până nu de mult scena unei asemenea stări de trândăveală și pace, orașele cădeau sub atacul rebelilor ca fructele coapte din pom: Surrentum, Stabiae și Herculaneum. Dar premiul cel mai mare dintre toate – datorită situării sale strategice – se afla mai în interior: Nola. După un asediu foarte scurt, orașul a fost predat samniților prin trădare. Forțele rebele au invitat garnizoana să li se alăture, dar atunci când comandantul și ofițerii superiori au refuzat cu dispreț, au fost lăsați să moară de foame. Orașul a fost fortificat și înarmat. Destul de curând, Nola a devenit un puternic bastion al cauzei rebelilor.

Acea cauză nu s-a limitat la samniți. Trădarea în urma căreia Nola a fost predată rebelilor era departe de a fi un incident izolat: orașul Pompei, de exemplu, la doar câțiva kilometri de Napoli de-a lungul pantei Vezuviului, a făcut parte din rebeliune chiar de la început. În alte zone ale Italiei, triburi și orașe ale căror campanii anterioare împotriva Romei țineau de o perioadă de legendă de care abia dacă-și mai amintea cineva, au luat armele. Centrul rebeliunii se afla totuși pe linia Apeninilor, în teritorii la fel de muntoase și de înapoiate ca Samnium, unde țăranii au fost multă vreme abrutizați de sărăcie. Aceasta a conferit năvălirii lor în zonele de câmpie urbanizate o asemenea sălbăticie. Când rebelii au capturat Asculum, primul oraș care a căzut, au ucis fiecare roman întâlnit. Soțiile celor care au refuzat să li se alăture au fost apoi torturate și scalpate.

Italia în secolul I î.Hr.

Teritoriu marcat în nuanțe închise indică zone de teren ridicate

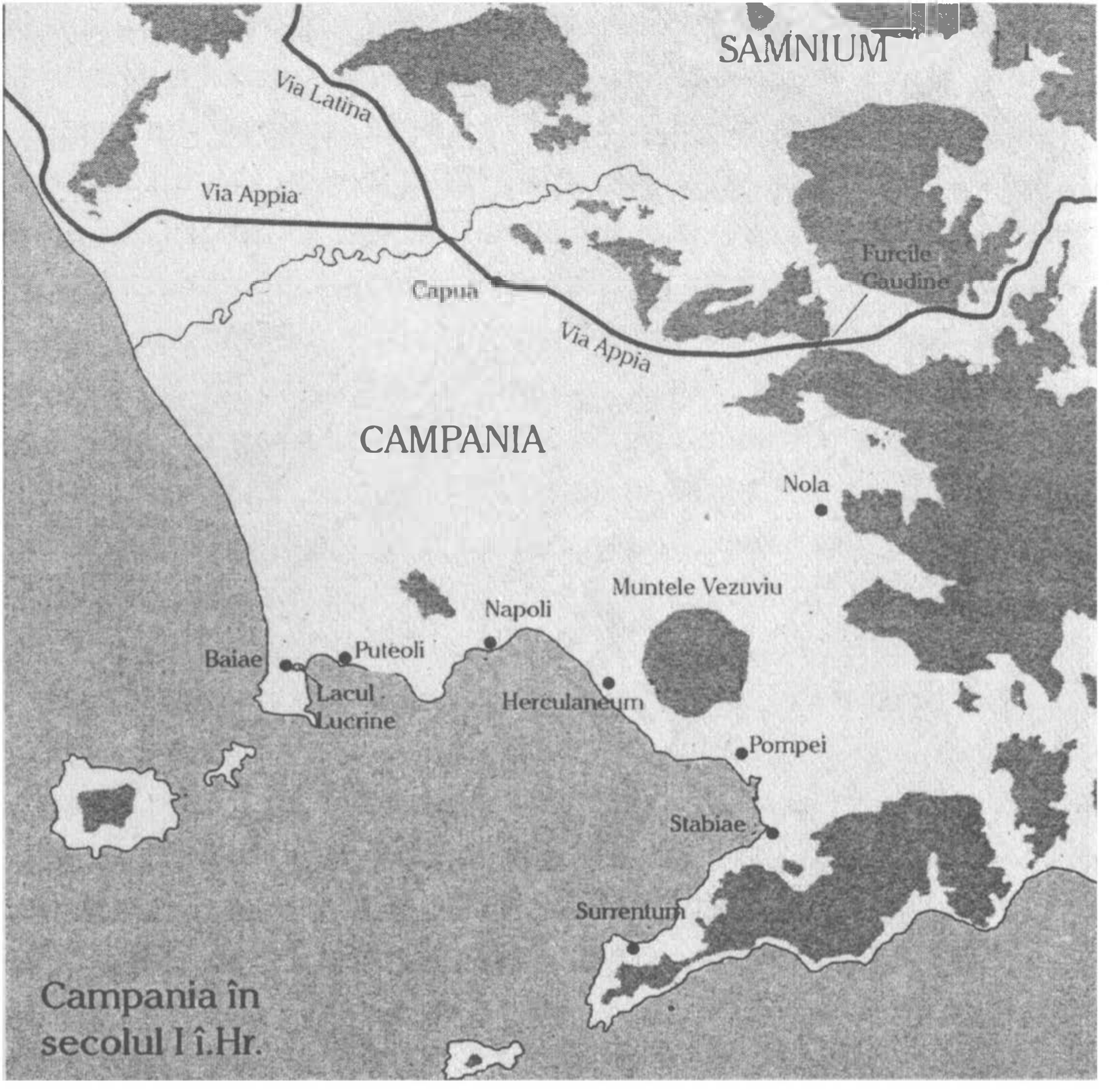

Campania în secolul I î.Hr.

Înregistrarea unor asemenea atrocități nu poate sugera nimic altceva decât o barbarie răzbunătoare și primitivă. Totuși, ura țărănimii nu ar fi însemnat nimic fără oligarhia care a condus diferitele state italiene și care a avut propriile motive de a o face să se dezlănțuie. A stat întotdeauna în obiceiul romanilor să lingușească și să mituiască clasa conducătoare a aliaților lor – într-adevăr, succesul acestei politici a contribuit mai mult decât orice altceva la asigurarea loialității italienilor în trecut. Tot mai mult însă, cei ce aveau puterea de a-și influența în mod decisiv comunitățile – cei bogați, cei cu proprietăți funciare, cei învățați – au început să se simtă înstrăiniați de Roma. Resentimentele lor erau numeroase. Sarcina serviciului militar în războaiele Romei cădea în mod disproporționat pe umerii lor. Ei dețineau un statut inferior în legislația romană. Poate cel mai neliniștitor totuși, ochii li s-au deschis către o lume a oportunităților și a puterii la care strămoșii lor nici nu visaseră. Italienii nu doar au ajutat Roma să-și cucerească imperiul, dar au contribuit cu entuziasm și la exploatarea sa. Oriunde armele romane conduceau, era sigur că urmează și întreprinzătorii italieni. În provincii, aliaților italieni li se garantau privilegii practic identice cu cele ale cetățenilor romani cu drepturi depline, iar nefericiții locuitori ai provinciilor considerau desigur că era greu să deosebească cele două clase, numindu-le cu aceeași silă „Romaioi". Departe de a-i calma pe italieni, totuși, experiența de a trăi în străinătate ca o rasă dominantă pare doar a-i fi încurajat în hotărârea de a avea un statut similar în țara lor natală. Într-o perioadă când puterea romană a devenit universală, nu e prea surprinzător faptul că privilegiile limitate ale autodeterminării acordate întotdeauna de Roma politicienilor italieni au ajuns să pară un moft. Ce era dreptul de a hotărî într-o dispută locală de frontieră sau două comparativ cu stăpânirea lumii?

Tot așa cum cheiurile supraaglomerate din Puteoli sau rafinarea vilelor de la țară din apropiere vorbeau despre o lume tot mai mică, în felul său vorbea și revolta italienilor. Cea mai mare parte a armatelor lor se poate fi luptat pentru apărarea unor vagi loialități locale, însă conducătorii lor cu siguranță nu doreau să

revină la meschinăriile vieții dinainte de Roma. Departe de a încerca să-și elibereze comunitățile de sub influența unui superstat centralizat, nu se puteau gândi la altă soluție decât la inventarea unui stat nou, al lor. La începutul războiului, conducătorii rebelilor „au desemnat în locul Romei orașul Corfinium [...] drept capitală a tuturor italioților".[12] Tocmai pentru ca nimănui să nu-i scape simbolismul acestei măsuri, atât Corfinium cât și noul stat însuși au primit numele „Italia". A fost bătută monedă, așa cum se cerea, și s-a înființat un guvern embrionic. Nu va mai exista nicio asemenea încercare de a forma un stat italian independent până în secolul al XIX-lea, la Garibaldi.

Dar dacă imitația este cea mai sinceră formă de lingușeală, atunci înființarea Italiei sugerează că, pentru marea majoritate a conducătorilor italieni, cel puțin, rebeliunea împotriva Romei a fost un gest mai puțin de sfidare și mai mult de admirație frustrată. De la constituție la monedă, totul s-a copiat de la romani. Tot timpul, fragilul stat nou înființat nu a fost altceva decât a doua ambiție a italienilor, după cea reală – înrolarea în calitate de cetățeni ai Romei. Chiar printre soldații obișnuiți, cărora cetățenia romană le-ar fi adus puține beneficii, existau semne că resentimentul față de Republică era echilibrat de un sentiment de simpatie. La începutul războiului, în urma înfrângerii principalei armate a Romei în Italia centrală, supraviețuitorii s-au pomenit antrenați într-o acțiune disperată de tergiversare împotriva unor oameni cel puțin la fel de bine instruiți și de înarmați ca și ei. Toată vara anului 90 î.Hr., au dus un chinuitor război de tranșee, respingând treptat frontul rebelilor până când, cum vremea recoltei se apropia și cu ea, sfârșitul perioadei de campanii, s-au pregătit să atace inamicul pentru ultima dată. Dar, pe când cele două armate s-au aliniat una în fața celeilalte, soldații din ambele părți au început să-și recunoască prietenii, să se cheme unii pe alții și apoi să-și pună armele jos. „Atmosfera amenințătoare s-a dizolvat și a devenit în schimb ca de sărbătoare." Cum trupele le-au fraternizat, comandantul roman și omologul său s-au întâlnit și ei, ca să discute despre „pace și dorința italienilor de a fi cetățeni".[13]

Discuțiile au eșuat – evident. Cum putea un roman să facă vreodată concesii unui inamic pe câmpul de luptă? Totuși, tocmai faptul că au fost posibile negocieri sugerează că au existat regrete de ambele părți. De o semnificație deosebită a fost identitatea generalului roman. Gaius Marius era cel mai celebru soldat al Republicii. Chiar dacă avea acum în jur de șaizeci de ani și nu mai urca pe cal la fel de ușor, încă avea charismă. Rebelii îl cunoșteau și îl admirau, întrucât multora le-a fost comandant în luptă. De obiceiul lui Marius de a acorda rapid cetățenia unor întregi cohorte de aliați italieni drept recompensă pentru merite excepționale își aminteau mulți cu recunoștință. Tot la fel de faptul că Marius nici măcar nu era originar din Roma: a crescut în Arpinum, un orășel de munte, la trei zile distanță de capitală, cunoscut pentru sărăcia sa și depărtarea la care se afla, și nimic altceva. În vremuri străvechi, fusese bastionul unor triburi care au luptat și ele împotriva romanilor, însă înfrângerea a fost urmată de asimilare și – în final – de acordarea dreptului de cetățenie. Acest ultim pas a avut totuși loc cu mai puțin de un secol înainte ca ceilalți aliați italieni să-și lanseze propria cerere disperată de cetățenie, astfel încât cariera unui om ca Marius, care s-a ridicat de la începuturi deloc promițătoare până la asemenea înălțimi extraordinare, nu putea decât să-i inspire pe rebeli.

Și nu doar pe rebeli. Existau o mulțime de romani care simpatizau cu cererile italienilor. La urma urmei, cum a fost întemeiată Roma dacă nu ca o cetate de imigranți? Primele femei romane fuseseră sabinele răpite, pe vremea lui Romulus, care au pendulat între tații lor și soții cei noi, rugându-i să nu lupte, ci să trăiască în pace, cetățeni ai unui singur stat. Apelul a avut succes, iar romanii și sabinii s-au stabilit împreună pe cele șapte coline. Legenda reflectă realitatea că nu a existat niciodată un oraș la fel de generos cu cetățenia ei ca Roma. Oamenilor de diverse formații și origini li s-a permis întotdeauna să devină romani și să împărtășească valorile și convingerile romanilor. În schimb, desigur, ca o ironie, dacă nu chiar ca un paradox, cea mai importantă dintre toate era o atitudine de nestăvilit dispreț față de neromani.

În mod tragic totuşi, în anii premergători revoltei italienilor, argumentele pentru deschidere şi exclusivism au început să devină periculos de polarizate. Multora li se părea că există o imensă diferenţă între acordarea statutului de cetăţean în mod ocazional unor indivizi sau comunităţi şi acordarea acestui drept întregii Italii. Politicienii romani nu au avut nevoie să fie în totalitate motivaţi de şovinism sau de aroganţă – deşi mulţi dintre ei erau, cu siguranţă – ca să se teamă că oraşul lor se afla în pericol de a fi năpădit. Cum aveau vechile instituţii ale Romei să se descurce cu adoptarea neaşteptată a milioane de noi cetăţeni, risipiţi de-a lungul şi de-a latul Italiei? Conservatorilor ameninţarea li se părea atât de disperată, încât eforturile de a lupta împotriva ei au devenit la rândul lor disperate. Au fost votate legi pentru expulzarea din Roma a tuturor celor care nu erau cetăţeni. Mai neliniştitor, s-a recurs tot mai mult la violenţă împotriva opozanţilor care veneau cu legi proprii. În anul 91 î.Hr., o propunere de acordare a cetăţeniei pentru italieni a fost abandonată printre revolte şi demonstraţii violente, iar cel care a avansat-o, retrăgându-se supărat către casă, a fost înjunghiat în umbra porticului său. Criminalul n-a fost găsit niciodată, însă conducătorii italieni au ştiut cu siguranţă pe cine să dea vina. La câteva zile după asasinat, ei au început să adune oamenii de la munte pentru război.

Cum veştile despre masacrele şi scalpările de la Asculum au ajuns la Roma, facţiunile rivale, ale căror dispute au grăbit criza, erau şocate şi derutate în egală măsură. Chiar şi cei care se identificau cel mai mult cu cauza italienilor s-au pregătit de luptă. Înverşunarea cruntă a campaniilor lui Marius a fost egalată oriunde legiunile îşi întâlneau aliaţii de altădată, într-un efort îndelungat şi sângeros de a răsturna seria dezastruoasă de înfrângeri care a marcat începutul războiului Romei. Pe când Marius negocia condiţiile cu adversarul său italian, cauza Romei a fost consolidată în întreaga Italie de nord; peste câteva săptămâni, cauza rebelilor a început să slăbească. Masacrul de la Asculum a anunţat revolta şi din nou veştile de la Asculum i-au îndreptăţit pe romani să celebreze prima lor victorie decisivă din

război. Generalul învingător a fost Gnaeus Pompeius „Strabo", posibil cel mai detestat om din Roma, la fel de notoriu pentru caracterul său dubios ca și pentru privirea crucișă care i-a adus porecla. Strabo deținea vaste teritorii în Picenum, pe coasta estică a Italiei, și a fost blocat acolo de la începutul războiului. Odată cu începutul toamnei, totuși, și nevrând să moară de foame peste iarnă, Strabo a lansat două atacuri care i-au prins pe inamici ca într-un clește. Ceea ce a rămas din armata rebelilor a fugit la Asculum, iar Strabo, încheind răsturnarea situației, a decis s-o determine să se supună prin înfometare.

Cum victoria părea acum asigurată, Senatul a lansat un atac propriu de prindere ca într-un clește. O parte a atacului a fost acțiunea militară continuată după încheierea perioadei de campanie, constând în hărțuirea insurgenților din întreaga Italie centrală, obligându-le armatele tot mai înnoroite să se retragă în munți, unde zăpada se depunea iarna în strat gros. A doua parte a atacului a fost condusă de acei politicieni care au susținut întotdeauna acordarea cetățeniei romane italienilor. Crezând că succesul militar permitea acum Romei să fie generoasă, ei au reușit să-i convingă până și pe cei mai înveterați conservatori că nu există alternativă, pe termen lung, la acordarea cetățeniei romane aliaților. În consecință, în octombrie 90 î.Hr., a fost propusă și votată o lege. Prin prevederile sale, toate comunitățile italiene care au fost loiale Romei primeau cetățenia imediat, iar rebelilor li s-a promis același lucru la timpul potrivit, dacă depun armele. Multora oferta li s-a părut irezistibilă. Până în vara lui 89, în cea mai mare parte a Italiei de nord și centrale a revenit pacea.

În Samnium totuși, unde lupta avea drept cauză o ură străveche, nu se lua atât de ușor o hotărâre. Și chiar în acel moment, cu Republica epuizată și încă preocupată de războiul din curtea sa, vești alarmante au început să vină din Asia. O imensă diferență părea că desparte cătunele samniților de pe vârfurile dealurilor și marile orașe din Estul grecesc, cosmopolite cum erau, împodobite cu monumente de marmură și aur, însă dominația romană a redus-o. Desigur că samniții nu au lipsit din cohortele de întreprinzători și de perceptori de

impozite italieni care au trăit pe spinarea Asiei. Acolo ei au contribuit cu voioşie la crearea resentimentelor faţă de Roma, care în Samnium i-a împins pe compatrioţii lor la revoltă. În ciuda războiului ce continua cu violenţă în Italia, romanii şi italienii din Asia au fost mult prea ocupaţi să stoarcă bani de la locuitorii provinciei şi nu i-a mai interesat să se lupte unii cu alţii – sau cu oricine altcineva.

Atunci a apărut Mitridate. Când, în anul 89, dominaţia romană din Asia s-a prăbuşit, undele de şoc s-au răspândit rapid în toată economia mediteraneană. Italia a intrat într-o criză dezastruoasă. Ca o ironie, conducătorii rebelilor au exploatat relaţiile economice pe care le aveau compatrioţii lor în Orient pentru a-l ruga pe Mitridate să li se alăture în revoltă, dar acum când Mitridate a dat în sfârşit curs invitaţiei, au aflat că întreprinzătorii italieni au fost cel mai tare loviţi. La Roma, dimpotrivă, în cercurile senatoriale, perspectiva unui război cu Mitridate era salutat cu o plăcere sinceră. Toată lumea ştia că orientalii sunt blânzi şi luptă ca femeile. Chiar mai tentant, toată lumea ştia că motivul era bogăţia lor obscenă. Nu e de mirare că aproape s-a auzit un plescăit din buze al aristocraţilor.

Un om a considerat în mod special că i se cuvine comanda armatei. Marius avea de mult în vedere un război cu Mitridate. Cu zece ani în urmă, el s-a dus în Asia şi s-a confruntat cu regele faţă în faţă, spunându-i, cu asprimea unui om care caută pricină, fie să se dovedească mai puternic decât Roma, fie să i se supună. Cu acea ocazie, Mitridate a reuşit să-şi înfrângă mândria şi să renunţe la război. Totuşi, se poate să nu fi fost o coincidenţă faptul că atunci când, în final, el chiar a cedat în faţa ispitei, omul care l-a provocat să facă asta era un aliat apropiat al lui Marius. Manius Aquillius, reprezentantul Romei, care l-a incitat pe regele-marionetă să invadeze Pontul, a servit anterior ca adjunct militar şi coleg de consulat al lui Marius, iar Marius, la rândul lui, a contribuit la achitarea lui Aquillius acuzat de extorcare. Evenimentele şi sursele sunt neclare, dar e posibil să existe o explicaţie aici pentru atitudinea lui Aquillius altfel aparent indiferentă faţă de securitatea Romei în Orient, într-un moment

când, în Italia, ea se lupta pe viață și pe moarte. El intenționa să-i ofere protectorului său un război glorios cu Asia.[14]

Însă planul – dacă a existat cu adevărat – urma să aibă consecințe fatale: pentru Aquillius însuși, pentru Marius și pentru Republică în ansamblu. La boala contagioasă a luptei între facțiuni, care a infectat Roma timp de decenii, cuprinzând prima oară propriile-i străzi, iar apoi întreaga Italie, era pe punctul să se adauge o formă nouă și mortală. O comandă a armatei în Est era un premiu atât de mare, încât nimeni, nici măcar Marius, nu putea să considere la sine înțeles că i se cuvine. Erau și alții, flămânzi și ambițioși, care o doreau. Cât de mult, avea să se vadă curând.

În toamna anului 89 î.Hr., gândindu-se la viitor, poporul roman s-a pomenit cuprins de o paranoia colectivă. Un război îngrozitor se apropia de sfârșit, dar, în ciuda victoriei, exista un presentiment. Din nou, se părea, zeii vorbeau prin semne ciudate despre soarta tragică a Republicii. Cel mai amenințător dintre toate era o trâmbiță care se auzea sunând dintr-un cer senin, fără nori. Atât de lugubru îi era sunetul, încât toți cei care îl auzeau aproape înnebuneau de frică. Augurii își consultau cărțile cu neliniște. Când făceau asta, găseau, spre oroarea lor, că semnificația unei asemenea minuni nu prea lăsa loc de îndoială: se apropia un mare cutremur în ordinea lucrurilor. O epocă va trece, alta va începe, printr-o răsturnare destinată să mistuie lumea.

3

NOROCUL E O DOAMNĂ

Rivalii

În anii 90, Marius a pornit să cumpere teren pe coastă de la Napoli în sus. Aşa au procedat toţi cei foarte bogaţi, desigur, însă investiţia lui Marius într-o zonă notorie pentru indolenţa şi efeminarea sa a stârnit multă uimire. Locul, locul, locul: marele general a ales un punct chiar la sud de Lacul Lucrin, unde vila sa avea să fie bine situată, nu numai pentru crescătoriile de stridii ale lui Orata, ci şi pentru apele cu sulf din staţiunea Baiae din apropiere. Casa perfectă unde să se retragă, cu alte cuvinte – şi, ca atare, un dezastru pentru relaţiile cu lumea. Fructele de mare şi staţiunile climaterice nu erau ceea ce romanii doreau să asocieze cu eroii săi de război. Spiritele satirice au avut o zi mare. Omul de fier, râdeau ei, a ajuns molatic şi obez.

Însă această ironie a fost greşit dirijată. Problemele de greutate ale lui Marius au fost în primul rând doar bârfă obişnuită, deoarece, departe de a lenevi pe marginea bazinului, bătrânul general a preferată să rămână în atenţia publicului. Roma era singurul teatru imaginabil pentru un om cu faima lui, iar Marius nu a avut niciodată nici cea mai vagă intenţie să se retragă. Ca o ironie, acest lucru se putea vedea chiar în arhitectura celebrei vile. Construită pe un promontoriu natural, ea imita organizarea ca şi amplasarea unei tabere de legiune şi afişa un entuziasm faţă de fortificaţii, care a fost întotdeauna caracteristica lui Marius ca general. În amestecul de calităţi militare şi splendoare maiestuoasă, era de fapt expresia perfectă a felului cum marelui general îi plăcea să se vadă.

Unul dintre foștii săi ofițeri, inspectând vila, a putut doar să exclame, aprobând cu amărăciune, că, în comparație cu bătrânul său comandant, oricine altcineva era orb. În vara anului 89 î.Hr., acel ofițer a avut motive întemeiate să aprecieze calitățile care contribuiau la organizarea exemplară a unei tabere. În josul coastei de la vila lui Marius, se ridica fum peste livezile și viile din Campania, căci Lucius Cornelius Sulla, în fruntea unei imense armate de treisprezece legiuni, a blocat orașele din câmpie deținute de rebeli, forțându-le să se predea unul câte unul. Gata cu uceniciile lui Sulla. În schimb, o carieră marcată de lupta de a ieși din umbra lui Marius i-a adus până la urmă reputația de, poate, cel mai bun ofițer din război. Totuși, deși rivalitatea între cei doi bărbați, generalul veteran și ambițiosul protejat, s-a înveninat de multă vreme, Sulla nu a făcut niciodată greșeala de a-l subestima pe vechiul său comandant. Acolo unde alții au găsit semne de degenerare în vila lui Marius, Sulla a văzut inspirație.

Nu numai că amplasarea sa servea drept exemplu practic în știința fortificațiilor. Pe o coastă plină de stațiuni ale claselor conducătoare, măreția proprietății lui Marius ieșea în evidență. Moralitatea romană tradițională se poate să fi dezaprobat consumul ostentativ, dar încuraja concurența ca esență a vieții. Clienții săi aflați în căutare de simboluri ale statutului social au fost cei care i-au permis lui Orata să facă un asemenea masacru. Niciun roman nu-și putea permite să-și piardă creditul, nici măcar atunci când ajungea să i se instaleze un bazin de înot. Pentru nobilime, o vilă era mai puțin importantă ca o casă de vacanță decât ca un mijloc de afișare publică a luxului și a originii alese a proprietarului.

Și totuși, Marius era un provincial. Nu avea arbore genealogic, iar manierele sale erau necizelate. Și-a câștigat prestigiul doar printr-o abilitate brută. Dacă vila sa ieșea în evidență printre cele ale aristocrației, atunci ea servea cu atât mai mult ca simbol viu al statutului pe care un străin de această clasă putea spera să-l câștige în Republica romană. Iar statutul lui Marius era incontestabil. Nu numai că a câștigat alegerile

pentru aproape fiecare magistratură existentă – chiar de mai multe ori consecutiv – dar s-a și căsătorit cu o membră de bună-credință a gintei Iulia, patriciană și încă mândră de asta, în ciuda declinului familiei sale. Așa s-a făcut că un anonim din Arpinum a putut pretinde că s-a culcat cu o descendentă a zeiței iubirii. Evident, nimic din toate acestea nu a contribuit la creșterea popularității marelui om în fața autorităților. Chiar și așa, exemplul lui Marius era unul pe care Sulla, deși patrician el însuși, și-ar fi dorit – și chiar foarte mult – să-l urmeze.

Căci și cariera celui mai tânăr a fost o luptă cu împrejurările în care a crescut. În ciuda originii sale nobile, tatăl i-a murit lăsându-l aproape fără niciun ban și, în toată tinerețea lui, mijloacele lui Sulla au fost umilitor de disproporționate față de pretențiile sale. El s-a scufundat treptat într-o lume a camerelor de închiriat sărăcăcioase și a unor prieteni și mai sărăcăcioși – actori comici, prostituate și travestiți – față de care, totuși, va manifesta o loialitate emoționantă toată viața, scandalizându-i pe egalii lui. Sulla iubea această *demi-monde*, chiar dacă se lupta să scape din ea; nu avea să-și piardă niciodată nici plăcerea de a vizita mahalalele. Băutor înrăit și amator de glume, el combina aptitudinile unui stâlp de cafenea cu talentele naturale ale unui gigolo, având un fizic la fel de plăcut pe cât era de fermecător, cu ochi albaștri pătrunzători și păr atât de blond, încât părea aproape roșu. Până la urmă, sex-appealul a fost cu adevărat ceea ce l-a salvat din rândurile declasaților, căci una dintre curtezanele cel mai bine plătite de la Roma a făcut o asemenea obsesie pentru el, încât i-a lăsat prin testament tot ce avea. Cam în aceeași perioadă, a murit și mama vitregă a lui Sulla, după ce l-a declarat, la fel, singurul ei moștenitor. Doar la treizeci de ani, o vârstă la care majoritatea nobililor și-au petrecut deja niște ani urcând treptele alunecoase ale succesului, Sulla a avut fonduri să-și înceapă cariera politică.

Din acel moment, el a căutat și a câștigat prestigiu în mod strălucit. Talentele se poate să-i fi fost excepționale, dar nu și ambiția, căci la Roma un om era considerat un nimeni fără faima ce se năștea din fapte de glorie. Indiferent dacă se dobândea în

război sau în funcții politice, recompensa unei asemenea faime era ocazia de a încerca să aibă realizări tot mai mari, și un renume pe măsură. Iar la culmea acestui urcuș neobosit, culme de care Sulla se apropia acum, se întrezărea recompensa supremă. Aceasta era desigur consulatul – încă, la peste patru secole de la începuturile sale, o magistratură de anvergură cu adevărat regală. Dacă Sulla ar putea câștiga alegerile pentru această funcție, atunci autoritatea i-ar fi consfințită prin însemnele, ca și prin puterile vechilor regi. Nu doar ar moșteni toga tivită cu purpuriul regal și un fotoliu special de ceremonii; avea să fie însoțit de lictori, o gardă de corp de doisprezece oameni, fiecare purtând pe umăr *fasces*, un mănunchi de nuiele, cel mai temut dintre toate atributele monarhiei. Pe scurt, o escortă suficientă pentru a asigura pe oricine că a ajuns cu adevărat chiar în vârf.

Nu însemna că avea să stea acolo mult timp. Un consul nu era un tiran. Fasciile sale serveau drept simbol nu al opresiunii, ci al unei autorități acordate liber de popor. Depinzând de capriciile votanților, limitați la un singur an în funcție și însoțiți de colegi perfect egali, magistrații Republicii nu prea aveau de ales decât să se comporte, cât se aflau la putere, extrem de corect. Indiferent cât de înflăcărate erau ambițiile cetățeanului, ele depășeau rar limitele impuse de respectul romanilor pentru tradiție. Ceea ce Republica încuraja, ea și înfrâna în același timp.

Și așa a fost întotdeauna. Se întâmpla rar ca un om cu mari realizări să nu fie apăsat de încordarea ce rezulta de aici. Idealurile Republicii serveau la a nega tocmai dorințele pe care le provocau. Drept urmare, soarta unui roman care a simțit gustul gloriei putea fi adesea o mistuitoare neliniște, agonia chinuitoare, imposibil de ușurat, a unui împătimit. Astfel, Marius, chiar la peste șaizeci de ani și cu nenumărate onoruri închinate numelui său, visa încă să-și înfrângă rivalii la comanda armatei în războiul împotriva lui Mitridate. Și tot astfel, Sulla, chiar dacă avea să câștige funcția de consul, avea să continue a fi sfidat prin exemplul fostului său comandant. Așa cum vila lui Marius le eclipsa pe toate celelalte de pe coasta Campaniei,

prestigiul său îl întrecea pe acela al oricărui alt fost consul. Majoritatea oamenilor se limitau, prin precedent și ocazie, să dețină funcția de consul o dată în viață. Marius a ocupat-o de șase ori, ceea ce nu se mai întâmplase niciodată. Îi plăcea să susțină că o prezicătoare i-a promis-o și pe a șaptea.

Nu e de mirare că Sulla îl detesta. Îl detesta și visa să atingă aceeași măreție pe care a atins-o el.

Imaginând inimaginabilul

Sfârșitul toamnei anului 89 î.Hr. Perioada alegerilor. Sulla a părăsit armata și s-a îndreptat spre nord, spre Roma. A ajuns acolo cu o reputație strălucită, datorată recentelor sale fapte de vitejie. În primul rând, a obținut prin forță capitularea tuturor orașelor din Campania deținute de rebeli, până la Nola, care, singură, a continuat cu înverșunare să reziste, cu sistemele ei de apărare fortificate. Neștiind ce amenințare prezenta aceasta pentru ariergarda sa, Sulla a înfipt apoi un pumnal chiar în inima ținutului rebelilor. Invadând Samnium, el a obținut o răzbunare întârziată pentru Furcile Caudine, prinzând într-o ambuscadă o armată samnită într-o trecătoare din munți și punând-o pe fugă, și apoi s-a îndreptat spre capitala rebelilor, supunând-o unui asalt de trei ore. Deși Nola a continuat să-l sfideze, alături de alte câteva centre izolate de rezistență, Sulla a pus efectiv capăt rebeliunii pentru totdeauna.

O asemenea realizare vorbea de la sine. A fost un lucru cu atât mai bun cu cât, în acel an, în alegeri, competiția s-a dovedit deosebit de dură. Cum funcția de consul era onoarea supremă, toată lumea a început să înțeleagă faptul că în anul 88 ea putea servi drept calea către o recompensă și mai mare. Aceasta era desigur comanda armatei în războiul cu Mitridate, un post ce promitea nu doar onoruri, ci și un profit fabulos – ca să nu mai amintim plăcerea de a-l vedea pe Marius pierzând. Nu e de mirare că Sulla o voia cu atâta disperare – și, tot mai mult, ce dorea, Sulla și obținea. În primul rând, aura sa de cuceritor al

Samniului l-a urcat în funcție. Apoi, peste câteva săptămâni, a urmat o realizare și mai importantă: a fost numit în fruntea armatei ce avea să lupte împotriva lui Mitridate. Pentru Sulla, un triumf; pentru Marius, o umilință.

Publicul avea prea puțină simpatie pentru fostul său favorit. Societatea romană era plină de principii discriminatorii dure. Aceiași moraliști care-i avertizau pe bătrâni că „de nimic nu trebuie să se ferească bătrânețea decât de lâncezeală și de lipsă de activitate"[1] îi ridiculizau cu cruzime dacă refuzau să îmbătrânească elegant. Cînd noul consul, dornic să încheie definitiv războiul din Italia înainte de a se îndrepta spre est, a reluat rapid asediul încă sfidătoarei Nola, Marius a fost sfătuit să se ducă și el în Campania. La urma urmei, așa cum au subliniat spiritele satirice, se putea retrage acum în perfectă siguranță în vila sa – grație lui Sulla. În loc să se facă de râs la Roma, de ce nu s-a supus Marius inevitabilului, retrăgându-se în Golful Neapolelui și îndopându-se prostește cu stridii?

Marius a răspuns la această întrebare începând un antrenament public. În fiecare zi era pe terenul de sport, alergând, călărind, exersând cu sulița și cu sabia, fără să se cruțe. Nu a durat mult până lumea a început să se adune, să caște gura și să aplaude. În același timp, Marius a pornit în căutare și de sprijin politic. De ce avea el nevoie cu adevărat era desigur un om care putea propune poporului o lege, transferând comanda armatei din războiul împotriva lui Mitridate de la Sulla lui însuși. Aceasta însemna efectiv că avea nevoie de un tribun.

L-a găsit în persoana lui Publius Sulpicius Rufus, un om defăimat ulterior de propagandă ca fiind „violent, îndrăzneț, lacom, dornic fără măsură de lucruri urâte și de orice rău"[2] – o descriere absurdă, luând în considerare că îi aparține cel mai probabil lui Sulla. Indiferent ce alte defecte avea, dar Sulpicius nu era un om lipsit de principii. Cauzele contau pentru el, mergând până la distrugere. Niciunde nu și-a arătat mai bine efectul acest zel pentru organizarea de campanii decât în susținerea, timp de o viață, a drepturilor italienilor, care aveau încă nevoie de apărare, chiar după acordarea statutului plin de

cetățean. Temându-se că, în Senat, conservatorii complotau ca să reducă acest drept, Sulpicius a redactat legi ca să se asigure că se va face corect, a discutat cu consulii, apoi a prezentat proiectul poporului. Spre furia lui, totuși, atât Sulla cât și colegul lui de consulat, Pompeius Rufus, după ce au făcut ceea ce Sulpicius a considerat un angajament de a-l sprijini, au ales în schimb să se opună proiectului și să se asigure că va fi respins. Sulpicius a rămas cu un gust amar al trădării. Anterior, el l-a privit pe Rufus ca pe un prieten apropiat; acum, jurând răzbunare, căuta o nouă alianță. Chiar în acest moment, Marius a cerut ajutor. Generalul și tribunul au ajuns rapid la o înțelegere discretă. Marius a fost de acord să sprijine legile lui Sulpicius, în schimb Sulpicius a promis să propună transferarea comenzii armatei de la Sulla la Marius. Cu poziția astfel consolidată, Sulpicius a reintrodus legea. În același timp, susținătorii săi au ieșit în stradă și revolta a cuprins orașul.

Veștile despre aceste frământări i-au fost aduse lui Sulla în tabăra sa din afara Nolei. Alarmat, el s-a întors repede la Roma. La sosire, a ținut un consiliu secret cu Pompeius Rufus, dar Sulpicius, aflând de asta, și-a trimis un grup de „gorile" să întrerupă întâlnirea. În confruntarea care a urmat, fiul lui Rufus a fost ucis, Rufus însuși abia a scăpat cu viață, iar Sulla, în mod umilitor, a trebuit să fugă din calea mulțimii ascunzându-se în casa lui Marius. Umilințe și mai mari aveau să urmeze. Deși era consul, Sulla s-a pomenit acum în imposibilitatea de a se opune cererilor lui Sulpicius, întrucât gloata tribunului, și nu *fasces*, conduceau Roma. Obligat să accepte ca legislația proitaliană să fie votată și ca Rufus, drept pedeapsă pentru trădarea sa, să fie scos din funcția de consul, lui Sulla însuși pare a nu i se fi oferit în schimb nimic mai mult decât șansa de a rămâne în funcție și de a se întoarce la asediul Nolei. În această fază, nu s-a menționat nimic de comanda armatei în războiul cu Mitridate. Sulla nu avea niciun motiv să pună la îndoială faptul că mandatul său, cel puțin, rămânea sacrosanct. Totuși, revenind în tabără, unde însemnele funcției au rămas etalate măreț și copleșitor, nu putea decât să reflecteze cu amărăciune la

prăpastia ce se căsca alarmant de rapid între aparența exterioară și substanța puterii sale. Atât de mare a fost atingerea adusă prestigiului său, încât doar un triumf în războiul din Est o putea compensa. Altfel, departe de a-l acoperi de glorie, consulatul său amenința să-i încheie cariera.

Atunci, pentru Sulla, ca și pentru Marius, mizele au început să crească periculos de mult – doar că Sulla, spre deosebire de Marius, avea totuși să realizeze cât de mult mai trebuiau să urce. Apoi, cu praful de la Roma pe el, un alt mesager a venit în galop pe drumul ce ducea la Nola. Sosind în plin asediu, a fost condus în fața consulului. Mesagerul s-a dovedit a fi unul dintre ofițerii superiori ai lui Marius, iar Sulla a trebuit doar să-l vadă ca să știe că veștile erau probabil proaste. Chiar și așa, a fost un șoc să afle cât de proaste. S-a organizat un plebiscit, i s-a comunicat lui Sulla. Propus de Sulpicius, proiectul a fost ratificat de poporul roman și votat ca lege. Prin termenii săi, Sulla era îndepărtat de la comanda armatei ce avea să lupte împotriva lui Mitridate. În locul lui – inevitabil – venea Marius. Ofițerul superior a ajuns să preia comanda armatei. Sulpicius și-a plătit datoria.

Sulla, prima dată cu consternare, apoi cu furie crescândă, s-a retras în cortul său. Acolo a făcut niște calcula rapide. Cu el la Nola avea șase legiuni. Cinci dintre acestea au fost destinate războiului împotriva lui Mitridate și una continuării asediului – cu totul, aproximativ treizeci de mii de oameni. Deși mult mai puțini decât cei comandați de Sulla în vara anterioară, reprezentau totuși o concentrare amenințătoare de forță de luptă. Doar legiunile lui Pompeius Strabo, ocupate să lichideze rebelii de cealaltă parte a Italiei, puteau spera să rivalizeze cu ele. Marius, la Roma, nu avea legiuni deloc.

Matematica era simplă. De ce Marius nu a rezolvat atunci problema și cum a putut un soldat atât de abil să prefere a-și înghesui marele rival într-un colț unde acesta avea la îndemână șase legiuni călite în luptă? Era clar, perspectiva ca Sulla să se descurce luptând nu i-a trecut niciodată lui Marius prin minte. Era imposibil, inimaginabil. La urma urmei, o armată romană nu era miliția privată a generalului care o comanda, ci reprezentanta

Republicii în război. Ea își manifesta loialitatea față de oricine ajungea la comanda ei prin procesele cuvenite ale constituției. Așa a fost întotdeauna de când cetățenii Republicii mergeau la război – iar Marius nu avea motive să-și imagineze că lucrurile s-ar fi putut schimba.

Dar Sulla avea motive: ura față de rivalul său, furia provocată de ruinarea ambițiilor sale și încrederea nestrămutată în dreptatea cauzei lui, toate l-au ajutat să ia în calcul o posibilitate deosebit de îndrăzneață și înspăimântătoare. Niciun cetățean nu a condus vreodată legiuni împotriva propriului lor oraș. Să fii primul care face un asemenea pas și încalcă o asemenea tradiție ar fi însemnat o răspundere ce depășea aproape limita de suportabilitate a unui roman. Totuși, se pare că Sulla nu a ezitat nicio clipă. Toate acțiunile sale încununate de succes, va pretinde el ulterior, au fost rezultatul unei inspirații subite și nu al unei cântăriri cumpătate a șanselor de izbândă. Această inspirație, i se părea lui Sulla, avea origine divină. Deși era un cinic plin de vicii, era și un om neobișnuit de religios. Credea cu tărie că o zeiță îl inspira; o mare zeiță, mai puternică decât toți dintre zeii care puteau fi lezați de acțiunile lui. Indiferent ce făcea, oricât de sus ajungea, Sulla putea avea încredere în protecția lui Venus, care le acorda favoriților ei atât sex-appeal, cât și noroc.

Cum altfel să explici, la urma urmei, extraordinara sa ascensiune? Ca un om care punea mare preț pe loialitate, el nu a uitat niciodată că datora totul celor două femei care i-au lăsat averile lor. A influențat aceasta felul cum a văzut el relația sa cu Venus însăși? A considerat-o el pe zeiță o altă femeie pe care s-o seducă și s-o venereze în schimbul a tot ce-i putea ea da? Cu siguranță, întreaga viață, Sulla și-a folosit farmecul ca pe o armă, asupra politicienilor și a soldaților, ca și asupra curtezanelor. Mai ales era adeptul cuceririi de partea sa a soldaților de rând. Le putea folosi limbajul și le putea gusta glumele, ajungând curând la reputația unui ofițer gata să facă favoruri oamenilor săi. Combinată cu renumele pentru norocul lui extraordinar, creat de-a lungul anilor printr-o succesiune de victorii militare și

escapade personale îndrăznețe, popularitatea lui Sulla în fața trupelor nu a mai fost o surpriză.

Totuși, pentru mulți, exista ceva sinistru în farmecul lui. Se putea citi în fizionomie. Căci, deși chipeș, Sulla avea un ten de un purpuriu intens și, de câte ori se înfuria, pe toată fața îi apăreau misterioase puncte albe. Medicina a explicat această desfigurare ca pe o consecință a perversiunii sexuale, un diagnostic despre care se credea că ar confirma povestea consacrată că lui Sulla îi lipsea un testicul. Asemenea zvonuri sordide l-au urmărit întotdeauna. Când Sulla a fost trimis în prima sa campanie, Marius, comandantul lui, și-a exprimat dezgustul față de reputația frivolă a noului său ofițer. Mult mai târziu, când Sulla și-a dovedit din plin calitățile de militar și se lăuda, în fața unui nobil cu mai puține realizări, dar cu o origine mai aleasă, nobilul a comentat doar că nu e ceva în regulă cu cineva care a ajuns la o asemenea avere după ce tatăl nu i-a lăsat nimic. Acest tip de discuții pe tema succesului lui Sulla aveau loc prea frecvent pentru a fi calificate exclusiv drept snobism și gelozie. Pentru marile sale victorii împotriva samniților, de exemplu, a avut nevoie să ia legiunile de la comandanții lor legitimi și chiar să cocheteze cu crima, într-un caz notoriu. În primele luni ale anului 89 î.Hr., în timpul asediului Pompeiului, o apărare deosebit de îndârjită a făcut ca trupele romane să-și suspecteze comandantul de trădare și să-l linșeze. Când Sulla a venit să preia conducerea asediului în locul ofițerului ucis, în mod vizibil a evitat să-i pedepsească pe răzvrătiți și chiar s-a zvonit că a instigat el însuși la crimă. Faptul că o asemenea poveste a putut nu doar să fie crezută, ci chiar, aparent, să-i crească popularitatea în fața oamenilor, spune mult despre caracterul ambiguu al reputației sale.

Desigur, omorând în bătaie un ofițer, se pare că trupele lui Sulla au prins gust pentru uciderea comandanților aroganți. Când Sulla le-a convocat pe terenul de paradă și le-a dat vestea primită de la Roma, s-au întors imediat către trimisul lui Marius și l-au ucis cu pietre. Neincitați de nimeni, au început apoi să strige că vor ca Sulla să-i conducă spre capitală, o solicitare pe

care Sulla a aceptat-o cu plăcere. Ofițerii săi erau atât de speriați de acest plan, încât toți, cu excepția unuia, au demisionat, dar Sulla, știind că era deja un fel de paria, nu a mai putut da înapoi. Lăsând în urmă o singură legiune ca să continue asediul Nolei, a pornit-o spre nord. Vestea apropierii sale a fost primită la Roma cu neîncredere. Unii, precum Pompeius Rufus, consulul destituit, l-au salutat și s-au grăbit să i se alăture, dar majoritatea au simțit doar consternare și deznădejde. S-au făcut încercări disperate de a-l determina pe Sulla să renunțe de rușine, dar la fiecare apel el doar răspundea degajat că merge la Roma „pentru a o elibera de tirani".[3] Marius și Sulpicius, știind prea bine cine era vizat atât de amenințător, au încercat cu disperare să câștige timp. Cum Sulla se apropia de periferia Romei, au trimis un ultim mesaj, promițând că se va întruni Senatul pentru a discuta motivele nemulțumirii sale și că vor participa și ei și se vor supune hotărârilor acestuia. Tot ce cereau în schimb era ca Sulla să se oprească la opt kilometri de granița sacră a Romei.

Toată lumea știa că trecerea acesteia era un gest de o semnificație cumplită și teribilă. Roma era sfântă datorită prezenței zeilor, dar existau puține spații mai sfinte decât *pomerium*, vechea* graniță care marca brazda săpată de Romulus și care nu a fost schimbată de pe vremea regilor. Trecerea ei era absolut interzisă oricărui cetățean înarmat: pomerium constituia tărâmul lui Jupiter, protectorul orașului și garantul păcii. El era un zeu pe care era periculos să-l înfurii, așa că, atunci când Sulla le-a spus trimișilor lui Marius că le acceptă condițiile, ei chiar se poate să-l fi crezut. Dar Sulla s-a dovedit fățarnic: de îndată ce mesagerii lui Marius au pornit înapoi spre Roma, el a ordonat legiunilor să-i urmeze, avansând în divizii separate pentru a ocupa trei dintre porțile cetății. Oricât de puternic ar fi fost Jupiter, Sulla a continuat să se bazeze pe binecuvântările lui Venus, zeița destinului, și o divinitate – credea el – la fel de mare.

---

* Pomerium, linia de hotar a sitului care marca orașul. Cuvânt compus alcătuit din *post* și *moerium* (murus) ce înseamnă o linie în spatele zidurilor unui oraș; aceasta poate marca în alte contexte și un zid simbolic, traseul fiind marcat de coloane de piatră – n.r.

Când legionarii au traversat pomerium și au început să înainteze pe străzile înguste, concetățenii lor i-au primit cu o ploaie de țigle aruncate de pe acoperișuri. Atât de feroce a fost acest asalt, încât pentru o clipă soldații s-au speriat, până când Sulla a ordonat să se tragă săgeți aprinse spre acoperișuri. Cum flăcările au început să pocnească și să se răspândească de-a lungul marilor drumuri ale orașului, Sulla însuși a pătruns pe cel mai important dintre ele, Via Sacra, în inima Romei. Marius și Sulpicius, după o încercare zadarnică de a-i ridica pe sclavii din oraș, au fugit. Peste tot, gărzi îmbrăcate în zale și-au preluat noile posturi. Se purtau săbii și armuri în afara clădirii Senatului. Inimaginabilul s-a produs. Un general a devenit stăpânul Romei.

A fost un moment încărcat de amenințări. Generațiile viitoare, cu avantajul de a privi în urmă cu înțelepciune, vor vedea aici marele punct de cotitură în legătură cu care avertizaseră augurii: trecerea unei perioade vechi și începutul uneia noi. Desigur, cu înaintarea spre Roma a unei armate romane, s-a atins un moment de cumpănă. Inocența a dispărut. Competiția pentru putere a fost întotdeauna principiul vital al Republicii, dar acum a pătruns acolo ceva mortal, a cărui prezență, o toxină misterioasă, nu putea fi ușor uitată. Înfrângerile în alegeri sau într-un proces sau într-o dezbatere în Senat – au fost anterior cel mai rău lucru de care se putea teme un cetățean. Dar Sulla, urmărindu-l pe Marius, a împins rivalitatea și ura personală la noi extreme. Din acel moment, amintirea aceasta avea să-l obsedeze pe orice cetățean ambițios – atât ca o tentație, cât și ca o teamă.

Și, evident, făcând acest pas hotărâtor, Sulla a avut o nevoie disperată să profite de avantajul dobândit. Convocând Senatul, el a cerut ca adversarii săi să fie declarați dușmani ai statului. Senatul, privind cu neliniște înspre gărzile lui Sulla, s-a supus rapid. Sentințe de punere în afara legii au fost pronunțate așa cum se cuvenea pentru Marius, Sulpicius și alte zece persoane, inclusiv pentru fiul mai mic al lui Marius. Sulpicius, fiind trădat de un sclav, a fost urmărit și ucis, însă ceilalți condamnați au scăpat cu toții. Marius însuși, după o serie de aventuri terifiante,

ascunzându-se în stufăriș și înfruntând ucigași plătiți, a ajuns până la urmă în relativă siguranță în Africa. În acest sens, jocul lui Sulla a suferit un eșec: șarpele a fost rănit, dar nu ucis. Marius a supraviețuit ca să mai lupte o zi. Dar Sulla, deși dezamăgit, nu s-a alarmat prea tare. Condamnarea marelui său rival a fost ceva mai mult decât un simplu act de răzbunare personală, care i-a adus o satisfacție profundă. A fost destinat să mai transmită și un alt mesaj: identificându-și propria cauză cu aceea a Republicii, el a sperat să transforme marșul spre Roma într-o acțiune în apărarea acesteia. Chiar susținut fiind de șase legiuni, pentru Sulla legitimitatea a rămas mai importantă decât folosirea forței brute. În timpul dezbaterii privind scoaterea în afara legii, când un venerabil senator i-a spus în față că un om important ca Marius nu trebuie niciodată declarat inamic public, Sulla a acceptat dreptul bătrânului de a avea o altă părere, fără să obiecteze. De câte ori putea, se purta cu un respect similar față de sensibilitățile compatrioților săi. Departe de a juca rolul despotului militar, el a preferat să pozeze drept apărătorul constituției.

Aceasta nu era simplă ipocrizie. Dacă Sulla a fost un revoluționar, a fost în mare măsură în cauza statu quo-ului. Ostil oricărei inovații cât de neînsemnate, a declarat nulă întreaga legislație a lui Sulpiciu. În locul ei, a adus legi proprii, destinate a promova supremația tradițională a Senatului. În ciuda aversiunii față de așa-zisul său campion, Senatul nu a prea putut fi împotriva unor asemenea măsuri. Totuși, Sulla a rămas cu o dilemă. Dornic să plece din Italia în războiul cu Mitridate, dar temându-se de ceea ce se putea întâmpla în absența sa, a știut că este vital pentru el să-și lase susținătorii în poziții importante. Nu-i lipsea decât să se amestece prea ostentativ în alegerile anuale totuși și pretenția lui de a întruchipa domnia legii avea să devină hilară. În aceste condiții, a suferit umilința de a-și vedea aliații pierzând ambele funcții de consuli. E adevărat că unul dintre candidații care au reușit, Gnaeus Octavius, a fost un conservator înnăscut, ca și el, dar al doilea, Cornelius Cinna, a mers atât de departe, încât l-a amenințat cu punerea sub acuzare. În aceste împrejurări, Sulla a acceptat înfrângerea cât de

politicos a putut. Înainte de a încuviința ca noii consuli să-și preia funcțiile, el le-a cerut totuși să jure în public pe colina sacră a Capitoliului că nu vor renunța niciodată la legislația lui. Octavius și Cinna, nevoind desigur să-și forțeze norocul, au consimțit. Pe când jura, Cinna a luat o piatră de jos și a azvârlit-o, cerând în public ca, dacă nu-și ține cuvântul față de Sulla, să fie azvârlit la fel din Roma.

Și cu asta Sulla trebuia să fie mulțumit. Înainte de a trece din Italia în Grecia, el a luat totuși o ultimă măsură. Dorind să recompenseze un aliat fidel și în același timp să-și asigure propria securitate, a aranjat transferarea comenzii legiunilor de la Strabo la Pompeius Rufus, colegul său de consulat din anul 88 î.Hr. De fapt, departe de a oferi securitate prietenului său, o asemenea măsură nu a făcut decât să demonstreze cât de orb a fost Sulla la implicațiile pe care le-a avut dorința trupelor sale de a merge cu el la Roma. La fel cum a procedat trimisul lui Marius, Rufus a ajuns în tabăra noii sale armate blindat cu un document și nimic altceva. Strabo l-a întâmpinat pe omul venit să-i ia locul cu o politețe amenințătoare. L-a prezentat pe Rufus trupelor, apoi a plecat din tabără – cu treburi, a pretins el. În ziua următoare, Rufus și-a sărbătorit instalarea în noua funcție printr-un sacrificiu. Un grup de soldați s-a adunat în jurul lui acolo unde stătea lângă altar și, când el a ridicat cuțitul de sacrificiu, ei l-au prins și l-au doborât, „de parcă ar fi fost el însuși jertfa".[4] Strabo, simulând revolta, s-a grăbit să se întoarcă în tabără, dar nu a făcut nimic împotriva trupelor sale criminale. Inevitabil, zvonurile care l-au urmărit pe Sulla în împrejurări similare îl vizau acum pe Strabo. Puțină lume s-a îndoit că a ordonat el însuși uciderea înlocuitorului său.

Un consul măcelărit de propriii soldați: soarta lui Rufus părea să confirme părerea sumbră a unei generații viitoare, că după lovitura de stat a lui Sulla „nimic nu mai putea opri pe cei ce comiteau acte de violență: nici rușinea de legi, nici de constituție, nici de patrie".[5] De fapt, ea ilustra contrariul. Departe de a lansa o lovitură proprie după uciderea lui Rufus, Strabo s-a abținut să acționeze în vreun fel. Conștient că, Sulla

fiind plecat din Italia, el deținea acum balanța puterii, și-a petrecut anul 87 trecând din facțiune în facțiune, acordând sprijin celor care ofereau mai mult, având tot timpul pretenții din ce în ce mai extravagante. O asemenea cupiditate și un asemenea oportunism au servit doar la creșterea nepopularității sale deja masive. Apoi, către sfârșitul anului, a venit pedeapsa. În urma morții sale spectaculoase, când cortul în care trăgea să moară, bolnav de ciumă, a fost lovit de trăsnet, mulțimea i-a atacat procesiunea funerară și i-a scos cadavrul de pe catafalc târându-l prin noroi. Fără intervenția unui tribun, ar fi fost sfâșiat în bucăți. Într-o societate unde prestigiul era principala măsură a valorii unui om, soarta postumă a lui Strabo a fost un avertisment înspăimântător pentru oricine era tentat să se joace cu interesele statului. Totuși, nici măcar Strabo, chiar hrăpăreț și oportunist fiind, nu s-a gândit să aspire la dictatură militară. Lovitura lui Sulla a fost o nelegiuire, dar, se pare, nu una fatală. Legile, instituțiile Republicii și dragostea pentru Roma au rămas încă valabile.

Ceea ce era firesc. Republica, în ochii cetățenilor ei, a fost mult mai mult decât o simplă constituție, o ordine politică ce putea fi răsturnată sau revocată. În schimb, sfințită prin cel mai sacru dintre conceptele romane, tradiția, ea a oferit un model complet de existență tuturor celor care făceau parte din ea. A fi cetățean însemna a ști că ești liber – „nu-i îngăduit ca poporul roman să robească, poporul roman pe care zeii nemuritori l-au ales ca să conducă celelalte neamuri".* O asemenea certitudine copleșea conștiința de sine a oricărui cetățean. Departe de a se epuiza odată cu marșul lui Sulla spre Roma, respectul față de legile și instituțiile Republicii a rezistat pentru că ele erau expresia celui mai profund sentiment al propriei identități pe care-l aveau romanii. Da, un general s-a întors împotriva propriului oraș, dar chiar și el susținea că face asta pentru

* O afirmație care putea fi făcută în orice moment al îndelungatei istorii a Republicii. De fapt, a fost făcută atunci când statul liber mai avea câteva luni de trăit, de către Cicero în a șasea Filipică. (Marcus Tullius Cicero, *Filipice*, trad. Dumitru Crăciun, Editura pentru Literatură Universală, București, 1968, p. 121)

apărarea ordinii tradiționale. Nu a existat cu siguranță nicio revoluție. În ciuda traumelor provocate de marșul lui Sulla către Roma, nimeni nu era capabil să-și imagineze că Republica însăși putea fi răsturnată, pentru că nimeni nu era în stare să conceapă ce ar fi putut s-o înlocuiască.

Așa s-a făcut că, până și după șocurile din 88, viața a mers înainte. Noul an 87 a început cu o aparență de normalitate. Doi consuli, aleși de poporul roman, își ocupau funcțiile în stat. Senatul se întrunea ca să-i sfătuiască. Pe străzi nu erau soldați. Între timp, omul care a îndrăznit să pornească spre Roma debarca în Grecia. Talentele sale feroce, nemaifiind îndreptate împotriva compatrioților lui, se puteau desfășura în sfîrșit așa cum trebuia. Era un război, cea mai severă dintre toate tradițiile romanilor, de câștigat, dușmani ai Republicii de răsturnat și de pedepsit.

Sulla se îndrepta spre est.

Gluma neînțeleasă

Cu șase ani înainte, în 93 î.Hr., un împuternicit al Romei s-a oprit la Atena în drum spre Asia. Gellius Publicola era un om în care se îmbina dragostea pentru cultura greacă cu sensibilitatea unui mucalit. Dorind să-i întîlnească pe filosofii pentru care Atena era încă celebră, i-a adunat pe diverșii reprezentanți ai școlilor filosofice aflate într-o permanentă gâlceavă și le-a cerut, cu o mină perfect serioasă, să-și rezolve divergențele. Dacă acest lucru se dovedea că-i depășește, a adăugat el, atunci era gata să intervină cu toată generozitatea și să le soluționeze el controversele. Peste patruzeci de ani, de propunerea făcută de Gellius filosofilor din Atena aveau să-și amintească încă prietenii săi ca de un exemplu extraordinar de înțelepciune. „A stârnit râsul".[6]

Când exact au înțeles filosofii că Gellius glumea nu ni se spune. Nici dacă ei au considerat gluma la fel de amuzantă precum se pare că a considerat-o el însuși. Se bănuiește că nu. Filosofia era totuși o treabă serioasă la Atena. Ideea în sine de a

fi admonestați de un hâtru roman îngâmfat trebuie că i-a jignit și umilit pe urmașii lui Socrate. Cu toate acestea, ei au râs fără îndoială politicos, dar fals: ofertele romanilor de a rezolva disputele aveau în Grecia o anumită rezonanță de rău augur.

Și oricum la Atena servilismul și aroganța au fost mult timp fețele aceleiași monede. Mai mult decât oriunde altundeva în Grecia, sacralitatea istoriei ținea de oraș. Atenienii nu au uitat niciodată – și nu i-au lăsat nici pe alții să uite – că ei au salvat Grecia în bătălia de la Marathon și că au fost odată cea mai mare putere navală din bazinul mediteranean. Strălucind încă pe Acropole, Partenonul dăinuia ca un monument permanent închinat anilor de supremație ateniană. Toate dispărute însă și de multă vreme. Pe lista celor șapte minuni ale lumii, alcătuită în secolul ce-a urmat morții lui Alexandru, Partenonul strălucea prin absență. Era prea mic, prea demodat, reflectând semeția unei epoci când imperiile ca și monumentele au devenit gigantice. Comparativ cu superstatul roman, Atena era o provincie amărâtă. Amintirile ei despre imperiu erau nostalgie și nimic mai mult. Orice idei mai presus de statutul lor, orice aluzii că atenienii se credeau încă o mare putere erau privite de romani cu hilaritate. În timpul campaniilor Republicii împotriva Macedoniei, Atena și-a închipuit că-și acordă sprijinul, declarând război cu o capodoperă în materie de invectivă retorică. Romanii nu au fost impresionați. „Atenienii purtau războiul împotriva lui Filip și prin vorbe, și prin scrieri", au pufnit ei cu dispreț, „în care privință numai ei singuri puteau fi atât de tari".[7]

Gluma lui Gellius a fost dură întrucât sugera că li se putea lua până și această ultimă armă. Așa cum, în realitate, s-a și întâmplat deja. Indiferent dacă se sinchiseau să recunoască sau nu, filosofii, ca oricare altă moștenire a epocii de aur ateniene, au devenit simple anexe la industria seviciilor. Cei cărora le mergea deosebit de bine sub patronajul roman au învățat de mult să se întindă cu speculațiile cât le era pătura. Tipic a fost cel mai celebru învățat din acea perioadă, Posidonius. Deși a studiat la Atena, Posidonius a călătorit mult și a catalogat ceea ce a observat în provinciile romane – cam optimist – drept prosperitate a omului.

Era un prieten apropiat al lui Rutilius Rufus, acel apărător integru al intereselor provinciei sale, și evident credea că acesta reprezenta o față mai adevărată a Romei decât *publicani* care l-au distrus. În noua ordine adusă în lume de Republică, Posidonius a reușit oarecum să vadă că se reflecta ordinea din univers. El susținea că era de datoria morală a supușilor Romei să accepte o asemenea grație. Diferențele de cultură și de geografie aveau să dispară curând. Istoria se apropia de sfârșit.

Posidonius poate că s-a exprimat în termeni bombastici, dar el doar poleia ceea ce era destul de evident oricum. Venirea Romei a micșorat cu adevărat lumea. Nu era nevoie de filosofi ca să recunoască acest lucru – sau ca să profite de pe urma sa. Clasele conducătoare din Atena se poate că i-au privit în particular pe stăpânii lor romani ca pe niște filistini fanfaroni, dar erau prea inteligenți ca să exprime o asemenea opinie în public. În timp ce romanii aveau prea puține remușcări față de ruinarea dușmanilor lor învinși, au avut întotdeauna grijă să-și răsplătească prietenii, iar Atena a beneficiat de asta. Recompensa cea mai mare dintre toate a venit în anul 165, în urma ultimului război împotriva Macedoniei, în timpul căruia insula-republică Rhodos nu a prea fost entuziastă în susținerea Romei. Senatul a observat desigur acest lucru. Rhodos a fost multă vreme cel mai mare depozit comercial din estul Mediteranei și, pedepsindu-l, romanii au demonstrat că se pot juca cu economia, cu același efect devastator, așa cum se luptau pe câmpul de bătălie. Un port fără taxe vamale a fost deschis pe insula Delos și oferit în dar Atenei. Ca urmare, Rhodos și-a văzut veniturile dispărând; Atena s-a îmbogățit. Până la începutul secolului I, atenienii au devenit atât de prosperi, încât moneda lor, cu încurajarea Romei, a devenit mijloc legal de plată în întreaga lume greacă. Măsuri paralele au sincronizat diferitele sisteme de greutăți folosite în Italia și Atena. Nu doar Roma a beneficiat de avântul comercial care a urmat. Vase încărcate cu mărfuri italiene au început să asalteze porturile Atenei și Delosului. Clasele superioare ateniene, cu ochii fixați acum pe lumea de dincolo de orașul lor, s-au concentrat asupra singurei căi de realizare ce le-a rămas – aceea de a deveni milionari.

Desigur că n-a fost o opțiune deschisă fiecărui atenian. Într-o economie condusă de cei superbogați și în folosul lor, cu cât o minoritate a cetățenilor devenea mai înstărită, cu atât resentimentul majorității creștea. Era adevărat pentru orice societate din lumea antică, dar pentru Atena – locul de naștere al democrației – în mod deosebit. Printre cei săraci, visurile de independență se legau indisolubil de amintirea vremurilor când puterea poporului era mai mult decât un slogan. Desigur că nimic nu putea fi mai susceptibil să dea frisoane marelui capital. Cum acesta își sporea progresiv autoritatea asupra guvernului, instituțiile care au menținut odată democrația ateniană erau lăsate să moară. Totuși, nu au fost în totalitate abolite întrucât erau bune, dacă nu pentru altceva, măcar pentru comerțul turistic. Romanilor aflați în vizită le plăcea spectacolul bizar al democrației în acțiune. Uneori Atena oferea plăceri care țineau mai puțin de un muzeu decât de o grădină zoologică.

Apoi, dintr-odată, în anul 88, totul a fost răsturnat cu susul în jos. În vreme ce elita economică a Atenei privea cu groază cum armatele lui Mitridate își ridicau triumfător taberele pe țărmul opus al Mării Egee, compatrioții lor sărăciți jubilau. Vechea dorință disperată de libertate, atâta timp reprimată, zguduia orașul. A fost trimis un mesager la Mitridate, care l-a primit cu brațele deschise. S-a ajuns rapid la un acord: în schimbul cedării unui port, Atena va avea democrația reinstaurată. Clasele de întreprinzători proromani, înțelegând cum stau lucrurile, au început să fugă din oraș. Democrația a fost oficial restabilită, cu scene sălbatice de bucurie și chiar mai sălbatice de carnagiu. Din războiul care a izbucnit între clase a apărut un nou guvern, promițând să apere vechea ordine și tradițiile orașului. Atena fiind Atena, revoluția l-a avut drept conducător pe un filosof, Aristion, un vechi partener de box al lui Posidonius, care nu a împărtășit impresia pozitivă despre Roma a rivalului său. Cu Italia sfâșiată de război, totuși, și cu o alianță cu atotcuceritorul Mitridate, Aristion nu s-a așteptat la prea multe probleme din partea romanilor. Exaltaților atenieni, independența, ca și democrația, li se părea în siguranță. Apoi, în primăvara anului 87, Sulla a acostat în Grecia.

S-a îndreptat direct spre Atena. Aproape înainte de a şti ce i-a lovit, atenienii s-au pomenit cu cinci legiuni dornice de răzbunare, conduse de cel mai necruţător general al Romei, instalate în afara zidurilor lor. Confruntat cu acest coşmar, unica tactică a lui Aristion a constat în compunerea unor cântece grosolane despre faţa lui Sulla, comparând-o cu o dudă acoperită cu făină de ovăz. Acestea se cântau de pe zidurile oraşului, în vreme ce Aristion însuşi rostea în gura mare vorbe de duh obscene despre Sulla şi soţia lui, însoţite de gesturi extravagante cu mâinile. Dovada, cum comenta Posidonius acid, „că săbiile nu trebuie puse niciodată în mâinile copiilor".[8]

Sulla, a cărui admiraţie pentru bufoni avea limitele ei, i-a răspuns lui Aristion cu câteva insulte înţepătoare. A dat ordin ca păduricile unde au predat Platon şi Aristotel să fie tăiate şi folosite la construirea parcului de asediu. Când o delegaţie ateniană de pace a făcut ceea ce au făcut întotdeauna delegaţiile ateniene de pace şi a început un discurs plin de vorbe goale despre momentele de glorie din trecutul oraşului, Sulla a oprit discuţia cu un gest al mâinii. „Eu am fost trimis la Atena nu ca să învăţ."[9] Cu acest refuz, a trimis delegaţii înapoi în oraşul lor să mănânce piele de pantofi fiartă şi să moară de foame. Capitalul cultural al Atenei şi-a atins limitele.

Când, în cele din urmă, oraşul a fost atacat, iar Sulla le-a îngăduit trupelor sale să jefuiască şi să ucidă, printre victime s-au numărat mulţi sinucigaşi. Ei ştiau mult prea bine ce soartă a avut Corintul şi s-au temut de anihilarea oraşului. Distrugerea a fost cu siguranţă teribilă: au nimicit portul şi au prădat Acropole; au executat pe oricine a servit guvernul democratic; i-au privat de dreptul de vot pe susţinătorii acestuia. Totuşi, nu au ars până la temelii oraşul în sine. Sulla, care a exprimat un asemenea dispreţ faţă de istorie, a anunţat cu o mare înfloritură retorică faptul că îi cruţă pe cei vii din respect pentru morţi. Chiar în clipa când vorbea, sângele se scurgea din oraş prin suburbii.

Ruina a fost moştenită de un guvern format din întreprinzătorii care au fugit la Sulla când au început prima oară tulburările. Ei s-au târât înapoi într-un oraş din care orice urmă

de independență și prosteritate a fost ștearsă. Dominația romană s-a confirmat în curând fără putință de tăgadă, când Sulla, pornind din Atena către nord, a înfruntat și a strivit două armate trimise în Grecia de Mitridate. Imediat după aceea, Sulla s-a întâlnit cu Mitridate însuși. Amândoi aveau motive întemeiate să ajungă la un acord. Mitridate, știind că jocul s-a încheiat, era disperat să-și păstreze regatul. Sulla, neliniștit din cauza dușmanilor săi din Italia, dorea să se întoarcă acasă. În schimbul acceptării controlului asupra potențialului său ofensiv și al predării tuturor teritoriilor cucerite, uciderea a optzeci de mii de italieni a fost răsplătită de Sulla cu un mic sărut pe obraz. Nimeni nu a scăpat vreodată așa nevătămat dintr-un război cu Republica. Chiar dacă a fost înfrânt, Mitridate a rămas pe tronul său din Pont. Urma să vină vremea când Roma avea să regrete că nu l-a terminat de tot.

Așa cum stăteau lucrurile, ținta imediată a răzbunării lui Sulla au constituit-o nefericiții greci. În provincia Asia, dominația romană a fost reimpusă rapid. Sulla, pozând drept răzbunător al compatrioților săi uciși, în ciuda sărutului dat lui Mitridate, a strâns șurubul cu plăcere. Nu numai că orașele au fost împovărate cu plata din urmă pe cinci ani a birurilor, dar li s-a impus să plătească și costurile totale ale războiului și să găzduiască garnizoanele trimise să le oprime. Sulla, căruia îi plăcea să pretindă că termenii erau generoși, a luat cea mai mare parte a tributului și în anul 84 s-a întors în Grecia. Acum când Atena nu mai era înarmată împotriva lui, el își putea afișa respectul față de moștenirea ei culturală în maniera tradițională a generalilor romani victorioși – furând-o. Coloanele din templul lui Zeus au fost dărâmate pentru a fi transportate la Roma. Atleții au fost îndepărtați, dovezi ale triumfului lui Sulla, lipsind Jocurile Olimpice de celebritățile lor, încât doar probele de sprint au putut avea loc. Cea mai satisfăcătoare pentru simțul umorului lui Sulla a fost jefuirea pe scară mare a bibliotecilor din Atena, pe care le-a golit de tot ce dețineau. De acum înainte, oricine dorea să-l studieze pe Aristotel, trebuia s-o facă la Roma. Răzbunarea lui Sulla pe filosofia ateniană a fost o plăcere.

Chiar și așa, capacitatea sa de răzbunare nu a fost încă testată până la limită. După cum sublinia cu mândrie într-o scrisoare adresată Senatului, în doar trei ani, el a recucerit întreg teritoriul anexat de Mitridate. Grecia și Asia au recunoscut din nou puterea Romei. Sau așa îi plăcea lui Sulla să pretindă. De fapt, el nu mai reprezenta Republica. Guvernul instalat de el la Roma a căzut. Sulla însuși a fost condamnat la moarte *in absentia*, proprietățile sale distruse, iar familia obligată să fugă. Nu exista nimeni în Estul năruit care să se poată îndoi cum va reacționa Sulla la aceste insulte. Acum când Grecia a fost îmblânzită, el era gata să se întoarcă acasă. Încrezător încă în norocul lui și în protecția lui Venus, Sulla s-a pregătit să-și îmbarce trupele și să-și îndrepte răzbunarea spre orașul său natal.

Încă o dată, Roma îi aștepta sosirea înfiorându-se.

4

ÎNTOARCEREA BĂȘTINAȘULUI

Sulla Redux

Pe 6 iulie 83 î.Hr., cea mai mare și mai sacră clădire din Roma a fost lovită de trăsnet. Vechiul templu al lui Jupiter se profila pe vârful colinei Capitoliului. Aici, sub un tavan placat cu aur, printre trofee de statui și scuturi, apărătorul Romei își avea altarul. În zilele îndepărtate ale regilor, excavatoarele care au săpat pentru fundația templului au găsit un cap de om. Augurii, invitați să interpreteze această minune, au explicat că ea prevestea viitorul Romei în calitate de cap al lumii. Cine se putea îndoi deci că Jupiter era cel care a dus Republica pe culmile gloriei? Nu e de mirare că Senatul a ales să-și țină prima întrunire din fiecare an în sanctuarul zeului. Aici puterea romană se afla sub cea mai puternică influență a divinului.

Dar acum Jupiter a hotărât să-și distrugă propriul templu cu un trăsnet, ceea ce nu a însemnat nimic promițător. Aproape că n-a mai fost nevoie de *Cărțile Sibylline* pentru a dezvălui asta – cu atât mai bine, pentru că și ele au căzut pradă focului. Dar care a fost cauza mâniei zeului? Pe când mulțimea s-a adunat să privească dezastrul, flăcările aruncau scântei și fum deasupra Forului. Aceasta era inima Romei, întinzându-se între Capitoliu, colina zeilor, și Palatin, colina puterii. Forul, alături de Circ, era unul dintre cele două spații deschise dintre zidurile orașului unde cetățenii Romei se puteau amesteca liber. În ultimii ani, a început să devină tot mai impunător, au dispărut negustorii de piață și au apărut magazine luxoase, dar totuși, mai mult decât oricare alt loc

din oraş, simboliza unitatea poporului roman. Aşa au stat lucrurile din vremuri străvechi. Iniţial un teren mlăştinos, a fost drenat ca să ofere un spaţiu de întâlnire pentru locuitorii aflaţi în război de pe colinele învecinate. Cu această destinaţie, a constituit locul unde romanii au învăţat pentru prima oară să-şi rezolve problemele în calitate de cetăţeni. Ca şi oraşul însuşi, Forul a fost o harababură de monumente discordante, atât un muzeu al istoriei Republicii, cât şi centrul vieţii oraşului. Avocaţii îşi pledau cazurile, bancherii negociau împrumuturile, vestalele virgine întreţineau focul zeiţei lor şi toată lumea venea să stea de vorbă sau să se arate. Totuşi, politica domina Forul. Mulţimea care privea distrugerea templului lui Jupiter obişnuia să se adune la poalele Capitoliului. Aici se afla Comitium*, unde cetăţenii veneau să-i asculte pe oratori adresându-li-se din Rostra**, tribuna curbată a vorbitorilor, făcută din prora vaselor capturate de mult. Chiar alături se afla Curia, unde se întrunea Senatul, şi puţin la sud de aceasta, templul lui Castor şi Pollux, în faţa căruia tribunii convocau adunările ca să dezbată şi să voteze legile. De-a lungul acestei axe de clădiri şi spaţii deschise se găsea marele teatru al vieţii politice a Republicii, expresia cea mai pregnantă din Roma a libertăţilor şi valorilor cetăţenilor ei. Cu atât mai rău prevestitor atunci cu cât, pe măsură ce focul de pe Capitoliu se dezlănţuia, colora Forul de dedesubt într-un roşu închis. Roşu: culoarea lui Marte, zeul războiului şi al vărsării de sânge.

Sulla avea să pretindă ulterior că Bellona, echivalentul feminin al lui Marte, i-a transmis un avertisment cu privire la catastrofă. La scurt timp după ce a acostat în Italia, unul dintre sclavii săi a căzut într-o transă profetică, dezvăluind că, dacă victoria nu era imediată, Capitoliul avea să fie distrus de foc. Superstiţiile lui Sulla nu l-au împiedicat să fie un maestru al

---

* *Comitium*, vechiul centru politic al Romei, locul unde se întrunea în Roma republicană comitia, adunarea poporului; comitia reprezenta organele constituţionale ale statului roman, în competenţa cărora intra votarea legilor, alegerea magistraţilor, unele sarcini administrative, juridice şi religioase – n.r.

** *Rostra* era platforma vorbitorilor în Forul Roman – n.r.

propagandei și această poveste, fără îndoială repetată cu insistență, a servit foarte bine la desconsiderarea cauzei rivalilor săi. Amintea cu siguranță publicului că Sulla, înainte de a pleca spre Grecia, l-a dus pe consulul Cinna pe Capitoliu și acolo l-a pus să jure că nu-l va ataca în absența sa. Cinna și-a încălcat cuvântul aproape imediat. Nu e de mirare că incediul de pe Capitoliu a venit pentru Sulla ca un dar divin. De acum înainte, cum își pregătea represaliile, el l-a putut indica drept dovadă că și zeii doreau răzbunare.

De fapt, încălcarea inițială a jurământului de către Cinna a fost în egală măsură un act de autoapărare și unul de trădare. În climatul politic dezumanizat pe care Sulla l-a lăsat în urmă, rivalitățile au continuat să degenereze tot mai mult în violență. O dispută privind acel coșmar veșnic, dreptul de vot al italienilor, a fost suficientă pentru a-i împinge pe cei doi consuli din anul 87 într-un război deschis. Cinna, expulzat din Roma de Octavius, colegul lui de consulat, a căutat imediat modalități de a-și forța întoarcerea. Primul pas a fost să vrăjească legiunea aflată încă în tabăra de la Nola, care, drept urmare, pentru a doua oară în ceva mai mult de un an, a ridicat asediul și s-a îndreptat spre Roma. Dar Cinna a adunat și alți aliați. Cel mai teribil a adus nu o legiune, ci magia numelui său. După multe luni de exil în Africa, după ce a meditat printre ruinele Cartaginei, Gaius Marius s-a întors.

Recrutând o armată personală de sclavi pe când călătorea prin Italia, el și-a unit forțele cu Cinna, apoi a atacat Roma. Orașul a căzut cu ușurință. Marius, bolnav de amărăciune și de furie, a început o epurare sângeroasă a dușmanilor săi. Octavius, refuzând să fugă, a fost ciopârțit în scaunul lui de consul, iar capul i-a fost adus lui Cinna, care l-a expus triumfal pe Rostra. Alți oponenți ai lui Marius fie au fugit, fie au fost masacrați cu o violență ieșită din comun. Între timp, cu bandele sale de sclavi care bântuiau încă prin oraș, bătrânul a fost până la urmă ales în funcția de consul pentru a șaptea oară, așa cum i s-a profetizat atâta timp. De îndată ce și-a preluat postul însă, s-a dedat la petreceri crunte, cu excese de băutură, și a avut parte de coșmaruri. Peste două săptămâni, era mort.

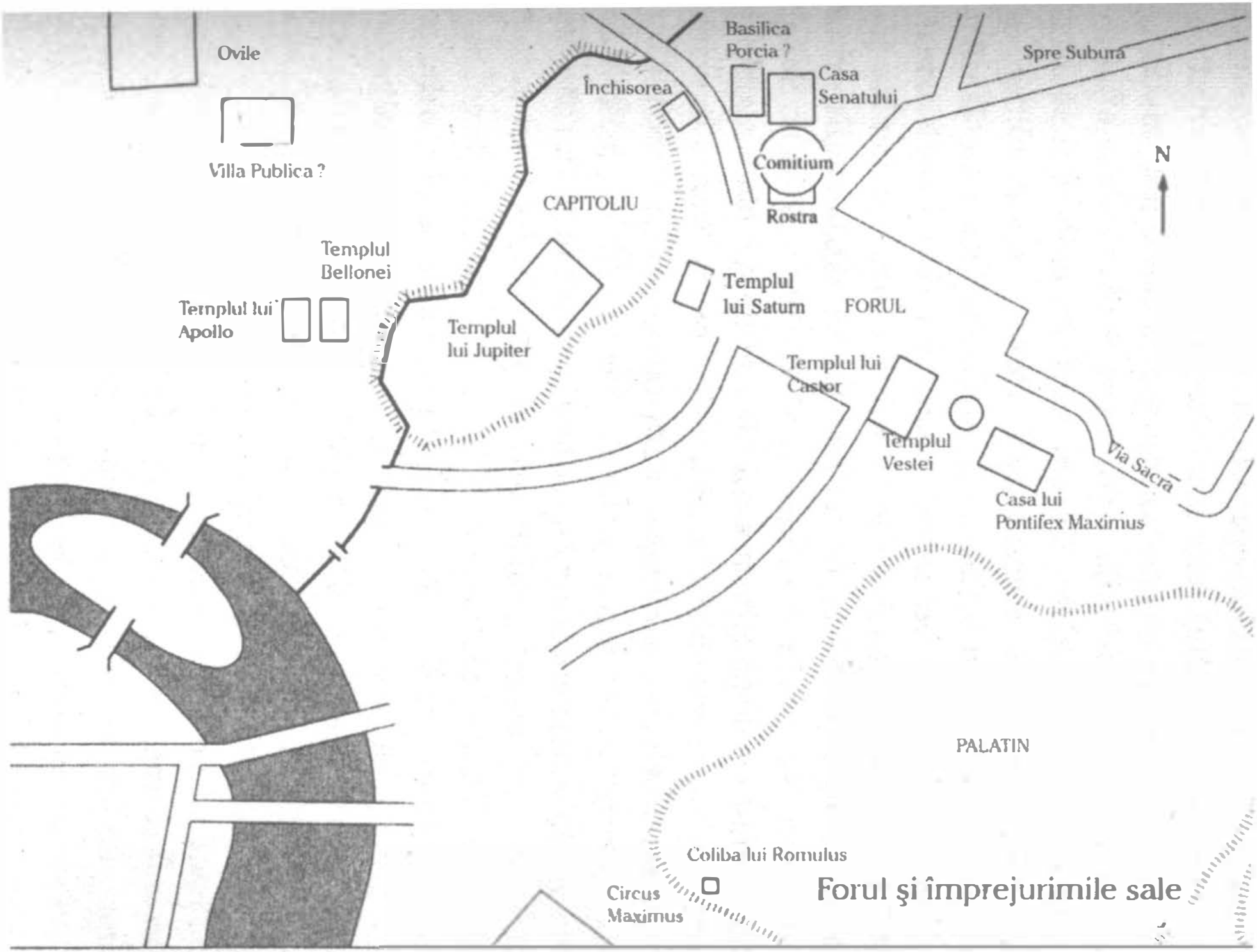

Forul şi împrejurimile sale

Acest lucru l-a lăsat pe Cinna liderul incontestabil al regimului. Cu disprețul celui puternic față de precedente, el s-a menținut în funcția de consul trei ani la rând, pregătindu-se pentru întoarcerea lui Sulla. Apoi, în anul 84, cu Sulla aflat pe punctul de a invada Italia, Cinna a decis să-i ia locul și să ducă lupta în Grecia. De această dată totuși, retorica militară a consulului nu i-a fost de niciun folos. Soldații săi s-au răzvrătit și, în tulburările ce-au urmat, Cinna însuși a fost asasinat. Majoritatea romanilor, temându-se de sosirea legiunilor lui Sulla, călite în bătălii, au crezut probabil că, odată cu dispariția lui Cinna, va exista o ultimă șansă de pace. Totuși, Sulla, respingând cu dispreț propunerile făcute de membrii neutri ai Senatului, a refuzat chiar și să ia în calcul reconcilierea. În ciuda pierderii lui Cinna, marianiștii au păstrat puterea și ambele părți s-au pregătit acum pentru o luptă până la ultima picătură de sânge. Dușmănia ancestrală a lui Marius a trecut la fiul său, un playboy celebru pentru înfățișarea sa agreabilă, al cărui stil de viață nu a făcut nimic să reducă din ura sa filială față de cel mai mare dușman al tatălui său. Pe când templul lui Jupiter ardea pe Capitoliu, tânărul Marius s-a grăbit să ajungă acolo și a salvat nu statuia zeului, nu profețiile Sibyllei, ci tezaurul templului, cu care putea plăti mai multe legiuni. Peste câteva luni, era ales consul pe anul 82. Avea numai douăzeci și șase de ani.

Până acum, o asemenea încălcare fățișă a constituției a devenit normă. Senatorii care au îndurat ani de zile zădărnicirea ambițiilor lor de către Cinna și marionetele sale puteau doar să-și facă sânge rău în tăcere la vederea unui asemenea tânăr umblând țanțos în jurul Forului cu garda sa de lictori. Totuși, oricât de nepopulari erau fără îndoială marianiștii, alternativa nu prea inspira optimism. Sulla avea încă o aură sinistră, moștenirea propriului său trecut îndelungat de violență. Nu a făcut nimeni nicio mare tentativă de a-l susține. Pretenția lui de a reinstaura Republica a fost tratată în cel mai bun caz cu suspiciune. Armatele au blocat drumurile către Roma și nu s-au retras.

Totuși, Sulla nu mai era un paria printre semenii săi, așa cum a fost cu ocazia primului marș către Roma din anul 88, când l-a

însoţit un singur ofiţer. Peste cinci ani, anturajul îi era plin de nobili. Mulţi dintre aceştia urmăreau răzbunarea personală împotriva marianiştilor. Ieşea în evidenţă un membru al uneia dintre cele mai celebre familii din Roma, Marcus Licinius Crassus, al cărui tată a condus opoziţia faţă de Marius şi a fost executat din acest motiv. În epurările care au urmat, fratele lui Crassus a fost şi el ucis, iar proprietăţile din Italia ale familiei, confiscate. Acestea erau considerabile: tatăl lui Crassus a combinat o carieră politică strălucită cu un interes faţă de comerţul de import-export, complet străin calităţii de senator. Nu degeaba familia era poreclită „Cea bogată": Crassus a moştenit de la tatăl său recunoaşterea faptului că avuţia era baza cea mai sigură a puterii. Mai târziu, el avea să fie celebru pentru afirmaţia că nici o avere nu e destul de mare pentru cel ce vrea să fie primul în stat, dacă din veniturile ei nu poate întreţine o armată.[1] Acesta a fost un raţionament bazat pe experienţa tinereţii. Fugind de ucigaşii familiei sale, tânărul Crassus s-a îndreptat spre Spania, unde răstimpul petrecut de tatăl său în calitate de guvernator a fost extrem de profitabil. Chiar ascunzându-se pe o plajă îndepărtată, fugarul a putut trăi pe picior mare, cu servitori care-i aduceau mâncare şi sclave tinere în peşteră. Apoi, după mai multe luni de subzistenţă din asemenea provizii, vestea morţii lui Cinna l-a încurajat pe Crassus să-şi ceară integral moştenirea. Deşi era un cetăţean privat, a făcut gestul fără precedent de a-şi recruta propria armată, o forţă uriaşă de aproximativ două mii cinci sute de oameni. Crassus a condus-o apoi în jurul bazinului mediteranean, încercând alianţe cu diferite facţiuni ostile lui Marius, înainte de a naviga în sfârşit spre Grecia şi a împărtăşi soarta lui Sulla, care, deloc surprinzător, l-a primit pe nou-venit cu braţele deschise.

Cea mai caldă primire i-a fost totuşi rezervată unui comandant de armată, chiar mai tânăr şi mai strălucit decât Crassus. Sulla a trecut în Italia şi înainta spre nord, când i-a fost adusă vestea că o altă armată privată, adunată pentru el, venea spre sud, ca să-l întâlnească. Drumurile fiind blocate de diverse

forțe marianiste, Sulla era neliniștit că întăririle pot fi învinse, dar tocmai când se grăbea să le salveze, a venit o altă veste: generalul novice a câștigat o serie de victorii strălucite; o armată consulară a fost pusă pe fugă. Acum armata îl aștepta pe Sulla pe drum, în formație completă, cu armele lucind, cu fețele pline de bucuria succesului. Sulla, așa cum se și intenționa, a fost impresionat pe bună dreptate. Apropiindu-se de cortul generalului debutant, el a coborât de pe cal. Un tânăr stătea în picioare așteptându-l, cu părul de aur ridicat într-o buclă pe frunte, cu profilul întors ca să semene cu Alexandru. L-a salutat pe Sulla cu *Imperator* – „General", iar Sulla l-a salutat tot cu *Imperator*. A fost o onoare pentru câștigarea căreia chiar și cel mai desăvârșit soldat avea nevoie de mulți ani. Gnaeus Pompeius – Pompei – avea abia douăzeci și trei de ani.

Trufie precoce, geniu în crearea propriei imagini și o plăcere aproape infantilă pentru avantajele pe care i le oferea succesul: acestea aveau să fie caracteristicile definitorii ale gloriei lui Pompei. Sulla, care a încurajat vanitatea protejatului său cu un cinism impenetrabil, l-a intuit de la început. Era cât se poate de dispus să-l flateze pe tânăr dacă asta ajuta la a-i câștiga sprijinul. Pompei merita și cerea să fie adulat. De la tatăl său, perfidul Pompeius Strabo, el a moștenit nu doar cea mai mare proprietate privată din Italia, ci și o capacitate de a trece dintr-o tabără în alta. Spre deosebire de Crassus, Pompei nu avea nicio vrajbă personală cu regimul lui Marius. Înainte de sosirea lui Sulla, a fost văzut dând târcoale taberei lui Cinna. Evident că spectacolul revoltei care a cuprins-o l-a convins că e mult mai bine să-l sprijine pe Sulla. Pompei a avut întotdeauna un simț aparte pentru descoperirea celor mai bune ocazii.

Ce au înțeles el și Crassus a fost că războiul civil a modificat regulile jocului politic. Celor mai aprigi și mai ageri din tânăra generație li s-a oferit o ocazie inegalabilă să-i depășească pe cei mai în vârstă. Sulla, care îl privea pe tânărul Marius ca pe dușmanul său de moarte, a comentat cu tristețe că, pe măsură ce el îmbătrânea, adversarii săi întinereau. La fel susținătorii săi. Pompei mai ales își conducea armata cu nonșalanța unui copil

care a primit o jucărie. La romani, pasiunile tinereţii erau violente şi periculoase şi doar disciplina le putea îmblânzi. Pompei totuşi a fost lăsat să acţioneze liber. *Adulescentulus carnifex*, îl numeau duşmanii: „călăul adolescent".[2] Fiindcă nu a trebuit să-şi însuşească niciun obicei sau lege în scurta sa carieră, Pompei putea ucide fără s-o respecte pe niciuna.

Un singur om îl putea ţine în frâu, desigur – totuşi exemplul oferit de Sulla era de o cruzime care o punea în umbră chiar şi pe cea a „călăului adolescent". Se pare că în mod deliberat el a provocat o ultimă revoltă a samniţilor, masacrându-i de câte ori a avut ocazia, pozând drept apărător al Romei, nu comandant de armată. Încă o dată, Samnium şi Campania au fost prădate fără milă şi încă o dată, pentru ultima oară în istorie, samniţii şi-au pus splendidele lor armuri şi coifurile înalte şi au coborât la câmpie. Au aderat la o cauză a lui Marius aflată deja pe punctul de a pieri. Până în 83, după un an de război civil, un consul a fugit deja din Italia în Africa, iar celălalt, tânărul Marius, a fost reţinut în oraşul de munte Praeneste, la aproximativ treizeci de kilometri la est de Roma. Samniţii, luptându-se cu un Sulla imaginar, au încercat la început să meargă să-l elibereze pe Marius, dar apoi, înţelegând dintr-odată că Roma era neprotejată în spatele lor, au cotit-o brusc şi s-au îndreptat spre capitală. Sulla, luat prin surprindere, i-a urmărit cu o viteză nebună. Când samniţii au putut fi văzuţi de pe zidurile Romei, comandantul lor le-a ordonat să distrugă oraşul. „Credeţi că aceşti lupi, care au furat cu atâta cruzime libertăţile Italiei, vor dispărea vreodată înainte ca pădurea care-i adăposteşte să fie distrusă?",[3] a strigat el. Dar tocmai pe când samniţii au început să se adune în faţa Porţii Collina*, cu bocetele femeilor răsunându-le în urechi din oraşul îngrozit, Sulla se apropia. Deja până la prânz, avangarda cavaleriei sale a început să hărţuiască liniile inamice şi, până după-amiază târziu, neascultând sfatul ofiţerilor săi, Sulla era gata să-şi arunce în luptă armata epuizată. Întreaga seară şi o bună parte din noapte, lupta a slăbit şi s-a intensificat. Crassus a

* Situată pe colina Quirinal – n.r.

nimicit aripa samnită stângă, dar Sulla şi-a descoperit propria aripă distrusă şi trupele în pericol de a fi zdrobite de porţile cetăţii. Totuşi, norocul mai ţinea cu el. Rugându-se zeilor care i-au fost întotdeauna protectori, şi-a adunat oamenii şi, până în zori, când a ajuns în sfârşit la el vestea succesului lui Crassus, victoria a fost a lui.

Baia de sânge de la Poarta Collina a avut un caracter decisiv. Duşmanii nu mai aveau armate rămase în Italia cu care să continue războiul. Pe când începeau să se adune prizonierii samniţi, Sulla* a devenit stăpânul absolut şi necontestat al Romei.

Sulla Felix

Au fost luaţi trei mii de prizonieri la Poarta Collina. Alţi trei mii, rezervele samnite, s-au predat la promisiunea lui Sulla de salvconduct. Dar, de îndată ce au ieşit din fortăreaţă, au fost înconjuraţi şi conduşi alături de ceilalţi captivi samniţi. Aceştia erau deja întemniţaţi pe *Campus Martius* (Câmpul lui Marte), zona joasă care se întindea la nord de zidurile Capitoliului. Chiar şi înfrânţi, samniţii erau ţinuţi în afara Romei.

Lipsa de scrupule a lui Sulla în această privinţă a fost o adevărată ironie. Până când propriile sale legiuni au încălcat tabuul în 88 î.Hr., singurii bărbaţi înarmaţi care au pătruns vreodată în oraş au fost cetăţenii mărşăluind în parade triumfale. Altfel, Roma a fost întotdeauna interzisă militarilor. Căci, pe vremea regilor, civilii trebuiau prima dată să se adune pe *Campus Martius* înainte de a depune jurământul ce-i transforma în soldaţi. Aici ei erau ordonaţi în funcţie de avere şi statut, întrucât, pe vreme de război, ca şi pe vreme de pace, fiecare cetăţean trebuia să-şi cunoască locul. În vârful ierarhiei, se aflau cei suficient de bogaţi ca să-şi permită propriii cai, *equites*; sub clasa cavalerilor, erau alte cinci clase de infanterie; la baza piramidei, se găseau cetăţenii prea săraci să-şi cumpere măcar o

* Bătălia de la *Porta Collina* a avut loc între 1-2 noiembrie 82 î.Hr. unde Sulla a înfrânt armatele samniţilor conduşi de Telesinus – n.r.

praştie şi câteva pietre, *proletarii*. Aceste şapte clase erau împărţite la rândul lor în alte unităţi, cunoscute drept „centurii". Statutul se putea stabili astfel cu precizie extremă. La multă vreme după ce „clasele" şi „centuriile" au încetat să asigure baza armatei, romanii nu s-au putut hotărî să abandoneze un sistem atât de bun. În schimb, el a rămas în inima vieţii lor politice.

Evident, erau puţini cetăţeni care nu au visat să se cţtere pe scară, secol după secol, către treapta cea mai de sus. Cu cât un roman urca mai mult, cu atât mai numeroase perspective noi se deschideau ca să-l tenteze. După ce ajungea cavaler, de exemplu, calitatea de membru al Senatului devenea imediat o posibilitate; după ce intra în Senat, se putea arăta perspectiva amăgitoare a unei magistraturi înalte, de pretor sau chiar de consul. Era tipic pentru Republică faptul că privilegiul cel mai mare pe care îl putea acorda unuia dintre cetăţenii săi consta în şansa de a se supune votului celorlalţi şi de a cuceri o glorie şi mai mare. Tipic era şi faptul că semnul eşecului îl constituia pierderea clasei moştenite de la tată.

Pe *Campus Martius* existau doar câteva structuri în spaţiul vast, plat şi deschis. Dintre acestea, cea mai întinsă era o împrejmuire plină cu bariere şi culoare, de tipul folosit pentru a închide vitele. Romanii o numeau *Ovile* sau „ţarc de oi". Aici aveau loc alegerile pentru diverse magistraturi. Votanţii erau dirijaţi pe culoare în blocuri separate. Ţinea de natura Republicii să devină tot mai complexă, iar organizarea acestor blocuri varia în mod confuz de la alegeri la alegeri. Ca să voteze pentru tribuni, de pildă, cetăţenii erau împărţiţi în triburi. Acestea aveau origini fabulos de îndepărtate şi au fost adaptate de-a lungul timpului, în manieră tipic romană, pe măsură ce Republica se extindea şi se modifica. Odată cu acordarea cetăţeniei romane italienilor, ele au fost reorganizate încă o dată pentru a face faţă influxului de noi cetăţeni. Fiecare membru al fiecărui trib avea drept de vot, dar, pentru că trebuia să voteze personal la Ovile, efectul practic a fost faptul că doar provincialii cei mai bogaţi îşi puteau permite să călătorească la Roma ca să-şi exercite acest drept. Ceea ce servea inevitabil la devierea votului în favoarea

celor bogați. Majorității romanilor acest lucru li se părea corect. La urma urmei, cei bogați contribuiau cel mai mult la dezvoltarea Republicii și astfel era general acceptat că opiniile lor trebuie să aibă cea mai mare greutate. Disproporțiile în puterea de vot erau un alt câștig al rangului.

Totuși, nicăieri acest principiu nu a fost mai clar exprimat decât în alegerile pentru cele mai înalte magistraturi. Aici, funcțiile inițiale ale claselor și centuriilor aveau încă o fantomatică viață de apoi. Cetățenii se adunau să voteze consulii în același fel în care strămoșii lor cei mai îndepărtați se strângeau să meargă la război. Ca în vremurile regilor, o trompetă militară suna în zori ca să-i convoace pe *Campus Martius*. Un steag roșu flutura pe Colina Ianiculum, dincolo de Tibru, semnalând că nu se văd dușmani. Atunci cetățenii se aliniau ca pentru luptă, cu cei mai bogați în frunte și cei mai săraci la coadă. Aceasta însemna că întotdeauna clasele superioare treceau primele prin Ovile. Și nici nu era singurul lor privilegiu. Voturile lor aveau atâta greutate, încât serveau de obicei la a decide rezultatul alegerilor. În consecință, adesea nu prea avea rost participarea la vot a celorlalte clase. Nu numai că voturile lor valorau cât o fracțiune din cele ale cavalerilor, dar erau doar rareori chemați să le înregistreze. Fiindcă nu primeau nicio compensație financiară pentru o zi petrecută la coadă în afara locurilor de votare, majoritatea săracilor hotărau că au ceva mai bun de făcut cu timpul lor. Cavalerii erau fără îndoială de acord.

Cu toate acestea, pentru cei care își permiteau să se lase copleșiți de febra alegerilor, tensiunea din ziua votului era una dintre marile emoții ale vieții civile romane. Candidații în togile lor special înălbite, mulțimea susținătorilor care mișunau în jur, tumultul de strigăte și înjurături, totul contribuia la crearea unui sentiment specific ocaziei. Seara târziu, mesagerii anunțau rezultatele – moment în care candidații reușiți erau salutați cu un mare vuiet și escortați în mijlocul ovațiilor de la Ovile către Capitoliu. Majoritatea votanților preferau să stea și să aștepte spectacolul acestui punct culminant. Într-o zi fierbinte, totuși, cu nori de praf maroniu, ridicați de mulțime, era nevoie de

rezistenţă pentru aşa ceva. Existau prea puţine distracţii publice pe *Campus Martius*. Majoritatea votanţilor plictisiţi se duceau la *Villa Publica*, un complex de clădiri guvernamentale, înconjurat cu ziduri, aflat chiar în dos de Ovile. Aici puteau pălăvrăgi, îşi puteau face vânt cu evantaiele şi puteau sta la umbră.

Şi tot aici a ordonat Sulla, după bătălia de la Poarta Collina, să fie aduşi captivii samniţi. Ei au fost închişi dincolo de arcadele clădirii centrale, un edificiu pătrat, cu două etaje, cu încăperile extraordinar de nepotrivite ca să servească drept celule pentru prizonierii de război. Splendoarea statuilor şi a picturilor care împodobeau aceste încăperi reflecta rolul lor decisiv în viaţa Republicii, căci Villa Publica era locul unde se menţineau şi se revizuiau ierarhiile societăţii romane. Din cinci în cinci ani, fiecare cetăţean trebuia să se înregistreze aici. Mai trebuia să declare numele soţiei, numărul de copii, averea şi proprietăţile, de la sclavi şi bani peşin până la bijuteriile şi hainele soţiei. Statul avea dreptul să ştie tot, întrucât romanii credeau că „nu trebuie lăsată nejudecată şi necercetată nici căsnicia, nici copiii, nici felul de viaţă, nici modul cum se ospătează cetăţenii, spre a se vedea ce dorinţe şi ce preferinţe are fiecare".[4] Cunoaşterea, cunoaşterea importună asigura Republicii bazele cele mai solide. Clasele, centuriile şi triburile, tot ce îngăduia unui cetăţean să fie aşezat lângă semenii săi, era stabilit de cens. Odată ce informaţiile brute au fost comparate de scribi, urmau să fie atent cercetate de doi magistraţi, care aveau puterea să promoveze sau să retrogradeze fiecare cetăţean în funcţie de valoarea sa. Funcţia acestor magistraţi, cenzura, era cea mai prestigioasă din Republică; chiar mai mult decât funcţia de consul, ea constituia punctul culminant al unei cariere politice. Atât de delicate erau îndatoririle unui cenzor, încât li se puteau încredinţa doar celor mai în vârstă şi mai respectabili cetăţeni. Menţinerea a tot ce structura Republica depindea de judecata lor. Puţini romani puneau la îndoială faptul că, dacă censul nu se făcea în mod adecvat, atunci întreaga ţesătură a societăţii lor se destrăma. Nu e de mirare că era considerat de toată lumea „suveranul şi apărătorul păcii".[5]

Închizându-şi prizonierii de război acolo unde i-a închis, Sulla şi-a demonstrat încă o dată gustul pentru ironie chiar şi în cele mai sumbre împrejurări. Ironia avea să devină şi mai lugubră. În umbra Capitoliului, dar destul de aproape de Villa Publica, se afla templul Bellonei. Sulla a transmis Senatului ordin să se întâlnească cu el acolo. Pe când se grăbeau să i se supună, senatorii au privit în sus şi au văzut ruinele carbonizate ale templului lui Jupiter pe colină, mult deasupra lor. Bellona a fost cea care l-a avertizat pe Sulla că trebuie să câştige rapid victoria, altfel avea să vadă Capitoliul distrus. Alegând templul ei ca loc din care să se adreseze Senatului, Sulla a amintit limpede auditoriului că stă în faţa sa ca favorit al zeilor, trimis de aceştia ca să fie salvatorul Romei. Ce însemna asta practic avea să se vadă în mod violent. După ce Sulla şi-a început cuvântul, descriind victoria asupra lui Mitridate, senatorii au auzit strigătele înăbuşite ale prizonierilor samniţi. Sulla a continuat, în aparenţă ignorând ţipetele, până când în cele din urmă s-a oprit şi a ordonat senatorilor să nu se lase distraşi de la ceea ce avea el să le spună şi „să nu se ocupe de ceea ce se întâmplă afară", a explicat el cu dispreţ, „pentru că la ordinul lui sunt pedepsiţi nişte netrebnici."[6]

Masacrul a fost total. În spaţiul strâmt din abator, trupurile s-au îngrămădit unele peste altele. Odată ce execuţiile s-au terminat, cadavrele au fost târâte pe *Campus Martius* şi aruncate în Tibru, poluând malurile şi podurile, până când „în sfârşit curenţii râului au purtat o fâşie lată de sânge în largul mării de azur".[7] Petele din Villa Publica însă nu s-au şters aşa uşor. Censul s-a ţinut acolo cu doar trei ani înainte. Acum camerele în care s-au completat registrele erau murdare de sânge. Simbolismul era şocant şi evident: Sulla făcea rar un gest fără să-i calculeze precis efectul. Spălând cu sânge Villa Publica, el a anunţat în mod dramatic ce operaţie intenţiona să aplice Republicii. Dacă censul era ilegal, atunci la fel erau şi ierarhiile de statut şi prestigiu pe care le stabilea. Vechile baze ale statului erau instabile, aproape de prăbuşire. Sulla, trimis al zeilor, avea să rezolve problemele, indiferent ce vărsare de sânge cerea acest lucru.

În amestecul de superstiţie şi paradă de putere brută a fost un spectacol caracteristic lui Sulla. Nu s-a găsit nimeni în Senat care să vrea – sau să fie suficient de nebun – să i se opună. Chiar şi duşmanii cei mai înverşunaţi ai lui Sulla nu au avut de ales decât să recunoască dimensiunile fără precedent ale triumfului său. Pentru Sulla însuşi, succesul a fost întotdeauna dovada cea mai sigură a binecuvântărilor Fortunei. De aceea, el a preferat să-şi subestimeze rolul jucat în victoria de la Poarta Collina şi să-l supraestimeze pe cel al lui Crassus: nu fiindcă era modest, ci fiindcă, dimpotrivă, dorea să se prezinte ca favorit al Fortunei – un om al destinului. Scriitorii antici nu ştiau bine dacă trebuia să atribuie acest lucru convingerii sau cinismului – deşi în cazul lui Sulla cele două păreau întotdeauna perfect compatibile. Ce e sigur totuşi este faptul că, atribuind victoria sa zeilor, omul care a pornit primul împotriva Romei şi care a devastat Italia cu „lupte, incendii şi omoruri multe"[8] a urmărit să se absolve pe sine de vina pentru nenorocirile Republicii. De aceea, exhumarea cenuşii lui Marius de către Sulla şi împrăştierea ei în râul Anio a fost un act de propagandă calculată, ca şi de răzbunare meschină. Lupta pe viaţă şi pe moarte cu marele său rival, însăşi vrajba care a adus Republica în această situaţie periculoasă, a fost prezentată drept război de apărare a Republicii. Doar aşa putea Sulla să-şi justifice poziţia de supremaţie cucerită prin forţă pentru el însuşi. Chiar Marius, în nebunia sumbră a ultimelor sale luni, a avut grijă să se acopere cu legitimitatea jalnică a celui de-al şaptelea mandat de consul. Sulla a fost totuşi prea viclean ca să încerce un astfel de simulacru. El ştia că nu are rost să se mulţumească cu o magistratură convenţională. Dacă era să ascundă caracterul brut al puterii sale, atunci trebuia să caute altundeva o deghizare potrivită.

Înainte de a putea face asta totuşi, a trebuit să fie absolut sigur de victoria sa. Părăsind Roma, s-a îndreptat direct către oraşul vecin Praeneste, ultima fortăreaţă a cauzei lui Marius. Pe drum, a ajuns la el vestea că oraşul s-a predat, iar fiul lui Marius a murit. Roma era acum fără consuli. Faptul că Sulla a fost cel care i-a distrus pe cei doi conducători ai statului a servit la sublinierea anormalităţii constituţionale a poziţiei sale. Sulla

însuși s-a bucurat prea mult din cauza autoîncrederii ca să-i pese. A sărbătorit distrugerea familiei dușmanului său acordându-și titlul de Felix – „Cel Fericit". Aceasta a fost întotdeauna o poreclă secretă îndrăgită, dar acum Sulla a decis s-o afișeze public. Procedând astfel, a semnalat că nu va fi nicio aglomerație de votanți în Ovile care să-i valideze autoritatea. Norocul l-a adus pe Sulla la putere și norocul – faimosul noroc al lui Sulla – va salva și Republica. Până când avea să se realizeze lucrarea favoritului ei și să se reinstaureze constituția, Fortuna avea să guverneze ca stăpână a Romei.

Dominația ei s-a dovedit sângeroasă. Ruinarea a tot ce era măreț, înălțarea a tot ce era insignifiant, acestea au fost dramele cu care se delecta Fortuna. La fel și Republica, desigur, în felul ei. Totuși, constituția, ingenios și echilibrat concepută cum era, împiedica orice schimbare violentă. Nu erau pentru romani execuțiile în masă și deposedarea de averi a opozanților, lucruri care se întâmplau periodic în orașele grecești. Sulla, capturând Atena, a răsturnat un regim ce se baza tocmai pe asemenea tactici. Acum, capturând Roma, se pregătea să le copieze. În practica terorii politice, ca și în multe altele, Atena, „școala Greciei", putea fi încă sursă de inspirație.

Detașamentele morții s-au răspândit prin Roma tocmai când samniții erau măcelăriți în Villa Publica. Sulla însuși nu a făcut nicio încercare de a le înfrâna. Chiar susținătorii săi, obișnuiți cu vărsările de sânge, au fost îngroziți de masacrul ce-a urmat. Unul dintre ei a îndrăznit să întrebe când vor fi opriți criminalii. Sau măcar, a adăugat el repede, „arată-ne pe cine ai să pedepsești".[9] Sulla, cu o amabilitate sarcastică, a afișat prompt o listă în For. Pe ea se afla întreaga conducere a regimului lui Marius. Toți erau condamnați la moarte. Proprietățile li se confiscau, iar fiilor și nepoților li se interzicea să candideze în alegeri. Oricine contribuia la protejarea lor avea parte tot de condamnarea la moarte. O bună parte din elita politică a Romei era destinată rapid anihilării.

Au urmat alte liste, Sute, poate mii, de nume apăreau acolo. Într-o grotescă parodie de cens, au început să se strecoare și

numele celor fără simpatii pentru Marius, dar a căror avere şi statut îi transformau în ţinte tentante. Curioşii care se adunau în For să vadă listele îşi putea găsi uşor numele afişate. Vile, grădini, piscine, toate deveneau acum potenţiale garanţii ale morţii. Peste tot, vânătorii de recompense îşi urmăreau prada. Capetele tăiate ale victimelor erau aduse înapoi la Roma, iar Sulla, odată ce le-a văzut şi a dat premiul promis, păstra specimenele mai valoroase ca trofee la el acasă.

Un asemenea sistem îngrozitor de calcul se putea folosi uşor în mod abuziv. Nimeni nu l-a exploatat mai profitabil decât Crassus, care avea un simţ aparte pentru câştig, ca un om ce-a avut el însuşi parte de confiscări. Fiind generalul care l-a salvat pe Sulla la Poarta Collina, el se afla într-o poziţie privilegiată şi-şi permitea o purtare agresivă şi arogantă. A pretins daruri, a luat proprietăţi pe nimic. În cele din urmă totuşi, când Crassus a adăugat în mod prea flagrant pe o listă de proscripţie numele unui milionar nevinovat, Sulla şi-a pierdut răbdarea. În scandalul ce-a urmat, relaţiile dintre cei doi bărbaţi s-au degradat iremediabil, iar Sulla i-a retras protecţia fostului său ofiţer. Crassus era deja atât de bogat, încât îşi putea permite să nu-i pese.

În ceea ce-l priveşte pe Sulla, strategul principal, el provoca întotdeauna certurile doar ca pe o chestiune de politică. Punându-şi la punct propriul aliat în mod public, se putea prezenta pe sine însuşi ca epuratorul altruist al Republicii, spălând-o cu sânge fără să se gândească la interesul personal. În ciuda şocului ostentativ provocat de avariţia lui Crassus, au fost totuşi puţini cei care s-au lăsat convinşi. Politica lui Sulla a constat întotdeauna în nimicirea duşmanilor şi ocrotirea prietenilor. Crassus era mult prea puternic şi ambiţios ca să servească drept parazitul cuiva, însă aceia pe care Sulla nu-i considera o ameninţare erau corespunzător răsplătiţi. Adesea el personal vindea proprietăţi la preţuri ridicol de mici. Politica sa era în mod deliberat de ruinare a opozanţilor prin îmbogăţirea susţinătorilor. „Nu s-a pus capăt omorurilor înainte ca Sulla să-şi fi încărcat de bogăţii pe toţi oamenii săi."[10]

Deşi generos, cel care a profitat totuşi cel mai mult de pe urma proscripţiilor a fost Sulla însuşi. Săracul nevoit odată să înnopteze în aziluri mizerabile era acum mai bogat decât orice roman din istorie. S-a întâmplat că, în timpul aplicării proscripţiilor, un senator condamnat la moarte a fost găsit ascuzându-se în casa unuia dintre foştii săi sclavi. Libertul a fost adus imediat în faţa lui Sulla pentru a fi condamnat. Cei doi s-au recunoscut pe loc. Cu mult timp înainte, au locuit cu chirie în acelaşi bloc, iar sclavul eliberat, pe când era târât spre locul de execuţie, i-a strigat lui Sulla că odată diferenţa între ei era mică. El a vrut ca totul să sune ca o injurie, ca un ţipăt de sfidare, dar e probabil ca Sulla să nu fi interpretat lucrurile aşa. Nimic nu putea ilustra mai bine distanţa pe care a parcurs-o. Nimic nu putea demonstra mai bine că era cu adevărat *Felix*.

Sulla Dictator

Sulla a vrut să distrugă, dar să şi construiască. În timp ce străzile Romei se umpleau de sânge, el vorbea cu voce tare despre repunerea în drepturi a Republicii. Ca întotdeauna în cazul lui, oportunismul a fost reversul unei convingeri imperturbabile. Seria de războaie şi revoluţii prin care şi-a croit drum cu atâta sălbăticie nu a făcut nimic ca să diminueze conservatorismul său profund. Sulla avea dispreţul pentru nou al adevăratului patrician. Departe de a dori să impună concetăţenilor săi un model nou şi radical de autocraţie, el s-a întors spre trecut ca să caute soluţii pentru criza cu care se confrunta Roma.

Cel mai urgent, el trebuia să-şi clarifice propria poziţie. Chiar cu proscripţia duşmanilor, Sulla tot refuza să se supună judecăţii votanţilor. Din fericire, exista la îndemână un precedent convenabil. Străvechea istorie a Republicii oferea într-adevăr exemple de cetăţeni care au deţinut puterea absolută fără să fi fost aleşi. În momentele de criză deosebită, autoritatea consulilor a fost uneori suspendată şi un singur magistrat numit

să preia controlul statului. O asemenea funcţie se potrivea perfect cu dorinţele lui Sulla. Faptul că era o fosilă constituţională nu-l îngrijora câtuşi de puţin. Strecurând aluzii neplăcute şi ameninţătoare, el a convins Senatul să dezgroape vechea funcţie şi să-l numească pe el titular. Rezultatul a fost nu doar că s-a legalizat supremaţia lui, ci şi că i s-a acordat acesteia patina tradiţiei. La urma urmei, cum puteau romanii să se considere ameninţaţi de o magistratură atât de autentic republicană ca dictatura?

De fapt, a fost privită întotdeauna cu suspiciune. Spre deosebire de funcţia de consul, împărţită între doi cetăţeni de ranguri egale, puterile unificate ale dictaturii constituiau în mod inerent o ofensă la adresa idealurilor republicane. De aceea, funcţia a fost temporar suspendată. Chiar în zilele sumbre ale războiului cu Hannibal, numirea cetăţenilor în această funcţie s-a făcut pentru perioade foarte scurte, fixe, de timp. Ca şi vinul pur, dictatura avea un gust intoxicant şi periculos. Totuşi Sulla, căruia îi plăceau alcoolul şi puterea în egală măsură, era mândru de înclinaţia pentru amândouă. A refuzat o limită a timpului de ocupare a funcţiei. În schimb, avea să rămână dictator până la „restaurarea republicii".[11] Ce însemna asta avea să aprecieze singur.

Un consul avea doisprezece lictori. Sulla avea douăzeci şi patru. Fiecare purta pe umeri nu doar *fasces*, ci şi, legată laolaltă cu nuielele şi simbolizând puterea unui dictator asupra vieţii şi a morţii, o secure. Nimic nu putea indica mai limpede disproporţia de statut ce exista acum între Sulla şi colegii lui magistraţi. S-a grăbit să răspândească mesajul. De îndată ce a fost numit dictator, a ordonat organizarea de alegeri pentru funcţiile de consuli. Ambii candidaţi au fost selectaţi de el. Când unul dintre generalii săi, eroul de război care a capturat Praeneste, nimic mai puţin, a încercat să candideze, Sulla l-a avertizat să renunţe şi apoi, când el a refuzat, a ordonat să fie ucis în public în For. Mai mult decât oricine altcineva, Sulla avea motive să aprecieze cât de periculoşi pot fi eroii de război.

A fost o ironie care a umbrit întregul program al reformelor sale. Sarcina lui Sulla ca dictator era să garanteze că în viitor

nimeni nu va mai face niciodată ceea ce a făcut el și anume să conducă o armată împotriva Romei. Totuși, nu se știe sigur dacă Sulla însuși a privit acest lucru ca pe un paradox. Dacă, așa cum propaganda sa insista fără încetare, el nu era vinovat de provocarea războiului civil, atunci greșeala trebuia să fie în altă parte. Și dacă, așa cum tot propaganda sa insista, ambiția i-a tentat pe Marius și pe Sulpicius să pună în pericol Republica, atunci corupția din instituțiile Republicii a fost cea care le-a permis să reușească. Sulla era prea roman ca să-și imagineze că dorința de a fi cel mai bun poate fi vreodată, ea în sine, o crimă. El cu siguranță nu a avut intenția de a reprima inveterata sete de glorie a conaționalilor săi. În schimb, a intenționat s-o canalizeze astfel încât, din nou, mai degrabă decât să distrugă statul, să poată servi la sporirea gloriei Romei.

Complexitățile, ambiguitățile și paradoxurile constituției l-au înfuriat pe noul dictator. Sulla le-a considerat portițe și s-a străduit să le închidă. Nu avea să lase nicio posibilitate pe care un viitor Marius să o poată exploata. În schimb, ambiția urma să fie strict controlată. Fiecare magistratură trebuia să aibă o limită de vârstă. Lui Sulla, care și-a petrecut anii tinereții alergând după femei ușoare, trebuie că-i plăcea șansa de a face discriminări împotriva tinerilor cu realizări spectaculoase.

Conform legislației sale, nimeni sub vârsta de treizeci de ani nu avea voie să candideze în alegeri nici măcar pentru o magistratură inferioară. Aceasta, funcția de chestor, permitea candidatului reușit să servească timp de un an ca asistent al unuia dintre magistrații superiori și să învețe din exemplul celui mai în vârstă. Unor chestori li se puteau da chiar și responsabilități independente, de organizare a finanțelor Republicii, de familiarizare cu disciplina și îndatoririle puterii. Era o pregătire importantă, căci cetățeanul care a ocupat funcția de chestor avea voie, odată ce a ajuns la vârsta de treizeci și nouă de ani, să vizeze o altă onoare, chiar mai prestigioasă: cea de pretor. Dacă era ales în această funcție, avea să ocupe, timp de un an, un post inferior doar consulilor. Un pretor avea responsabilități și privilegii uriașe: pe lângă sarcina imensă de a

administra legile Republicii, avea şi dreptul de a convoca o sesiune a Senatului şi de a-i prezida dezbaterile. În noua organizare a lui Sulla, totuşi, atracţia reală a funcţiei de pretor era faptul că servea acum ca treaptă obligatorie pe scara ce ducea, rang după rang, către însăşi funcţia de consul. Aceasta rămânea punctul culminant, premiul cel mare. Ca întotdeauna, doar puţini îl câştigau, dar scopul reformelor lui Sulla era să garanteze că, pe viitor, cei victorioşi se dovedesc demni de funcţia lor. Nu vor mai exista scandaluri, precum cariera tânărului Marius. De la chestor la pretor apoi la consul, doar o singură cale către putere, fără nicio scurtătură.

Efectul deliberat al acestei legislaţii era de a încuraja vârsta de mijloc. Astfel ea se armoniza cu instinctele romane fundamentale. Trebuia ca oamenii de stat să fie de vârstă mijlocie. Conducătorii greci s-au înfăţişat ca anormal de tineri, însă portretele din timpul Republicii sugerează un gust accentuat pentru riduri, păr rar şi obraji căzuţi. Nu a fost o coincidenţă faptul că organismul tradiţional de conducere al Romei, Senatul, îşi trăgea numele de la *senex* – „bătrân" – nici că senatorilor le plăcea să se onoreze cu titlul de „Părinţi"*. Idealul unei adunări cu o experienţă bogată şi multă înţelepciune, acţionând ca o frână pentru elementele iresponsabile, cum sunt tinerii sau săracii, era drag oricărui suflet conservator. În mitologia Republicii, Senatul a fost cel care a condus Roma spre măreţie, triumfând asupra lui Hannibal, supunând regi, cucerind lumea. Sulla, deşi a desconsiderat Senatul de fiecare dată, a făcut din restabilirea autorităţii acestuia scopul major al carierei sale.

Munca de refacere trebuia îndeplinită urgent. Războiul civil şi proscripţiile au lăsat augustul organism într-o stare incertă. Sulla, după ce a jucat un rol major în reducerea numărului de membri de la trei sute la doar o sută, i-a promovat pe nou-veniţi cu o asemenea asiduitate, încât, în momentul când a terminat, Senatul era mai mare decât oricând în istoria sa. Cavalerii din toate sferele – întreprinzători, italieni, ofiţeri îmbogăţiţi din

* *Patres conscripti* – n.t.

jafuri – erau îngrămădiți în grabă în clădirea Senatului. În același timp, și șansele de avansare în cadrul Senatului erau extinse. Pe baza reformelor lui Sulla, numărul funcțiilor de pretor oferite în fiecare an a crescut de la șase la opt, al celor de chestor de la opt la douăzeci – o încercare conștientă de a asigura infuzia regulată de sânge proaspăt în eșaloanele superioare ale puterii. Deloc surprinzător, vechea nobilime era îngrozită de asemenea măsuri. Snobismul roman avea totuși dexteritate în a-i pune la locul lor pe nou-veniți. Senatorii, ca oricine altcineva din Republică, se supuneau unor reguli de fier ale ierarhiei. Rangul structura ordinea în care erau invitați să vorbească, iar senatorii de categorie inferioară aveau rareori șansa de a lua cuvântul. Chiar oameni care au fost odată critici declarați ai Senatului s-au pomenit mai degrabă promovați în acest organism decât reduși la tăcere. Sulla, deloc cunoscut pentru generozitate față de dușmani, părea să fi decis că există unii opozanți pe care era mai înțelept să-i coopteze.

Unii, desigur, rămâneau încă ostracizați. Sulla privea cu dispreț aspirațiile mulțimii. Pe cei care le reprezentau îi privea cu o silă fățișă. Chiar pe când construia autoritatea Senatului, Sulla a mutilat funcția de tribun atât de necruțător cum s-a dovedit în toate vendetele sale. Nu a uitat niciodată că Sulpicius a fost tribun. Fiecare reducere din puterea tribunilor era un act delicat de răzbunare personală. Ca să fie sigur că tribunii nu mai pot propune niciodată legi care să atace un consul, așa cum a făcut Sulpicius, Sulla le-a interzis cu totul propunerea de legi. Pentru ca intriganții ambițioși să nu mai fie atrași de funcția de tribun pe viitor, i-a blocat orice posibilitate de a construi o carieră. Cu o maliție atent nuanțată, Sulla a interzis oricui a deținut funcția de tribun să ocupe alte posturi. Chestorii și pretorii puteau visa să devină consuli, dar nu tribunii, tribunii nu mai puteau. Funcția lor era o treaptă pe o scară ce nu ducea nicăieri. Răzbunarea, ca întotdeauna la Sulla, avea farmecul ei.

Unul dintre vechii stâlpi ai constituției s-a prăbușit. Chiar și susținătorii conservatori ai lui Sulla din Senat păreau a fi șocați.[12] Nimeni nu a încercat vreodată o asemenea acțiune

demolatoare. Dictatorul însuşi şi-a prezentat reformele ca pe o restaurare, eliminarea dezordinii. Totuşi dezordinea era esenţa Republicii. S-a întins peste tot unde Sulla a dorit să privească. Se putea vedea chiar în aspectul Romei înseşi. Sulla, a cărui reacţie invariabilă la provocări era să lanseze o singură lovitură rapidă, mortală, a dovedit imediat la fel de multă nerăbdare faţă de structura urbană ca şi faţă de marianişti sau de funcţia de tribun. Nemulţumit de înghesuiala din oraş, pur şi simplu a redus din *pomerium*, primul om din istoria Romei care a făcut aşa ceva. Cu acelaşi sânge rece, a dărâmat înghesuita, dar venerabila clădire a Senatului şi a reconstruit-o pe măsura proporţiilor noului său Senat, de mari dimensiuni. Senatorii nu au manifestat prea multă recunoştinţă. Peste decenii, ei încă regretau clădirea iniţială, sacră datorită eroilor din istoria Republicii, şi se plângeau că „pare mai mică, acum după mărirea ei".[13] Sulla îşi putea permite să respingă toate aceste nemulţumiri cu o dispreţuitoare ridicare din umeri. Doar pe Capitoliu el a fost inhibat de ceea ce s-a consfinţit prin tradiţie. Templul lui Jupiter putea să ardă până în temelii, însă ideea a rămas. Cum un nou templu s-a ridicat din cenuşă, coloanele gigantice prădate de Sulla în Atena sclipeau din cadrul sacrosanctei structuri iniţiale. Grandiosul se înălţa cu stângăcie pe străvechile fundaţii. Cu greu dictatura lui Sulla şi-ar fi putut ridica un monument mai potrivit.

Cu mult înainte de terminarea marelui templu al lui Jupiter, Sulla a demisionat totuşi din funcţie. Într-o dimineaţă, pe la sfârşitul anului 81 î.Hr., a apărut dintr-odată în For fără lictori. Omul răspunzător de moartea mai multor cetăţeni decât oricare roman din istorie a renunţat la avantajele puterii supreme, „fără a se teme nici de cei de acasă, nici de cei fugiţi... Semeţia şi norocul erau neasemuit de mari la acest bărbat de stat".[14] Încă o dată îndrăzneala îi era justificată. Sulla a rămas o figură înspăimântătoare. Doar cu o singură ocazie a îndrăznit cineva să-l critice în faţă, un tânăr care l-a fluierat în For; apoi, nereuşind să-l scoată din fire, l-a huiduit tot drumul până acasă. Altfel, teroarea provocată de numele lui Sulla se menţinea vie.

În anul care a urmat demisiei sale din funcția de dictator, Sulla a fost consul; în anul care a urmat după aceea, nu a mai ocupat niciun post. Eliberat de responsabilitățile oficiale, el s-a întors la traiul dezmățat din tinerețe. A fost un stil de viață pentru care nu și-a pierdut niciodată talentul. Ca dictator, a organizat cele mai mari chermeze din istoria Romei. Toată lumea din oraș era invitată. Frigăruile sfârâiau pe străzi, vinuri de calitate curgea din fântânile publice. Cetățenii se ghiftuiau și apoi, când nimeni nu mai putea mânca sau bea nimic, animale întregi sacrificate pentru carne erau aruncate cu o risipă delirantă în Tibru. În calitate de cetățean privat, Sulla a organizat petreceri inevitabil mai intime, beții de zile întregi cu vechea sa lume boemă. Deși a urcat amețitor de sus, Sulla a rămas la fel de loial în prietenie pe cât era de implacabil în dușmănie. Actori, dansatori, scribi zdrențăroși, toți au fost oameni de nimic alungați de pe proprietățile proscrișilor. Celor fără talent li s-au dat bani ca să nu mai joace niciodată. Cei cu talent au fost protejați, chiar dacă au trecut de culmea gloriei. Cu toate că era un cinic violent, Sulla era totuși capabil să flateze și să răsfețe un favorit al său, homosexual travestit trecut de prima tinerețe, „Metrobius, care impersona rolul de femeie, deși era bătrân, îl iubea într-atât, încât nu se rușina s-o spună."[15]

Desigur, n-a fost nevoie de mușchi pentru ca Marius să se dovedească bărbat: nici de probe pe Campus Martius pentru Sulla. Când s-a retras în vila sa din Campania, s-a bucurat de această retragere. A restabilit Republica, iar rezultatul eforturilor sale a fost pacea. Criza s-a sfârșit. Cine s-ar fi putut îndoi, văzându-l pe Sulla în tunica lui grecească, plimbându-se împreună cu alți turiști pe străzile lăturalnice din Napoli, că vremurile bune s-au întors?

Totuși, în Italia, ca și la Roma, vremurile bune s-au bazat pe violență și vărsare de sânge. Nu departe de proprietatea lui Sulla se ridicau dealurile din Samnium, nivelate într-o politică de extirpare deliberată. În jur, împrăștiate pe întreaga Câmpie a Campaniei, se aflau orașe încă marcate de rezistența în fața lui Sulla. Chiar și Napoli a fost cucerit de legiunile sale. Și Nola,

până la urmă, a cedat. Aflată sub asediu aproape un deceniu, fortăreața rebelilor a rezistat până în anul 80 î.Hr., călită de același spectacol al atrocităților care a convins alte orașe să-și dea foc mai degrabă decât să se predea. Ca să pedepsească Nola și să asigure o forță de ocupație permanentă, Sulla a introdus o colonie de veterani de-ai săi în oraș, una dintre numeroasele așezări similare impuse peste tot în Campania și Samnium. Triumfând chiar și în cea mai îndărătnică fortăreață a dușmanilor săi, Sulla a sărbătorit dând Nolei un nou și umilitor nume – Colonia Felix. Un singur act de apropriere i-a oferit o plăcere mai mare. De la domeniul său în josul coastei se afla celebra vilă a lui Marius, ridicată pe promontoriu ca o tabără militară, un altar pentru gloria și mândria masculină a bătrânului soldat. Sulla a vândut-o ieftin propriei sale fiice, Cornelia. El a crezut întotdeauna că e bine să presari sare pe o rană deschisă.

Această pornire de cruzime nu va fi uitată, nici iertată vreodată. Sulla a oferit romanilor o primă impresie despre ce ar putea însemna să fie supușii unui autocrat, și aceasta s-a dovedit a fi înfricoșătoare și salutară. A fost o descoperire imposibil de infirmat vreodată. După proscripții, nimeni nu s-a îndoit care aveau să fie consecințele extreme ale gustului roman pentru competiție și glorie, nu doar pentru dușmanii Romei, ci și pentru cetățenii ei. Ceea ce odată era de neimaginat acum stătea la pândă în spatele fiecărui roman: „Sulla a putut s-o facă, eu nu voi putea?"[16]

Generația care i-a urmat avea să dea propriul răspuns la această întrebare. Procedând astfel, ei au stabilit cum era mai bine să fie judecat Sulla: a fost el salvatorul sau distrugătorul constituției? Oricât de fioros s-a dovedit, dictatorul s-a străduit de asemenea să refacă Republica, să se asigure că nu va avea succesor. Istoricii din generațiile viitoare, deprinși cu autocrația perpetuă, au găsit ciudată ideea renunțării de bunăvoie la puterea supremă. Totuși Sulla a făcut-o. Nu e de mirare că propriii lui contemporani l-au considerat o figură atât de suprinzătoare și de contradictorie. Când a murit – cel mai probabil din cauza unei boli de ficat – nu au putut nici măcar să cadă de acord ce să facă

cu trupul. Un consul a vrut să-i organizeze funeralii de stat, celălalt să-l priveze cu totul de onoruri funerare. Cel mai bine, amenințarea cu violența a ajutat la rezolvarea disputei. O uriașă escortă de veterani s-a adunat ca să-și aducă generalul mort din Campania, iar romanii s-au pomenit „că se temeau încă de armată și de corpul lui neînsuflețit, nu mai puțin decât ca atunci când era în viață".[17] De îndată ce trupul i-a fost pus pe un imens rug funerar pe Campus Martius, un vânt puternic a început să bată în rafale peste câmpie, întețind focul. Și de îndată ce cadavrul i-a fost mistuit de flăcări, a început să plouă.

Sulla a avut noroc până în ultima clipă.

5

FAIMA E STIMULENTUL

Evoluția unui patrician

Viața unui tânăr nobil roman era plină de șanse ca și de riscuri. Războiul civil a intensificat ambele extreme. Sub domnia lui Sulla, un tânăr se putea trezi la apogeul vieții de adult. Unii profitau în mod spectaculos. Cel mai uluitor a fost exemplul lui Pompei, care a continuat să pozeze și să-și dea importanță, perfect indiferent la legislația lui Sulla îndreptată împotriva băieților-minune. Chiar pe când dictatorul interzicea oricui sub vârsta de treizeci de ani să dețină o funcție politică, tânărul său ofițer învingea o armată de marianiști înrăiți din Africa și era numit de trupele sale „Cel Mare". Pompei era totuși excepțional și se mândrea cu asta. Alții din generația sa au avut mai puțin noroc. Poliția secretă a lui Sulla nu respecta nici tinerețea, nici descendența. Astfel, de exemplu, pentru că Marius a intrat în familia Iuliilor prin căsătorie, moștenitorul acestei vechi familii de patricieni s-a pomenit hărțuit. La numai nouăsprezece ani, un tânăr ale cărui relații de familie ar fi trebuit să-i asigure o avansare perfectă, a trebuit să se ascundă prin poduri cu fân din munți și să-i mituiască cu disperare pe vânătorii de recompense. A fost o experiență pe care nu avea s-o uite niciodată. În anii viitori, s-a dovedit neobișnuit de hotărât să țină sub control capriciile Fortunei. Nu mai puțin decât Pompei, tânărul Iulius Caesar a ieșit din anii dominației lui Sulla călit înainte de vreme.

În acest sens, amândoi se dovedeau a fi produsul propriei educații. Duritatea era un ideal roman. Forța de care avea nevoie ca să urmărească gloria sau să îndure dezastrul reprezenta semnul definitoriu al unui cetățean. Îi era inculcată încă din momentul nașterii. Prima reacție a părinților romani față de nou-născuții lor părea a fi fost mai puțin de tandrețe și mai mult de șoc pentru că putea exista ceva atât de moale și neajutorat. „Dar copilașul? vâslaș aruncat pe talazuri cumplite,/ Zace, e gol pe pământ, nu vorbește, cu totu-i lipsește/ Sprijin în viață, când firea, smulgându-l cu munci din al mamei/ Sân, îl făcu să ajungă aci pe tărâmul luminii."[1] Pentru romani, o asemenea condiție era aproape scandaloasă. Copiii erau cu siguranță prea slabi pentru a fi idealizați, iar cel mai important elogiu ce se putea aduce unui copil era să fie comparat cu un adult. Rezultatul este, cel puțin în concepția modernă, un gol curios și frustrant în biografiile antice. Niciodată marile figuri ale Republicii nu apar mai reci sau mai îndepărtate de noi decât atunci când le sunt descrișii primii ani de viață. Ni se oferă imagini ale lor ca minuni de rezistență fizică sau de învățătură – rigizi, plini de sine, neverosimili. Poveștile care-i prezintă ca pe niște copii mai degrabă decât ca pe niște miniadulți sunt puține și rare în timp. Cu cât este figura mai importantă, cu atât e mai probabil ca imaginea sa din copilărie să apară mai nefirească. Primii ani ai unui bărbat precum Caesar sunt efectiv o foaie albă. Orice încercare de a-i recrea trebuie să depindă, chiar mai mult decât e cazul de obicei în istoria antică, de supoziții și generalizări. Totuși, merită încercat. Romanii știau, ca orice psiholog, că „pot cunoaște foarte ușor voința naturii cercetând copilăria."[2] În copilărie se forma viitorul cetățean.

Ce putem spune prin urmare cu siguranță despre copilul care avea să distrugă Republica într-o bună zi? Gaius Iulius Caesar s-a născut pe 13 iulie 100 î.Hr., la șase ani după Pompei, la cincisprezece după Crassus. A avut parte de ritualuri încă din primele clipe. Un roman nu devenea cetățean prin naștere. Stătea în puterea oricărui tată să respingă un copil nou-născut, să ceară ca fiii nedoriți, și mai ales fetele, să fie lăsați în voia soartei.

Înainte de a fi alăptat la sân, copilul Caesar trebuia ridicat în braţe de tată, pentru a se şti că băiatul a fost acceptat ca fiind al său şi era astfel roman. Peste nouă zile, i s-a dat un nume. Spiritele rele au fost alungate din casă cu mătura. Viitorul băiatului s-a citit în comportarea păsărilor care treceau. O capsulă de aur purtătoare de noroc, *bulla*, s-a pus la gâtul copilului Gaius, ca să rămână acolo până creştea şi devenea cetăţean plin.

Nu era permisă nicio întârziere în pregătirea pentru acel moment. Romanilor le lipsea un cuvânt special pentru „bebeluş", reflectând presupunerea lor că un copil nu era niciodată prea mic pentru a fi călit. Nou-născuţii erau înfăşaţi strâns ca să ia forma adulţilor, trăsăturile le erau frământate şi modelate, iar băieţilor li se trăgeau prepuţurile ca să se întindă. Moralitatea republicană de modă veche şi medicina greacă de modă nouă au colaborat prescriind un regim drastic de diete şi băi reci. Rezultatul acestei educaţii severe a fost creşterea şi mai drastică a unei rate a mortalităţii infantile deja devastatoare. S-a estimat că doar doi copii din trei supravieţuiau în primul an şi că doar 50% ajungeau la pubertate. Moartea copiilor constituia un factor constant în viaţa de familie. Părinţii erau încurajaţi să facă faţă acestor pierderi cu un calm împietrit. Cu cât copilul era mai mic, cu atât mai puţine emoţii trebuiau afişate, astfel încât devenea ceva obişnuit să se susţină că „dacă un copil mic moare în leagăn, moartea lui nici nu trebuie jelită".[3] Totuşi, reţinerea nu însemna neapărat indiferenţă. Există o mulţime de dovezi de pe pietrele tombale, din poezie şi din corespondenţa privată care sugerează profunzimea iubirii părinţilor romani. Rigorile impuse unui copil nu constituiau rezultatul unei cruzimi intenţionate. Departe de asta: cu cât părinţii erau mai severi, cu atât mai iubitori se presupunea că sunt.

Educaţia lui Caesar a fost celebră prin strictеţe, iar generaţiile viitoare de romani şi-o vor aminti astfel pe mama lui, Aurelia, ca pe un părinte model; în aşa măsură, încât se spune că şi-a alăptat copiii la sân. Era binecunoscut faptul că femeile din clasele superioare făceau rareori aşa ceva, cu toate că intra în

îndatoririle lor civice, întrucât, precum știa toată lumea, laptele conținea caracterul femeii care îl furniza. Cum se putea compara vreodată laptele unei sclave cu acela al unei femei romane născute libere? Aristocrații iresponsabili care își dădeau sugarii la doică în mod limpede compromiteau viitorul copiilor. Și totuși o făceau. Era un simptom clar și șocant al degenerării din acele vremuri. Faptul că Aurelia se lăuda că s-a dedicat creșterii copiilor avea o rezonanță trufaș anacronică.

Și fiind un exemplu de mamă republicană, de îndată ce și-a înțărcat copiii, a și început educarea lor. Gaius nu a captat întreaga atenție a mamei sale. Pe lângă acest fiu, ea mai avea două fiice, Iulia Maior și Iulia Minor. Romanii credeau că fetele trebuie formate la fel de mult ca băieții. Se prescriau exerciții fizice și intelectuale și pentru unii, și pentru alții. Un băiat își pregătea trupul pentru război, o față pentru nașteri, dar amândoi erau antrenați până la epuizare. La romani, autocunoașterea venea din aprecierea limitelor rezistenței. Doar probând care sunt acestea, putea fi pregătit un copil pentru viața adultă.

Nu e de mirare că, se pare, copiii romani aveau puțin timp de joacă. Mult mai puține jucării au fost găsite din perioada Republicii decât din cea care a urmat prăbușirii sale, când presiunea de a educa buni cetățeni a început să scadă. Chiar și așa, copiii erau copii: „De îndată ce au crescut puțin, se bucură de jocuri, fie ele obositoare, încât nu-i poți opri nici cu biciul".[4] Fetele își aveau desigur păpușile, întrucât exista obiceiul de a le dedica lui Venus ca parte a ritualurilor de căsătorie. Băieții însă se jucau obsesiv cu titirezii. Zarurile par a fi fost o manie universală. La nunți, mirele obișnuia să arunce copiilor monede sau nuci, care puteau fi apoi mize la diverse jocuri. Caesar avea să vorbească într-o zi de aruncarea zarurilor, pe când se confrunta cu cea mai gravă criză din viața lui, iar gustul pentru metaforă provenea desigur din copilărie. Chiar și atunci când arunca zarurile era supravegheat de neîndurătoarea Aurelia, preocupată în aceeași măsură de joaca și de învățătura lui: „Și nu numai studiile și îndeletnicirile, ci și recreațiile și jocurile copiilor erau conduse cu o anumită sfințenie și delicatețe".[5]

Poate de la mama sa a învățat Caesar pentru prima oară una dintre cele mai mari arte ale sale, aceea de a deosebi un risc acceptabil de un joc nechibzuit.

Dacă a fost așa, atunci aceasta servește la sublinierea unei omisiuni izbitoare în relatările despre copilăria lui Caesar – menționarea influenței tatălui său. Supraveghind așa îndeaproape educația fiului ei, Aurelia, deși a fost un părinte model, s-a expus riscului de a-și jigni soțul. Se poate ca libertățile acordate femeilor romane să fi fost excepționale conform standardelor vremii, însă autoritatea unui tată roman era mai mult de atât. Puterile sale de viață și de moarte nu se sfârșeau cu acceptarea unui copil în familie. Fiicele, odată plecate prin căsătorie, puteau rămâne foarte bine în grija sa, în timp ce fiii, indiferent la ce vârstă ajungeau, indiferent câte funcții ocupau, nu încetau niciodată să depindă de el. Nu exista niciun tată la fel de patriarhal precum cel roman. Așa cum s-a întâmplat invariabil în timpul Republicii, drepturile presupuneau totuși și obligații. La cens, fiecare cap de familie era întrebat dacă s-a căsătorit cu scopul de a avea copii. Ținea de obligația patriotică a unui cetățean să contribuie la viitoarea mână de lucru a orașului său. Mai imediată totuși și fără îndoială mult mai acut resimțită era datoria unui tată față de prestigiul familiei. Statutul în Republică nu se moștenea. În schimb, trebuia recâștigat de fiecare generație. Fiul care nu egala rangul și realizările strămoșilor, fata care neglija să-și influențeze soțul în interesul tatălui sau al fraților ei – amândoi aduceau rușinea publică asupra familiei. Era răspunderea lui *pater familias* să se asigure că o asemenea nenorocire nu se întâmplă niciodată. În consecință, creșterea copiilor, ca și de fapt oricare alt aspect al vieții în Republică, reflecta gustul inveterat al romanilor pentru competiție. Buna educație asigurată moștenitorilor, insuflarea unei mândrii îndreptățite față de obârșia lor și dorința de glorie, acestea erau realizări demne de un bărbat.

Ambițiile lui Caesar erau ca într-o zi să devină stăpânul absolut al Republicii. Tatăl său trebuie să fi avut o influență în făurirea lor. Existau anumite lucruri la Roma pentru a căror

învățare era nevoie de un bărbat. Cele mai valoroase lecții Gaius le-a luat nu la picioarele mamei sale, ci stând alături de tatăl lui pe când își întâmpina aliații politici sau colindând Forul sau auzind bârfe la banchetul unui senator. Doar respirând direct aromele subtile ale puterii putea spera un băiat să-și dezvolte un simț al multiplelor complexități ale Republicii. Tatăl lui Caesar avea multe relații, iar numele lui deschidea numeroase uși. În schimb, avea și el casa deschisă. Romanii nu prea cunoșteau conceptul de spațiu privat. Casa din oraș a unui aristocrat era mai puțin un refugiu domestic și mai mult o scenă pe care se putea expune și unde putea fi admirat, o proiecție în piatră a felului cum dorea să fie văzut. Indiferent cât de departe se afla reședința familiei Iuliilor de centrele puterii, înconjurată de tavernele și de mahalalele din înclinata Subura, oferea totuși tatălui lui Caesar un sediu formidabil. Petiționarii și clienții umpleau holul. Relația unor asemenea protejați cu patronul lor constituia un alt curent ce trebuia cunoscut de acela care aspira să devină politician. Exploatat corespunzător, sprijinul clienților se putea dovedi crucial pentru ambițiile sale. Un aristocrat roman se străduia întotdeauna să aibă grijă de ai săi. Cu cât devenea mai influent, cu atât mai mulți clienți erau atrași inevitabil de strălucirea sa. După 92 î.Hr., anul când tatăl lui Caesar a devenit pretor, suita sa a început să-l evidențieze ca pe o persoană importantă. Dar era suficient de importantă ca să satisfacă așteptările fiului său de opt ani?

Acestea erau imense. Într-o anumită măsură considerată excesivă chiar de standardele romane, Caesar nu a lăsat să-i scape nicio ocazie de a insista asupra respectului datorat originii sale. Ideea descendenței lui din Venus i-a fost insuflată încă din primii ani de viață. Casa familiei avea aspectul unui altar închinat numelui Iuliilor. Dincolo de un portic destinat să păstreze trăsăturile unui templu, pereții atriului erau împodobiți cu imagini înfricoșătoare, măștile mortuare din ceară ale magistraților, care stăteau mărturie a onorurilor dobândite de membrii familiei în trecut. Linii pictate legau portretele, mergând înapoi în timp, până la un erou troian și dincolo de el,

la o zeiță. Observatorii străini nu aveau dubii cu privire la efectul unui asemenea spectacol asupra unui copil sensibil. „Pentru un tânăr doritor de glorie și de virtute, e lucru de seamă să vadă o priveliște neîntrecută în frumusețe ca aceasta"[6]. Romanii înșiși descriau spiritul copiilor ca arzând intens precum flăcările.[7] În mod similar, totuși, un moștenitor al unei mari case, care se dovedea nedemn de moștenirea sa, era un personaj vrednic de dispreț. „E neplăcut când trecătorii exclamă: «O, casă veche, cine te-a stăpânit/ și cine te stăpânește.»"[8] În cazul lui Caesar, contemplarea străvechii glorii a familiei putea doar să accentueze recenta ei sete de onoruri. Tatăl lui a fost pretor, dar nu consul. Îl urma un alai de clienți ori de câte ori mergea prin For, dar nu putea apela la orașe întregi sau chiar la provincii pline de clienți de-ai săi, așa cum puteau familiile cele mai importante. Familia lui Pompei, de pildă, oricât de *arriviste* a fost ea, a putut mobiliza o seamă de teritorii din estul Italiei. Perfidul și sângerosul Strabo a fost un părinte exemplar. Pompei a învățat să citească tocmai studiind un elogiu adus realizărilor tatălui său. Nu știm în schimb nimic despre ce a citit tânărul Caesar, ci doar ce a scris. Temele acestor compoziții trebuie să fi fost recunoscute de contemporanii săi ca semnificative, altfel amintirea lor nu s-ar fi păstrat. Una a fost scrisă „laudă lui Hercules"[9], cel mai mare erou grec, fiul secret al lui Jupiter, ale cărui realizări i-au asigurat până la urmă nemurirea. Alta spunea povestea lui Oedip.

Oricare ar fi fost părerile exacte ale lui Caesar despre tatăl său – și e periculos să dezbați ceva fără o bază – un lucru e sigur: avea la îndemână un model mult mai impresionant. După ce a ocupat timp de un an funcția de pretor, tatăl lui Caesar a fost numit guvernator al Asiei. Era un post extraordinar. Numai niște sfori trase din culise puteau contribui la obținerea sa. Mitridate urma să-și înceapă invazia, însă Marius vâna deja un gen de comandă militară în Orient. Avansarea bruscă a rudelor soției sale purta amprenta generalului. În timp ce revolta italienilor mai întâi și apoi războiul civil au cuprins Republica, Marius a continuat să servească drept patron al rudelor sale din familia

Iuliilor. Chiar înainte de moarte, în timpul celui de al şaptelea consulat pătat de sânge, el a plănuit să-l strecoare pe tânărul Caesar printre preoţii lui Jupiter, un post pe care era nevoie de un patrician şi care a rămas liber prin sinuciderea forţată a ocupantului dinainte. Întrucât Caesar avea doar treisprezece ani, funcţia a trebuit păstrată pentru el, însă deja, cu toate că era doar un copil, el a fost implicat direct în iureşul războiului civil.

În anul 84, tatăl lui Caesar a murit – din ce cauză nu ni se spune. În acelaşi an, Caesar însuşi şi-a lăsat deoparte *bulla*, şi-a învelit trupul în faldurile grele ale unei togi de adult şi a devenit în mod oficial major. Consulul Cinna, omul cel mai puternic din Roma după moartea lui Marius, s-a mişcat rapid. Funcţia de preot a lui Caesar a fost confirmată oficial. Tânărul de şaisprezece ani trebuie să fi fost deja o figură impresionantă, pentru că Cinna i-a oferit şi mâna fiicei sale Cornelia. Caesar era logodit pe atunci, dar niciun tânăr nu ar fi ratat şansa de a-l avea ca socru pe suveranul Republicii. Căsătoria la Roma era o treabă lipsită, în mod obişnuit, de sentimentalism. Dragostea nu avea nicio însemnătate, politica fiind totul. Femeile din lumea bună, mai ales dacă se dovedeau fertile, deveneau mize importante în jocul de zaruri al avansării. Deoarece la fete se renunţa mult mai probabil la naştere decât la băieţi, era o criză permanentă de logodnice potrivite. „Fată bătrână" este un alt cuvânt modern, ca şi „bebeluş", fără echivalent în latină. Atât de nerăbdători erau taţii să profite de vârsta de căsătorie a fiicelor lor, încât fetele ajungeau în mod obişnuit la majorat cu trei sau patru ani înainte de fraţii lor. În clipa când o fată îşi sărbătorea cea de-a douăsprezecea aniversare, ea se putea aştepta să primească tradiţionalul văl galben al miresei. Dacă o soţie rămânea sub autoritatea tatălui ei – şi majoritatea femeilor bogate rămâneau – atunci loialitatea sa faţă de soţ se putea dovedi, în cel mai bun caz, superficială. Căsătoriile se făceau şi se desfăceau cu o viteză aiuritoare, căci o răsturnare bruscă de alianţe putea necesita un divorţ la fel de rapid. Atâta timp cât Caesar o avea pe Cornelia soţie, el putea fi sigur de favorurile lui Cinna. Un bărbat nu trebuia să-şi iubească soţia ca s-o aprecieze.

Când Cinna a fost linşat de soldaţii săi răzvrătiţi, Cornelia a început brusc să pară o povară. De îndată ce Sulla i-a anihilat pe marianişti şi a nimicit ultimele rămăşiţe ale regimului lui Cinna, ea s-a transformat în ceva şi mai rău. Ca nepot al lui Marius şi ginere al lui Cinna, Caesar nu prea avea şanse să se recomande noului dictator. Chiar şi aşa, numele său nu a apărut pe primele liste de proscripţie. Deşi protejat al marianiştilor, Caesar avea strânse legături şi cu Sulla. Caracterul polimorf al Republicii dădea frecvent naştere unor loialităţi contradictorii. Lumea aristocratică, în mod special, era mică, iar reţeaua complexă a alianţelor de căsătorie putea sfârşi prin a-i încurca până şi pe cei mai înverşunaţi rivali. Mama lui Caesar provenea dintr-o familie care i-a asigurat lui Sulla pe unii dintre cei mai influenţi susţinători. A fost o asociere care avea să-i salveze viaţa lui Caesar.

În loc să-l ucidă, Sulla s-a mulţumit să-l priveze pe tânărul preot al lui Jupiter de funcţie şi să-i ceară să divorţeze de Cornelia. În mod surprinzător, Caesar a refuzat. Tocmai acest act cvasisuicidar de sfidare l-a obligat să fugă din Roma, cu un preţ pus pe capul său. Doar intervenţiile repetate ale rudelor Aureliei l-au convins până la urmă pe Sulla să-l ierte pe insolentul tânăr. Dictatorul a cedat ridicând resemnat din umeri şi avertizând că băiatul are în el o mulţime de Marius. Dacă Caesar semăna cu cineva, totuşi nu semăna cu Marius. Refuzul de a divorţa de Cornelia a necesitat nu doar curaj, ci şi loialitate, o doză masivă de trufie de patrician şi o voinţă de a se lăsa în voia propriului noroc. Acestea erau calităţi pe care Sulla, dintre toţi oamenii, le putea aprecia cu siguranţă, fără să aibă încredere în ele.

Trebuie să-i fi fost limpede lui Caesar că nu avea să fie niciodată în totală siguranţă cât timp Sulla rămânea în viaţă. S-a decis să plece în străinătate, dar acesta nu era pur şi simplu un exil. Acum, când calea de avansare rapidă pe scara politică i-a fost închisă, Caesar a trebuit să-şi facă pentru sine însuşi un nume prin mijloace mai convenţionale. Ca preot al lui Jupiter îi era interzis să călărească, să se întâlnească cu trupe înarmate sau chiar să părăsească Roma pentru mai mult de două zile deodată.

Pentru un bărbat precum Caesar, un călăreț strălucit, un obișnuit al exercițiilor militare pe Câmpul lui Marte, plin de energie și vioiciune, asemenea tabuuri arhaice s-au dovedit sufocante. Întreaga sa educație l-a obișnuit să privească gloria ca pe un drept al său din naștere. Acum, grație lui Sulla, avea șansa să-și urmeze dorințele.

Acestea l-au condus în Asia. Caesar a plecat într-acolo ca ofițer superior. O carieră politică îi era imposibilă oricărui roman care nu a fost prima dată soldat și nu a participat la cel puțin câteva acțiuni militare. Orientul i-a promis lui Caesar o mulțime. Mitridate, marele supraviețuitor, își lingea rănile și își refăcea puterile. Pe insula Lesbos din Marea Egee, orașul Mitilene rezista încă la duritatea condițiilor de pace impuse de Sulla. Peste tot domnea confuzia militară și diplomatică. Era o situație perfectă pentru un tânăr pus pe căpătuială.

Caesar pare să fi făcut imediat senzație. La Roma, gusturile sale superrafinate în materie de îmbrăcăminte l-au surprins pe Sulla, care a comentat dezaprobator cu privire la obiceiul tânărului de a-și purta cureaua prea largă. Totuși, la curțile regilor din Est, cei care se îmbrăcau elegant erau foarte admirați, iar autoritățile din provincii au înțeles rapid că acest dandy patrician era perfect pentru misiuni diplomatice. În consecință, Caesar a fost trimis la Nicomede, regele Bithyniei – care s-a arătat cu adevărat fermecat de oaspetele său roman. Poate prea fermecat. Se crede că Nicomede și-a demonstrat aprecierea față de Caesar luându-și-l ca amant, un scandal care avea să le ofere timp de decenii subiect de bârfă dușmanilor lui Caesar, mereu recunoscători pentru asta. Totuși, indiferent ce a presupus, misiunea lui a fost un succes. Nu numai că s-a purtat frumos cu Nicomede ca să-i câștige favorurile, dar a reușit și să împrumute o bună parte din flota lui. Ducând-o până la Lesbos, s-a alăturat asaltului asupra orașului Mitilene, misiune de care s-a achitat cu o vitejie incontestabilă. Pentru că a salvat un mare număr de concetățeni în luptă, i s-a atribuit o onoare specială, coroana civică, o cunună din frunze de stejar care servea drept însemn al valorii. De acum înainte, ori de câte ori Caesar intra în Circ ca să privească jocurile, trebuia ca până și

senatorii să se ridice în picioare să-l salute. Astfel a devenit o figură familiară poporului, iar numele său cunoscut de multă lume. Vestea faptelor sale s-a răspândit în toată Roma. Era o onoare la care visa fiecare cetățean.

Dar dacă gloria militară constituia calea cea mai sigură de a cuceri inimile oamenilor, Caesar era mult prea clarvăzător ca să-și imagineze că asta ajungea. Chiar dacă era deja anul 80 î.Hr. și Sulla și-a instaurat dictatura, Caesar nu s-a grăbit să se întoarcă pentru a se bucura de aclamațiile Circului. În schimb a rămas în est, angajat în armată, studiind cum funcționa administrația din provincii și dobândind o reputație, printre superiorii săi, de persoană de încredere. Doar în 78, după ce a fost sigur de moartea lui Sulla, s-a întors în sfârșit la Roma. Într-un oraș terorizat încă de umbra dictatorului dispărut, Caesar părea o pată de culoare. „Multe dovezi de dragoste din partea poporului primea și pentru bunătatea bineților și legăturilor sale cu oamenii, fiindcă era neobișnuit de îndatoritor pentru vârsta sa."[10] Deși era fermecător fără să facă niciun efort, aceasta era totuși o declarație de intenție politică. Cei care plăceau mulțimii se evidențiau ca *populares*. Marius a fost unul dintre aceștia, Sulpicius de asemenea. Întregul program politic al lui Sulla a reprezentat o încercare de a încheia tradiția lui *popularis* – tradiția al cărei moștenitor se considera Caesar.

Nu i-a luat mult să pretindă acest lucru în public. În anul de după întoarcerea sa din Orient, a inițiat o îndrăzneață urmărire judiciară a unuia dintre foștii ofițeri ai lui Sulla. Regimul instaurat de Sulla încă avea controlul asupra puterii, iar ofițerul, în mod previzibil, a fost achitat, însă prestația lui Caesar s-a dovedit atât de eficientă, încât l-a transformat peste noapte într-unul dintre cei mai admirați oratori din Roma. Deja erou de război, experimentat în politica practică a diplomației și a provinciilor, Caesar era acum și un personaj public. Nu avea încă douăzeci și patru de ani.

Întreaga serie a talentelor lui Caesar și energia cu care și le-a dezvoltat l-au evidențiat ca pe un om cu un viitor strălucit. Era limpede că faima îl atrăgea. Chiar și așa, excepțional fiind,

Caesar nu reprezenta o aberație. Republica l-a educat și i-a canalizat toate ambițiile și aspirațiile. În ciuda anarhiei din deceniul anterior, loialitatea romanilor față de tradițiile lor civice a rămas neschimbată. Se săturaseră de război civil. Onoarea familiei și convingerile personale se poate să-l fi evidențiat pe Caesar ca inamic al regimului lui Sulla, dar el nu era pregătit să i se opună prin mijloace neconstituționale. Această încercare se făcuse deja. De îndată ce s-a împrăștiat în vânt cenușa lui Sulla, unul dintre consuli a organizat o revoltă împotriva întregului său regim. Aceasta a fost rapid și violent înăbușită. Dacă Caesar ar fi participat, așa cum i s-a lansat invitația, cariera lui ar fi luat fără îndoială sfârșit. Totul ar fi fost pierdut la o singură încercare. Caesar nu era interesat de o asemenea șansă. În schimb, așa cum au făcut generații de aristocrați înaintea lui, el s-a pregătit pentru ascensiunea către vârful piramidei, pentru urcarea din funcție în funcție. Niciuna dintre realizările sale din tinerețe nu avea valoare decât ca bază pentru o asemenea încercare. Republica a dat întotdeauna frâu liber dorinței de glorie a cetățenilor ei. Departe de a o distruge, acest lucru a înălțat-o până la faima de cuceritoare a lumii. Începutul carierei lui Caesar pare a indica faptul că, în ciuda traumelor provocate de războiul civil și de dictatură, nimic nu s-a schimbat cu adevărat.

În jurul terenului de curse

Ceea ce noi descriem drept construirea unei cariere romanii numeau *Cursus*. Era un cuvânt cu mai multe nuanțe. La nivelul de bază, putea fi folosit pentru orice călătorie, în special una urgentă. În cercurile sportive avea totuși o conotație mai specială: nu doar teren de curse, ci numele dat chiar curselor de care, cel mai popular eveniment ce se desfășura în *Circus Maximus*, acel important loc de propagare a opiniei publice. A numi un nobil alergător era o insultă – aproape la fel de gravă ca a-l numi gladiator sau bandit – totuși, înrădăcinată în limbajul amatorului de curse, comparația persista, o idee despre ceea ce

constituia poate un adevăr neplăcut. În Republică, sportul era politic, iar politica, un sport. Așa cum alergătorul versat trebuia să înconjoare *metae*, stâlpii de la capetele terenului, tur după tur, știind că o singură greșeală – agățarea unui *meta* cu butucul roții sau încercarea de a-l înconjura prea repede – îl putea face să-și scape de sub control vehiculul ce alerga cu viteză, la fel și nobilul trebuia să-și riște reputația la fiecare alegere. În aclamațiile și huiduielile spectatorilor, alergătorul și nobilul în egală măsură își făceau cursa pentru glorie, știind că riscul eșecului era ceea ce dădea valoare succesului. Atunci, de îndată ce se încheia, cu linia de sosire atinsă sau funcția de consul câștigată, apăreau noi concurenți, iar cursa începea din nou.

„Multora le este deschis drumul spre onoruri."[11] Aceasta era maxima de consolare – fără a fi neapărat adevărată. Pentru că pista din Circ era îngustă, doar patru care puteau concura deodată. Și în alegeri exista un teren similar de restrâns. Gloria nu se găsea în cantități infinite. Doar un număr limitat de magistraturi puteau fi ocupate în fiecare an. Sulla, mărind numărul de funcții anuale de pretori de la șase la opt, a încercat să sporească șansele oferite. Dar, pentru că a neutralizat în același timp funcția de tribun și a dublat dimensiunile Senatului, moștenirea sa a fost de fapt creșterea competiției. „Toți vrând să treacă drept genii, cu toți năzuind la noblețe,/ Ziua și noaptea luptând cu o râvnă ce tihnă nu știe,/ Ca să ajungă la culmi de putere ori de avuție"[12] – acesta era spectacolul oferit de *Cursus*. În deceniile următoare, avea să devină tot mai sălbatic, mai sângeros și mai frenetic.

Ca întotdeauna, familiile consacrate dominau competiția. Situația care l-a chinuit pe Caesar, aceea de a aparține unei familii cu puține consulate pe numele său, nu era mai puțin apăsătoare decât cea a unui fiu de consul. Cu cât erau mai mari vechile triumfuri ale unei case, cu atât mai înfricoșătoare era ideea că acestea se pot termina. Pentru cineva din afară, poate părea că tot ce avea de făcut un nobil era să stea în pat ca să ajungă „la cele mai înalte la onoruri [...] fără [...] nici o osteneală"[13] – dar nimic nu se dădea nimănui în acest fel la

Roma. Statutul de nobil se transmitea nu prin sânge, ci prin realizări. Viața unui nobil era o serie de încercări grele sau nu era nimic. Dacă un nobil nu obținea o magistratură superioară sau – și mai rău – pierdea cu totul calitatea de membru al Senatului, aura începea imediat să-i pălească. Dacă treceau trei generații fără succese notabile, atunci chiar și un patrician putea afla că are un nume cunoscut doar „istoricilor și învățaților și deloc omului de pe stradă, votantul obișnuit".[14] Nicio mirare atunci că marile familii îi urau atât de mult pe intrușii din Senat. Alegerea acestor *arrivistes* în funcția de chestori, prima și cea mai de jos treaptă din *Cursus*, puteau s-o tolereze, dar accesul către magistraturi superioare – de pretor și consul – era apărat cu ferocitate. Aceasta făcea sarcina unui parvenit ambițios – un *homo novus*, cum îl numeau romanii – cu atât mai grea. Totuși, nu a fost niciodată imposibilă. Cum vechi familii ieșeau din cursă distruse, tot la fel familii noi se puteau găsi în poziția opusă de a le depăși. Electoratul era capricios. Uneori, doar uneori, talentul putea fi preferat unui nume celebru. La urma urmei, așa cum oamenii noi îndrăzneau să sublinieze din când în când, dacă magistraturile erau ereditare, ce rost mai aveau alegerile?[15]

Marius desigur oferea marele exemplu al unui om de rând care a reușit. Dacă era suficient de rapidă, o carieră militară îi putea foarte bine oferi unui om atât glorie, cât și avere. Totuși, fără relații era greu de obținut comanda unei armate. Roma nu avea academie militară. Ofițerii superiori erau în general tineri aristocrați experți în a trage sforile. Caesar nu ar fi avut niciodată ocazia de a-și câștiga coroana civică dacă nu era patrician. Chiar după ce a fost obținut, un post militar putea crea probleme. Campaniile lungi, de genul celor care puteau aduce o glorie spectaculoasă unui om nou, îl țineau și departe de Roma. Niciun om pus pe căpătuială nu-și putea permite absențe pe termen lung. Ambițioșii novici în jocul politic își făceau în general datoria alături de legiunile lor și poate chiar dobândeau câteva cicatrici onorabile, dar puțini își creau un nume în acest fel. Asta se lăsa de obicei membrilor cunoscuți ai nobilimii. În schimb, pentru *homo novus*, cea mai probabilă cale profesională pe

Cursus spre triumf, spre gloria finală a consulatului și spre intrarea sa și a descendenților săi în rândurile elitei, era dreptul.

La Roma, acesta constituia un subiect de un interes mistuitor. Cetățenii știau că sistemul lor juridic era ceea ce îi definea și le garanta drepturile. În mod justificat, erau foarte mândri de el. Dreptul reprezenta singura activitate intelectuală care, simțeau ei, îi îndreptățea să le râdă în nas grecilor. Romanilor le făcea nesfârșită plăcere să sublinieze „cât de incult este tot dreptul civil al altora față de al nostru și aproape ridicul."[16] În copilărie, băieții își antrenau mintea pentru practicarea dreptului cu aceeași intensitate și concentrare cu care își antrenau trupul pentru război. La maturitate, practicarea dreptului era profesia civilă pe care un senator o considera demnă de statutul său. Aceasta se datora faptului că dreptul nu era ceva distinct de viața politică, ci o extensie a sa, adesea funestă. Nu exista procuratură de stat. În schimb, toate cazurile trebuiau aduse în instanță de persoane private, astfel încât devenea foarte simplu ca disputele să-și dea frâu liber în tribunale. Urmărirea unui rival se putea dovedi foarte bine o lovitură de grație. Oficial, pedeapsa pentru un acuzat găsit vinovat de o infracțiune gravă era moartea. În practică, pentru că Republica nu avea forțe de poliție sau sistem carceral, unui condamnat i se permitea să plece în exil și chiar să trăiască în lux, dacă a reușit să-și pună deoparte la timp averea mobilă. Cariera politică, totuși, îi era încheiată. Infractorilor nu doar li se retrăgea cetățenia, ci puteau fi omorâți, fără ca cineva să fie pedepsit, dacă mai puneau vreodată piciorul în Italia. Fiecare roman care intra în *Cursus* trebuia să fie conștient că aceasta îi putea fi soarta. Doar în cazul când câștiga o magistratură, avea imunitate față de urmăririle din partea rivalilor și atunci numai pe perioada mandatului. În clipa când acesta se încheia, dușmanii se puteau repezi asupra sa. Mita, intimidarea, uneltirile nerușinate – se încerca orice pentru a scăpa de o urmărire judiciară. Dacă se ajungea totuși la tribunal, atunci niciun șiretlic nu era prea josnic, nicio dezvăluire prea scandaloasă, nicio calomnie prea dură. Chiar mai mult decât alegerile, un proces era o luptă pe viață și pe moarte.

Pentru romani, cu înclinația lor inveterată spre rivalități pasionate și senzaționale, aceasta făcea din drept un sport palpitant, cu spectatori. Tribunalele erau deschise marelui public. Două instanțe permanente se aflau în For și altele temporare puteau fi ridicate dacă împrejurările o cereau. Drept urmare, entuziastul perspicace avea întotdeauna o gamă largă de procese din care să aleagă. Oratorii își puteau aprecia situația prin participarea publicului. Acesta doar îi încuraja pe histrionii care oricum făceau parte integrantă dintr-un proces roman. Atenția deosebită acordată subtilităților din lege era privită ca o strategie măruntă a unui spirit de mâna a doua, din moment ce fiecare știa că doar „aceia care nu reușesc ca oratori recurg la studierea dreptului".[17] Elocvența era adevărata măsură a talentului juridic. Capacitatea de a seduce mulțimea, spectatori ca și juranți și judecători, de a-i face să râdă sau să plângă, de a-i distra cu procedeele obișnuite ale comediei sau de a le frânge inima, de a-i convinge și a-i ului și a-i face să vadă altfel lumea, aceasta era arta unui mare avocat. Se spunea că un roman ar pierde mai degrabă un prieten decât o vorbă reușită.[18] Dimpotrivă, nu se simțea câtuși de puțin stânjenit la afișarea unor emoții nestăvilite. Inculpaților li se spunea să poarte haine de doliu și să arate cât mai jalnic. Rudele izbucneau din când în când în lacrimi. Marius, ni se spune, a plâns atât de convingător la procesul unui prieten, încât juranții și judecătorul au început să lăcrimeze și ei și au votat eliberarea acuzatului.

Poate nu e surprinzător faptul că romanii aveau același cuvânt, *actor*, atât pentru avocat, cât și pentru actorul de pe scenă. Din punct de vedere social, prăpastia dintre ei era imensă, dar ca tehnică nu se prea deosebeau. Cel mai de seamă orator al Romei din deceniul care a urmat morții lui Sulla, Quintus Hortensius Hortalus, era notoriu pentru imitarea gesturilor unui mim. Ca și Caesar, el era un filfizon celebru, care „se îmbrăca întotdeauna cu multă eleganță și avea o ținută supravegheată și bine pusă la punct",[19] își folosea mâinile și mișcarea circulară a brațelor ca pe niște prelungiri ale vocii. Făcea toate acestea cu o asemenea grație, încât vedetele scenei romane stăteau în public

ori de câte ori vorbea, studiindu-i și copiindu-i fiecare gest. Ca și actorii, oratorii erau celebrități, urmărite și bârfite. Hortensius însuși era poreclit „Dionysia", după o celebră dansatoare, însă el își permitea să ignore asemenea insulte. Prestigiul câștigat ca orator de frunte al Romei merita oricâte ironii.

Evident, au existat întotdeauna opozanți care căutau să-i înșface coroana. Nu stătea în firea romanilor să tolereze un rege – sau o regină – mult timp. Faima lui Hortensius s-a creat în anii dictaturii lui Sulla, când tribunalele au fost reduse la tăcere. Angajat în susținerea autorității Senatului, el s-a identificat cu noul regim. Prietenia sa cu dictatorul a fost atât de mare, încât Hortensius a ținut discursul funerar al lui Sulla.* În deceniul următor, autoritatea sa ca membru important al Senatului a servit inevitabil la sprijinirea reputației sale juridice. Dar în anii 70 î.Hr., faima lui Hortensius a ajuns să fie amenințată, nu de un coleg membru al Senatului, nici măcar de un membru al nobilimii, ci de un om care era un parvenit în toate privințele.

Ca și Marius, Marcus Tullius Cicero provenea din orășelul de munte Arpinum – și tot ca Marius, era plin de ambiție. Aici se opreau asemănările. Deșirat și slab, cu un gât lung și subțire, Cicero nu avea să fie niciodată un mare soldat. În schimb, încă din copilărie, el a plănuit să devină cel mai mare orator din Roma. A fost trimis în capitală în anii 90, copil fiind, iar aptitudinile sale oratorice erau deja atât de marcate, încât părinții colegilor de studii veneau la școală să-l asculte declamând. Povestea putea să provină de la însuși copilul-minune și chiar pentru romani – care nu au privit niciodată modestia ca pe o virtute – aroganța lui Cicero era ceva monstruos. Totuși nu lipsită de justificare. Vanitatea sa reprezenta în aceeași măsură irascibilitate și autopromovare. Un om foarte sensibil, Cicero oscila între conștiința propriilor mari talente și paranoia că snobismul îi putea împiedica pe alții să le privească așa cum se cuvenea. De fapt, potențialul său era atât de evident, încât a fost depistat rapid de unele dintre cele mai influente personaje din

* Aproape sigur. Dovezile nu sunt pe deplin concludente.

Roma. Unul dintre acestea, Marcus Antonius, i-a oferit tânărului Cicero un model deosebit de încurajator. În ciuda faptului că provenea el însuși dintr-o familie obișnuită, talentele oratorice ale lui Antonius au reușit să-l ridice până la funcțiile de consul și de cenzor, ca și la statutul de vorbitor important din elita senatorială. Făcea parte dintr-o clică de oratori care domina atât tribunalele, cât și Senatul în anii 90, purtătorul de cuvânt al unui conservatorism agresiv, opunându-i-se în mare măsură lui Marius și oricui amenința *statu quo*-ul tradițional. Cicero, care a avut întotdeauna o înclinație spre venerarea eroilor, nu l-a uitat niciodată. Antonius și colegii săi au avut o influență creatoare asupra a ceea ce era deja o pasiune pentru vechea ordine a Republicii. În ciuda faptului că aceeași ordine a așezat atât de multe obstacole pe calea promovării sale, Cicero nu a ezitat niciodată în credința lui că ea întruchipa apogeul perfecțiunii constituționale. În anii 80, când Republica a început să alunece către războiul civil, această convingere s-a consolidat.

Antonius însuși a fost ucis în urma *putsch*-ului lui Marius din 87 î.Hr. Capul i-a fost expus în For, iar trupul dat la păsări și la câini. Cei mai buni oratori din generația sa au murit odată cu el. De pe scenă a dispărut competiția, dar Cicero, speriat de omorârea protectorilor săi, a ales să-și țină capul plecat. Și-a petrecut anii războiului civil studiind și perfecționându-și aptitudinile retorice și în 81, când avea deja peste douăzeci de ani, a pledat în sfârșit în primul său proces. Sulla tocmai a demisionat din funcția de dictator, dar Cicero tot a trebuit să se miște cu prudență. La un an după debutul său în justiție, a acceptat să-l apere pe fiul unui proprietar de pământ din Umbria, acuzat de paricid. Cazul era foarte delicat din punct de vedere politic. Așa cum avea să demonstreze Cicero, numele bărbatului ucis fusese trecut ilegal pe o listă de proscripție de unul dintre liberții favoriți ai lui Sulla, care a inventat apoi acuzația de paricid ca să-și acopere urmele. Inculpatul a fost achitat pe drept. Sulla nu a făcut nimic ca să arate că asta nu-i plăcea. Reputația lui Cicero s-a creat.

Dar nu încă spre propria lui satisfacție. Țintind către culmile politice, el știa că trebuie prima dată să pună mâna pe coroana oratorică a lui Hortensius. Drept urmare, s-a lansat în munca de apărare, preluând alte cazuri importante și folosind instanța pentru a-și testa limitele emoționale și fizice, „folosindu-mi toată puterea vocii și efortul întregului trup".[20] După doar doi ani de viață publică, s-a aflat în pragul prăbușirii. Avertizat de doctori că suprasolicitarea gâtului putea avea consecințe fatale, Cicero și-a luat concediu și s-a îndreptat spre Grecia. Timp de șase luni a stat la Atena, vizitând orașul și bucurându-se de un loc al filosofiei recreaționale. Cetatea purta încă cicatricile lăsate de legiunile lui Sulla, dar pentru romani, Atena rămânea în mod inviolabil leagănul frumuseții și al culturii. Turiștii au reînceput să se întoarcă acolo chiar înainte ca sângele să se usuce pe străzi. Printre ei se afla un vechi coleg de școală al lui Cicero, Titus Pomponius, un refugiat prudent din calea crimelor judiciare de la Roma. Recunoscând prețurile cele mai mici de pe piață, Pomponius și-a investit moștenirea în proprietăți imobiliare din provincii, apoi a folosit profiturile pentru a finanța o viață de huzur cultural la umbra Partenonului. Opt ani mai târziu, tot nu avea nici cea mai mică intenție să revină la Roma. Prietenii l-au numit „Atticus", o poreclă care sugerează cât de distinctiv era perceput a fi stilul său de viață ca expatriat. Chiar și așa, era o frunză-n vânt. „Atticus" nu a fost singurul cetățean înstărit care a trăit un deceniu de violență și de prăbușire politică și a decis că nu e nicio rușine să duci o viață tihnită în izolare.

Uneori Cicero era tentat să accepte. Putea foarte bine să recunoască: „chinuitoare este fără îndoială ambiția și lupta pentru onoruri".[21] Dar, fie că problema sa a fost pur fizică, fie că a fost vorba de mai mult de atât, el și-a păstrat convingerea fierbinte că viața publică este idealul. Părăsind Atena, a traversat Marea Egee către Asia. Acolo l-a întâlnit pe Rutilius Rufus, vechiul dușman al *publicani*-lor, aflat încă în exil la cincisprezece ani după condamnarea sa în cel mai notoriu scandal din istoria juridică a Romei. Rutilius constituia o lecție vie despre cât de periculos poate fi să sprijini vechile valori în fața lăcomiei prădalnice a

oficialilor corupți și totuși, în ciuda hăituirii sale, el nu și-a pierdut speranța în Republică. Timp de mai multe zile, bătrânul și-a întreținut oaspetele cu povești despre figurile eroice din tinerețea sa, apoi l-a trimis mai departe să-l viziteze pe prietenul său, filosoful Posidonius, pe insula Rhodos. Conversația marelui înțelept era chiar mai motivațională decât a lui Rutilius. Posidonius nu și-a pierdut deloc încrederea în destinul imperial al Romei, nici în virtuțile tradiționale pe care ea le putea aduce în îndeplinirea unei asemenea misiuni: „Fermitate extremă; cumpătare; o lipsă de atașament față de bogățiile materiale; o religie minunată în devotamentul său față de zei; o comportare corectă; grijă și atenție față de dreptate în relațiile cu alți oameni."[22] Și lista continua astfel. Cicero, care a visat întotdeauna să fie tipul cel mai tradițional de erou roman, a fost zguduit. Ce era o durere de gât ca să stea în calea împlinirii unui asemenea destin? Printr-o coincidență fericită, cea mai renumită școală de oratorie din lume se afla tot pe insula Rhodos. Retorul Molon, care o conducea, era un reprezentant tipic al unei noi tagme de profesori celebri care au început să-și adapteze cursurile pentru a corespunde nivelului ridicat al elevilor de la Roma. Cicero a ajuns în curând elevul-vedetă al lui Molon. Încurajându-l să adopte un mod mai reținut de a vorbi, profesorul a sfârșit printr-o stare teatrală de disperare, lamentându-se că până și în domeniul oratoriei Grecia a fost depășită de Roma. Cicero, un veșnic amator de lingușeli, a fost încântat. „Și așa m-am întors acasă după doi ani nu doar cu mai multă experiență", își amintea el ulterior, „ci aproape un alt om. Iritarea excesivă din gât mi-a trecut, stilul îmi era mai puțin frenetic, plămânii mai puternici – și chiar m-am îngrășat."[23]

Cu energia și încrederea în sine complet refăcute, el și-a reluat practica juridică în For, unde a continuat să vorbească în numele apărării. A câștigat onoruri binemeritate și a adunat obligații. Cicero a început să acopere golul dintre e și Hortensius. În același timp, a avansat rapid în *Cursus*. La treizeci de ani, vârsta minimă legală, el a fost ales chestor, funcția inferioară dintre marile funcții ale Republicii, e adevărat,

dar constituind totuşi un început, chiar unul impresionant, ţinând seama de originea sa. Provincialul din Arpinum nu era acum doar un magistrat al poporului roman, ci şi un membru al Senatului. Repartizat în Sicilia, a petrecut un an acolo, încercând să profite de exemplul lui Rutilius, câştigând respectul locuitorilor din provincie şi organizând eficient transporturi de grâne spre Roma. Strălucitul tânăr chestor, cu obişnuita sa lipsă de modestie, şi-a imaginat că printre concetăţenii săi se vorbea prea puţin despre altceva. Acostând la Puteoli în drum spre casă, Cicero a descoperit însă cu groază că nimeni nici măcar nu şi-a dat seama că el a fost plecat. În mod caracteristic, a reuşit totuşi să profite de pe urma acestei lecţii:

> Cred acum că am avut de câştigat de pe urma incidentului mai mult decât dacă toată lumea m-ar fi felicitat. Am înţeles că poporul roman are predispoziţie spre surzenie, dar că vederea îi e ageră şi pătrunzătoare şi aşa am încetat să mă îngrijorez în legătură cu ce ar putea oamenii să audă despre mine, dar am avut grijă să mă vadă personal în fiecare zi. Am trăit sub ochii lor, am fost mereu în For. Nici somnul, nici zdrahonul de la uşa mea nu au împiedicat pe nimeni niciodată să intre la mine.[24]

Pentru cei angajaţi în *Cursus*, expunerea era totul. Un *homo novus* trebuia să-şi facă o reclamă agresivă, altfel nu era nimic. A fost o lecţie pe care Cicero nu avea s-o uite niciodată.

El prindea acum rapid rădăcini la Roma. Oamenii importanţi înţelegeau faptul că estimarea de către Cicero a propriilor talente nu era doar vanitate insuportabilă şi că geniul său de avocat era cu adevărat ceva excepţional. Cu cât această percepţie câştiga teren, cu atât mai mult putea Cicero să înceapă a studia perspectiva unei breşe reale, pentru a trece de halta magistraturilor minore şi a pătrunde acolo unde în mod normal era de aşteptat ca doar aristocraţia să avanseze. Spre a realiza acest lucru, însă, trebuia prima dată să-şi creeze un prestigiu solid de orator. Hortensius trebuia răsturnat şi nu doar răsturnat, ci şi definitiv înfrânt. „Fiindcă îţi place aşa de mult să domneşti şi să fii stăpân pe tribunalele noastre",[25] acest lucru trebuia încheiat public.

Așa că, atunci când Cicero s-a întâlnit până la urmă personal cu Hortensius, într-un caz de mare scandal, în care abundau detalii picante, miza nu putea fi mai mare. Acuzatul era un fost guvernator al Siciliei, Gaius Verres, iar Cicero, încălcând un obicei de o viață, acuzatorul. Era un risc, dar un risc calculat. Chiar în istoria modestă a administrației romane în provincii, Verres apare ca o pată spectaculoasă. Trădarea și cupiditatea au fost semnele distinctive ale carierei sale. Susținător al marianiștilor atâta timp cât aceștia s-au aflat la putere, el a simțit curând de unde bate vântul și a trecut de partea lui Sulla împreună cu caseta sa de bani de comandant. Bucurându-se de favorurile noului regim, Verres s-a pomenit, după cum era de așteptat, cu o serie de posturi tot mai rentabile în străinătate. Dacă într-adevăr, așa cum susținea Cicero, „este dintre oamenii aceia în care nu găsești nimic decât crimele cele mai mari și o avere tot așa de mare",[26] cu siguranță pare să fi avut un simț aparte pentru avantajele imediate – vapoare, testamente disputate, fiicele gazdelor sale. Specialitatea reală a lui Verres erau totuși antichitățile. Anii în care s-a jefuit lumea greacă au creat claselor superioare de la Roma un imens entuziasm pentru arta de calitate. Oficial, aceasta era desconsiderată ca fiind de o libertate decandentă, dar, în culise, sus-pușii Romei căutau cu frenezie orice pictură sau sculptură de valoare care se vindea bine. Acum, când zilele prădării orașelor grecești se încheiaseră, s-a dezvoltat prima piață de artă din lume pentru a umple golul. Prețurile au urcat corespunzător, iar comercianții au făcut averi. Contribuția lui Verres a constat în aducerea metodelor de gangster în acest comerț. Pe când producea falsuri în masă, folosea o echipă de experți, „copoi",[27] pentru a depista capodoperele autentice. Verres avea un talent de a face oferte pe care nimeni nu îndrăznea să le refuze. Un bătrân locuitor din provincii, care a încercat să-l înfrunte pe guvernator, a fost dezbrăcat și legat de o statuie ecvestră în piața principală a orașului. Pentru că era în plină iarnă, iar statuia era de bronz, bătrânul s-a răzgândit curând. Alți inși care i-au creat probleme, chiar cetățeni romani, au fost pur și simplu crucificați.

Acesta era deci omul pe care Cicero a decis să-l acuze. În ciuda trecutului inculpatului, el știa că acest caz nu avea să fie o victorie ușoară. Verres avea prieteni în locuri importante și o largă sferă de influență. Când Cicero s-a dus în Sicilia ca să conducă ancheta personal, a descoperit că martorii aveau tendința suspectă de a amuți sau de a dispărea. Din fericire, în urma ocupării funcției de chestor, el avea o mulțime de relații proprii în Sicilia. Dovezile se aflau peste tot, chiar în tăcerea locuitorilor din sate, a țăranilor ruinați de jafurile lui Verres. În mod limpede, ca procuror, Cicero s-a bucurat de ceea ce a găsit, dar ca om de stat aspirant, era în același timp îngrozit. Corupția lui Verres lovea în două dintre cele mai ferme convingeri ale sale: că Roma era benefică pentru lume și că activitățile Republicii erau benefice pentru Roma. De aceea, Cicero putea susține cu o expresie perfect serioasă că miza în procesul ce urma era apocaliptică. „Nu e loc până la marginile oceanului, oricât de depărtat, oricât de ascuns, în care să nu fi pătruns în zilele noastre excesele și nedreptățile oamenilor noștri", a avertizat el. Dacă Verres nu era condamnat, atunci „se va isprăvi cu republica noastră, dacă ticăloșii ar scăpa de judecată și de pedeapsă din cauza exemplului altor ticăloși".[28] Deși totul depășea magnific orice închipuire, era vorba de mai mult decât o simplă dorință avocățească de a speria. De dragul idealurilor sale politice și al respectului de sine, Cicero a trebuit să creadă ce spunea. Dacă *Cursus* răsplătea mai degrabă cupiditatea decât patriotismul și dacă un om ca Verres putea ieși învingător în lupta cu un om ca el însuși, atunci Republica era putredă pe dinăuntru. Acesta era un argument de care Cicero se va agăța toată viața: că propriul succes trebuia privit ca măsură a sănătății Romei. Principiile autentice fuzionau perfect cu egoismul nemăsurat.

Nu i-a luat mult lui Hortensius ca să înțeleagă cu ce se confrunta. În loc să pledeze bazându-se chiar pe termenii lui Cicero, el a încercat să amâne procesul. A fost stabilită până la urmă o dată tocmai înainte de intrarea tribunalelor într-o lungă vacanță. Pentru acuzare, acesta era un recul poate devastator. Convențiile ce guvernau modul de adresare al unui avocat

cereau timp şi, dacă Cicero le respecta, procesul putea trena luni de zile. Cu cât continua mai mult, cu atât mai multe ocazii de mituire şi de constrângere putea avea Verres. Când a început procesul, acuzatul a avut toate motivele să jubileze. Cicero a pregătit totuşi o ambuscadă devastatoare. În loc să urmeze ritualurile obişnuite ale tribunalelor, el a făcut pasul fără precedent de a-şi expune dovezile imediat într-o serie de discursuri scurte. Hortensius a trebuit să-l audă doar pe primul ca să înţeleagă că jocul a luat sfârşit. A renunţat la dreptul la replică, iar procesul s-a întrerupt imediat. Verres, nedorind să aştepte inevitabila condamnare, a fugit cu colecţia sa de artă la Marsilia. Cicero a sărbătorit publicând întregul text al discursurilor pe care ar fi vrut să le ţină, fără îndoială frumos adaptate pentru consumul public şi, în plus, cu câteva înţepături bine ţintite la adresa lui Hortensius. Vestea a fost transmisă în întreaga Romă: regele şi-a pierdut coroana; dominaţia lui Hortensius asupra tribunalelor a ajuns la sfârşit.

Supremaţia lui Cicero avea să dureze o viaţă. Avantajele pe care i le-a adus acest lucru în materie de influenţă şi relaţii au fost imense. Au existat şi câteva câştiguri imediate. La începutul pledoariei sale, Cicero a pretins că nu-l interesează beneficiul personal. Acest lucru a fost extrem de fals. Aşa cum Cicero ştia foarte bine, un procuror avea dreptul să ceară rangul oricărui inculpat pe care-l aducea cu succes în justiţie. Verres fusese pretor şi, odată condamnat, toate avantajele statutului său treceau direct la Cicero. Printre acestea se afla dreptul de a vorbi în dezbateri înaintea senatorilor nepretorieni. Pentru un om cu elocvenţa lui Cicero, acesta era un privilegiu crucial. Arta sa oratorică putea începe acum să-şi ţească magia nu doar în tribunale, ci şi în chiar inima politicii.

Desigur, mai avea un drum lung de parcurs, dar a făcut paşi mari. „Gândeşte-te ce oraş e ăsta, gândeşte-te la natura ţelului tău şi la cine eşti tu", l-a sfătuit fratele său. „În fiecare zi, când te îndrepţi spre For, trece-ţi aceste gânduri prin minte: «Sunt un *homo novus*! Doresc funcţia de consul! Asta e Roma!»"[29] Răsplata supremă nu mai era un vis imposibil.

Taurul și băiatul

De-a lungul anilor 70 î.Hr., Capitoliul a rămas un șantier. Marele templu al lui Jupiter se ridica din propria cenușă la mult timp după ce rămășițele pământești ale lui Sulla fuseseră împrăștiate în vânt. Fiind cel mai măreț *grand projet* al Republicii, era de neconceput ca un asemenea monument să fie construit în grabă și lipsit de soliditate. Chiar înainte de terminarea sa, Cicero l-a putut numi „cel mai strălucit și mai frumos monument" din oraș.[30] Tot la fel cum distrugerea templului dinainte a fost un semn prevestitor al războiului civil, cel nou, vizibil pentru oricine trecea prin For, constituia dovada faptului că zeii zâmbeau Romei din nou. Pacea a revenit, iar Republica însăși a fost restaurată.

Sau așa doreau adepții lui Sulla să creadă toată lumea. De aceea, păstrau cu atâta grijă controlul asupra Capitoliului în propriile mâini. După moartea lui Sulla, responsabilitatea oficială a templului a trecut la asociatul său cel mai de seamă, Quintus Lutatius Catulus. Acesta era întruchiparea măreției senatoriale. O origine remarcabilă, combinată cu o reputație de integritate severă și de modă veche, i-au asigurat o autoritate fără egal în Senat. Era în mod firesc moștenitorul eminent al lui Sulla. Totuși, chiar și loialitatea lui Catulus avea limite. Sulla intenționase să-și imortalizeze numele pe arhitrava gigantică a templului, însă Catulus avea alte planuri. În locul numelui lui Sulla, și l-a înscris pe templu pe al său.

Reputația lui Catulus pentru probitatea sa austeră nu pare a fi fost afectată de acest act de mare egoism. Dimpotrivă, de fapt. Amintirea lui Sulla era pătată, iar numele lui considerat malefic. Promovându-se pe sine însuși pe socoteala conducătorului său dispărut, Catulus recunoștea efectiv acest lucru. Devotamentul său față de moștenirea lui Sulla a rămas neatins, însă modul în care a fost impus Republicii, prin constrângere, a constituit o povară evidentă pentru orice conservator autoproclamat. Împreună cu Hortensius, care îi era nu doar cel mai apropiat aliat

politic, ci și cumnat, Catulus a încercat să păstreze un ideal care privea înapoi cu mândrie, un ideal în care un popor roman profund îndatorat este condus către onoare și glorie de către Senat. La rândul său, Senatul avea să fie condus de oameni ca el, întruchipări ale vechii ordini a Romei, animați de tradițiile rigide ale strămoșilor lor. Republica avea totuși multe tradiții diferite, confuze și derutante, și care nu se pretau la codificări. În trecut, provocarea pentru un cetățean a fost întotdeauna de a înfrânge vârtejul contracurenților lor, dar Sulla, văzând unde pot să ducă, a încercat în schimb să le îmblânzească și – în unele cazuri – să le stăvilească fluxul. Ca un uriaș sistem de diguri, legislația sa a servit la canalizarea a ceea ce anterior fusese necontrolat. Ritualul și un sentiment comun al datoriei și al obligației, acestea au definit Republica timp de secole. Obiceiurile nescrise au fost totul. Acum asta s-a schimbat. Chiar dacă erau tradiționaliști implacabili, oameni precum Catulus erau și moștenitori ai revoluției.

În spatele zăgazurilor ridicate de Sulla, exista totuși o presiune constantă care provoca agitație. Atașamentul cetățenilor față de vechile lor drepturi nu era ușor de deviat, iar legislația împotriva tribunatului în mod special irita multă lume. În 75 î.Hr., la numai trei ani după moartea lui Sulla, legea crucială care interzicea tribunilor să ocupe alte funcții mai înalte a fost anulată. În ciuda unei consolidări disperate a barajelor de către susținătorii lui Sulla, o mare majoritate a senatorilor a sfârșit prin a sprijini măsura. Unii au cedat în fața unei mișcări violente de protest, alții s-au lăsat influențați de ambiții personale sau de dispute între dușmani sau de obligații sau de factori complet obscuri. Motivele nu au fost niciodată transparente la Roma. Cum ordinea tradițională a Republicii a început să se reafirme, la fel s-a întâmplat și cu vechea imprevizibilitate a politicii romane. Visul lui Sulla – că trebuie să existe o singură cale publică spre putere – se prăbușea împreună cu regimul său.

Cum se face, de exemplu, că până și Catulus, care avea un prestigiu imens, a putut fi eclipsat uneori în Senat de un

cameleon notoriu ca Publius Cethegus? Ca și Verres, Cethegus a trecut în tabăra lui Sulla la timp pentru a-și salva pielea. În timpul asediului orașului Praeneste, el și-a convins foștii colegi să se predea, apoi, cu sânge rece, i-a dat pe mâna trupelor de șoc ale lui Sulla pentru a fi executați. Rasații precum Catulus l-au privit cu dezgust, dar Cethegus nu era omul căruia să-i pese. În loc să concureze pentru onoruri publice, așa cum era de așteptat din partea unui nobil roman, el se târguia în culise, mituind, lingușind, complotând pentru a obține controlul asupra unei mari părți din voturile senatorilor. Aceasta era o armă politică de care și cei mai infatuați aristocrați puteau ține seama. De fiecare dată când trebuia fixată o întâlnire sau un proiect de lege trebuia modificat, vizitatorii de la miezul nopții începeau să se perinde pe la ușile lui Cethegus.

Ideea că puterea poate fi separată de glorie era înșelătoare pentru majoritatea romanilor, și neliniștitoare. În oricare alegeri, reputația urâtă a lui Cethegus se dovedea ucigătoare pentru speranțele sale. Prestigiul lui era al unui lobbyist și nimic mai mult. Niciun roman care urmărea să ajungă consul nu-și permitea să stea în camerele dosnice și dubioase unde se furișa Cethegus. Aristocrații cunoscuți puteau fi uneori obligați să-l angajeze, însă reținerea lor în a copia modelul său de carieră le exprima hotărât disprețul. Totuși exista un nobil, de origine aleasă și cu un prestigiu plin de aroganță, aproape amenințător, care l-a depășit deja de mult pe Cethegus în arta murdară a manevrelor politice și care nu a avut niciodată niciun fel de scrupule în a face asta, care s-a strecurat cu aceeași ușurință printre umbrele și luminile orbitoare ale vieții publice, asemenea celor care „fac orice, se pun în slujba oricui, numai să ajungă unde vor".[31] Și ce dorea Marcus Crassus era clar: să fie cetățeanul cel mai important din stat.

În anii de după moartea lui Sulla, deși mai urma să câștige funcția de pretor, să devină consul, erau persoane care-l vedeau pe Crassus apropiindu-se deja de realizarea acestei ambiții. Cearta cu Sulla s-a dovedit doar un obstacol temporar. Într-adevăr, într-un anumit fel a folosit la creșterea prestigiului

lui Crassus. Spre deosebire de Catulus, el a stat la un pas de regimul dictatorului. Așa a preferat să acționeze, fără legături sau obligații față de nicio altă cauză decât a sa. Principiile erau pentru Crassus simple gambituri într-un joc vast și complex, ce trebuiau adoptate și apoi sacrificate după cum cerea strategia. În loc să riște a-și lăsa amprentele pe ceva, el folosea intermediari ca să testeze limitele în numele său. Avea resurse inepuizabile de asemenea subordonați binevoitori. Crassus cultiva cu asiduitate oameni puși pe căpătuială. Fie că dorea să contribuie la promovarea lor în funcții înalte sau doar să-i aibă la dispoziție ca pe niște fraieri sau nulități, îi trata pe toți cu aceeași amabilitate amenințătoare, ținând casa deschisă, evitând ifosele, amintindu-și numele fiecărui om pe care l-a întâlnit vreodată. La tribunal, pleda neobosit pentru inculpații de la care putea obține mai târziu ceva în schimb. O datorie la Crassus avea întotdeauna o dobândă foarte mare.

Nu degeaba a funcționat ca bancher al Senatului. Crassus avea fonduri mai mari decât oricine altcineva din Republică. Sclavii, minele și bunurile imobiliare rămâneau principalele sale investiții, dar nu considera nicio șmecherie prea josnică dacă contribuia la vistieria lui. Ori de câte ori o casă lua foc, Crassus conducea rapid brigada sa privată de pompieri la locul cu pricina, apoi refuza să stingă flăcările până când proprietarul nu-i vindea clădirea ieftin. Acuzat că s-a culcat cu o vestală virgină – o infracțiune cât se poate de profanatoare – a protestat că doar a sedus femeia pentru a-i smulge proprietatea și a fost crezut. În ciuda reputației de avar, Crassus trăia totuși simplu și, atunci când interesele nu-i erau în joc, se putea dovedi notoriu de zgârcit. Unui filosof, Alexandru, căruia Crassus i-a oferit în silă ospitalitate, i s-a împrumutat o pelerină pentru călătorie și apoi i s-a cerut s-o dea înapoi. Alexandru, fiind grec, nu avea drept de vot. Dacă ar fi fost cetățean, ar fi fost încurajat să împrumute mult mai mult decât o pelerină. Cu cât statutul era mai important, cu atât mai spectaculos era încurajat să intre în datorii. Banii reprezentau fără îndoială instrumentul puterii preferat de Crassus. Firele de aur pe care le țesea au prins în

plasa lor întreaga Republică. Prea puține lucruri se puteau întâmpla în Roma despre care Crassus să nu afle imediat, sensibil cum era la fiecare freamăt, la fiecare mișcare a fiecărei muște prinse în pânza sa.

Nu e de mirare că le inspira concetățenilor săi o groază aparte. Cei care luptau împotriva legilor lui Sulla atacau cu violență alte figuri publice, dar niciodată pe Crassus. Întrebat de ce, un tribun l-a comparat nu cu un păianjen, ci cu un taur cu fân pe coarne – „romanii aveau obiceiul", cum explică Plutarh, „ca să pună fân într-unul din coarnele taurului care împungea, pentru ca cei care-i ieșeau în cale să se ferească".[32] Un asemenea respect era ceea ce Crassus dorea cel mai mult. El a înțeles mai bine decât oricine altcineva din Roma lecția războaielor civile: că toate însemnele exterioare ale gloriei nu sunt nimic comparativ cu superioritatea printre inițiați. Într-o societate ca Republica, unde puterea stârnea rapid invidie și pizmă, supremația era un statut periculos. Doar dacă inspira teamă fără prea multe resentimente putea spera să reziste. În arta menținerii unui asemenea echilibru, Crassus excela.

Totuși, spre necazul lui, s-a pomenit eclipsat de un rival căruia se pare pur și simplu că legile gravității politice nu i se aplicau. Cel care a atras ca întotdeauna atenția a fost Pompei. Acolo unde Crassus a uneltit ca să se bucure de substanța puterii, Pompei nu a încetat niciodată să se bucure de strălucirea și răsunetul spectacolului oferit de aceasta. Dar, jucând rolul generalului, a devenit rapid autentic, și nu doar ca general, ci ca răsfățat al Romei. „Măcelarul adolescent" avea farmecul unui inocent. „Pompei avea o față cum nu se poate mai sfioasă", ni se spune: „roșea totdeauna în prezența altora."[33] Marelui public, asemenea îmbujorări îi aminteau cu drag de tinerețea eroului, de modestia băiatului, care păreau cu atât mai demne de stimă când erau comparate cu evoluția sa fără egal. Care cetățean nu a îndrăznit să se imagineze pe sine însuși procedând ca Pompei, profitând din plin de șansele gloriei și urcând spre înălțimi? Indulgența romanilor față de cariera sa trăda profunzimea afecțiunii lor. Departe de a le provoca gelozia, Pompei le-a

îngăduit să-şi trăiască – chiar dacă indirect – cele mai secrete fantezii şi vise. Faima lui Pompei era ceva ce Sulla însuşi a fost obligat să respecte. Nimeni altcineva nu a testat limitele răbdării dictatorului ca Pompei, fiul răsfăţat şi preferat. După ce a înfrânt armatele marianiştilor în Africa, a revenit în Italia şi a refuzat un ordin direct de lăsare la vatră a legiunilor – nu cu vreo intenţie de a răsturna regimul lui Sulla, ci pentru că, asemenea unui copil care a pus ochii pe o jucărie nouă şi ispititoare, a dorit un triumf. Sulla, fie cu ironie, fie cu admiraţie, a acceptat să confirme titlul atribuit protejatului său de trupele acestuia: „Magnus" – „Cel Mare". Ideea de a acorda însă onoarea supremă a unui triumf unui om care nu era nici măcar senator l-a descumpănit. Ca întotdeauna, Pompei a răspuns la condescendenţă cu obrăznicie. „Mai mulţi se închină la soare când răsare decât când apune",[34] i-a spus el în faţă bătrânului dictator. Sulla, plictisit, a cedat până la urmă. Pompei, roşind aşa cum se cuvenea, a trecut călare, triumfător, pe străzi, cu prăzile sale de război în faţă, aclamat puternic de admiratorii lui. Şi nu avea încă douăzeci şi cinci de ani.

După o emoţie ca asta, efortul şi plictiseala unei cariere politice convenţionale nu erau deloc tentante. Pompei cel Mare nu alerga după funcţii de chestor. După ce l-a ajutat pe Catulus să reprime revolta armată care a urmat morţii lui Sulla, a făcut figura lui preferată de a refuza să-şi lase trupele libere. Din nou, nu cu intenţia de a organiza el însuşi o lovitură de stat, ci pentru că se distra prea mult în calitate de general, ca să fie pregătit să renunţe la legiunile sale. În schimb, a cerut să fie trimis în Spania. Provincia era încă infestată cu rebeli marianişti, iar ce a făcut Senatul, confirmând comanda lui Pompei, nu a fost să cedeze pur şi simplu şantajului. Războiul împotriva rebelilor promitea să nu fie deloc strălucit, ci plin de pericole şi cu prea puţine recompense. Catulus şi colegii lui au fost fericiţi să-l vadă pe Pompei plecat.

Şi Crassus trebuie să fi sperat ca tânărul său rival să se îndrepte spre un eşec. Încă o dată însă Pompei a avut insuportabil de mult succes. Cu toate că războiul s-a dovedit

într-adevăr chinuitor, armatele rebele au fost treptat înfrânte. Crassus, care nu a încetat niciodată să considere titlul lui Pompei – Magnus – o glumă, a început să-l audă folosit cu tot mai puțină ironie de toată lumea din jur. În 73 î.Hr., anul când Crassus a devenit pretor, Pompei era ocupat cu stingerea ultimelor focare ale rebeliunii și cu liniștirea Spaniei spre imensul său avantaj. În provincia care i-a oferit lui Crassus prima armată, Pompei punea acum și bazele unei clientele. Curând s-a întors la Roma, încununat de glorie, cu armata sa de veterani experimentați în spate. Fără îndoială că a cerut un al doilea triumf. După aceea, cine putea spune ce avea să urmeze?

Crassus, confruntat cu o amenințare ca Pompei, pare a-și fi reevaluat strategia. Deși avea el însuși un prestigiu imens, acesta a rămas pe jumătate în umbră. Acum era momentul să obțină deplina aprobare publică. Crassus nu era Cethegus. El știa foarte bine că puterea fără glorie a fost întotdeauna limitată, mai ales la concurență cu un rival ca Pompei. Avea nevoie el însuși de o victorie zdrobitoare și rapidă. Dar unde? Și împotriva cui? Dușmanii potriviți erau în număr frustrant de mic.

Și atunci, ca o furtună pornită din senin, i s-a ivit ocazia.

Umbra gladiatorului

La jumătatea acelei veri a anului 73, a avut loc o evadare dintr-o școală de gladiatori din Campania. La fel ca fructele de mare și locuințele de lux, asemenea școli au devenit o afacere tot mai importantă în zonă. Gladiatorii erau în foarte mare măsură o specialitate internă. Cu mult înainte de intrarea în scenă a Romei, mormintele din Campania și Samnium au fost cadrul unor dueluri între războinici înarmați, organizate în onoarea spiritelor celor morți, veșnic însetați. Chiar și atunci când ritualurile vărsării de sânge au început să fie comercializate printr-un interes tot mai mare al romanilor față de ele, gladiatorii au continuat să se îmbrace în stilul războinicilor samniți, purtând coifuri cu boruri și creste care se mișcau dizgrațios. Pe măsură ce trecea timpul și

independența samniților devenea o amintire, imaginea acestor luptători a ajuns să pară tot mai exotică – precum aceea a animalelor pe cale de dispariție, într-o grădină zoologică.

Pentru romanii înșiși, impresia de insolit pe care o lăsa lupta de gladiatori a făcut întotdeauna parte integrantă din farmecul său. Cum războaiele Republicii aveau loc tot mai departe de Italia, a existat teama că spiritul marțial al poporului poate începe să dispară. În anul 105 î.Hr., consulii care au organizat primele jocuri finanțate de stat la Roma au avut drept scop să ofere mulțimii un mic exemplu de luptă barbară. De aceea, gladiatorii nu au fost niciodată înarmați ca legionarii, ci întotdeauna în stilul grotesc al dușmanilor Republicii – dacă nu samniți, atunci traci sau gali. Totuși, acest spectacol de sălbăticie, pus în scenă în For, în chiar inima Romei, a inspirat emoție și admirație, ca și dezgust și dispreț. Claselor superioare le-a plăcut să susțină că jocurile există pentru *plebs*, însă exemplul de curaj al unui gladiator putea afecta pe oricine. „Chiar și atunci când erau doborâți, și desigur când erau încă în picioare și luptau, ei nu se făceau de rușine", se entuziasma rafinatul Cicero. „Și să presupunem că un gladiator a fost pus la pământ, vezi vreodată pe cineva sucindu-i gâtul după ce i s-a ordonat să-i dea lovitura de grație?"[35] Aici, în gestul unui sclav străin învins, se materializa tot ce romanii admirau mai mult.

Deși reflexia era deformată, gladiatorul reprezenta o oglindă așezată în fața mulțimii care privea. El permitea romanilor să vadă consecința dorinței lor de glorie, în forma sa brută, extremă și degradată. Diferența între un senator care-și făcea campanie pentru alegerea în funcția de consul și un gladiator care lupta pentru viața sa era doar de grad. Romanii au ajuns să freamăte la ambele spectacole. Într-o societate ca Republica, fascinația în fața violenței din arenă era ceva natural. Cu cât această reprezentație sângeroasă se dovedea mai exagerată, cu atât mai mult plăcea romanilor. Însă masacrul le servea și drept avertisment de moarte. Lupta gladiatorilor era dovada a ceea ce se putea întâmpla dacă spiritului de competiție i se dădea frâu liber, dacă oamenii începeau să lupte între ei nu ca romani,

constrânși de tradiții și obligații, ci ca brute. Sânge pe nisip, cadavre trase cu cârligele. Dacă structura Republicii se prăbușea, așa cum aproape s-a întâmplat în anii războiului civil, atunci asta putea fi soarta tuturor, cetățeni ca și sclavi.

Acesta era alt motiv pentru care școlile de pregătire au avut tendința să se concentreze în Campania, la o distanță sigură de Roma. Romanii recunoșteau sălbăticia din sufletul gladiatorului și se temeau s-o vadă în mijlocul lor. În vara anului 73 î.Hr., chiar dacă numărul celor evadați a fost mult sub o sută, romanii au trimis totuși un pretor să trateze cu ei, împreună cu o armată de trei mii de oameni. Cum fugarii s-au refugiat pe coastele Vezuviului, romanii au decis să-i determine să plece de acolo înfometându-i. Gladiatorii știau însă totul despre aplicarea unei lovituri în punctul slab al dușmanului. Ajungând pe coastele vulcanului acoperite cu viță sălbatică, ei au împletit scări din vrejuri, apoi au coborât o pantă foarte abruptă și i-au atacat pe romani din spate. Tabăra a fost cucerită, legionarii înfrânți. Gladiatorilor li s-au alăturat imediat alți dezertori. Lanțurile de la picioare au fost topite și transformate în săbii. Au fost prinși și dresați cai sălbatici, s-a format o unitate de cavalerie. Împrăștiindu-se în toată Campania, sclavii au început să devasteze o regiune care abia a început să-și revină după jafurile lui Sulla. Nola a fost asediată din nou și prădată. Alte două armate romane, învinse. Tabăra unui alt pretor, atacată. Fasciile, capturate, chiar și calul.

Ceea ce a început ca o forță de gherilă formală se constituia acum într-o armată uriașă și disciplinată de aproximativ 120.000 de oameni. Meritul era al conducătorului evadării inițiale, un trac pe nume Spartacus. Înainte de înrobire, el le-a servit romanilor ca mercenar, combinând fizicul unui gladiator cu un spirit pătrunzător și rafinat. El a recunoscut că dacă rebelii ar rămâne în Italia, anihilarea lor de către stăpânii șocați ar fi o chestiune de timp, astfel că, în primăvara lui 72, el și armata lui s-au îndreptat înspre Alpi. Au fost urmăriți de Gellius Publicola, umoristul ale cărui glume pe socoteala filosofilor atenieni i-a amuzat pe prietenii săi cu ani în urmă și care tocmai a fost ales

consul. Înainte ca el să poată lupta cu Spartacus, sclavii s-au întâlnit totuși cu forțele romane staționate pentru apărarea frontierei de nord și le-au distrus. Drumul peste Alpi și spre libertate era acum larg deschis. Dar sclavii au refuzat să-l urmeze. În schimb, întâlnind și respingând armata lui Gellius, au făcut cale întoarsă spre sud, spre ținuturile stăpânilor lor și spre tot ce au încercat anterior să părăsească.

Romanii au rămas perplecși din cauza acestui *volte face*. O explicație pe care ei au oferit-o a fost încrederea exagerată: „sclavii erau proști și, nebunește, au avut prea multă încredere în numărul mare de oameni care se înghesuiau să li se alăture".[36] De fapt, ar fi fost greu pentru rebeli să nu fie copleșiți atunci când au descoperit câți sclavi mai erau în Italia. Ființele omenești nu au constituit segmentul cel mai puțin semnificativ din bogăția prădată de Republică în timpul războaielor sale de cucerire. Singura piață înființată de supremația romană a îngăduit mutarea prizonierilor în jurul Mediteranei la fel de ușor ca a oricărui alt tip de marfă, rezultatul fiind o explozie a comerțului cu sclavi, un transfer de populații fără precedent în istorie. Sute de mii, poate milioane de oameni au fost dezrădăcinați din țările lor și aduși în centrul imperiului, spre a trudi pentru noii lor stăpâni. Chiar și cel mai sărac cetățean putea avea un sclav. În casele bogate, excesul de forță de muncă i-a obligat pe stăpânii de sclavi să găsească munci tot mai exotice în care să se specializeze aceștia, cum ar fi ștergerea prafului de pe busturi sau scrierea de invitații sau îngrijirea hainelor purpurii. Prin însăși natura lor, asemenea sarcini erau desigur alese. Munca majorității sclavilor era infinit mai chinuitoare, în special la țară, unde condițiile lăsau cât se poate de mult de dorit. Oamenii se cumpărau la grămadă, se însemnau cu fierul roșu și se legau în lanțuri, apoi erau puși la muncă din zori până la asfințit. Noaptea erau încuiați în barăci imense, înghesuite. Nu li se îngăduia niciun dram de intimitate sau demnitate. Erau hrăniți atât cât să nu moară de foame. Epuizarea se remedia cu biciul, în vreme ce insubordonarea era tratată de specialiști în tortura – și chiar execuția – sclavilor aroganți. Ologii sau cei îmbătrâniți

prematur se puteau aștepta să fie aruncați deoparte, precum vitele bolnave sau carafele de vin sparte. Stăpânilor nu le prea păsa dacă supraviețuiesc sau mor de foame. La urma urmei, așa cum agronomilor romani le plăcea să reamintească cititorilor lor, nu avea rost să se risipească bani pe unelte inutile.

Această exploatare a stat la baza a tot ce era mai nobil în Republică – cultivarea cetățeniei, pasiunea pentru libertate, groaza de umilință și dezonoare. Nu doar pentru că timpul liber care îi permitea unui cetățean să se dedice Republicii depindea de munca silnică a altora. Sclavii satisfăceau și o nevoie mai rafinată, mai periculoasă. „Nici o mare nenorocire nu vine fără un folos",[37] fiecare roman considera acest lucru de la sine înțeles. Orice statut era relativ. Ce valoare avea libertatea într-o lume în care toți erau liberi? Chiar și cel mai sărac cetățean se putea considera cu mult deasupra celui mai bine tratat sclav. Moartea era de preferat unei vieți lipsite de libertate: întreaga istorie a Republicii a servit la dovedirea acestui lucru. Dacă un om îngăduia să fie înrobit, atunci cu siguranță își merita soarta. Aceasta era logica de fier care împiedica pe oricine să pună la îndoială cruzimea cu care erau tratați sclavii și cu atât mai puțin legitimitatea sclaviei înseși.

Era o logică pe care o acceptau și sclavii. Nimeni nu a obiectat vreodată față de ierarhia celor liberi și a celor neliberi, doar față de poziția sa în cadrul ei. Ceea ce doreau rebelii nu era să distrugă sclavia ca instituție, ci să câștige privilegiile foștilor lor stăpâni. Așa s-a întâmplat că i-au forțat uneori pe prizonierii lor romani să participe la luptele de gladiatori: „Cei care au oferit odată spectacolul au devenit spectatori."[38] Doar Spartacus însuși pare a fi luptat pentru un ideal adevărat. A fost singurul dintre conducătorii de revolte ale sclavilor din istoria antică ce-a încercat să impună o formă de egalitarism tovarășilor săi, interzicându-le să dețină aur și argint și împărțindu-le prada de război în mod egal. Dacă aceasta a fost o încercare de Utopie, atunci a eșuat. Ocaziile de piraterie sălbatică au fost pur și simplu prea tentante pentru ca majoritatea rebelilor să reziste. Aici, credeau romanii, se afla o altă explicație a eșecului

sclavilor de a fugi când au avut șansa. Ce erau mlaștinile și pădurile din țările lor comparativ cu tentațiile Italiei? Visurile de libertate ale rebelilor au venit mult după dorința lor de a jefui. Pentru romani, aceasta a constituit dovada concludentă a „firii lor servile".[39] De fapt, sclavii urmăreau doar să trăiască așa cum trăiau stăpânii lor, din rezultatele muncii altora. Chiar în timpul violențelor, ei continuau să fie oglinda idealurilor romane.

Nu a fost de mirare că romanii înșiși, care recunoșteau ceea ce merita să fie jefuit, au început să intre în panică. Odată cu înfrângerea armatei lui Gellius și cu angajarea în străinătate a tuturor celorlalte legiuni ale Republicii, capitala s-a pomenit dintr-odată expusă pericolelor. Crassus, care nu s-a lăudat degeaba că este suficient de bogat pentru a-și înființa propria armată, a intrat acum în acțiune. Susținătorii săi din Senat s-au mobilizat. După o dezbatere furtunoasă, consulii au fost privați de cele două legiuni ale lor, iar lui Crassus i-a fost atribuită comanda unică. Noul generalisim a lansat imediat o campanie de recrutare, mărind de patru ori dimensiunea forțelor aflate la dispoziția sa. Întrucât a câștigat șansa de a se consacra drept salvator al Republicii, nu a intenționat s-o piardă. Când două dintre legiunile sale, încălcându-i direct ordinele, s-au confruntat cu Spartacus și au suferit o nouă înfrângere, reacția lui Crassus a fost de a reînființa vechea și teribila pedeapsă cu decimarea. Fiecare al zecelea om a fost omorât în bătaie, cei supuși împreună cu cei recalcitranți, cei viteji împreună cu cei lași, în timp ce tovarășii lor erau forțați să privească. S-a reimpus disciplina militară. În același timp, a fost transmis un avertisment tuturor sclavilor tentați să i se alăture lui Spartacus că nu se pot aștepta la niciun fel de îndurare din partea unui general dispus să impună asemenea sancțiuni propriilor oameni. Necruțător cum era, Crassus nu a făcut niciodată nimic fără să calculeze precis efectul. Dintr-o singură lovitură violentă, milionarul devorator de averi și-a transformat imaginea în aceea de adept rigid al valorilor de modă veche. Așa cum Crassus știa perfect, tradițiile disciplinei romane au produs întotdeauna impresie bună asupra votanților.

Cu autoritatea consolidată de acum, Crassus a trecut la împrejmuirea capitalei. Spartacus a răspuns retrăgându-se şi mai mult spre sud. El ştia că acolo era cel mai probabil să găsească noi recruţi. Lăsând în urmă prosperitatea din oraşele Italiei centrale, armata sa a început să traverseze o serie monotonă de vaste proprietăţi funciare. La câmpie, totul era pustiu, vedeai doar sclavi legaţi în lanţuri, care trudeau din greu, în timp ce în zonele înalte, nu întâlneai pe nimeni decât ocazional sclavul străin, care mâna cirezi sau turme imense pe imaşurile altfel goale. Ceea ce fusese odată un peisaj cu oraşe şi sate înfloritoare era acum *Italiae solitudo* – „pustietatea Italiei". Împingându-i pe rebeli tot mai spre sud prin acest deşert, şi departe de Roma, Crassus a reuşit până la urmă să-i izoleze în călcâiul peninsulei. Acum când iarna se apropia, ca să fie sigur că această pradă nu poate scăpa, Crassus a ridicat o baricadă ce se întindea de la un ţărm la altul. Spartacus s-a pomenit prins în capcană. S-au făcut două încercări disperate de a lua cu asalt şanţurile şi zidurile legionarilor. Ambele au fost respinse, spre imensa uşurare a lui Crassus, căci el, ca şi prada sa, a început să-şi piardă speranţa. Timpul trecea. Un duşman mult mai ameninţător decât Spartacus se ivea la orizont. După cinci ani petrecuţi în Spania, Pompei revenea acasă.

Când a aflat acest lucru, Spartacus a încercat să profite de tulburarea lui Crassus, oferindu-se să negocieze. Acesta a refuzat cu dispreţ. Spartacus a reacţionat crucificând un prizonier roman chiar în faţa baricadelor. Întreaga zi, ţipetele muribundului au fost purtate de vântul îngheţat către concetăţenii săi. Apoi, când s-a înserat şi a început viscolul, Spartacus a făcut a treia încercare de a forţa baricadele. De data aceasta a reuşit să se elibereze. Fugind de Crassus, a început să înainteze în zigzag spre nord. Crassus, cu un ochi la rebeli şi cu altul la Pompei, care se tot apropia, l-a urmărit cu o viteză nebună, doborându-i pe cei rămaşi în urmă într-o serie de ciocniri succesive tot mai violente. Până la urmă, rebelii au fost încolţiţi din nou, iar Spartacus s-a întors şi s-a pregătit de luptă. În faţa oamenilor săi aliniaţi, el şi-a înjunghiat calul, eliminând

posibilitatea continuării retragerii, dăruindu-se victoriei sau morții. Apoi sclavii au început lupta. Spartacus însuși a condus un atac disperat împotriva cartierului general al lui Crassus, dar a fost ucis înainte de a ajunge acolo. Grosul armatei rebelilor a pierit împreună cu generalul lor. Marea revoltă a sclavilor s-a încheiat. Crassus a salvat Republica.

Atâta doar că, în ultima clipă, gloria i-a fost răpită. Cum Pompei se îndrepta spre sud, către Roma, cu legiunile sale, el s-a întâlnit cu cinci mii de rebeli fugari după înfrângerea finală a lui Spartacus. Extrem de operativ, i-a măcelărit până la ultimul, apoi a scris Senatului, lăudându-se cu realizarea sa de a fi pus capăt revoltei. Se poate imagina ușor ce a simțit Crassus. Într-o încercare de a contracara monopolizarea gloriei de către Pompei, el a ordonat ca toți prizonierii capturați să fie crucificați pe Via Appia. Pe o distanță de peste o sută șaizeci de kilometri pe cel mai aglomerat drum al Italiei, din patruzeci în patruzeci de metri, se afla câte o cruce cu trupul unui sclav bătut în cuie pe ea, înspăimântătoare anunțuri care făceau cunoscută victoria lui Crassus.

Pentru majoritatea romanilor însă, războiul cu Spartacus a fost stânjenitor. Comparativ cu succesul lui Pompei de a fi măcelărit într-un război mii de membrii ai unor triburi din provincii îndepărtate, gestul salvator al lui Crassus din preajma Romei era ceva demn de uitare. De aceea, deși pentru amândoi s-a propus cununa de lauri, Crassus a trebuit să se mulțumească cu o paradă de rangul doi, făcând turul străzilor Romei nu într-un car, ci pe jos. Desigur că Pompei nici nu a pășit pe caldarâm. Doar ce era mai bun pentru eroul poporului. În timp ce Pompei, mândru ca un tânăr Alexandru, a mers într-un car tras de patru cai albi, cu alaiurile de prăzi de război și prizonieri șerpuind înaintea lui pe străzi, cu admiratorii aclamându-l frenetic, Crassus nu a putut decât să privească și să spumege.

Totuși, a avut grijă să nu-și arate resentimentele. Ovațiile mulțimii, oricât erau de plăcute în sine, constituiau doar un mijloc pentru atingerea unui scop, iar acest scop îl reprezenta întotdeauna pentru Crassus substanța puterii. Infinit mai mult decât un triumf el își dorea funcția de consul. Cum alegerile se

apropiau rapid, el a făcut o mișcare abilă în stilul său caracteristic, sugerându-i marelui său rival să candideze pe aceeași listă. Pompei, care era la fel de neliniștit din cauza abilităților politice ale lui Crassus pe cât era Crassus din cauza popularității lui Pompei, a acceptat pe loc. Au câștigat foarte firesc amândoi fără să concureze unul cu celălalt.

Pompei avea treizeci și șase de ani când a devenit conducătorul țării sale, mult sub vârsta minimă stabilită de Sulla. Unic pentru un consul, el nu a fost vreodată nici măcar senator. Îngrijorat că ar putea să facă gafe, a trebuit să-și roage un prieten să-i scrie un ghid al Senatului pentru impostori. Chiar și așa, lipsit de experiență, Pompei nu era omul care să meargă tiptil. Impetuozitatea a fost cea care l-a ridicat pe culmile gloriei militare și impetuozitatea a fost ceea ce a adus el pe câmpul de luptă al politicii. De îndată ce a ajuns consul, a prezentat un proiect de lege prin care reda libertatea tribunilor și toate vechile lor privilegii abolite de Sulla. Piatra de temelie a legislației impuse de dictatorul dispărut a fost astfel demontată cu ușurință și un element colorat și potențial destabilizator, restabilit în viața politică a Republicii. Mulțimile, care cereau tocmai o asemenea măsură de aproape un deceniu, au intrat din nou în delir.

De această dată, totuși, Crassus s-a alăturat aplauzelor. Nedorind să rateze recunoașterea meritului de a fi redat poporului vechile drepturi, a avut grijă să sprijine reforma. Chiar și Catulus, simțind de unde bate vântul, a renunțat să se opună. Aceasta nu a însemnat aprobarea lui Pompei de către Senat. Nici vorbă. Faima lui și caracterul nelegitim al funcției sale de consul au constituit o ofensă serioasă la adresa conducătorilor tradiționaliști ai Senatului. Aceasta i-a permis lui Crassus, a cărui funcție era perfect legală, să se prezinte drept partizan al lor. Așa cum a făcut întotdeauna cu plăcere, a ales să parieze pe mai mulți cai deodată. Pe de o parte, a cheltuit bani mulți pe banchete publice uriașe și provizii gratuite de cereale pentru săraci, iar pe de altă parte, a turnat otravă în urechile colegilor săi din Senat, ponegrindu-l pe Pompei ca pe un demagog periculos și uneltind pentru blocarea altor măsuri care ar fi fost pe placul mulțimii. Drept urmare, în

loc să colaboreze pentru binele Republicii, așa cum trebuiau să procedeze consulii, Pompei și Crassus au sărit curând, în mod deschis, unul la gâtul celuilalt.

Nimic nu agita mai mult mulțimea într-o arenă decât spectacolul unui duel între doi gladiatori dotați cu arme și abilități diferite. Cea mai apreciată formă de luptă era între un spadasin, blindat magnific cu platoșă și coif, și un sprinten purtător de trident, al cărui scop era să-l prindă pe spadasin într-o plasă. Pompei și Crassus ofereau un spectacol similar: doi adversari atât de diferiți și totuși atât de potriviți, încât niciunul nu putea stabili un avantaj față de celălalt. În loc să-i distreze pe romani, duelul i-a șocat și i-a deranjat. Sclavii se puteau lupta până la moarte, dar nu consulii poporului roman. Un gladiator putea tăia gâtul unui dușman învins, dar ca unul dintre cei doi conducători ai statului să-și termine colegul era un afront adus tuturor idealurilor Republicii. Până la urmă, se pare că Pompei și Crassus au înțeles că sunt amândoi la fel de discreditați prin disputa lor. Către sfârșitul anului în care au ocupat funcțiile de consuli, pe când prezidau o adunare publică în For, un cetățean i-a întrerupt brusc și a cerut permisiunea de a povesti un vis. I s-a acordat. „Jupiter", a comunicat cetățeanul, „arătându-mi-se, mi-a poruncit să vă spun în adunarea poporului să nu lăsați pe consuli să depună magistratura mai înainte de a fi prieteni."[40] A urmat o pauză lungă. Atunci Crassus s-a îndreptat spre Pompei și i-a dat mâna. Și-a elogiat rivalul. Cei doi s-au împăcat.

Episodul pare în mod suspect o înscenare, dar asta nu-l face mai puțin semnificativ. La un deceniu după moartea lui Sulla, ideea că oricine putea repeta ce a făcut el și că se putea ridica deasupra statului îi umplea încă pe romani de groază. Oricât de puternici erau amândoi, și Pompei, și Crassus, niciunul nu-și putea permite să fie considerat mai puternic decât celălalt. Aceasta era lecția pe care Republica încă insista, chiar dacă inculca cetățenilor săi dorința de a fi cei mai buni. Succesul era demn de laudă și onoruri, însă succesul excesiv era periculos și amenințător pentru stat. Indiferent cât de mare putea deveni un cetățean, indiferent cât de mare putea el dori să devină, cea mai reală măreție dintre toate aparținea totuși Republicii romane înseși.

6

UN OSPĂȚ CU HOITURI

Proconsulul și regii

Pentru romani, calitatea amețitoare a puterii era cea care o făcea atât de periculoasă. A dirija treburile propriilor concetățeni și a-i conduce în război reprezentau responsabilități teribile, capabile să sucească oricui capul. La urma urmei, pe ce altceva s-a bazat Republica dacă nu pe unica și importanta înțelegere a faptului că gustul autorității regale creează dependență și corupe? Exceptând desigur cazul Romei, acum stăpână a lumii și arbitru al națiunilor, unde autoritatea consulilor* o depășea cu mult pe cea a oricărui rege. Cu atât mai necesar atunci să se insiste asupra neajunsurilor care le-au îngrădit întotdeauna funcția.

Și totuși, datorită autorității mereu crescânde a Republicii, romanii s-au confruntat cu o dilemă. Acum când erau cetățenii nu ai unui mic oraș-stat, ci ai unei supraputeri, solicitările impuse atenției lor păreau a nu se mai sfârși. Războaiele izbucneau peste tot. Cu cât dușmanul era mai îndepărtat și mai nesupus, cu atât mai mari erau solicitările logistice impuse consulilor. În împrejurări extreme, Senatul nu prea avea de ales decât să numească un magistrat care putea să-i ia locul, care putea fi, cum spuneau romanii, *pro consule***. Întrucât imperiul

---

* Consul, cel mai înalt magistrat al Romei Republicane. Puterea instituției de Consulat era împărțită între doi indivizi și asta pe perioada unui singur an, după care erau alegeri noi – n.r.

** Proconsul(i) [lat. pro consule], un consul al cărui puteri au fost extinse pentru o perioadă definită după termenul obișnuit de 1 an. La mijlocul perioadei republicane puterile proconsulare erau conferite cetățenilor – n.r.

Republicii s-a extins în tot secolul al II-lea î.Hr., s-a recurs la proconsuli tot mai mult. Prin natura îndatoririlor lor, ei puteau ajunge să participe la o campanie pentru o perioadă mult mai lungă decât singurul an deja stabilit. Pompei, de exemplu, a stat cinci ani în Spania. Războiul a fost desigur câştigat, dar nu fără a-i înfuria pe conservatorii de la Roma. Vedetismul lui Pompei nu a făcut decât să confirme aversiunea Senatului faţă de însărcinările extravagante ale puterii proconsulare. Situaţia din Spania a fost disperată, dar altfel, dacă interesele Romei nu erau imediat ameninţate, senatorii preferau să tolereze oricâtă anarhie la nivelurile inferioare decât să atribuie unuia dintre ei împuternicirea de a o elimina.

Aceasta a fost situaţia şi în provincia Asia. Acolo, războiul împotriva lui Mitridate a lăsat în urmă sărăcie şi haos. Oraşele gemeau sub biruri punitive; structura socială aproape se prăbuşea; de-a lungul frontierei, prinţişori fără importanţă mârâiau şi muşcau. Deasupra rănilor provinciei distruse, muştele romane bâzâiau insistent, nu doar tinerii ofiţeri ambiţioşi ca Iulius Caesar, ci şi reprezentanţii *publicani*-lor, ruinaţi de Mitridate, atraşi acum din nou de mirosul de sânge proaspăt. Cu toate acestea, Asia rămânea provincia cea mai bogată a Romei – şi tocmai asta a împiedicat Senatul să impună regiunii un aranjament echitabil. În cine se putea avea încredere ca s-o administreze? Nimeni nu l-a uitat pe ultimul proconsul numit să rezolve problemele din Orient. Chiar şi asupra susţinătorilor săi, Sulla arunca o umbră de avertizare.

Toată lumea din Roma ştia însă că războiul împotriva lui Mitridate era o treabă neterminată. Dornic să revină în Italia şi să câştige războiul civil, Sulla a răpit în mod conştient dreptul Republicii la răzbunare totală: decizia lui de a-l cruţa pe ucigaşul a optzeci de mii de italieni, când l-ar fi putut distruge, a fost un pur expedient. I-a iritat în mod deosebit pe cei care s-au simţit implicaţi în această strategie. De aceea, ofiţerii lăsaţi în urmă de Sulla au continuat să-l atace periodic pe Mitridate, încercând să provoace o reacţie din partea lui. Tot de aceea, autoritatea senatorială, condusă de acei adepţi înverşunaţi ai lui Sulla,

Catulus și Hortensius, a refuzat să ratifice tratatul de pace pe care propriul lor generalisim îl semnase. Când mesagerii lui Mitridate au ajuns la Roma, li s-a prezentat scuza că Senatul nu are timp să-i primească. Lună după lună, solii au fost lăsați să fiarbă în suc propriu.

Toate acestea nu i-au lăsat lui Mitridate nicio îndoială că romanii doreau să-l vadă doborât. Nu că el ar fi renunțat vreodată la propriile ambiții. Asia părea să ofere la fel de multe ocazii de câștiguri substanțiale ca întotdeauna. Departe de ochii curioși ai observatorilor romani, Mitridate își reconstruia încet capacitatea de ofensivă, care a fost distrusă de sancțiunile impuse de Sulla. În tot acest timp, el a privit spre străinătate, în direcția dușmanului său, ca să se inspire. Armurile împodobite cu pietre prețioase și armele aurite au ieșit din țară, disciplina și eficiența în stil roman au intrat. Mitridate a început să-și înarmeze infanteria cu *gladius*, sabia spaniolă, scurtă, cu tăiș dublu, pe care legionarii au adoptat-o cu un secol și mai bine în urmă. Rănile crâncene făcute de această armă, folosită ca să înjunghie și să taie organele vitale, a provocat întotdeauna o groază cumplită în Orient. Acum Mitridate urmărea să și-o însușească.

În acest scop, în vara anului 74 î.Hr., el s-a adresat rebelilor marianiști din Spania și le-a obținut ajutorul pentru echiparea și pregătirea armatei sale. Când s-a aflat, vestea a provocat furie și groază la Roma. Republica nu era niciodată atât de periculoasă ca atunci când credea că siguranța îi este în joc. Romanii porneau rareori la război, chiar și împotriva celui mai neînsemnat dușman, fără a se convinge cumva înainte că atacurile lor preventive sunt defensive. Mitridate, desigur, nu era un dușman neînsemnat. Asia părea din nou expusă unui risc real. Valul de furie a fost atât de puternic, încât a devenit inevitabil să se aprobe în sfârșit comanda armatei din est. Dar trebuia să se găsească un răspuns la riscanta întrebare: cui?

În 74, partizanii lui Sulla aveau încă suficient control asupra Senatului pentru a se opune oricui se putea dovedi prea arogant. Aceasta l-a exclus pe Pompei, care era oricum încă angajat în

Spania, şi pe Crassus, preocupat de campania sa pentru funcţia de pretor*. Din fericire pentru Catulus şi aliaţii săi, unul dintre ai lor era consul în acel an. Lucius Lucullus era cel mai capabil şi impresionant dintre toţi marii nobili care şi-au legat soarta de dictator şi de regimul lui. Cariera sa a fost oricum tumultuoasă de la început. Provenea dintr-o veche familie, cunoscută mai ales pentru căsătoriile nereuşite şi pentru duşmăniile moştenite la nesfârşit. Mama sa a fost nestăvilit de infidelă, iar tatăl s-a implicat într-o serie de vendete, care au culminat cu condamnarea şi exilul său. Lucullus a moştenit duşmănia ancestrală şi şi-a făcut prima dată un renume târându-l la tribunal pe acela care i-a condamnat tatăl. O asemenea intransigenţă avea să se dovedească o trăsătură solidă a caracterului său. Putea fi luată mult prea uşor drept rigiditate, căci Lucullus nu era binecuvântat cu capacitatea de a se apropia de oamenii simpli şi, în loc să încerce să cumpere popularitate, se mulţumea foarte strict să fie privit ca distant şi reţinut. Dar era şi un om milostiv şi foarte cultivat, filosof şi istoric, cunoscător al culturii greceşti şi cu adevărat preocupat de bunăstarea supuşilor Romei. Împătimit în ură, era în acelaşi timp pasionat în loialităţi şi credinţe. Îi era deosebit de devotat lui Sulla şi amintirii sale. Lucullus a fost aproape sigur unicul ofiţer dispus să-l însoţească pe Sulla în primul său marş către Roma. În războiul împotriva lui Mitridate, el a menţinut, cu integritate şi abilitate, echilibrul între datoria faţă de ordinele generalului şi dorinţa de a-i proteja pe nefericiţii greci. Drept urmare, lui i-au fost dedicate memoriile dictatorului, el a fost executorul său testamentar şi tutorele copiilor săi. Spre deosebire de Pompei sau Crassus, în Lucullus se putea avea încredere că va rămâne fidel prietenului său dispărut.

Partizanii lui Sulla s-au mobilizat astfel foarte rapid pentru a-l susţine. Şi alte facţiuni puternice s-au grăbit să-l sprijine. Chiar înainte de a câştiga funcţia de consul, Lucullus a intrat

* Pretori [lat. praetor], iniţial au fost judecători dar puteau convoca Senatul şi adunările; ei îşi asumau îndatoririle administrative ale consulilor atunci când aceştia lipseau din Roma. – n.r.

prin căsătorie în cea mai importantă dintre dinastiile de patricieni din Roma. Familia Claudia era renumită pentru aroganță și îndărătnicie, dar se putea lăuda și cu o jumătate de mileniu de mari realizări, cu un trecut marcat de o statornicie fără egal în Republică. Nicio familie nu avea mai multe portrete-măști în salon sau mai mulți clienți ereditari, nici nu era implicată în mai multe chestiuni profitabile din străinătate. Prestigiul familiei Claudia era atât de mare, încât putea transforma chiar și un aristocrat cu arborele genealogic al lui Lucullus într-un arivist frenetic. Acesta și-a dorit atât de mult să se căsătorească cu cineva din familia Claudia, încât a acceptat chiar să renunțe la dotă. Soția sa, în cea mai bună tradiție a familiei lui Lucullus, s-a dovedit curând extrem de infidelă, dar Lucullus a calculat probabil că ea era un preț care merita să fie plătit pentru a-i avea familia de partea sa. Nici rudele soției nu erau mai puțin practice în propriile lor calcule. Capul familiei, Appius Claudius Pulcher, moștenise doar recent acea poziție, după moartea tatălui său, și mai avea doi frați și trei surori de întreținut, ca și propriile ambiții. Sublim de autoritar și oportunist, Appius a recunoscut că Lucullus era relația cea mai potrivită pentru o carieră strălucită în Orient. Mezinul familiei, Publius Claudius, avea și el aspirații militare. Tocmai a împlinit optsprezece ani, vârsta tradițională pentru ca un tânăr roman să-și înceapă serviciul ca soldat. Claudius, ca și Appius, țintea gloria.

Înainte ca ei și cumnatul lor să poată porni spre Asia, Lucullus trebuia totuși confirmat drept comandant. Chiar cu sprijinul lui Catulus și al familiei Claudia, el a aflat că o majoritate a senatorilor rămânea împotriva sa. Disperat, a înțeles că nu are alternativă decât să tatoneze terenul în privința lui Publius Cethegus, conspiratorul Senatului. Prea mândru ca s-o facă direct, Lucullus a optat pentru răul cel mai mic, acela de a o seduce pe amanta lui Cethegus și de a o convinge să-și aducă iubitul la bord. Complotul a funcționat: Cethegus a început să intervină și să constrângă în favoarea lui Lucullus. Grupul său de senatori supuși a fost pus în mișcare și s-a ieșit din impas. Lui Lucullus i s-a atribuit până la urmă comanda armatei.

Cu el a plecat și colegul său, consulul Marcus Cotta. Acesta a fost fie un compliment adus reputației teribile a lui Mitridate, fie, mai probabil, un semn că Senatul nu a ajuns încă să încredințeze responsabilitatea războiului unui singur om. Oricare a fost motivul, aranjamentul a eșuat rapid. În timp ce Lucullus se pregătea să invadeze Pontul, Cotta a reușit să piardă o întreagă flotă în fața lui Mitridate, apoi puțin a lipsit să-și piardă și armata, sfârșind în mod degradant sub blocadă într-un port din Bosfor. Mitridate era acum suficient de aproape de provincia Asia ca s-o poată ataca. Spre indignarea oamenilor săi, Lucullus, din loialitate, și-a anulat propria invazie și s-a întors ca să-și salveze colegul incompetent. La vestea apropierii sale, Mitridate a ridicat asediul, nu ca să se retragă, ci ca să înceapă o adevărată invazie a Asiei. Avea toate motivele să se simtă încrezător: noua sa armată-model a oprit deja un consul și depășea ca număr cele cinci legiuni ale lui Lucullus cu aproape patru la unu. Mitridate s-a gândit probabil că are toate șansele să-i arunce din nou pe romani în mare.

Oricum Lucullus a refuzat să muște momeala. În loc să mizeze totul pe un atac frontal, a hărțuit armata pontică, tăindu-i rezervele de hrană: „ataca la pântece".[1] Odată cu venirea iernii, Mitridate a fost obligat să se retragă, lăsând în urmă rămășițe din mașinile sale de asediu și mii de oameni. Apoi, în primăvara anului următor, Lucullus a lovit din nou. De această dată, el și-a putut începe invazia în Pont nedistras de niciun eveniment colateral. În următorii doi ani, a distrus sistematic puterea lui Mitridate. Până în anul 71 î.Hr., aproape întregul regat se afla în mâinile lui Lucullus și o nouă provincie era gata să fie absorbită de imperiul roman. Războiul împotriva lui Mitridate părea a se sfârșit în mod triumfător.

Doar că Mitridate, încă ferm în nesupunerea sa, a reușit să-i scape lui Lucullus printre degete. Un om cu un asemenea instinct de autoconservare, care și-a educat corpul ca să tolereze otrava, nu avea să accepte niciodată cu ușurință înfrângerea. În schimb, zădărnicind orice încercare a romanilor de a-l captura, a traversat munții către Armenia învecinată, unde s-a lăsat în

seama puternicului său rege, Tigranes. Lucullus l-a trimis imediat pe Appius să ceară predarea lui Mitridate. Aceasta a constituit prima misiune oficială a Romei în Armenia, un regat care a încurcat rareori calculele Republicii până acum, căci s-a aflat întotdeauna departe de sfera de influență a Romei, iar importanța pe care a ajuns s-o aibă a fost un fenomen recent. În ceva mai mult de un deceniu, Tigranes s-a consacrat ca putere dominantă în ceea ce este acum Irakul, adoptând titlul bombastic de „rege al regilor" și întregul ritual fastuos al unei curți orientale. Oriunde se ducea călare, era însoțit de patru regi clienți, care gâfâiau în timp ce alergau să țină pasul cu calul său. Ori de câte ori se așeza, aceiași regi stăteau în picioare lângă tronul lui, gata să sară ca sclavii la ordinul stăpânului lor. În mod firesc, nimic din toate aceste fleacuri nu a produs niciun fel de impresie asupra lui Appius. Când l-a întâlnit pe Tigranes, el l-a tratat pe regele regilor așa cum trata familia Claudia pe oricine – cu un dispreț plin de trufie. Tigranes, neobișnuit să fie ridiculizat de nimeni, cu atât mai puțin de un străin care abia avea douăzeci de ani, s-a simțit jignit. A refuzat să-l predea pe Mitridate. Răceala diplomatică a crescut și mai mult atunci când Appius, sfidând toate normele internaționale de politețe, a strâmbat din nas la darurile oferite de Tigranes și a acceptat cu dispreț o singură cupă.

Astfel că Lucullus, fără nicio împuternicire oficială, s-a pomenit în război cu o țară de care puțină lume de la Roma a auzit vreodată. În ciuda faptului că era sfârșitul toamnei, el a acționat cu hotărârea sa obișnuită. Înfruntând puhoaiele Eufratului, a înaintat spre est. Ținta sa a fost Tigranocerta, un oraș pe care regele armean nu numai că l-a construit cu drag din temelii, dar l-a onorat și cu propriu-i nume regal. La vestea că exemplara sa capitală se află sub asediu, Tigranes a venit ca o furtună pentru a o elibera. Exact pe asta a contat Lucullus, în ciuda faptului că se afla acum mai departe de Roma decât oricare general roman din istorie și legiunile sale erau, ca de obicei, depășite mult ca număr. Tigranes însuși, când a văzut dimensiunea jalnică a forței care i se opunea, a glumit că romanii „dacă au venit ca soli, sunt foarte mulți, dar dacă au venit ca

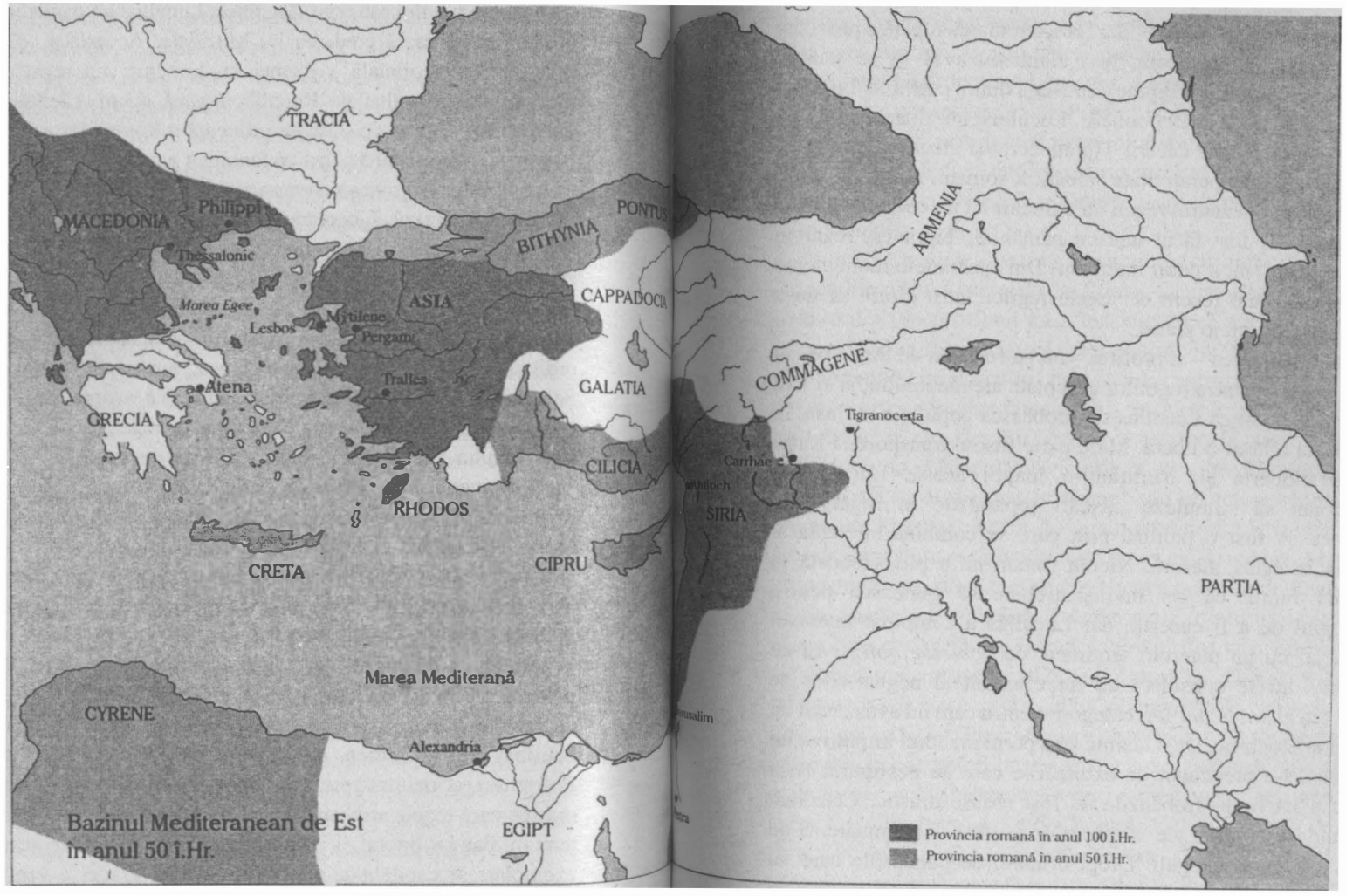

Bazinul Mediteranean de Est
în anul 50 î.Hr.

soldați, sunt foarte puțini".[2] Sarcastica remarcă regală a provocat multă voioșie lingușitoare, însă zâmbetul avea să se șteargă rapid de pe chipul lui Tigranes. Într-una dintre cele mai uluitoare victorii din analele Republicii, Lucullus nu doar a anihilat armata armeană, ci a cucerit Tigranocerta și efectiv a nimicit-o. Cu obișnuita lor operativitate sălbatică, romanii au golit orașul, Lucullus luând tezaurul regal, iar oamenii lui tot ce-a mai rămas. Apoi orașul a fost făcut una cu pământul. Tigranes, fugar în propriul regat, nu a putut interveni. Din spendidele monumente și palate ridicate recent de regele regilor întru gloria sa nu a rămas aproape nicio piatră.

Însă distrugerea – și profitul – nu au fost atât de totale pe cât s-ar fi putut. Pe baza regulilor acceptate ale războiului, ar fi fost perfect justificat ca Lucullus să înrobească populația învinsă. În schimb, el a lăsat-o liberă. Mare parte fusese transportată forțat la Tigranocerta și, trimițând-o înapoi acasă, Lucullus a intenționat să stimuleze mișcări separatiste în regatul lui Tigranes. A fost o politică prin care se combina șiretenia și omenia în egală măsură. Niciun roman nu a pus vreodată la îndoială faptul că cei învinși trebuie să plătească pentru privilegiul de a fi cuceriți, dar Lucullus a combinat interesul pentru jaf cu un puternic sentiment de *noblesse oblige*. El cu siguranță nu se considera un reprezentant al negustorilor de sclavi sau al *publicani*-lor, categorii pentru care nu avea decât un dispreț aristocratic. Deja înainte de a porni războiul împotriva lui Tigranes, s-a preocupat de extorcările care au desfigurat Asia pentru atâta timp. Dobânzile au fost reduse drastic. Cele mai scandaloase abuzuri ale cămătarilor au fost condamnate. S-au impus cu rigoare reguli. Drept urmare, despăgubirile care au lăsat orașele grecești din Asia cu datorii imense au început în sfârșit să fie plătite. În doar patru ani, erau toate lichidate.

Vechile idealuri ale aristocrației au înzestrat întotdeauna imperiul Republicii cu conștiință, dar în figura lui Lucullus paternalismul tradițional al unui senator s-a combinat cu o interpretare nouă și radicală a misiunii Romei de globalizare. Pasiunea lui pentru cultura greacă i-a permis să vadă clar că

dominația romană nu avea niciun viitor pe termen lung în Orient dacă grecilor nu li se dădea măcar un rol în acest sens. Îngăduința față de populația din Tigranocerta a reflectat o politică de consecvență. În Pont, Lucullus nu doar a cruțat orașele grecești care i-au rezistat, ci a și plătit pentru refacerea lor odată ce au fost cucerite. Împiedicând a fi distruse, el a investit în viitorul lor și în siguranța și sănătatea pe termen lung a imperiului.

În mod firesc, aceasta nu a contribuit cu nimic la potolirea strigătelor de indignare de la Roma. Degrevarea de datorii a locuitorilor din provincii nu a fost o politică agreată de marile afaceri. Atâta timp cât faptele sale din provincii erau amintite ca succese strălucite, Lucullus nu putea fi contestat, însă cucerirea Tigranocertei a marcat punctul culminant al carierei sale și, din acel moment, el a devenit tot mai vulnerabil la criticile privind autoritatea sa. Chiar dacă victoria asupra lui Tigranes a fost spectaculoasă, el a eșuat în primul său obiectiv: Mitridate se bucura de libertate. Pe tot parcursul anului 68 î.Hr., Lucullus a alergat după himere prin regiunile pustii ale Armeniei, hărțuit de un dușman care știa acum că are altceva mai bun de făcut decât să-l întâlnească față în față. Tot mai mult, triumfurile păreau a-i scăpa printre degete. La Roma, lobby-ul financiar nu mai ezita să-și dezlănțuie propriii politicieni asupra lui. Diferiți tribuni au început să-l priveze pe Lucullus de provinciile sale, una după alta, mușcându-l ca lupii aflați pe urma unei fiare rănite. În Pont, Mitridate cel de neînfrânt a apărut cu o altă armată și a câștigat o serie de victorii rapide asupra garnizoanelor romane. Între timp, Lucullus însuși era izolat departe de locul acestor dezastre, în sudul Armeniei, încercând zadarnic să încheie mulțumitor războiul împotriva lui Tigranes. Orașul Nisibis, important din punct de vedere strategic, a fost capturat, iar Lucullus s-a pregătit să se stabilească acolo pe perioada iernii. Dar cea mai gravă amenințare pentru poziția sa nu mai venea din partea lui Tigranes. În schimb, așa cum avea să descopere curând, apărea din propria-i tabără.

În acea iarnă a anului 68, Lucullus a fost înconjurat de soldați care îl însoțiseră timp de șase ani. Supuși unei discipline nemiloase, plătiți cât să nu moară de foame, au mărșăluit prin munți și deșerturi, rătăcind înainte și înapoi, peste o mie șase sute de kilometri. Multora dintre ei – unii și-au făcut serviciul în Orient timp de aproape două decenii – casa le părea probabil cea mai vagă amintire. Totuși, visau cu toții să se întoarcă acolo. De aceea luptau: nu doar ca să se pună la încercare pe ei înșiși, în stilul roman consacrat, împotriva sălbăticiei dușmanului și temerii de o moarte violentă, ci ca să recâștige un statut pe care sărăcia i-a făcut să-l piardă. Respectul concetățenilor era în aceeași măsură o obsesie pentru cel proscris, ca și pentru cel bogat. Doar războiul i-a îngăduit să demonstreze ceea ce până și cei mai snobi recunoșteau, că „nu există nicio condiție atât de umilă, încât să nu poată fi sensibilă la farmecul gloriei".[3] Și – desigur – al prăzilor de război.

Armatele Republicii nu au fost întotdeauna pline de voluntari săraci. Când cetățenii se adunau în vederea alegerilor pe Campus Martius, ordonați strict în funcție de avere, păstrau amintirea unui timp în care erau recrutați oameni din toate clasele, iar o legiune reprezenta cu adevărat Republica în război. Ca o ironie, în acele zile rememorate cu nostalgie, doar cei lipsiți de proprietăți erau excluși de la recrutare. Aceasta a reflectat prejudecăți adânc înrădăcinate: printre romani, ținea de o înțelepciune dobândită ideea că „oamenii care își au rădăcinile în pământ sunt cei mai viteji și mai duri soldați".[4] Țăranul cu palmele bătătorite, ținând la bucata lui de pământ, a făcut obiectul unei mari afecțiuni și mândrii patriotice. Deloc surprinzător, căci Republica a dobândit măreție pe spinarea sa. Timp de secole, atotcuceritoarea infanterie romană a constat din țărani liberi, cu săbiile scoase din paie, cu plugurile lăsate-n urmă, urmându-și cu obediență magistrații la război. Atâta timp cât puterea Romei s-a limitat la Italia, campaniile aveau o durată rezonabil de scurtă. Dar, odată cu extinderea intereselor Republicii peste mări, ele s-au prelungit adesea la ani. În timpul absenței unui soldat, proprietatea sa putea deveni o pradă ușoară.

Fermele mici au fost tot mai mult înghițite de cei bogați. În locul unei rețele de terenuri și vii lucrate de oameni liberi, mari porțiuni ale Italiei au fost incluse în vaste proprietăți, „pustietatea" prin care a mers Spartacus. Desigur, nu era cu adevărat pustietate, fiind plină de sclavi legați în lanțuri, dar îi lipseau cetățenii născuți liberi. Văzând „câmpia pustie, iar pe plugari că închiriau sclavi străini și barbari",[5] Tiberius Gracchus a fost atât de șocat, încât și-a lansat proiectul de reformă. I-a avertizat pe concetățenii săi că bazele măreției lor militare se erodau. Fiecare țăran care și-a pierdut ferma era un soldat pierdut pentru Roma. Generațiilor de reformatori, nefericirea celor sărăciți le părea o prevestire a destinului întregii Republici. Criza agriculturii italiene era atât de copleșitoare, încât s-a dovedit de fapt insolubilă, dar criza recrutării militare cel puțin necesita o reformă clară. În 107, Marius a cedat în fața inevitabilului: armata s-a deschis fiecărui cetățean, indiferent dacă avea proprietăți sau nu. Armele și armurile au început să fie asigurate de stat. Legiunile au devenit profesioniste.

Începând din acel moment, deținerea unei ferme nu a mai fost condiția necesară pentru serviciul militar, ci recompensa. De aceea, atunci când au început să se audă primele murmure de revoltă în iarna anului 68, ele s-au legat toate de felul cum veteranii lui Pompei, doar pentru că au luptat cu rebelii și sclavii, „stau acasă cu soțiile și cu copiii, cultivă țarini rodnice". Lucullus, dimpotrivă, își priva oamenii de prăzile de război. Acuzația era evident neadevărată – Tigranocerta căzuse și fusese prădată doar în anul anterior – dar a fost crezută de multă lume. La urma urmei, nu era Lucullus notoriu pentru zgârcenie? Nu a împiedicat el jefuirea orașelor grecești din Pont? Oamenii lui, „străbătând tot pământul", nu „își vor petrece viața fără să recolteze nimic din această expediție, ci vor însoți doar carele și cămilele lui Lucullus, care gem de cupe de aur și de pietre scumpe"?[6]

Disciplina în legiunile profesioniste a fost și mai severă decât fusese în armata de cetățeni din trecut. Sentimentele de revoltă nu se exprimau ușor. Din fericire pentru soldații nemulțumiți,

exista un purtător de cuvânt la îndemână. Pentru Lucullus, identitatea sa nu putea însemna în mai mare măsură o trădare. Tânărului Claudius Pulcher, spre deosebire de fratele său mai mare, Appius, nu i s-au încredințat misiuni extraordinare în străinătate. Nici nu a fost avansat rapid, așa cum credea că i se cuvine prin dreptul acordat de zei, în calitate de membru al familiei Claudia. Jignit de lipsa de respect pe care a perceput-o, Claudius a așteptat ocazia de a-și lovi cumnatul pe la spate. Răzbunarea, când a venit, a fost cinică. Vlăstarul patrician al celei mai sus-puse familii din Roma a început să se prezinte ca „prieten al soldaților".[7] Această tentativă de atâțare a mulțimii a avut un efect imediat și devastator: întreaga armată a lui Lucullus a intrat în grevă.

Retragerea mâinii lor de lucru a fost întotdeauna sancțiunea cea mai grea – de fapt singura – pentru plebeii nemulțumiți. Într-o tabără aflată chiar la limitele civilizației, departe de frontierele imperiului, cu atât mai mult de Roma însăși, istoria primordială a Republicii se relua. Însă lumea în care răsculații își puneau în scenă revolta nu mai era cea a strămoșilor lor. Propriile lor interese erau aproape cel mai neînsemnat lucru aflat în joc. Rebeliunea nu doar s-a încurcat fără speranță în hățișul rivalităților aristocrate, ci a și pus în pericol vaste teritorii locuite de milioane de supuși ai Romei și a trimis reverberații în întregul Orient. Importanța potențială a unui proconsul consta în aceea că, și în momentul catastrofei, întreaga lume putea părea copleșită de jocul de umbre al căderii sale. Cum legionarii se aflau în repaus, li s-a adus vestea că Mitridate s-a întors în Pont și și-a cerut regatul înapoi. Iar Lucullus cel rezervat și trufaș a mers din cort în cort, luând mâna fiecărui soldat cu un gest de implorare, cu lacrimile curgându-i pe obraji.

Războiul împotriva terorii

În lunile care au urmat revoltei soldaților săi, pe când Lucullus se străduia să trateze simultan cu Mitridate și cu răsculații, un zâmbet neobișnuit i-a apărut pe față când a aflat că piratii l-au luat prizonier pe Claudius. „Prietenul soldaților" a dispărut repede din tabăra lui Lucullus. Îndreptându-se spre vest, a ajuns în Cilicia, o provincie romană de pe coasta de sud-est a Turciei. Un alt cumnat al său, Marcius Rex, soțul surorii celei mici a lui Claudius, era guvernator acolo. Marcius, căruia îi displăcea Lucullus și care a fost foarte bucuros să-i dea cu tifla, l-a răsplătit pe tânărul rebel cu comanda unei flote de război. În timp ce patrula cu aceasta, Claudius a fost prins.

Capturarea de către pirați a devenit recent un pericol profesional pentru aristocrații romani. Cu opt ani înainte, Iulius Caesar a fost răpit când se afla pe drum spre școala de perfecționare a lui Molon. Când piratii au cerut o răscumpărare de douăzeci de talanți, Caesar a pretins cu indignare că el face cel puțin cincizeci. Și-a avertizat răpitorii că îi va prinde și-i va crucifica odată ce va fi eliberat, o promisiune pe care și-a ținut-o, desigur. Tratativele lui Claudius cu piratii au avut o contribuție mai puțin măgulitoare la reputația sa. Când i-a scris regelui Egiptului cerându-i suma pentru răscumpărare, răspunsul a constat în plata derizorie a doi talanți, spre amuzamentul copios al piraților și furia captivului. Împrejurările finale ale eliberării lui Claudius s-au pierdut în ceața unui scandal. Dușmanii săi – care erau mulți – au susținut că prețul a fost virginitatea sa anală.

Orice câștiguri le puteau aduce răpirile, acestea erau totuși doar o activitate suplimentară pentru pirați. Actele de intimidare calculate garantau faptul că pot extorca și fura aproape după voie, pe uscat ca și pe mare. Nivelul jafurilor era egalat de pretențiile pe care le aveau. Șefii lor „pretindeau pentru ei statutul de regi și tirani, iar pentru oamenii lor, acela de soldați, crezând că dacă-și unesc resursele, vor fi invincibili".[8] În simplitatea cupidității lor și în dorința de a face din lumea

întreagă prada lor, era mai mult decât o parodie a Republicii înseşi, o fantomatică imagine în oglindă pe care romanii au considerat-o extrem de tulburătoare. Neclaritatea organizării piraţilor şi operaţiile lor difuze au făcut din ei un duşman diferit de oricare altul. „Piratul nu e socotit în numărul duşmanilor de război, ci este un duşman comun al tuturor", se plângea Cicero. „Cu acesta nu trebuie să fie nici o legătură de încredere şi nici un jurământ comun."[9] Cum putea fi imobilizat vreodată un asemenea adversar, ba chiar distrus? A încerca însemna a lupta cu fantomele. „Ar fi un război fără precedent, dus fără reguli, în ceaţă";[10] un război care părea să nu promită a se sfârşi.

Totuşi, pentru un popor care se lăuda cu refuzul de a tolera lipsa de respect, aceasta era o politică de defetism neobişnuit. E adevărat că micile golfuri stâncoase ale Ciliciei şi locurile fortificate din munţi, care se întindeau în spatele lor, erau aproape imposibil de controlat. Zona a fost întotdeauna un ţinut al bandiţilor. Ca o ironie, totuşi, tocmai supremaţia Romei în Orient a permis piraţilor să mişune departe de forturile lor. Lovind fiecare putere regională care-i putea ameninţa interesele şi totuşi refuzând să preia sarcina administrării directe, Republica a lăsat terenul liber pentru triumful tâlhăriei. Oamenilor terorizaţi de cele două calamităţi, neputinţa politică şi lipsa legilor, piraţii le-au adus cel puţin ordinea escrocheriei cu protecţia. Unele oraşe le plăteau tribut, altele le ofereau adăpost. Cu fiecare an care trecea, tentaculele piraţilor se întindeau tot mai mult.

Doar o dată, în anul 102, romanii au fost provocaţi să se ocupe direct de această ameninţare. Marele orator Marcus Antonius, eroul lui Cicero, a fost trimis în Cilicia cu o armată şi o flotă. Piraţii au fugit rapid din fortăreţele lor, Antonius a proclamat o victorie decisivă, iar Senatul i-a atribuit pe merit un triumf. Însă piraţii s-au regrupat pur şi simplu pe insula Creta şi s-au întors curând la vechile lor adăposturi, la fel de prădalnici ca înainte. De această dată, Republica a decis să închidă ochii. Un război total împotriva piraţilor promitea să fie la fel de lipsit de speranţă ca întotdeauna, însă existau şi grupuri puternice de interese la Roma care încurajau cu hotărâre pasivitatea. Cu cât

economia era mai suprasaturată de sclavi, cu atât mai dependentă devenea de ei. Chiar și atunci când Republica nu se afla în război, această dependență tot trebuia întreținută. Pirații erau furnizorii cei mai consecvenți. Se spunea că, în marele port liber Delos, se putea face schimb de până la zece mii de sclavi într-o singură zi. Încasările la acest amețitor nivel al comerțului îi îmbogățea pe căpitanul de pirați și pe plutocratul roman în egală măsură. Pentru lobby-ul afacerilor, profitul însemna mai mult decât lipsa de respect.

Mulți romani, mai ales din straturile superioare ale aristocrației, au fost în mod firesc înspăimântați de această pată de pe bunul renume al Romei. Lucullus a fost pur și simplu singurul care a avut îndrăzneala de a lua atitudine împotriva acestui lucru. Dar Senatul a fost multă vreme în cârdășie cu clasele de afaceri. De aceea, poate, cel mai lucid critic al aviditătii Republicii de șeptel uman nu a fost roman, ci grec. Posidonius, filosoful care a proslăvit imperiul Republicii ca apariție a statului universal, a recunoscut în sclavia ajunsă la o scară monstruoasă, partea întunecată a viziunii sale optimiste. În călătoriile lui, a văzut sirieni trudind în minele spaniole și gali în lanțuri pe moșiile Siciliei. A fost șocat de condițiile inumane pe care le-a întâlnit. Desigur, nu i-a trecut niciodată prin minte să se opună sclaviei ca instituție. Ce l-a îngrozit totuși cu adevărat a fost brutalizarea a milioane și milioane de oameni și pericolul ca acest lucru să năruiască toate marile sale speranțe legate de Roma. Dacă Republica, în loc să rămână fidelă idealurilor aristocrate pe care Posidonius le admira atât de mult, a îngăduit ca misiunea sa globală să fie coruptă de marile afaceri, atunci el se temea că imperiul va degenera într-o anarhie și cupiditate generalizate. Supremația Romei, în loc să anunțe o epocă de aur, putea prevesti o beznă universală. Corupția din Republică amenința cu descompunerea lumii.

Ca un exemplu a ceea ce îl îngrozea, Posidonius indica o serie de revolte ale sclavilor, dintre care cea a lui Spartacus a fost doar cea mai recentă. Putea la fel de bine să amintească pirații. Bandiții, ca și prada lor, erau cel mai probabil oameni

care fugeau de mizeria vremurilor, de biruri, de războaie şi nedreptate socială. Rezultatul, în întreg bazinul mediteranean, oriunde au ajuns împreună oameni din culturi diferite, fie în barăci de sclavi, fie pe vase de piraţi, a fost o dorinţă disperată de a vedea venind apocalipsa atât de temută de Posidonius. Dezrădăcinarea şi suferinţa au servit la diminuarea cultului zeilor tradiţionali, dar au oferit un teren fertil pentru mistere. Ca şi profeţiile Sibyllei, acestea au avut tendinţa de a contopi multe influenţe diferite: credinţele greceşti, persane şi iudaice. Prin natura lor, erau tainice şi instabile, invizibile pentru cei ce scriau istoria – dar unul cel puţin avea să lase o urmă permanentă. Mithras, ale cărui ritualuri le celebrau piraţii, avea să ajungă venerat în întregul imperiu roman, însă cultul său a fost practicat prima oară de duşmanii Romei. Misterioase legături duceau la Mitridate, al cărui nume însemna „atribuit de Mithra". Mithras însuşi a fost iniţial o zeitate persană, dar în forma celebrată de piraţi, semăna cel mai mult cu Perseu, un erou grec, din care Mitridate pretindea în mod semnificativ că se trage. Perseu, ca şi Mitridate, fusese un rege puternic, care a unit Vestul cu Estul, Grecia cu Persia, orânduiri mult mai vechi decât dominaţia parvenită a Romei. Pe monedele lui Mitridate apărea o semilună şi o stea, vechiul simbol de pe sabia eroului grec. Aceeaşi sabie putea fi văzută în mâna lui Mithras, pătrunzând adânc în pieptul unui taur gigantic.

Într-o formă denaturată a mitului persan originar, taurul a devenit simbolul Marelui Vrăjmaş, Principiul Răului: aşa vedeau piraţii Roma? Vălul de taină care acoperea misterele lor făcea imposibil de ştiut sigur. Ce e lipsit de echivoc totuşi este faptul că alianţa între piraţi şi Mitridate, care a fost foarte strânsă, a depăşit cu mult simpla nevoie. Şi ce mai e sigur este că piraţii, preocupaţi de jafuri cum erau, s-au considerat duşmanii a tot ce întruchipa Roma. Nu se pierdea nicio ocazie de a se călca în picioare idealurile Republicii. Dacă se descoperea că un prizonier este cetăţean roman, piraţii se prefăceau prima dată că se sperie de el, târându-se la picioarele lui şi îmbrăcându-l în togă; doar când purta simbolul cetăţeniei sale, ei coborau o scară în mare şi îl invitau să înoate înapoi spre casă. Partidele de

jaf vizau în mod deliberat magistrații romani și simbolurile puterii lor. Fiindcă Antonius a furat comori pentru a le etala triumfător la Roma, pirații l-au lovit la rândul lor, răpindu-i fiica din vila ei de pe coastă. Acestea erau ultraje atent calculate, reflectând o subtilă cunoaștere a psihologiei romanilor. Ele atingeau chiar esența prestigiului Republicii.

Onoarea cerea desigur o reacție – dar tot mai mult o cereau și interesele comerciale. Negustoria romană, după ce a sprijinit un monstru, a început să se pomenească amenințată de propria creație. Autoritatea crescândă a piraților pe mare le-a permis să blocheze drumurile navigabile. Aprovizionarea cu orice, de la sclavi la cereale, s-a redus evident la minimum, iar Roma a început să sufere de foame. Totuși Senatul ezita. Pirateria a crescut atât de mult, încât era limpede că nimic mai modest decât o autoritate pe întregul bazin mediteranean nu se dovedea suficientă pentru a o elimina. Multor senatori asta li s-a părut a fi o funcție de proconsul dusă prea departe. În final, unui al doilea Marcus Antonius, fiul marelui orator, i s-a atribuit comanda în anul 74 î.Hr., însă principala sa calitate nu era nicidecum un talent ereditar de a lupta cu pirații. L-a recomandat mai degrabă tocmai incompetența sa – așa cum s-a observat cu ironie, „nu e mare lucru, promovarea celor de a căror putere nu avem motive să ne temem".[11] Prima măsură a lui Antonius a fost să tolereze o piraterie avantajoasă pentru sine în jurul Siciliei; a doua să se lase complet înfrânt de pirații din jurul Cretei. Prizonierii romani au fost puși în lanțurile pe care le-au adus pentru a-i lega ei pe pirați, apoi lăsați să spânzure de vârful vergii de pe vasele piraților.

Nici măcar această pădure de spânzurători pe valuri nu a constituit cel mai umilitor simbol al neputinței supraputerii. În anul 68 î.Hr., când Lucullus a pornit-o spre est, împotriva lui Tigranes, pirații au răspuns începând un atac asupra sufletului însuși al Republicii. La Ostia, unde Tibrul întâlnește marea, la abia douăzeci și patru de kilometri de Roma, pirații au intrat în port și au ars flota de război consulară care se afla ancorată acolo. Portul capitalei înfometate a luat foc. Foamea a cuprins

Roma. Cetățenii lihniți s-au îndreptat spre For, cerând să se acționeze în acest moment de criză și să se numească un proconsul care s-o rezolve – nu un tigru de hârtie ca Antonius, ci un om care să poată duce treaba până la capăt. Chiar și acum, Senatul refuza să cedeze. Catulus și Hortensius au înțeles perfect pe cine doreau concetățenii lor. Ei știau cine aștepta în culise.

De când a ocupat funcția de consul, Pompei tăcea intenționat. Manifestarea sa de modestie, ca toate manifestările sale, era atent pusă în scenă pentru efect. „Prin firea lui era înclinat să simuleze o profundă lipsă de interes față de lucrurile pe care și le dorea",[12] un gambit abil în cel mai potrivit moment, dar mai ales atunci când ambițiile sale țințeau la fel de sus ca acum. În loc să se laude singur, a adoptat stratagema lui Crassus de a-i angaja pe alții care să facă acest lucru în numele său. Caesar a fost unul dintre aceștia, o voce singulară în favoarea lui Pompei în Senat – mai puțin dintr-un mare entuziasm față de Pompei și mai degrabă fiindcă vedea clar cum vor cădea zarurile. Acum când s-a renunțat la reformele lui Sulla, tribunii au reintrat în joc. Nu degeaba, în timpul consulatului său, le-a restabilit Pompei vechile puteri. Tribunii l-au ajutat să demonteze autoritatea lui Lucullus, iar în 67 î.Hr., un tribun a propus ca eroului poporului să i se acorde o deplină libertate de a lupta cu pirații. În ciuda unui apel înflăcărat din partea lui Catulus de a nu fi instituită „o magistratură extraordinară [...] sub jurisdicția căreia ar intra toată lumea [...] și cei din Italia, și cei din afara Italiei",[13] cetățenii au ratificat cu entuziasm proiectul de lege. Lui Pompei i s-a atribuit forța fără precedent a 500 de vase și 120.000 de oameni, odată cu dreptul de a recruta și mai mulți dacă e nevoie. Autoritatea sa a acoperit întregul bazin mediteranean, toate insulele și s-a extins optzeci de kilometri pe uscat. Niciodată până atunci nu s-au concentrat atât de mult resursele Republicii în mâinile unui singur om.

În toate sensurile, numirea lui Pompei a fost un salt în necunoscut. Nimeni nu prea știa la ce să se aștepte, nici măcar susținătorii săi. Decizia de a face o mobilizare la o asemenea scară a fost în sine un gest de disperare, iar pesimismul cu care

au privit romanii chiar și perspectivele favoritului lor s-a reflectat în durata mandatului său: trei ani. Așa cum s-a dovedit, curățarea mărilor de pirați, capturarea ultimului lor adăpost și lichidarea unei amenințări care a terorizat Republica timp de decenii i-au luat noului proconsul doar trei luni. A fost o victorie strălucită, un triumf pentru Pompei însuși și o demonstrație surprinzătoare cu privire la rezervele de forță pe care le avea Roma. Chiar și romanii se pare că au fost puțin șocați. Sugera că, oricât de ezitantă era reacția lor inițială la o provocare, nu exista nimic care să-i oprească, dacă li se forța răbdarea. Campaniile de teroare erau controlabile. Roma rămânea o supraputere.

Totuși, deși victoria lui Pompei a demonstrat încă o dată că Republica putea face cam ce voia, nu s-a folosit sălbăticia obișnuită pentru a dovedi asta. Într-o manifestare de îngăduință aproape la fel de surprinzătoare ca și victoria sa, Pompei nu numai că s-a abținut de la crucificarea prizonierilor săi, dar le-a și cumpărat loturi de pământ și i-a ajutat să devină fermieri. Tâlhăria, a recunoscut el deschis, s-a născut din dezrădăcinare și revoltă socială. Atâta vreme cât Republica era răspunzătoare de aceste condiții, continua să existe o ură intensă împotriva Romei. Totuși, aproape nu mai trebuie subliniat că reabilitarea criminalilor nu era o strategie obișnuită a Romei. Poate e semnificativ faptul că Pompei, la jumătatea campaniei sale împotriva piraților, a găsit timp să-l viziteze pe Posidonius pe insula Rhodos. Știm că a asistat la una din conferințele lui Posidonius și că a vorbit în particular cu el după aceea. Întrucât nu intra în sarcina filosofilor să conteste prejudecățile romanilor, ci să le dea o strălucire intelectuală, putem fi siguri că Pompei nu a auzit nimic din ce nu voia să audă – însă Posidonius l-a ajutat probabil măcar să-și clarifice opiniile. Posidonius însuși a fost foarte impresionat de protejatul său. În Pompei el credea că a găsit în sfârșit răspunsul la rugăciunile sale: un aristocrat roman demn de valorile clasei sale. „Să-acționezi strălucit", l-a sfătuit el pe proconsulul care pleca, „și să stai mai presus decât alții", o povață concisă din Homer, pe care Pompei era încântat s-o accepte.[14] Acesta a fost spiritul în care i-a iertat pe pirați. Așa

s-a făcut că orașul în care i-a lăsat să se stabilească s-a numit Pompeiopolis: clemența și generozitatea lui aveau să contribuie veșnic la faima numelui său. Neînduplecat în război, indulgent pe timp de pace, nu e de mirare că Posidonius l-a salutat ca pe eroul momentului.

Însă Pompei, lacom ca întotdeauna, voia mai mult. Nu era destul să fie noul Hector. Încă din copilărie, răsucindu-și bucla în fața oglinzii, visa să fie noul Alexandru. Acum era decis să profite de șansa pe care o avea. Orientul se întindea în fața sa și, odată cu el, perspectiva unei glorii necunoscute până atunci de niciun cetățean roman.

Noul Alexandru

Într-o zi din primăvara anului 66 î.Hr., Lucullus privea un nor de praf ridicându-se la orizont. Deși și-a instalat tabăra la marginea unei păduri, câmpia care se întindea în fața sa era arsă și fără niciun copac. Când a văzut până la urmă un șir nesfârșit de trupe apărând din praf, a remarcat că lictorii generalului comandant și-au înfășurat nuielele în lauri și că frunzele erau uscate. Proprii săi lictori s-au dus în întâmpinarea nou-veniților și, într-un gest de bun sosit, le-au dat lauri proaspeți. În schimb au primit cununile ofilite.

Printr-un asemenea semn au confirmat zeii ceea ce toată lumea știa deja. De la răscoala din iarna trecută, Lucullus și-a văzut autoritatea pălind pe zi ce trecea. Abia dacă mai vorbea cu oamenii săi și, fiind cu siguranță incapabil să aibă încredere în ei în luptă, el și-a târât armata într-o retragere lentă din Armenia. Lingându-și rănile în regiunile muntoase aflate la vest de Pont, a fost obligat să privească neajutorat cum Mitridate își consolidează din nou poziția în vechiul lui regat. Totuși, aceasta nu a fost cea mai groaznică agonie. Înlocuitorul lui Lucullus era chiar omul care și-a dorit întotdeauna cel mai mult funcția de proconsul și care s-a înțeles cu financiarii și tribunii supuși lor să-i submineze autoritatea.

În urma victoriei asupra piraților, a fost puțină lume pregătită să stea în calea lui Pompei cel Mare. Majoritatea senatorilor, recunoscând învingătorul, și-au abandonat îndoielile și au votat pentru a i se acorda puteri mai multe și chiar fără precedent. Nu urma doar să comande cea mai mare forță trimisă vreodată în Orient, ci i se dădea și dreptul să intre în război și să facă pace când dorea, la fața locului. Lucullus, dimpotrivă, a fost lăsat fără nimic. O bună parte dintre aliații săi de altădată, inclusiv doi foști consuli și o mulțime de nume vechi, au acceptat rapid să-l servească pe noul proconsul. Lucullus, privind cum cununile sale de lauri proaspeți erau înmânate lictorilor lui Pompei, a recunoscut multe persoane cu adevărat aristocratice în alaiul dușmanului său. I-au susținut privirea sau, stânjenite, s-au uitat în altă parte? Triumf, eșec – pentru romani, ambele ofereau un spectacol irezistibil.

Deloc surprinzător, întâlnirea dintre Lucullus și Pompei s-a desfășurat la început într-o atmosferă de politețe rece, pentru a degenera curând într-o partidă de injurii. Pompei l-a ironizat pe Lucullus pentru incapacitatea sa de a-l termina pe Mitridate. Lucullus a ripostat descriindu-l necruțător pe înlocuitorul său ca pe o pasăre ce se hrănește cu hoituri, însetată de sânge, și care se așază întotdeauna doar pe cadavrele din războaie duse de oameni mai buni. Insultele au devenit atât de violente, încât a trebuit ca, în final, cei doi generali să fie despărțiți, însă Pompei era proconsulul și a putut astfel să dea lovitura de grație. I-a luat lui Lucullus legiunile rămase, apoi și-a continuat drumul, lăsându-l să-și vindece demnitatea rănită și să-și urmeze, ca simplu cetățean din nou, calea înapoi spre Roma.

Totuși, insulta lui a lezat cel mai tare. Evenimentele aveau să confirme faptul că, precum se mândrea, Pompei i-a distrus atât pe Mitridate, cât și pe Tigranes, iar în iuțeala cu care se fixa asupra prăzii era într-adevăr ceva din pasărea care se hrănește cu hoituri și care simte mirosul de sânge adus de vânt. Pentru ultima oară, Mitridate a fost alungat din regatul său. Ca de obicei, a dispărut în munți, însă, deși a fugit din nou de urmăritorii săi, tot ce-a lăsat acum ca să-i amenințe era o

fantomă, numele lui. Tigranes, recunoscând că are de a face cu o forță copleșitoare și nedorind să se refugieze în munți, s-a grăbit să se adapteze la aranjamentul lui Pompei. Sosind în tabăra romană, a fost obligat să descalece și să-și predea sabia. Mergând pe jos până unde aștepta Pompei, și-a scos diadema regală, apoi a îngenuncheat în aur și purpură, pentru a se târî în praf. Totuși, înainte să se prosterneze, Pompei i-a luat mâinile și l-a ridicat în picioare. L-a invitat pe rege cu blândețe să stea alături de el. Apoi, pe un ton politicos, a început să prezinte acordul de pace. Armenia avea să devină o colonie romană. Tigranes avea să-și predea fiul ca ostatic. În schimb, avea voie să-și păstreze tronul, dar nimic altceva. Nefericitul rege a acceptat în grabă condițiile. Pentru a sărbători, Pompei l-a invitat apoi pe Tigranes în cortul său de campanie la cină. Acesta era modelul de comportare a unui general roman: după afirmarea nemiloasă a puterii Republicii, aruncarea cu grație a firimiturilor de la masă.

Geniul lui Pompei de a poza și-a găsit scena perfectă în est. Cu conștiința acută a faptului că istoria stă cu ochii pe el, marele om a făcut rareori ceva fără a-și prezenta profilul din acest unghi. Așa cum a procedat Alexandru, a adus cu el chiar un istoric obedient, care să consemneze fiecare act de eroism, fiecare faptă generoasă. A luptat în campanii așa cum s-a comportat cu regii, având grijă să ofere un exemplu senzațional. Nu era suficient să-i învingă pe orientalii recalcitranți. Trebuia să aibă de a face cu șerpi otrăvitori, să urmărească amazoane, să se îndrepte spre est, spre marele ocean care încercuia lumea. Și în tot acest timp, neinhibat de șicanele supărătoare ale Senatului, se putea juca cu teritoriile de parcă erau jetoane pe o masă de tripou, rearanjându-le cum îi plăcea, distribuind coroane, desființând tronuri, stăpân încă adolescent asupra destinului a milioane de oameni.

Nu înseamnă că Pompei a uitat vreodată că era magistrat al poporului roman. La urma urmei, un cetățean era la fel de mare ca și gloria pe care o aducea Republicii. Mândria cea mai de seamă a lui Pompei a fost „primirea Asiei ca provincie de

frontieră și redarea ei patriei ca teritoriu intern".[15] A umilit regi, a dispus de regate, a organizat campanii la capătul lumii – totul a avut drept scop strategic această realizare. Când Pompei l-a ridicat pe Tigranes din praf, a procedat astfel în calitate de protector serios al intereselor Republicii. Altfel scena ar fi fost lipsită de strălucire eroică. Vorbăria privind regalitate a folosit foarte bine la impresionarea barbarilor, dar singura sa valoare reală a constat în faptul că a servit drept fundal pentru noile virtuți ale Romei. Nu e de mirare că imitarea lui Alexandru de către Pompei, oricât dispreț a provocat din partea unor rivali precum Crassus, a fost agreată de vasta majoritate a concetățenilor săi. Ei au recunoscut-o din instinct drept ceea ce era: nu o manifestare a intoleranței față de Republică, ci dimpotrivă o afirmare a demnității și a valorii sale superioare.

Căci amintirea măreției lui Alexandru le-a servit întotdeauna romanilor drept reproș. Chiar mai rău, a oferit o sursă de inspirație dușmanilor. În Orient, modelul de regalitate instituit de Alexandru nu și-a pierdut niciodată farmecul. Timp de peste un secol, a fost metodic denigrat de Roma, totuși a rămas singurul sistem credibil de guvernare ce se putea opune republicanismului noilor cuceritori ai lumii. De aici, interesul din partea unor monarhi ca Mitridate, care nu erau nici măcar greci, și, cel mai uimitor, din partea bandiților și a sclavilor răsculați. Când piratii s-au autonumit regi și au etalat pânzele aurii și tendele purpurii ale monarhiei, aceasta nu a fost doar vanitate, ci și un act deliberat de propagandă, o declarație publică a opoziției lor față de Republică. Ei știau că mesajul va fi interpretat corect, căci, invariabil, ori de câte ori ordinea lucrurilor a amenințat să se dea peste cap în deceniile anterioare, răscoala a fost semnalată de un sclav cu o coroană. Comunismul lui Spartacus a fost cu atât mai singular datorită faptului că liderii revoltelor anterioare ale sclavilor, aproape fără excepție, au intenționat să ridice tronuri pe cadavrele stăpânilor lor. Majoritatea, ca piratii, au adoptat doar însemnele monarhiei, însă au existat unii care au adus la viață lumea fantastică a poveștilor și au pretins că sunt fiii de mult pierduți ai regilor. Aceasta a fost, într-o lume guvernată de o

republică, ceea ce revoluția a ajuns să însemne. Pretențiile regale ale sclavilor au alimentat în mod natural dedesubturile zbuciumate ale unei epoci tulburi, profețiile, pe care propaganda lui Mitridate le-a exploatat atât de strălucit, cu privire la venirea unui rege universal, a unei noi monarhii mondiale, ca și la soarta blestemată a Romei.

Astfel, când Pompei s-a prezentat ca noul Alexandru, el și-a însușit un vis în egală măsură al potentaților, ca și al sclavilor. Dacă exista vreun roman calificat să aprecieze așa ceva, atunci Pompei era acesta. Învingător al piraților și protector al lui Posidonius, el era perfect conștient de legăturile amenințătoare ce existau între regalitate și revoluție, între aroganța micilor prinți orientali și resentimentele celor sărăciți. După ce a eliminat amenințarea reprezentată de pirați, scopul său era acum de a elimina amenințări similare oriunde mocneau în întregul Orient. O zonă anume părea să-i necesite intervenția. Timp de decenii, Siria a servit drept teren prielnic pentru anarhie și imagini violente de apocalipsă. În prima mare revoltă a sclavilor împotriva dominației romane, în Sicilia, în anul 135, conducătorul revoltei și-a numit chiar tovarășii „sirieni" și pe sine „Antioh", acesta din urmă un titlu plin de rezonanță. Regii cu acest nume au cârmuit odată un mare imperiu, succesor al celui condus de Alexandru însuși, întinzându-se, la apogeul său, până la porțile Indiei. Acele zile de glorie dispăruseră de mult. Tot ce i s-a lăsat dinastiei a fost centrul, Siria, fiind tolerată de Republică tocmai pentru că era slabă. Chiar și aceasta, în anul 83, a fost furată de Tigranes și doar Lucullus, reînviind ceea ce părea dincolo de orice speranță de reînviere, a așezat un Antioh înapoi pe tronul sirian. Pompei, încântat de ocazia de a schimba orice a făcut predecesorul său, a refuzat cu hotărâre să-l recunoască pe noul rege. Însă ura personală, dacă a adăugat plăcere la această decizie, nu o explica. Antioh era prea slăbit, dar și prea periculos ca să i se permită să supraviețuiască. Regatul îi era cuprins de haos, un punct focal pentru revoluția socială, în timp ce strălucirea numelui său continua să emane o vrajă hipnotică și subversivă. Dacă Siria era lăsată așa cum era,

o rană purulentă în coasta provinciilor Romei, atunci exista pericolul constant ca otrava să infecteze un nou Tigranes, o nouă generație de pirați sau de sclavi rebeli. Așa ceva Pompei nu putea să tolereze. În consecință, în vara anului 64, el a ocupat Antiohia, capitala Siriei. Antioh, al treisprezecelea rege cu acest nume care a ocupat tronul, a fugit în deșert, unde a fost ucis mișelește de o căpetenie arabă. Spectrul regatului său a primit până la urmă lovitura de grație.

În locul lui s-a ridicat un nou imperiu. În locul izolaționismului tradițional al Senatului, Pompei a adoptat o nouă doctrină. Oriunde interesele de afaceri ale Romei erau amenințate, Republica intervenea – și, dacă se dovedea necesar, impunea o guvernare directă. Ceea ce fusese odată o bază în Orient avea să fie acum o mare de provincii. Dincolo de ele, urma să se întindă un număr tot mai mare de state-client. Toate aveau să fie docile și obediente și aveau să plătească un tribut regulat. Aceasta urma să însemne de aici încolo *pax Romana**. Pompei, care și-a câștigat funcția de proconsul cu sprijinul lobby-ului financiar, nu avea intenția să repete greșeala lui Lucullus, aducându-i vreo ofensă. Dar, în vreme ce el era fericit să se identifice cu interesele finanțelor, avea grijă și să nu pară a fi instrumentul acestora. Epoca exploatării neînfrânate se încheiase. Birocrația nu mai avea să fie complet liberă. Pe termen lung, așa cum chiar lobby-ul afacerilor avea să ajungă să recunoască, aceasta era o politică ce promitea la fel de multe câștiguri ca și înainte. Nu era cu siguranță interesul nimănui să ucidă găina care făcea asemenea splendide ouă de aur.

Marea realizare a proconsulatului lui Pompei avea să demonstreze că problemele de afaceri se puteau armoniza cu adevărat cu idealurile elitei senatoriale. A creat un model de dominație romană care avea să reziste timp de secole. Deloc întâmplător, l-a ridicat pe Pompei însuși pe culmea gloriei și a bogăției. Conducătorii-clienți care sporeau suita Romei o

* Pax Romana, termenul pentru "pacea romană" care convențional reprezintă perioada de la sfârșitul războiaelor civile republicane, începând cu ascensiunea lui Augustus în 27 î.Hr. și până la 180 î.Hr. și moartea lui Marcus Aurelius – n.r.

sporeau şi pe a sa. În toamna lui 64, Pompei s-a îndreptat spre sud de Antiohia ca să mai adune câţiva. Prima sa ţintă a fost dificilul regat al Iudeii. Ierusalimul a fost ocupat. Templul, în ciuda unei rezistenţe disperate, a fost cucerit. Pompei, intrigat de relatări cu privire la zeul ciudat al iudeilor, a ignorat protestele preoţilor scandalizaţi şi a intrat în sanctuarul Templului. A rămas perplex găsindu-l pustiu. Există prea puţine îndoieli legate de cine credea Pompei că e mai onorat de această întâlnire, Iehova sau el însuşi. Nedorind să-i irite şi mai mult pe evrei, el a lăsat Templului comorile, iar Iudeii un regim condus de un înalt preot obedient. Pompei a pornit apoi spre sud, intenţionând să traverseze deşertul către Petra*, dar nu avea să ajungă niciodată la oraşul roşu. La jumătatea drumului, l-a oprit o veste dramatică: Mitridate a murit. Bătrânul rege nu a renunţat niciodată la sfidare, dar când chiar fiul său s-a întors împotriva lui şi l-a încercuit în propriile dormitoare, marele duşman al Romei a fost în sfârşit încolţit. După ce a încercat în zadar să se otrăvească, a fost în final lichidat de unul dintre puţinele lucruri faţă de care nu şi-a cultivat imunitatea, vârful sabiei unui gardian loial. La Roma, vestea a fost salutată cu zece zile de mulţumiri publice aduse zeilor. Pompei însuşi, după ce a anunţat vestea legiunilor sale care ovaţionau, s-a grăbit să ajungă în Pont, unde trupul lui Mitridate a fost adus de fiul său. Neinteresat să vadă cadavrul, Pompei s-a mulţumit să scormonească în lucrurile regelui dispărut. Printre ele, a găsit o mantie roşie care i-a aparţinut lui Alexandru. Gândindu-se la triumful său, a încercat-o imediat să vadă dacă mărimea i se potriveşte.

Puţini ar fi negat că îi aparţinea de drept. Realizările sale erau mai remarcabile decât oricare din istoria Romei. Totuşi, pe când marele om se pregătea să se îndrepte în sfârşit spre casă, cu Orientul până la urmă pacificat, cu imensa lui îndatorire îndeplinită, erau puţini concetăţeni ai săi care să nu fie neliniştiţi la perspectiva revenirii lui. Averea sa depăşea orice vis de avar – chiar şi pe al lui Crassus. Gloria îi era atât de orbitoare, încât eclipsa orice adversar. Putea un roman să devină noul Alexandru

*Azi în Iordania – n.r.

rămânând în același timp cetățean? În ultimă instanță, doar Pompei însuși putea răspunde la întrebare – dar existau o mulțime, dintre cei care îl așteptau, pregătiți să se teamă de ce era mai rău. Multe s-au întâmplat la Roma în timpul absenței de cinci ani a lui Pompei. Încă o dată, Republica se afla în criză. Numai timpul avea să spună dacă revenirea lui Pompei acasă urma să contribuie la rezolvarea ei sau să ducă la o criză și mai mare.

7

DATORIA FAȚĂ DE PLĂCERE

Umbre în helești

În vreme ce Pompei se impunea în fața Orientului, omul pe care l-a înlocuit și-a permis cea mai spectaculoasă supărare din istorie.

Lucullus avea toate motivele să se simtă jignit. Dușmanilor săi nu le-a ajuns că i-au luat puterea, ei au continuat să-l hărțuiască după întoarcerea sa la Roma. Gestul cel mai răzbunător a fost că i-au blocat triumful. Procedând astfel, i-au furat tributul cel mai de seamă pe care Republica îl putea plăti unuia dintre ai săi. Condus pe străzile ce-și manifestau recunoștința, în vuietul aplauzelor și al aclamațiilor asurzitoare, un general în ziua triumfului său devenea ceva mai mult decât un cetățean, chiar mai mult decât un om. Nu era doar îmbrăcat în aurul și purpura unui rege, ci fața îi era pictată în roșu, asemenea celei mai sfinte statui din Roma, cea a lui Jupiter din marele templu de pe Capitoliu. Împărtășirea din divin constituia un lucru glorios, amețitor, periculos, și, în timpul câtorva ore scurte când i se îngăduia, generalul oferea un spectacol de splendoare și înălțare. Pentru poporul roman care stătea pe marginea străzilor ca să-l ovaționeze, el reprezenta garanția vie a faptului că ambiția putea fi cu adevărat sacră, că, în lupta de a ajunge cel mai sus și de a realiza lucruri măreție, un cetățean își făcea datoria față de Republică și de zei.

Prea puțini puteau contesta faptul că învingătorul de la Tigranocerta merita o asemenea onoare. Chiar Pompei,

deposedându-l pe Lucullus de legiuni, i-a lăsat câteva mii de oameni pentru procesiunea triumfală. Totuși în Republică nu era nimic care să inspire atâta respect și care să nu fie în același timp afectat și de cotidianul sordid. Aceia care au profitat de intrigă – așa cum a făcut Lucullus când și-a câștigat prima oară funcția de proconsul – se puteau aștepta să și sufere de pe urma ei. Acestea erau regulile după care juca orice politician. Atacul din partea dușmanilor era proporțional cu statura omului. Perspectiva a ceea ce Lucullus putea realiza în calitate de civil i-a umplut pe adversarii săi de teamă, tot la fel cum le inspira mari speranțe aliaților. În culise, diverși înalți demnitari au făcut tot ce au putut ca să răstoarne opoziția tribunilor și să se asigure că lui Lucullus i se acordă triumful, însă oricât de reală era furia lor și oricât de puternic se auzeau strigătele de scandal, ei aveau propriile motive egoiste de a face campanie în numele lui. Nicio prietenie nu era complet lipsită de calcule politice la Roma.

Însă Catulus și susținătorii săi, care se bazau pe Lucullus să-i ia locul ca lider al cauzei lor, aveau să fie dezamăgiți. Cu umilință după umilință, ceva în Lucullus părea a fi cedat. Omul care a petrecut șase ani înfiorători urmărindu-l pe Mitridate și-a pierdut între timp entuziasmul pentru luptă. El a lăsat altora câmpul de bătălie politică și s-a dedat în schimb, cu toată ostentația, plăcerilor.

În Orient, ca o afirmare triumfătoare a puterii Republicii, Lucullus a jefuit palatele și grădinile lui Tigran, până n-a mai rămas nici urmă din ele. Acum, revenind în Italia, a încercat să întreacă toate minunile pe care le-a distrus. Pe un deal din afara zidurilor cetății, a construit un parc cu dimensiuni necunoscute la Roma, o abundență de pavilioane, de fântâni și plante exotice, multe dintre ele aduse din Orient, inclusiv o amintire din Pont, cea mai durabilă dintre toate moștenirile lăsate de el țării, cireșul. La Tusculum, vila sa de vară s-a extins pe kilometri întregi. Cel mai spectaculos, de-a lungul golfului Neapolelui, unde Lucullus avea nu mai puțin de trei vile, a construit terase aurite pe piloți, palate fantastice care sclipeau deasupra mării. Una dintre aceste vile i-a aparținut lui Marius, tocmai proprietatea în care bătrânul

general a refuzat să se retragă, visând și mai multe campanii, și mai multe triumfuri. Lucullus, care a cumpărat vila la un preț record de la fiica lui Sulla, părea hotărât să transforme vila și tot ce mai avea în monumente închinate deșertăciunii ambiției. Extravaganțele sale au fost deliberat materializate pentru a contrazice toate idealurile Republicii. Odată, el a trăit respectând virtuțile clasei sale. Acum, retrăgându-se din viața publică, le-a călcat în picioare. Era ca și cum, amărât din cauza pierderii puterii mai întâi și apoi a onoarei, Lucullus și-ar fi îndreptat disprețul asupra Republicii înseși.

În locul unui triumf, el și-a etalat poftele fabuloase. Sulla, pentru a-și sărbători victoriile, a omenit întreaga Romă, însă Lucullus, cheltuind mai mult aur, a petrecut excesiv în particular – și chiar solitar. Odată, când cina singur și servitorul i-a oferit o masă simplă, a strigat cuprins de indignare: „Ce spui, omule, nu știai că astăzi Lucullus cinează la Lucullus?"[1] Propoziția a fost mult repetată, s-a clătinat la fel de mult din cap, căci nimic nu era mai scandalos pentru romani decât reputația de a aprecia *la haute cuisine*. Bucătarii celebri au fost considerați multă vreme un simptom deosebit de periculos al decadenței. La începuturile Republicii, când totul era virtuos și simplu, după cum le plăcea istoricilor să pretindă, bucătarii „erau socotiți că fac parte din rândurile celor mai disprețuiți sclavi", dar de îndată ce romanii au cunoscut huzurul din Orient, „ajung acum să fie prețuiți, iar slujba lor umilă să fie socotită artă culinară".[2] Într-un oraș inundat de bani noi și fără tradiția de a cheltui mult, bucătăria a devenit rapid o modă devastatoare. Nu doar bucătari, ci tot mai multe ingrediente exotice au fost aduse la Roma pe valuri neîntrerupte de aur. Pentru cei care susțineau valorile tradiționale ale Republicii, această manie amenința cu ruina morală, ca și financiară. Alarmat, Senatul a încercat prin urmare s-o oprească. În anul 169, servirea de hârciogi la dinee a fost interzisă, iar ulterior, Sulla însuși, într-un frumos spectacol de ipocrizie, a grăbit adoptarea de legi similare în favoarea mâncărurilor simple, ieftine. Toate s-au dovedit simple diguri de nisip. Excentricitatea a șters totul în calea sa. Milionarii erau tot

mai tentați să coboare în bucătării, să li se alăture bucătarilor pentru a încerca propriile rețete, gustând mâncăruri din ce în ce mai bizare. Acesta a fost apogeul atins de Sergius Orata, cu rezultate atât de profitabile, însă stridiile nu au dus lipsă de rivali în jocul culinar. Scoici, iepuri grași de câmp, vulve de scroafe, toate au ajuns brusc și furtunos la modă, din același motiv: în fața cărnii moi amenințate cu putrefacția rapidă, dar care se menținea suculentă, snobul roman cădea în extaz.

Cea mai apreciată, cea mai apetisantă, cea mai savuroasă dintre toate era carnea de pește. Așa a fost întotdeauna. Romanii populau lacurile cu puiet de când exista orașul lor. În secolul al III-lea î.Hr., Roma a ajuns înconjurată de iazuri. Peștele de apă dulce, fiind mult mai ușor de prins, era totuși mult mai puțin apreciat decât speciile ce se găseau doar în mare – și cum gastronomia romană a devenit tot mai exotică, acestea au ajuns cele mai râvnite. În loc să depindă de negustori pentru aprovizionarea cu calcan sau țipar, cei superbogați au început să construiască iazuri cu apă sărată. Evident, cheltuielile exorbitante pentru întreținerea lor nu făceau decât să le sporească farmecul.

Această extravaganță se justifica prin vechiul principiu că un cetățean trebuie să trăiască din roadele pământului său. Nostalgia romanilor pentru viața la țară trecea peste toate granițele sociale. Chiar și cele mai luxoase vile serveau și ca ferme. Inevitabil, în cadrul elitei urbane, aceasta tindea să încurajeze o formă de prefăcătorie pe care Maria Antoaneta ar fi putut s-o recunoască. O fandoseală preferată consta în a instala canapele în magazia de fructe a unei vile. O gazdă deosebit de nerușinată, dacă nu se obosea să cultive și să culeagă propriile fructe, le putea transporta de la Roma, aranjându-le apoi frumos în magazie pentru delectarea oaspeților. Piscicultura avea o calitate la fel de ireală. Producerea indigenă a peștelui a ajuns la un preț amețitor. Așa cum agronomii au subliniat rapid, lacurile făcute pe lângă casă „sunt mai atractive pentru ochi decât pentru buzunar, pe care tind să-l golească în loc să-l umple. Este scump să le construiești, scump să le populezi, scump să le întreții."[3] Pretenția că piscicultura are ceva de a face cu economia a

devenit tot mai imposibil de justificat. În anul 92 î.Hr., un cenzor, un magistrat ales să apere idealurile severe ale Republicii, a izbucnit în lacrimi la moartea unei mrene cu nouă ochi. S-a necăjit, se spunea, nu din cauza unui dineu ratat, ci „o plânse ca pe propria-i fiică".[4]

Treizeci de ani mai târziu, nebunia a atins proporții de masă. Hortensius, în loc să vadă cum i se mănâncă unul dintre barbunii îndrăgiți, cumpăra de la Puteoli dacă avea vreodată nevoie de pește la masă. Așa cum unul dintre prietenii săi comenta cu surprindere: „Îl faci mai degrabă să te lase să-i iei din grajd catârii de la trăsură și să-i păstrezi, decât să scoți un barbun mustăcios din heleșteu".[5] În piscicultură, ca și în oricare altă formă de extravaganță, Lucullus a atins totuși cele mai uluitoare standarde de notoritate. Heleșteiele sale au fost recunoscute de toată lumea ca fiind minuni și scandaluri ale vremii. Pentru a le aproviziona permanent cu apă sărată, a tăiat tuneluri prin munte; iar pentru a regla efectul de răcire al mareelor, a construit diguri până departe în mare. Talentele puse odată în slujba Republicii nu puteau fi irosite mai spectaculos sau mai provocator. *Piscinarii* i-a numit Cicero pe Lucullus și Hortensius – „iubitori de pești". Era un cuvânt creat pe jumătate din dispreț, pe jumătate din disperare.

Căci Cicero, cu acuitatea unui om care dorea cu disperare tot ce Lucullus arunca, putea pătrunde în esența maniei heleșteielor. Aceasta dezvăluia o boală a Republicii înseși. Viața publică a Romei se baza pe datorie. Înfrângerea nu reprezenta o scuză pentru renunțarea la obligațiile care au contribuit la măreția Republicii. Principala calitate a unui cetățean era de a-și apăra poziția, chiar cu prețul vieții, iar în politică, la fel ca și în război, retragerea unui singur om amenința întreaga linie de luptă. Cicero, deși a pus mâna pe coroana de orator a lui Hortensius, nu a avut dorința de a-și vedea rivalul retrăgându-se. *Homo novus* s-a identificat perfect cu principiile pe care le-au reprezentat întotdeauna marii aristocrați, ca Hortensius și Lucullus. Pe când se apropia tot mai mult, cu pași prudenți, de onoarea supremă de consul, s-a îngrozit să vadă oameni pe care-i considera aliații săi firești stând lângă heleșteiele lor, hrănindu-și barbunii mustăcioși cu mâna, lăsând Republica în bătaia vântului.

Dar pentru Hortensius, ca și pentru Lucullus, conștiința faptului de a fi fost învinși, de a deține doar locul al doilea, era o agonie mistuitoare. Retragerea oratorului nu a fost la fel de totală ca și aceea a proconsulului, dar a fost, în felul ei, exact la fel de însemnată. Tot mai mult, tribunalele în care Cicero l-a înfrânt public pe Hortensius au ajuns să-i servească acestuia din urmă drept scenă pentru excentricitățile sale. Un om care i-a atins ușor toga și i-a stricat aranjarea faldurilor a fost acuzat pentru compartament jignitor. La fel de spectaculos, în mijlocul unui proces, Hortensius a cerut o amânare, explicând că dorește să se grăbească spre proprietatea sa pentru a supraveghea irigarea platanilor cu vin de calitate. Adversarul său cu acea ocazie, ca și cu multe altele, a fost Cicero. Extravaganța debordantă era o arenă în care parvenitul nu prea putea concura.

Așa s-a întâmplat că vechea dorință de glorie a romanilor a devenit patologică. Lucullus, despicând munții pentru peștii lui, și Hortensius, servind păuni pentru prima oară la un banchet, au fost amândoi încă angajați în vechea și familiara întrecere pentru cine e cel mai bun. Dar nu îi mai anima dorința de onoare. În schimb, era ceva foarte asemănător cu dezgustul de sine. Lucullus, ni se spune, și-a risipit averea cu aparent dispreț, tratându-o „ca pe un sclav și barbar", ce trebuiau sacrificați.[6] Contemporanii săi au fost îngroziți și consternați, ceea ce nu e de mirare. Neînțelegându-i cum trebuie starea, au explicat-o drept nebunie. Plictisul era o boală necunoscută Republicii. Dar nu și generațiilor următoare. Seneca, scriind în timpul domniei lui Nero, într-o perioadă când idealurile Republicii se atrofiaseră de mult, când a fi cel mai bun însemna a risca o execuție imediată, când tot ce i s-a lăsat nobilimii a fost de a-și ține capul plecat și de a tinde spre plăceri, a putut distinge simptomele foarte bine. „Ei începură să caute o mâncare", scria el despre oameni ca Lucullus și Hortensius, „care să le atâțe, nu să le potolească foamea."[7] Iubitorii de pești, stând lângă heleșteiele lor și privind în adâncul acestora, urmăreau umbre mai întunecate decât credeau.

Oamenii de lume

Viața de plăceri nu trebuia să fie un stigmat al înfrângerii. Ceea ce pentru marii nobili era veninul dulce al retragerii altora le putea oferi foarte bine oportunități. La doar câțiva kilometri în jos pe coastă de la vila lui Lucullus din Napoli, se afla legendara stațiune maritimă Baiae. Aici, în albastrul strălucitor al golfului, se întindeau pilon aurit după pilon aurit, înghesuind peștii, după cum spuneau scriitorii umoriști. Pentru romani, Baiae era sinonim cu luxul și păcatul. O vacanță acolo a fost întotdeauna un izvor de plăceri vinovate. Niciun om de stat nu accepta vreodată de bunăvoie să-și petreacă timpul într-un oraș atât de notoriu și totuși în fiecare sezon protipendada părăsea Roma, îndreptându-se spre sud și spre tentațiile sale. Aceasta făcea ca Baiae să fie un loc fierbinte pentru cei dornici să urce pe scara socială. Fie la celebrele băi de sulf, fie cu o specialitate de mâncare locală, stridii cu cochilia purpurie, stațiunea oferea neprețuite căi de acces către înalta societate. Baiae era un oraș al petrecerilor, iar muzica și râsul erau purtate prin aerul nopților calde, venind dinspre vile, de pe plajă sau de pe iahturile din golf. Nu e de mirare că locul stârnea furia moraliștilor. Oriunde curgea vinul și hainele începeau să se desfacă, începeau și convenienţele tradiționale să cedeze. Un chipeș oportunist, abia ajuns la majorat, se putea pomeni vorbind familiar cu un consul. Se încheiau târguri, se găseau protectori. Farmecul și frumusețea asigurau avantaje periculoase. Baiae era un loc bun pentru scandal, orbitor ca aspect, dar veșnic umbrit de zvonurile privitoare la corupție: înecat în vin, îmbătat de parfum, un teren propice pentru orice fel de ambiție și perversiune și – poate cel mai șocant – pentru intrigile unor femei puternice.

Regina stațiunii și întruchiparea farmecului ei unic, chiar dacă ușor indecent, a fost cea mai mare dintre cele trei surori din familia Claudia, Claudia Metella. Ochii ei, negri și scânteietori, mari și rotunzi, făceau invariabil ca bărbaților romani să li se taie genunchii, în timp ce jargonul ei a creat stilul unei întregi

generații. Chiar numele pe care l-a adoptat, o contragere a aristocraticului „Claudia", reflecta un gust pentru oamenii de rând, care l-a influențat pe fratele ei mai mic, având efecte spectaculoase.[8] Folosirea căutată a accentului claselor de jos a fost multă vreme un semn al politicianului *popularis* – dușmanul lui Sulla, Sulpicius, fiind notoriu pentru asta – dar acum, cu Claudia, vocalele plebee au devenit foarte la modă.

Desigur, într-o societate atât de aristocrată precum aceea a Republicii, era nevoie de sânge albastru ca să facă o modă din frecventarea cartierelor sărace – Claudia, prin căsătorie ca și prin naștere, se afla în inima societății romane. Soțul ei, Metellus Celer, provenea din singura familie capabilă să rivalizeze ca prestigiu și aroganță cu familia Claudia însăși. Fabulos de fecunzi, membrii familiei Metellilor au apărut pe neașteptate peste tot, adesea chiar în taberele adverse. Așa se face, de exemplu, că, în timp ce unul dintre ei l-a detestat pe Pompei atât de mult, încât a ajuns aproape să-l atace pe proconsul cu o întreagă flotă de război, soțul Claudiei a petrecut o bună parte din anii 60 î.Hr. în serviciul activ ca unul dintre legații lui Pompei. Marea doamnă a suportat fără îndoială această despărțire cu resemnare. Prima ei loialitate a fost față de propriul clan. Familia Claudia, spre deosebire de familia Metella, a fost întotdeauna cunoscută drept unită; Claudius și cele trei surori ale sale au fost chiar notorii pentru acest lucru.

Lucullus, înverșunat și decis să-și ruineze rudele prin alianță, a făcut publice zvonurile despre incest. La întoarcerea din Orient, și-a acuzat deschis soția că se culcă cu fratele ei și a divorțat de ea. Sora cea mai mare și cea mai dragă a lui Claudius, care l-a lăsat în patul ei pe când era doar un copil cu spaime nocturne, și-a considerat inevitabil și propriul nume pătat de o asemenea acuzație. La Roma, severitatea era reflecția unui gust aparte pentru fantezia șocantă. Tot la fel cum i-a frisonat fără încetare pe contemporanii lui Caesar să se gândească la el ca la partenerul de pat al regelui Bithyniei, plăcerea dușmanilor lui Claudius de a-l acuza de incest nu a pălit niciodată. Nu iese fum fără foc – și probabil că a fost ceva neobișnuit în relațiile lui

Claudius cu cele trei surori ale sale dacă gurile rele au ajuns să vorbească. În întreaga sa carieră, el a afișat înclinația de a împinge experiențele la extrem, așa că e perfect posibil ca bârfitorii să fi știut despre ce vorbeau. La fel de plauzibil, totuși, zvonurile ar fi putut fi alimentate de modurile în care Claudia își folosea statutul de frumusețe în societate. „În sufragerie era din Cos, în dormitor din Nola":[9] această galantă descriere a ei de către un fost amant sugerează grija cu care ea își exploata farmecul sexual. Pentru orice femeie, chiar pentru una de rangul Claudiei, a cocheta cu politica semăna cu mersul pe sârmă. Moralitatea romană nu privea cu ochi buni emanciparea femeilor. Frigiditatea era idealul marital cel mai important. Se înțelegea de la sine, de pildă, că „nu e nevoie ca soața să facă mișcare și zbucium"[10] – orice depășea o imobilitate demnă, rigidă se considera că ține de prostituție. Tot la fel, o femeie a cărei conversație era spirituală și liberă se expunea unei acuzații identice. Dacă își agrava delictele angajându-se în intrigi politice, nu prea putea fi privită decât ca un monstru de depravare. Văzute într-o asemenea lumină, acuzațiile de incest aduse Claudiei abia dacă surprindeau. Într-adevăr, o evidențiau ca pe un participant la jocul politic.

Doar misoginismul, totuși, oricât era de nestăvilit și de implacabil, nu explică în totalitate vehemența abuzurilor provocate de amfitrioanele din înalta societate, precum Claudia. Femeile nu aveau de ales decât să-și exercite puterea în culise, pe ascuns, provocându-i și seducându-i pe cei pe care voiau să-i influențeze, ademenindu-i în ceea ce moraliștii denunțau rapid ca o lume feminină a bârfei și a senzualității. Pentru lumea deja necruțător diferențiată a ambițiilor masculine, aceasta însemna o nouă și periculoasă complicație. Calitățile necesare pentru a profita de ea erau tocmai cele mai disprețuite dintotdeauna în Republică. Cicero, fără a fi structural un om de lume, le-a enumerat indecent în detaliu: o înclinație spre „desfrâu", „intrigi amoroase", „pierderea nopților în vacarmul muzicii", „sexul în grup" și „cheltuieli până la ruină".[11] Dezonoarea finală, definitivă și indiciul absolut al depravării era

să dansezi bine. În ochii tradiționaliștilor, nimic nu putea fi mai scandalos. Un oraș care îngăduia o cultură a dansului se afla la un pas de catastrofă. Cicero putea susține chiar, cu un aer perfect impasibil, că aceasta a dus la distrugerea Greciei. „Odinioară", tuna el, „în vechea Grecie erau pedepsite asemenea manifestări și se știa cu mult înainte cum se strecoară pe nesimțite corupția în sufletele cetățenilor prin mijlocirea înclinațiilor rele și a învățăturii rele; consecința era distrugerea totală a statelor."[12] După standardele acestui diagnostic, Roma se afla cu adevărat în pericol. Pentru lumea petrecerilor, însemna că te-ai distrat bine o noapte întreagă, dacă, după ultima modă a orașului, te îmbătai zdravăn și apoi, în acompaniamentul „țipetelor și urletelor, al chiuielilor fetelor și al muzicii asurzitoare",[13] te dezbrăcai și dansai aprig pe masă.

Politicienii romani s-au deosebit unii de alții întotdeauna mai mult prin stil decât prin probleme politice. Extravaganța crescândă a scenei petrecerilor de la Roma îi diferenția și mai puternic. În mod limpede, pe tradiționaliști îi deranja teribil faptul că mulți dintre liderii lor au cedat tentațiilor luxului: oameni ca Lucullus și Hortensius nu erau în măsură să-i certe pe alții. Chiar și așa, vechea cumpătare încă rezista în Republică. Într-adevăr, pe fundalul exceselor care erau la modă, această moderație părea a avea totuși influență asupra unei noi generații de senatori. Chiar dacă înota în aur, Senatul rămânea un organism conservator din instinct, care nu dorea să-și vadă imaginea reală, preferând să-și închipuie că este încă un model de corectitudine. Politicienii capabili să-și convingă colegii senatori că asta era mai mult decât o simplă fantezie puteau acumula un prestigiu considerabil. Seriozitatea și austeritatea continuau să fie acceptate.

Altfel este greu de explicat autoritatea remarcabilă a unui om care, la jumătatea anilor 60 î.Hr., abia a împlinit treizeci de ani și deținea o funcție nu mai mare decât cea de chestor. La o vârstă când majoritatea senatorilor tăceau cu respect ascultându-i pe cei mai în vârstă, Marcus Porcius Cato avea o voce care bubuia în sala Senatului. Aspră și necizelată, ea părea să vină direct din

zilele de început ale Republicii, severe și virtuoase. Ca ofițer, Cato a aplicat „el însuși ordinele pe care le dădea altora. S-a asemănat și la port și la felul de viață și la marșuri mai mult cu ostașii decât cu comandanții."[14] În calitate de civil, a făcut o modă din a dispreţui moda, purtând negru pentru că întreaga lume a petrecerilor etala purpuriul, mergând pe jos pretutindeni, fie în plin soare arzător, fie pe o ploaie înghețată, desconsiderând orice formă de lux, uneori nesinchisindu-se să-și pună nici măcar pantofii. Dacă era mai mult decât o doză de afectare în toate acestea, atunci era și expresia unui scop moral serios asumat, o incoruptibilitate și o putere interioară cu care romanii încă doreau să se identifice, dar despre care presupuneau mai degrabă că se limitează la cărțile de istorie. Pentru Cato însă moștenirea trecutului era ceva extrem de sfânt. Datoria și slujirea concetățenilor reprezentau totul. Doar după ce a studiat temeinic responsabilitățile unui chestor, a fost pregătit să participe la alegeri. Odată ocupând funcția, probitatea și sârguința lui s-au dovedit atât de mari, încât se spunea că „Porcius Cato conferise cvesturii prestigiul consular".[15] Chinuit de sentimentul propriei corupții, Senatul nu era încă atât de degenerat, încât să nu se lase impresionat de un asemenea om.

Marilor demnitari din generația anterioară în special, Cato le-a servit drept model. Ei au văzut rapid în el viitorul Republicii. Lucullus, de pildă, dornic să transmită torța unui succesor, a ales să-și celebreze divorțul căsătorindu-se cu sora vitregă a lui Cato. Noua soție era mai bună decât fosta doar în sensul că aventurile ei nu erau incestuoase, dar nefericitul Lucullus, împovărat din nou cu o femeie de lume drept soție, s-a abținut ani de zile să divorțeze de ea, din respect față de Cato. Nu însemna că acesta era gata să acorde vreo favoare specială cumnatului său; nici vorbă. Dacă el credea că binele Republicii se afla în joc, îi acuza pe prietenii lui Lucullus și se lupta într-adevăr cu oricine considera el că merită o lecție de virtute. Ocazional, a mers atât de departe, încât l-a admonestat pe Catulus. Cato nu era dispus să participe la intrigile pe care oricine altcineva le considera de la sine înțelese, o manifestare a

inflexibilității sale, care adesea îi deruta și-i înfuria pe aliații lui. Cicero, care îl admira enorm pe Cato, a făcut totuși observația răutăcioasă că „el vorbește ca despre Statul lui Plato și nicidecum despre cele ce se petrec în scursoarea lui Romulus".[16] Asemenea critici subestimau în mod serios perspicacitatea politică a lui Cato. Într-adevăr, în multe feluri, strategia sa reprezenta polul opus față de cea a lui Cicero, care și-a făcut o carieră din testarea limitelor compromisului. Cato s-a ghidat după principiile proprii, nu după ale altcuiva. Trăgându-și forța din tradițiile austere ale Republicii, el s-a erijat într-un reproș viu față de frivolitățile epocii sale.

A fost o tactică deliberată din partea lui Cato să-și facă dușmanii să pară, comparativ cu exemplul său impunător, mai vicioși și mai molatici. A alerga după femei și a fi beat nu exprimau bărbăția la romani; dimpotrivă. Indulgența amenința vigoarea. Gladiatorii, în săptămâna dinaintea unei lupte, aveau nevoie să li se fixeze prepuțurile cu bolțuri metalice spre a-i împiedica să aibă relații sexuale, însă cetățenii trebuiau să se bazeze pe autocontrol. A ceda în fața senzualității însemna a înceta să mai fii bărbat. Așa cum o femeie dominatoare precum Claudia putea fi descrisă ca un vampir ce „îi stoarce [...] de vlagă"[17] pe cei care îi cădeau în plasa farmecelor, desfrânații de bani gata precum Claudius erau ridiculizați ca persoane inferioare femeilor. Cu nedomolită plăcere, aceeași acuzație era repetată mereu și mereu.

Totuși, deși aceste abuzuri reflectau prejudecăți profunde, aveau ceva îndrăznet și strident. Niciun roman nu se deranja vreodată să lovească un dușman de care nu se temea. Semnele efeminării erau și semne ale inteligenței, ale superiorității, ale iscusinței. Moda servea aceleiași funcții dintotdeauna: aceea de a face diferența între cei care o urmau și turma obișnuită. Într-o societate competitivă ca Republica, aceasta îi atribuia un farmec vizibil și imediat. Roma era plină de tineri ambițioși, toți căutând cu disperare simbolurile statutului public. A face parte din societatea elegantă însemna tocmai a etala asemenea simboluri. Astfel, victimele modei adoptau semne secrete,

gesturi misterioase, cum ar fi scărpinatul în cap cu un singur deget. Își lăsau barbișon; tunica le flutura până la gleznă și la încheietura mâinii; toga avea textura și transparența vălurilor și o purtau, cu o expresie mult repetată, „descinsă".[18]

Era desigur tocmai felul cum se îmbrăcase Iulius Caesar în deceniul anterior. Este o corespondență revelatoare. În anii 60 ca și în anii 70, Caesar a continuat să aibă renumele celui mai elegant bărbat din Roma. Cheltuia bani așa cum își purta toga, cu o strălucire nonșalantă. Cea mai rafinată ispravă a sa a fost să comande construirea unei vile la țară, iar în clipa când s-a terminat înălțarea ei, s-o dărâme pentru că nu se încadra în standardele lui exigente. Extravaganțe ca aceasta i-au făcut pe mulți dintre adversarii săi să-l disprețuiască. Totuși, Caesar stabilea regulile într-un joc foarte riscant. A fi favoritul societății elegante nu era puțin lucru. Riscul desigur consta în faptul că aceasta putea duce la ruină – nu doar financiară, ci și politică. Cei mai ageri dușmani ai lui au remarcat totuși că el nu a lăsat niciodată petrecerile să-i pună sănătatea în pericol. Obișnuia să mănânce la fel de frugal precum Cato. Bea rar. Dacă apetiturile sexuale îi erau notorii, își alegerea partenerele pe termen lung cu atenție rece și meticulozitate. Cornelia, soția sa, a murit în 69 î.Hr., iar Caesar, căutându-și o nouă mireasă, și-a fixat privirea exact asupra nepoatei lui Sulla, Pompeia. În întreaga sa carieră, Caesar s-a dovedit extrem de conștient că este nevoie de multă inteligență, ceea ce s-a văzut în alegerea amantelor, ca și a soției. Marea iubire a vieții sale a fost Servilia – care s-a întâmplat să fie sora vitregă a lui Cato și deci cumnata lui Lucullus. În plus, ea a fost și verișoara lui Catulus. Cine știe ce confidențe de familie i-a făcut Servilia iubitului său?

Nu e de mirare că dușmanii lui Caesar au devenit prudenți în legătură cu resursele sale de farmec. Așa cum a considerat normal să cheltuiască o avere pe o singură perlă pentru Servilia, și-a dedicat viitorul seducerii concetățenilor săi. Mai revoltător decât tot ce a făcut oricine altcineva înainte, el a transformat spiritul petrecerilor într-o dimensiune a vieții publice. În 65 î.Hr., la vârsta de treizeci și cinci de ani, a devenit edil. Nu era o magistratură

obligatorie pentru cei ce aspirau la funcția de consul, dar era totuși cunoscută, întrucât edilii răspundeau de organizarea jocurilor publice. Ca atare, reprezenta o ocazie potrivită pentru un om al spectacolului precum Caesar. Pentru prima oară, gladiatorii purtau armuri de argint. Strălucind magnific, peste trei sute de perechi de gladiatori s-au luptat spre distracția cetățenilor. Desfășurarea de forțe ar fi fost și mai impresionantă, dacă dușmanii lui Caesar nu ar fi adoptat legi care le-au limitat numărul. Senatorii recunoșteau mituirea nerușinată și mai știau că asta nu se întâmplă fără să se aștepte ceva în schimb.

În marele joc al ascensiunii personale, desfrânarea lui Caesar era un gambit de mare risc, însă deliberat. Dușmanii îl puteau condamna ca pe un dandy efeminat, dar trebuiau să recunoască în el și un adversar politic tot mai important. Caesar însuși, din când în când, le amintea asta. Ca edil, a răspuns nu doar de jocuri, ci și de întreținerea locurilor publice. Într-o dimineață, Roma s-a trezit cu toate trofeele lui Marius, de multă vreme o persoană neagreată, readuse la locul lor. Administrația formată din adepți ai lui Sulla a fost înspăimântată. După ce Caesar și-a recunoscut cu sânge rece responsabilitatea, Catulus a mers atât de departe, încât l-a acuzat de atacarea Republicii cu un berbec. Caesar, făcând pe nevinovatul, a răspuns el însuși cu duritate. Nu a fost Marius un erou la fel de mare ca și Sulla? Nu era timpul ca facțiunile rivale să îngroape securea războiului? Nu erau ei toți la urma urmei cetățeni ai aceleiași republici? Mulțimea, adunată pentru a-l sprijini pe Caesar, și-a strigat răspunsul: „Ba da!" Catulus a bombănit neputincios. Trofeele au rămas pe loc.

Episoade ca acesta au demonstrat că tradiția *popularis*, înfrânată, dar nu distrusă de Sulla, a început să reînvie. A fost o realizare remarcabilă – dar a costat. Pentru *plebs*, care îl idolatriza pe Caesar, generozitatea era cheia farmecului său, însă dușmanii sperau în mod rațional că s-ar putea dovedi și ruina sa. Așa cum Cato a fost celebru pentru austeritate, Caesar a fost notoriu pentru datorii. Oricine știa că avea să sosească un moment al scadențelor. Și a sosit, așa cum se prevedea, în anul 63 î.Hr. Caesar, încercând să pătrundă în primele rânduri ale

Senatului o dată pentru totdeauna și să-și retușeze imaginea șifonată, cu o nuanță de prestigiu mai tradițional, a ales să-și pună în joc întreaga carieră o singură dată în vederea alegerilor. Postul de mare pontif al Romei, *pontifex maximus*, tocmai se eliberase. Era cea mai prestigioasă funcție din Republică. Omul ales o păstra până la moarte. În afară de imensa autoritate morală pe care o conferea, aducea și un palat pe Via Sacra, în For. Dacă Caesar devenea *pontifex maximus*, el se afla literalmente în centrul Romei.

Rivalul său în aceste alegeri a fost nimeni altul decât cel mai mare dintre toți înalții demnitari, Quintus Lutatius Catulus. În condiții normale, Catulus s-ar fi considerat învingător. Faptul în sine al candidaturii lui Caesar a fost un scandal. *Pontifex maximus* fusese socotit întotdeauna un post potrivit pentru un distins fost consul și nicidecum pentru un politician pus pe căpătuială. Caesar nu era totuși omul care să renunțe din cauza unui detaliu minor de tradiție ca acesta. În schimb, a optat pentru strategia invariabilă pe care o folosea când se confrunta cu o problemă: intervenea cu bani. Electorii erau mituiți la o scară monstruoasă. Până acum, Caesar și-a depășit creditul. În ziua când trebuia să se anunțe rezultatul alegerilor, el și-a luat rămas-bun de la Aurelia, apoi i-a spus: „Mamă, azi îți vei vedea fiul mare pontifice sau exilat."[19]

Așa cum s-a dovedit, el s-a mutat într-adevăr din Subura – dar nu în exil, ci în noul său palat pe de Via Sacra. Caesar a reușit. A fost ales mare pontif. Din nou, extravaganța lui a produs rezultate spectaculoase. A îndrăznit să joace cu mize uriașe – împotriva *statu quo*-ului și a celor mai vechi tradiții ale Republicii înseși – și a câștigat.

Conspirația lui Caelius

Erau foarte mulți cei care jucau și nu câștigau. Strategia lui Caesar de extravaganță declarată a fost periculoasă. Promisiunea de măreție viitoare a concurat cu ruina. Banii puteau fi risipiți, dar niciodată potențialul. Pierderea unor alegeri, necâștigarea unui

post cu multe avantaje puteau duce la năruirea unei întregi cariere.

Nu e de mirare că aristocrații din provincii, chiar dacă încurajau ambițiile fiilor lor, se și temeau puțin de ele. A trimite un moștenitor la Roma era un risc calculat. Tinerii reprezentau prăzi ușoare pentru rechinii financiari. Dacă un tată era prudent, el încerca să găsească protectori în capitală, mentori care nu doar să-i instruiască fiul în privința căilor labirintice ale Republicii, ci și să-l apere de numeroasele tentații ale orașului. Mai ales pentru familiile care nu au avut niciodată funcții la Roma, era esențial să dobândească ce e mai bun. Așa s-a întâmplat, de exemplu, că, atunci când un bancher pe nume Caelius Rufus a reușit să obțină pentru fiul lui sprijinul nu doar al lui Crassus, ci și al lui Cicero, tânărul Caelius a fost imediat evidențiat ca o speranță strălucită. Aceasta, în schimb – ca o ironie – a servit la a-i asigura un credit important. Când cămătarii au venit în roiuri, Caelius i-a primit cu brațele deschise. Chipeș, spiritual și lipsit de scrupule, tânărul a adoptat curând un stil de viață care-i depășea cu mult posibilitățile. A fost prea ambițios pentru a-și neglija educația, și de când studia sub paza celor doi gardieni, și-a creat reputația unuia dintre cei mai buni trei dansatori din Roma. Noi cercuri i se deschideau – cercuri în care Cicero nu intenționa să ajungă. Pe măsură ce prindea rădăcini pe scena petrecerilor, Caelius a început să cadă sub vraja unei întregi noi categorii de cunoștințe.

Și mai ales a unui patrician suspect, pe nume Lucius Sergius Catilina. Caesar nu a fost singurul care și-a clădit cariera pe o extravaganță cumplită, nici singurul aristocrat care suferea din cauza pereților goi din atriul său. Străbunicul lui Catilina a fost un cunoscut erou de război, care a luptat împotriva lui Hannibal cu o proteză de fier în locul mâinii, însă din punct de vedere politic, strămoșii lui l-au stânjenit. Chiar și așa, deși nu a existat niciun consul în familie timp de aproape patru sute de ani, statutul de patrician al lui Catilina i-a asigurat prestigiu. A putut fi acceptat, de exemplu, de Catulus cel atât de snob. Prietenia lor a fost literalmente pecetluită cu sânge. În zilele întunecate ale proscripțiilor, Catilina l-a ajutat pe Catulus să-l pedepsească pe ucigașul tatălui său. Nefericitul a fost condus cu biciul pe străzi

până la mormântul tatălui lui Catulus, oasele i-au fost zdrobite cu bâtele, fața mutilată și doar apoi eliberat de suferință prin decapitare. Pentru Catulus, această barbarie a constituit un act sălbatic de respect filial, o jertfă de sânge adusă sufletului fără odihnă al tatălui său. Catilina nu avea o asemenea scuză. După crimă, a fluturat capul tăiat – care se presupune că respira încă – din nou pe străzile Romei. Chiar și după standardele războiului civil, aceasta se considera o comportare dezgustătoare. Deși nu s-a dovedit nimic vreodată într-un tribunal, acuzațiile de crimă, ca să nu mai amintim de adulter și sacrilegiu, aveau să-l urmărească pe Catilina tot restul carierei. E adevărat că reputația sa sinistră nu a fost întotdeauna un handicap: în cercurile mai desfrânate, s-a combinat cu eleganța și accesibilitatea sa, pentru a face din el un personaj de un farmec amenințător. Dar, în timp ce asta a servit la a-i asigura un număr considerabil de alegători, i-a provocat și o neplăcere tactică. „El căuta mai ales prieteniile celor tineri":[20] cât timp putea Catilina continua să procedeze așa fără a-și îndepărta aliați precum Catulus, ca să nu mai amintim de majoritatea senatorilor, care deja nu mai aveau încredere în el?

Încercând imposibilul, s-a îndreptat spre Crassus pentru a cere ajutor – sau cel puțin așa spune bârfa politică. Nimeni nu putea fi sigur, evident. Intrigile lui Crassus erau invariabil învăluite în umbră. Dar un lucru putea fi cert: Crassus, în anii 60 î.Hr., era un om îngrijorat. Încă o dată se confrunta cu perspectiva de a fi depășit de Pompei. Vechiul său rival nu avea doar să se întoarcă în curând în fruntea unei armate experimentate, ci avea să fie și uluitor de bogat: pentru prima oară în cariera sa politică, Crassus se trezea amenințat cu pierderea statutului de cel mai bogat om din Roma. Nu e de mirare că își căuta un sprijin. Despre Catilina, care avea ambiții uriașe și datorii și mai uriașe, a considerat probabil că merită să mizeze pe el.

Crassus nu urmărea doar alegerea unui consul fidel. Catilina promitea și alte avantaje. Era cunoscut la periferia sordidă a vieții politice: printre bandele de delicvenți din înalta societate, care băntuiau prin Subura; în saloanele femeilor desfrânate, unde se

țeseau tot felul de intrigi; printre cei plini de datorii, cei deziluzionați și cei zbuciumați; pe scurt, oriunde respectabilitatea devenea dezonoare. Pentru Crassus cel cumpătat, fost consul, o asemenea lume depășea clar orice limită, deși Cicero comenta înțepător că acesta ar dansa în For dacă așa ar obține o moștenire.[21] Poate că era adevărat – dar atâta timp cât Crassus îl avea pe Catilina drept protejat, care pescuia în apele tulburi ale lumii interlope, avea acces în saloane, complota cu radicalii noaptea târziu prin baruri, cea aflată în pericol era demnitatea ciracului.

Este imposibil de stabilit rolul exact al lui Caelius în toate acestea. E de conceput desigur că el l-a întâlnit prima oară pe Catilina prin intermediul lui Crassus, ale cărui sumbre abilități politice Caelius la studiase direct. Este posibil să le fi făcut cunoștință chiar Cicero. În 65 î.Hr., Catilina a ajuns să plătească pentru o perioadă în care a fost guvernatorul rapace al Africii, când Claudius, revenind la Roma din Orient și dornic fiind să se remarce în tribunale, l-a acuzat de extorcare. În același timp, Cicero, *homo novus*, se autoîncuraja să încerce să candideze pentru funcția de consul. El știa că și Catilina plănuia să candideze și astfel s-a gândit să-l apere în viitorul proces, sperând că vor putea candida amândoi în anul următor pe o listă comună. Catilina a refuzat totuși oferta cu un zâmbet disprețuitor de patrician. Procesul a durat câțiva ani. După cum se putea prevedea, a fost achitat rapid, probabil la înțelegere cu Claudius, aproape sigur cu ajutorul unei mite uriașe din partea lui Crassus. Era acum liber să candideze pentru funcția de consul în 63 î.Hr. Catilina și Cicero aveau să concureze unul cu altul.

Caelius s-a aflat de partea protectorului său în întreaga campanie electorală. Pentru un tânăr politician, care era el însuși un *homo novus*, trebuie să fi fost o experiență năucitoare. Alegerile s-au dovedit cele mai imprevizibile din toți anii. Întreaga carieră a lui Cicero a constituit o pregătire în acest scop, însă Catilina, la fel de disperat, încerca să îndrepte patru secole de eșecuri familiale. Snobismul a reprezentat baza întregii lui campanii. A fost organizată în colaborare declarată cu un alt

nobil, Antonius Hybrida, un om atât de desfrânat şi de violent, încât părea greu de crezut că era fiul marelui erou al lui Cicero, Marcus Antonius. Confruntată cu doi candidaţi la fel de îndoielnici, aristocraţia a respirat adânc, şi-a astupat nasul şi a votat pentru varianta cea mai puţin rea. Tot la fel au procedat, dar cu mult mai mult entuziasm, clasele cavalerilor. Cicero a câştigat detaşat. Hybdrida l-a învins pe Catilina, rămas pe al treilea loc.

Pentru orice patrician, aceasta ar fi constituit o umilinţă. Pentru Catilina, era o ameninţare cu dezastrul: datoriile îl copleşeau, iar Crassus mai ales nu avea niciun interes să sprijine un învins. Totuşi Catilina nu a abandonat speranţa. Pe când Cicero, îmbrăcat în toga tivită cu purpuriu, însoţit de lictori, consul al poporului roman în sfârşit, îşi începea anul în funcţie, Catilina îşi lingea rănile şi îşi punea la cale revenirea. Creditul avea să-i ajungă până la următoarele alegeri, astfel că el continua să împrumute, cheltuind totul ca să mituiască. În acelaşi timp, în loc să ascundă amploarea datoriilor, a început să se laude cu ele deschis. Acesta era un risc imens, dar, în împrejurările date, trebuia să şi-l asume. Mizeria datoriilor depăşea cu mult sărăcia poleită a propriului său cerc. Italia clocotea din cauza resentimentelor celor oprimaţi, fie din locuinţele umile ale Romei, fie din zonele aride de la ţară, unde veteranii lui Sulla, îndatoraţi până la moarte, zgârâiau în ţărână şi îşi aminteau zilele bune ale războiului civil. La întâlnirile private, Catilina a început să le promită celor săraci că va fi apărătorul lor. La urma urmei, aşa cum a subliniat el: „Cine era cel mai îndreptăţit să fie conducătorul şi protectorul celor disperaţi, dacă nu un om care era el însuşi neînfricat şi disperat?“[22]

Cicero, care îl urmărea cu atenţie pe Catilina, dorea foarte mult să ia un asemenea discurs incendiar drept ceea ce părea a fi. Era posibil, a început el să se întrebe, ca, după ce a obţinut onoarea funcţiei de consul, să i se acorde acum onoarea şi mai mare de a salva Republica de revoluţie? Perspectiva îl umplea de consternare şi totodată de o uluitoare încântare. El şi Catilina, pândindu-se unul pe altul, aveau amândoi un interes întemeiat de a ridica miza, de a face fiecare să i se cutremure propriul public.

Dar când, în sfârșit, cei doi s-au confruntat deschis în Senat, Catilina a îngăduit ca aversiunea sa față de parvenitul amator de bârfe dinaintea lui să-l împingă într-un act fatal de bravadă. „Ce lucru grozav fac eu", a comentat el, nu destul de enigmatic, „dacă, deoarece sunt două corpuri, unul slăbănog și neputincios, dar cu cap, iar altul fără cap, dar puternic și mare, eu pun cap acestuia din urmă?"[23] Colegii săi aristocrați, „capul" din ghicitoarea lui Catilina, au rămas amenințător de serioși. Învăluite în metafore sau nu, sentimentele revoluționare nu se acceptau în Senat. Catilina a pierdut efectiv pentru a doua oară succesiv alegerile. Cicero, patrulând pe Campus Martius în ziua votului, a avut grijă să poarte o platoșă pe sub togă și a avut și mai mare grijă ca votanții s-o vadă. Când s-au anunțat rezultatele și s-a aflat de înfrângerea lui Catilina, cămătarii s-au adunat ca să-i ciugulească din cadavru.

Asemenea lui Caesar care și-a făcut campanie pentru a fi ales *pontifex maximus*, Catilina a mizat totul pe o singură carte. El a pariat că poate să joace rolul lui Ianus, arătând o față elitei senatorilor și cavalerilor și alta celor săraci, îndatorați, expropriați. A pierdut pariul. Dar dacă oficialitățile i-au întors spatele lui Catilina, lumea sărmană nu a făcut-o. El a creat speranțe poate mai mari și mai nebunești decât a crezut. La țară, unde țăranii începeau să se înarmeze cu coase și săbii ruginite, la Roma, unde demonstrațiile se transformau tot mai des în revolte, chiar în Senat, unde cei care au pierdut în marele joc al avansărilor se înfuriau din cauza datoriilor și a dezamăgirilor, discursurile despre revoluție ardeau ca scânteile în aer. Acolo, luând parte la discuțiile aprinse, se afla Marcus Caelius.

De ce? Erau datoriile tânărului deja atât de mari, încât era gata să-și rişte toate speranțele de avansare legală luând parte la revoluție? Sau îl tentau emoțiile, zvonurile despre conspirație? Sau idealismul? Un entuziasm pentru cauza lui Catilina pare desigur să fi radicalizat mulți tineri strălucițti. Tensiunile dintre generații puteau foarte bine să-i ridice pe tați împotriva fiilor. Un senator a preferat să-și ucidă moștenitorul decât să-l vadă alături de Catilina, în ciuda faptului că, asemenea lui Caelius, tânărul era

„deosebit de talentat, citit și chipeș".[24] Chiar și Cicero a fost obligat să recunoască faptul că totuși Catilina era „încă în stare să întrețină loialitățile multor oameni de calitate mimând fervoarea morală".[25] Astfel, Caelius se poate să fi continuat a-l sprijini din motivul cel mai josnic sau cel mai nobil sau din ambele. Dar mai există o posibilitate: Caelius să nu-l fi sprijinit pe Catilina deloc. Încăpățânat fiind, era în stare și de un cinism calculat. Poate că îi asigura protectorului său un informator bine plasat.

Cicero avea cu siguranță încă nevoie de spioni bine plasați. În urma eșecului lui Catilina în alegeri, prezicerile consulului cu privire la revoluție au devenit tot mai alarmiste. Oamenii începeau să ceară dovezi. Și atunci, dintr-odată, pe când agitația cădea în derizoriu, un pachet de scrisori a fost adus acasă la Cicero. Ele dezvăluiau planurile lui Catilina privitoare la un masacru general. Omul care a predat aceste documente incriminatoare a fost nimeni altul decât Crassus. Pretindea că i-au fost înmânate portarului său de către un „om necunoscut".[26] Când Cicero a citit scrisorile în fața Senatului în dimineața următoare, panica a cuprins orașul. S-a declarat stare de urgență, iar Republica i-a fost încredințată lui Cicero. Crassus, după ce și-a vândut public protejatul, a dispărut în umbră. Citind relatări despre această poveste neverosimilă, este greu de ignorat concluzia că, în acea toamnă a anului 63, Catilina nu a fost unicul conspirator. Cine putea fi „omul necunoscut"? Știm o singură persoană apropiată atât de Cicero cât și de Crassus și Catilina. Aceasta era Caelius.

Speculație nebunească, desigur. Este posibilă oricare dintre explicațiile de mai sus sau chiar toate. Dar nu e suficient să dai vina pentru acest mister doar pe lipsa surselor. Aici se reflectă și ceva fundamental legat de Republica însăși. Dorința de glorie a romanilor, care a ars puternic în ei și le-a luminat orașul și chiar întregul imperiu cu flacăra sa, a lăsat și umbre nesigure și înșelătoare. Fiecare politician ambițios avea nevoie de abilitățile unui conspirator. Când Cicero s-a întâlnit cu Catilina pentru ultima oară, față în față în Senat, el a disecat intrigile dușmanului său cu o genialitate juridică, expunându-le analizei mușcătoare a

urii sale, alegând detaliile privitoare la conspirație în așa fel, încât Catilina a fugit chiar în acea noapte. Ulterior, Cicero avea să-l considere mereu ca pe cel mai bun moment al său, când a atins „măreața și nemuritoarea glorie",[27] așa cum s-a exprimat el cu modestie. Imaginea lui însuși ca protector neînfricat al Republicii, patriot pur și simplu, avea să-i asigure punctul de reper pentru tot restul carierei. A fost o perspectivă pe care Catilina, deloc surprinzător, nu a împărtășit-o. Înainte de a părăsi Roma, el i-a scris lui Catulus, susținându-și încă nevinovăția, plângându-se cu amărăciune că a fost trimis în exil prin intrigi. Îndreptându-se spre nord, intenționând aparent să se retragă la Marsilia, s-a abătut de fapt pentru a prelua comanda unei armate pestrițe, de țărani și veterani de război. Între timp, la Roma, au început să apară mai multe detalii înfricoșătoare ale comploturilor sale, prezentate Senatului la intervale bine gândite: galii din nordul Italiei aveau să se revolte cu furie; sclavii urmau să fie eliberați; orașul însuși avea să fie incendiat. Întreaga Romă era cuprinsă de isterie. Cicero era eroul momentului. Totuși, mai puteau fi auzite câteva voci nonconformiste. Criza a fost creată, șopteau ele. Catilina avusese dreptate. Cicero l-a împins la revoltă, Cicero și trufia sa, Cicero parvenitul, însetat de glorie.

Desigur, așa cum se întâmplă invariabil cu teoriile privind conspirațiile, dovezile solide lipseau. Nu exista nimeni care să-l supună pe Cicero la genul de interogatoriu la care l-a supus el pe Catilina. Adevărul a rămas ascuns într-o pâclă a dezinformării. Era evident că Cicero s-a folosit de trucuri murdare ca să-și alunge dușmanul, dar cât de departe a putut să ajungă e imposibil de spus. Totuși, într-un anumit sens, el ar fi fost mai puțin roman dacă nu complota ca să-și împingă dușmanul peste bord. Fiecare consul visa să-și încheie în glorie perioada de ocupare a funcției. Așa se desfășura jocul avansării. Cicero poate că nu s-a comportat conform standardelor propriei propagande, dar – în afară de Cato – cine a făcut-o vreodată?

Catilina a fost cel care, la urma urmei, a ridicat prima dată miza. Războiul civil a arătat cât de rapid poate crește violența.

Într-o societate competitivă precum cea a Romei, era la fel de periculos să vorbești despre evitarea constituției, pe cât era să apropii o flacără de o cutie din lemn uscat. Aceasta explică de ce Cicero dorea atât de mult să ridice apărătoare de foc în jurul lui Catilina. El se temea că, în cazul când conspiratorii nu sunt izolați, conflagrația poate scăpa de sub control. E destul de sigur că, de îndată ce Catulus a recunoscut că într-adevăr Catilina a complotat ca să distrugă Republica, el a încercat să-l vândă și pe Crassus și, pentru siguranță, și pe Caesar. Cicero se poate să fi avut propriile suspiciuni în această privință, însă gestul lui Catulus a fost tocmai genul pe care voia cu disperare să-l evite. Nu dorea să vadă un om precum Crassus încolțit.

Pe 5 decembrie, în timp ce zvonurile care creau panică luau amploare cu fiecare oră, el a convocat o întrunire de criză a Senatului. Toți instigatorii conspirației din Roma au fost identificați și arestați, a anunțat el. Nici numele lui Crassus, nici al lui Caesar nu apărea pe listă. Chiar și așa, marea dezbatere ce-a urmat a avut ca temă cel puțin în aceeași măsură dușmăniile și ambițiile diverșilor vorbitori, ca și conspirația în sine. Pe tapet se afla întrebarea: ce e de făcut cu complicii lui Catilina? Mulți erau de familie bună și cele mai severe legi ale Republicii interziceau executarea oricărui cetățean fără un proces corect. Dar starea de urgență îi permitea lui Cicero să renunțe la o asemenea dispoziție? Caesar, încă neliniștit că isteria îl putea distruge și pe el, a propus o soluție nouă și anume conspiratorii să fie întemnițați pe viață; Cato, opunându-i-se, a cerut executarea lor. Aici, în încleștarea dintre acești doi oameni atât de asemănători ca talent, atât de opuși în caracter, se afla începutul unei lupte ce avea să zdruncine până la urmă Republica. Deocamdată, Cato a ieșit învingător. Majoritatea din Senat a fost de acord cu el că siguranța Romei conta mai mult decât drepturile cetățenilor individuali. Și, în plus, cine a mai auzit vreodată de întemnițare ca pedeapsă? Conspiratorii au fost condamnați la moarte.

Printre ei se afla un fost consul. Sub privirile unei mulțimi derutate și înspăimântate, el a fost condus prin For, cu Cicero

alături, plin de o îngâmfare sumbră, cu alți patru senatori venind imediat în urma lor. În umbrele înserării care se întindeau peste oraș, cei cinci prizonieri au coborât în bezna unei celule subterane. Aici au fost executați prin strangulare. Cicero, ieșind din întuneric, a anunțat scurt în fața mulțimii moartea lor. Mulți dintre cei aflați în For erau prieteni cu cei executați; ei acum au plecat pe nesimțite, însă în tot orașul vestea a fost salutată cu explozii de aplauze. O mulțime de torțe luminau drumul care ducea de la For până la casa lui Cicero. Pe tot acest parcurs, consulul a fost însoțit de un grup alcătuit din cele mai importante nume ale Romei. Toți îl aclamau ca pe salvatorul țării. Desigur că nici în cele mai îndrăznețe vise ale sale nu ar fi putut provincialul din Arpinum să-și imagineze vreodată o asemenea zi.

Ce i-a impresionat pe colegii lui nu a fost doar faptul că el părea a fi salvat Republica, ci că a făcut acest lucru cu relativ puțină vărsare de sânge. Cicero însuși a dorit cu disperare să mențină un zid antifoc în jurul conspirației. El a refuzat, de pildă, să-l cerceteze pe colegul său, consulul Antonius Hybrida, în ciuda faptului că acesta fusese unul dintre prietenii cei mai buni ai lui Catilina. Cicero și-a mituit colegul oferindu-i funcția de guvernator al Macedoniei, o provincie bogată care i-ar fi dat posibilitatea să-și plătească toate datoriile, și comanda războiului împotriva lui Catilina. Întrucât Hybrida nu era doar suspectat că a jucat dublu cu rebelii, fiind pe deasupra un laș și un alcoolic, aceasta a provocat multă neliniște. Aliații lui Pompei au început să facă presiuni pentru rechemarea sa. Ceea ce i-a provocat o criză de furie lui Cato, care a anunțat că mai degrabă ar muri decât să vadă că lui Pompei i se încredințează autoritate în Italia. Dar dacă cineva a stat cu adevărat în calea lui Pompei, acesta a fost Cicero. Perspectiva unei Rome divizate în facțiuni armate, rivalitatea dintre ele dezvoltând tot mai multă violență, degenerând în final în război civil declarat, constituia cel mai negru coșmar al lui. Nimic nu i-ar fi oferit lui Pompei o scuză mai bună pentru a interveni cu legiunile sale. În acest sens a salvat Cicero într-adevăr Republica, mai puțin de Catilina și poate mai mult de ea însăși.

În vara anului 62 î.Hr., cu numai câteva luni înainte de presupusa revenire a lui Pompei în Italia, armata improvizată a lui Catilina a fost în sfârșit încolțită și distrusă. Hybrida, îmbolnăvindu-se diplomatic, și-a petrecut întreaga perioadă a bătăliei în cort, apoi a fugit în Macedonia, să-și ridice recompensa, dispărând astfel discret. El nu a fost singurul care s-a retras tactic din Roma. Fugeau și participanții mai umili la conspirație. Printre ei, Caelius, care s-a dus în Africa, unde tatăl său avea proprietăți mari, cu personal angajat pentru apărare. Însă Caelius era departe de a-și fi abandonat cariera politică. Timp de un an, a servit ca aghiotant al noului consul din Africa și a făcut asta cu mare succes. Indiferent care a fost rolul precis al lui Caelius în conspirație, el își avea încă viitorul în față. A cunoscut destul de bine viața publică pentru a ști că nimic nu e veșnic în ea. Alianțele se puteau crea, schimba și dispărea. Eroii dintr-un an puteau fi mișeii din următorul. Într-o clipită, peisajul politic se putea modifica în totalitate.

Și așa avea să se întâmple curând, în mod dramatic.

Scandalul

La fiecare început de decembrie, femeile din familiile nobile ale Republicii se adunau pentru a celebra ritualurile misterioase ale zeiței Bona Dea. Sărbătoarea era strict interzisă bărbaților. Chiar și statuile lor trebuiau acoperite cu această ocazie. O asemenea taină alimenta o mulțime de fantezii masculine bolnăvicioase. Fiecare cetățean știa că femeile sunt structural depravate și imorale. Cu siguranță că o sărbătoare interzisă bărbaților trebuia să fie scena unui abandon lubric. Nu că vreun bărbat ar fi îndrăznit vreodată să arunce o privire ca să-și confirme această bănuială palpitantă. A fost una dintre idiosincraziile religiei romane că până și aceia care râdeau pe ascuns de ea aveau tendința s-o privească cu teamă. Bărbații o onorau pe Bona Dea la fel de mult ca și femeile. Ea era una dintre protectorii divini ai Romei. Era limpede că dacă se profanau ritualurile ei, sacrilegiul putea amenința siguranța tuturor.

În iarna anului 62 î.Hr., matroanele aveau un motiv anume să se roage pentru îndurarea zeiței. Catilina murise, însă temerile și zvonurile circulau încă prin For. După o hoinăreală pe traseul turistic din jurul Greciei, Pompei a ajuns în sfârșit pe coasta Adriaticii. Se spunea că va ajunge în Italia înainte de sfârșitul lunii. Cum avea să fie, pentru alți nobili ambițioși, să trebuiască a trăi ca pigmeii în umbra lui Pompei cel Mare? Era o problemă de interes pentru cele două femei care prezidau ritualurile zeiței: Aurelia, mama lui Caesar, și Pompeia, soția lui. *Pontifex maximus* însuși, deși și-a oferit palatul pentru această ocazie, nu era desigur prezent. Împreună cu toți ceilalți bărbați din casă, liberi și sclavi deopotrivă, Caesar s-a retras pe timpul nopții.

Palatul a început să se umple de fum de tămâie și de muzică, iar marile doamne au început să sosească. Acum, pentru câteva ore, femeile din cetate erau cele care aveau în mână siguranța Romei. Nu le mai chema nimeni să se ascundă în umbră, temându-se de priviri indiscrete. Totuși, una dintre servitoarele Aureliei, căutând muzică, a observat o flautistă care făcea exact asta. S-a apropiat de ea; flautista a dat înapoi. Când servitoarea a întrebat-o cine e, ea a scuturat din cap, apoi a murmurat numele Pompeiei. Servitoarea a scos un țipăt strident. Chiar dacă străina purta o tunică cu mâneci lungi și pieptar, vocea îi era inconfundabil masculină. S-a iscat un vacarm. Aurelia, înnebunită, acoperind statuile sacre ale zeiței, a suspendat ritualurile. Celelalte femei au pornit în căutarea intrusului necuviincios. L-au găsit până la urmă, ascuns în camera uneia dintre servitoarele Pompeiei. I-au scos vălul falsei flautiste și a apărut... Claudius.

Așa a fost cel puțin povestea care s-a răspândit imediat ca focul în toată Roma. Bârfa a cuprins orașul. Prietenii ca și dușmanii lui Claudius s-au grăbit să facă schimb de detalii obscene. Dacă purtarea unui barbișon sau atingerea capului cu un deget puteau fi considerate semne de efeminare, atunci Claudius, îmbrăcându-se în haine de femeie și venind nepoftit la un ritual sacru, a dus clar insulta până la un nivel cu totul nou. Peste noapte, el a devenit sărbătoritul oricărui dandy cu centura prinsă neglijent și sperietoarea oricărui conservator din Roma.

Prins la mijloc, profund stânjenit de întreaga poveste, era Caesar. Evident, el trebuia să se prefacă jignit. Claudius nu doar a violat casa pontificală, dar s-a mai zvonit că intenționa s-o violeze pe Pompeia însăși. Se știe că la Roma soții înșelați își puneau sclavii să-i bată pe bărbații adulteri, să-i violeze, chiar să-i castreze; Caesar ar fi avut măcar o justificare pentru a-l târî pe Claudius prin tribunale. Dar *pontifex* avea o problemă de imagine: în ciuda poziției sale religioase înalte, el însuși rămânea un subiect de bârfă fierbinte, desfrânatul care fusese etichetat „bărbatul tuturor femeilor și femeia tuturor bărbaților".[28] Adoptarea de către Caesar a tonului majorității morale l-ar fi expus și mai mult ridicolului, în afară de faptul că și l-ar fi făcut pe Claudius dușman și și-ar fi îndepărtat lumea plăcerilor, alcătuită din susținătorii săi firești. La urma urmei, el plănuia să candideze pentru funcția de consul în câțiva ani. Claudius avea mult prea multe relații și era mult prea capricios ca să riște să-l supere. În final, Caesar a rezolvat dilema divorțând de Pompeia, dar refuzând să spună de ce: „Soția lui Caesar trebuie să fie neapărat în afara oricărei bănuieli,"[29] a fost singurul său comentariu delfic. Apoi, înainte de a se mai putea exercita alte presiuni asupra sa, a plecat în Spania, unde urma să fie guvernator. Faptul că a sosit în noua lui provincie înainte ca Senatul să fi avut măcar timp să-i confirme numirea a fost o dovadă a dorinței sale de a se îndepărta de Roma.

Plecarea lui Caesar nu a contribuit cu nimic la diminuarea obsesiei privind scandalul. Isteria neîntreruptă din jurul isprăvii lui Claudius a eclipsat chiar și vestea sosirii lui Pompei. Aceasta, contrar temerilor multor oameni, a trecut fără mari tulburări. În loc să vină spre Roma cu intenții războinice, proconsulul și-a demobilizat armata, apoi s-a întors în capitală „fără arme și mergând numai cu câțiva prieteni, ca și când venise dintr-o altă călătorie".[30] Manifestările de simplitate ale lui Pompei erau întotdeauna ostentative. Mulțimea care se afla pe marginea drumului l-a aclamat, așa cum se cuvenea, cu voci răgușite. Rivalii de la Roma s-au lăsat totuși mai greu impresionați. Acum când nu mai trebuia să se teamă de Pompei, se puteau concentra

asupra activității mult mai plăcute de a-i reduce faima. Spre încântarea tuturor, primul lui discurs public a fost un eșec. Combinația sa de emfază și falsă modestie le-a oferit dușmanilor o țintă irezistibilă. Când, plin de sine, el a propus Senatului să-l suprime pe Catilina, Crassus a sărit imediat în picioare, ridicându-l în slăvi pe Cicero, lăudându-l în termeni ridicol de exagerați, susținând că el nu și-a privit niciodată soția sau casa fără să-i mulțumească lui Cicero pentru existența lor neîntreruptă. Cicero, neînțelegând deloc ironia, a fost impresionat. El l-a idolatrizat întotdeauna pe Pompei și a fi lăudat astfel în prezența acestui mare om a fost o fericire. Totuși, a trebuit chiar și el să recunoască faptul că eroul său, ascultând discursul lui Crassus, a părut puțin „emoționat".[31]

Acest lucru nu a prea surprins. Pompei a auzit recent multe de la Cicero. Cu un an în urmă, în timp ce mai era în Grecia, o scrisoare uriașă a aterizat pe biroul lui, o laudă de sine de lungimea unei cărți, în care fostul consul și-a îngăduit să-și compare realizările cu cele ale noului Alexandru. Răspunsul lui Pompei a fost ucigător. Pentru Cicero, a cărui îngâmfare masca încă nesiguranțe chinuitoare, faptul că eroul său l-a respins cu atâta răceală a fost extrem de dureros. S-a consolat cu gândul că Pompei era gelos, însă riposta i-a rănit nu doar vanitatea, ci și întreaga viziune asupra viitorului Romei. Așa cum s-a întâmplat adesea cu Cicero, cele două au mers mână în mână. Da, el a fost cel care a salvat Republica, dar, cum a recunoscut cu modestie, nu ar fi putut s-o facă niciodată fără sprijinul concetățenilor săi. Anul când a ocupat funcția de consul a fost pentru ei, ca și pentru el, perioada cea mai bună. Desigur, acest sentiment al unui scop comun se putea menține. Ce era, la urma urmei, o republică dacă nu un parteneriat între interese și dreptate? Evident, Cicero însuși, ca „salvator al țării sale", trebuia să rămână la cârmă, dar a acceptat cu grație ca și alte figuri importante, Pompei în special, să-și aibă de jucat rolurile lor. Toți cetățenii – senatori, cavaleri și săraci în egală măsură – aveau să trăiască în armonie. Interesul personal avea să fie subordonat intereselor Romei.

Ca manifest, desigur că viziunea aceasta era utopică. Aproape ca și cum Cicero însuși ar fi fost imun la ambiție. Libertatea – și ocazia ca un străin să ocupe funcția de consul – era suprimată de o societate unde fiecare își cunoștea locul. Era un paradox care avea să-l tortureze pe Cicero toată viața. Planul său de viitor, oricât de nepractic, a fost rezultatul unei reflecții dure. Cicero se considera cu mândrie moștenitorul celor mai nobile tradiții ale Romei. Cea mai importantă era echilibrul străvechi între ambiție și datorie. Dacă acesta se răsturna, atunci criminalii puteau începe să urce, iar tiranii să apară. Catilina a fost oprit – însă nu se putea să nu aibă succesori. Era esențial să fie distruși și ei. La urma urmei, ce speranțe existau pentru Republică dacă cei mari nu erau cei buni?

Pasiunea cu care Cicero exprima asemenea opinii nu-l încuraja să privească cu indulgență pozna lui Claudius. Desigur că doar un Catilina în formare putea comite o asemenea crimă șocantă. La agitația crescândă a lui Cicero se adăuga sentimentul că, exact ca în zilele de gloriei ale consulatului său, Senatul își strângea rândurile. În ciuda faptului că nu exista nicio lege împotriva violării ritualurilor zeiței, începea să apară o puternică tendință de a o considera o crimă. S-a votat. S-a acceptat judecarea lui Claudius. Dimensiunile majorității au reflectat nu doar o furie reală, ci și, ca întotdeauna la Roma, veninul urii personale. Claudius nu ducea lipsă de dușmani. Cel mai mare dintre ei era desigur Lucullus. A fost nevoie de ocazii speciale pentru a-l scoate din hățișeiele lui. Una a constituit-o triumful său din anul 63, pe care Cicero, în calitate de consul, a reușit în final să-l aprobe. Lucullus a folosit evenimentul ca pe un prilej de a marca puncte. Conturile sale au fost purtate pe panouri uriașe pe străzi, afișând precis cu cât și-a plătit soldații – suma princiară de nouă sute cincizeci de drahme fiecare. Era limpede că lovitura de pumnal a revoltei nu a încetat să doară. Acum, după doi ani, Lucullus a reapărut plin de elan. Simțea sângele lui Claudius. Pregătindu-se pentru proces, el și-a reluat toate vechile resentimente: revolta, incestul cu soția sa. L-a convins și pe Hortensius să acționeze și să reprezinte acuzarea. A început

să se adune un număr impresionant de martori. Remarcabilă printre aceştia a fost Aurelia. Indiferent de îndoielile fiului său, ea dorea foarte mult să confirme că, da, l-a văzut de Claudius în casa ei în noaptea fatidică.

Însă Claudius avea şi el prieteni puternici. Reprezenta apărarea una dintre cele mai ilustre figuri din Senat, tocmai un fost consul, Gaius Scribonius Curio. Urmând procedura standard, Curio, de îndată ce a acceptat cazul, a început să fabrice un alibi pentru clientul său. A fost găsit un cavaler dispus să depună mărturie că ziua ritualurilor pentru Bona Dea Claudius şi-a petrecut-o împreună cu el, la o sută cincizeci de kilometri de scena presupusului delict. Era acum rândul lui Hortensius să desfiinţeze această dovadă. Nu i-a luat mult. A fost găsit un martor al acuzării, şi chiar unul impresionant. A reieşit că, în acea zi a sărbătorii zeiţei, Cicero a fost cu Claudius, nu la o sută cincizeci de kilometri depărtare, ci în inima Romei.

Avea el totuşi să depună mărturie în acest sens? Cu toată oroarea lui Cicero faţă de presupusa comportare a lui Claudius, era o decizie dificilă. Nu se cunoştea niciun fel de duşmănie între cei doi. Pe durata consulatului lui Cicero, Claudius i-a fost chiar gardă de corp. În plus, erau acum vecini. Cicero a urcat recent – la propriu. După ce a ocupat funcţia de consul, a cumpărat o casă splendidă pe Palatin, împrumutând sume mari pentru asta, dar simţind că noul său statut justifica, mai mult decât era nevoie, cheltuiala. El era, la urma urmei, salvatorul Republicii. Din porticul palatului său în formă de plop, vedea acum Forul, o privelişte unică în lume. Printre vecini se număra nu doar Claudius, ci şi fascinanta sa soră. Cicero era mândru de apropierea lui de cea mai nobilă familie din Roma, atât de mult încât soţia sa a acuzat-o pe Claudia că a încercat să-l seducă.

Conform zvonurilor, Cicero a fost sâcâit fără îndurare în acest sens, încât a decis să depună mărturie împotriva lui Claudius doar ca să aibă linişte. Soţia sa a vorbit degeaba. Până la urmă, o ocazie de a se apropia de crema elitei senatoriale a fost pur şi simplu prea tentantă pentru Cicero ca să reziste. Apariţia sa a creat pe bună dreptate senzaţie. Pe când înainta ca să-şi prezinte

dovezile, lătratul suporterilor lui Claudius s-a intensificat progresiv. Bande aduse din mahalale au patrulat în jurul Forului săptămâni la rând, intimidându-i pe dușmanii lui Claudius, conduse de fiul susținătorului lui Claudius, un tânăr considerat de Cicero „fetița lui Curio",[32] dar totuși un adversar periculos, impulsiv. Cu această ocazie însă tactica sa a dat greș. Nimic nu l-a încurajat pe Cicero mai mult decât sentimentul că e vedeta unui spectacol. Cum juraților s-au grupat pentru a forma un scut uman în jurul lui, el și-a prezentat dovezile cu o voce limpede, sigură. În ziua următoare, mulțimea s-a adunat în fața casei sale pentru a-și exprima aprobarea. Condamnarea lui Claudius părea definitivă. Juraților au cerut la rândul lor gardă de corp.

Dar oricât de hotărâți au fost în a-l apăra pe Cicero, aveau să dovedească mai puțină fermitate atunci când, peste câteva zile, un sclav misterios a început să bată la ușile lor. Li s-au oferit bani și favoruri din partea femeilor sau a băieților din lumea bună, după cum preferau. Ostentația acestei abordări a avut un rezultat decisiv. Claudius a fost achitat cu treizeci și unu de voturi la douăzeci și cinci. Dușmanii săi au explodat de furie. Catulus, întâlnindu-l pe unul dintre jurați, l-a întrebat cu mânie: „Pentru ce ați cerut de la noi gardă de corp? Pentru a fi siguri că mita pe care ați încasat-o va fi bine păzită? "[33]

Pentru toți nobilii – mai ales pentru Lucullus – achitarea lui Claudius a fost o lovitură puternică. Pentru Cicero însă a reprezentat un dezastru. Lipsit de resursele lui Catulus sau Hortensius, s-a pomenit acum confruntându-se cu un dușman pe care chiar și Caesar a avut rețineri să-l provoace. În săptămânile ce au urmat procesului, el nu a îndreptat lucrurile agasându-l pe Claudius în Senat cu o serie de observații nechibzuite. Ceea ce a fost inițial o animozitate tipică multor relații din Roma a început acum să ia rapid amploare, devenind o autentică dușmănie. Claudius se poate să nu fi fost egalul lui Cicero ca inteligență, dar în materie de vendete, avea să se dovedească în curând fără pereche.

Lui Cicero însuși, catastrofa personală i se părea întotdeauna o criză a întregii Rome. Cu alte ocazii, el a recunoscut totuși că

violența vieții politice era un semn al libertății sale. Averile creșteau, averile se risipeau; se creau alianțe, se destrămau alianțe. Acesteau erau ritmurile unei republici libere. Faptul că strălucirea consulatului său dispărea rapid a fost probabil supărător pentru Cicero, dar a constituit o sursă de satisfacție tainică pentru majoritatea colegilor săi. Realizările erau apreciate la Roma, dar faima excesivă trezea teamă. Mulți puteau împărți puterea, dar niciun om nu putea deține puterea supremă. Doar Sulla a făcut asta – și a renunțat rapid.

Ce motive existau ca să se creadă că lucrul acesta se va schimba vreodată?

8

TRIUMVIRATUL

Gambitul lui Cato

Pe 28 septembrie 61 î.Hr., Pompei cel Mare străbătea Roma călare pentru a treia oară cu ocazia unui triumf. Chiar şi după standardele sale, era un spectacol de o măreţie fără egal. În centrul său, evident, se afla însuşi eroul cuceritor. Pentru spectatorii care nu puteau vedea ca de la tribuna centrală, era purtat în procesiune un bust imens, făcut în întregime din perle. Trăsătura sa predominantă era o buclă desăvârşită. Era aceeaşi pieptănătură pe care Pompei o afişase în primul său triumf, cu optsprezece ani în urmă. Rolul de copil-minune s-a dovedit unul prea greu ca să-l rateze. Pompei era atât de sensibil în ceea ce priveşte vârsta, încât a aranjat începerea triumfului în ziua dinainte de aniversarea sa – cea de-a patruzeci şi cincea. Nu însemna că acesta reprezenta un detaliu pe care el a ales să-l facă cunoscut. Etalând mantia ca şi bucla lui Alexandru, nu a dorit să pară oaia îmbrăcată în miel. Se ştia că Alexandru a murit tânăr, la treizeci şi doi de ani. Pompei a petrecut deja un întreg deceniu având treizeci şi patru.

Doar având în urma sa o carieră construită pe căi mai scurte şi mai rapide putea un roman să sufere o criză a vârstei de mijloc de o asemenea natură. Majoritatea compatrioţilor lui Pompei au tânjit după vârsta de patruzeci de ani. Acesta era apogeul în viaţa unui cetăţean, iar pentru clasele superioare, momentul când putea candida în sfârşit la funcţia de consul. Romanilor cultul tinereţii li se părea tulburător şi străin, o amăgire spre care aveau

înclinație mai ales regii. Potentații greci au încercat mereu să oprească timpul, fie păstrându-și tinerețea în imagini de marmură, fie ridicându-și singuri monumente pompoase. De la un roman se aștepta să știe mai multe. La urma urmei, în ce consta forța Republicii dacă nu în trecerea timpului? În fiecare an, un magistrat lăsa locul altui magistrat, iar un om care relua funcția de prea multe ori, precum Cicero, devenea o figură ridicolă. Așa cum apa se folosea la diluarea vinului, timpul trezea din beția gloriei. Romanii, tocmai pentru că aveau o dorință mai mare de onoruri decât oricare alt popor din lume, erau cei mai vigilenți față de pericolele acestora. Cu cât aveau gustul mai dulce, cu atât mai mare era primejdia de intoxicare. Limita unei magistraturi se stabilise la un an, cea a unui triumf la o zi sau două. Odată procesiunea încheiată, sărbătoarea trecută, trofeele atârnate în templele zeilor, tot ce rămânea în urmă era gunoiul de pe străzi. Pentru romani, cele mai adevărate monumente închinate gloriei nu erau făcute din marmură, ci din amintiri. Spectacolul, dacă nu era menit a aduce un afront insuportabil valorilor civice, trebuia să fie trecător, efemer, exact ca autoritatea magistratului care îl organiza. Interzisă fiind marea arhitectură, romanii au făcut în schimb din sărbătoare o formă de artă.

Niciodată orașul lor nu semăna mai mult cu capitala unui imperiu decât atunci când aspectul său ponosit era transformat într-un tărâm al fanteziei. Puteau fi ridicate teatre, împodobite cu coloane de marmură, având pardoseli de sticlă sau parchet cu intarsii, încărcate cu statui de bronz și *trompe l'oeil* orbitoare – și totuși teatrele propriu-zise erau doar decoruri. Înălțate rapid pentru a organiza o sărbătoare, erau demolate brutal în clipa când aceasta se încheia. O singură dată, în anul 154, au aprobat cenzorii construirea unui teatru permanent, dar tocmai când era aproape gata, situat la poalele Palatinului, Senatul s-a înverșunat împotriva sa și a fost demolat piatră cu piatră. Rezultatul, încă vizibil cu aproape un secol mai târziu, a fost o puternică neconcordanță: Roma, stăpâna lumii, era lipsită de ceea ce chiar și orașele de provincie din Italia aveau: un teatru clădit din piatră.

Pentru mulți cetățeni, acesta a rămas un motiv de mândrie, o demonstrare convingătoare a virtuților republicane și o garanție a acelei „vitejii aparte care a distins întotdeauna poporul roman".[1] Pentru alții, a fost un impediment. Pompei, de exemplu, străbătând Orientul cu un aer triumfal, a detestat să fie eclipsat de splendorile arhitecturii grecești, privind-o ca pe un afront la adresa propriului său prestigiu și al Romei. După ce a prădat totul, de la pivnițele cu vinuri până la brazii de balsam pentru triumful său, a pus capac jafului cerând să i se facă schițe ale marelui teatru din Mitilene, plănuind să construiască altul la Roma, „dar mai mare și mai mândru".[2] Pe când se adunau rămășițele triumfului său, muncitorii lui Pompei se mutau pe *Campus Martius*. Plat, gol și aproape de For, nu se putea imagina nimic mai tentant pentru un constructor – și Pompei nu a rezistat niciodată tentațiilor. Caracterul monumental al planurilor sale a fost evident de la început. El a pretins cu șiretenie că va construi un templu dedicat zeiței Venus și că scaunele erau concepute ca niște trepte ce duc în sus spre altar, dar nimeni nu s-a lăsat păcălit. Încă o dată, așa cum s-a întâmplat în toată cariera lui Pompei, precedentul a fost desconsiderat cu o arogantă dezinvoltură. Nu că Pompei însuși nu și-ar fi făcut griji cât de puțin. Banii investiți erau ai lui, la urma urmei. Pe ce altceva să-și cheltuiască averea dacă nu pe un dar oferit poporului roman?

Cea mai mare parte a poporului roman, deloc surprinzător, a fost de acord. Dar, în vreme ce admiratorii lui Pompei se emoționau în fața dimensiunilor gigantice ale generozității eroului lor, colegii lui din Senat nu simțeau la fel. Acolo, mai ales la nivelurile superioare, suspiciunea creștea devenind paranoia. S-a observat că fundațiile noului teatru se întindeau aproape până la Ovile. Complexul terminat se înălța deasupra locurilor de votare. Alegerile se țineau practic în umbra lui Pompei. Republica însăși părea în pericol. Acesta era strigătul care unea întotdeauna aristocrația împotriva veleitarilor, și așa s-a întâmplat și acum. Catulus, care a fost multă vreme principalul critic al carierei neconstituționale a lui Pompei, a

murit la scurt timp după procesul lui Claudius, probabil din cauza rezultatului, însă Cato a rămas un inflexibil campion al tradiției, fiind mai mult decât dispus să lupte cu Pompei. Împreună cu invidiosul fără leac Crassus, el a creat o opoziție de neclintit față de interesele lui Pompei, reducându-l brusc și neașteptat la neputință pe marele general aflat în plină glorie. Senatul a refuzat să ratifice aranjamentul său din Orient. Veteranilor lui li s-au refuzat fermele promise. Chiar și victoria sa în fața lui Mitridate i-a stârnit lui Cato zâmbete ironice, calificată drept „un război împotriva femeilor".[3]

Pompei a reacționat cu durere și perplexitate. Nu a cucerit el 324 de națiuni diferite? Nu a dublat el dimensiunile imperiului Romei? De ce refuza Senatul să-i dea ce i se cuvenea? Chiar dacă a folosit metode ilegale, în scopurile sale a fost un model al convențiilor. Departe de a viza monarhia, așa cum sugerau în mod descurajant dușmanii săi, Pompei nu tânjea decât să fie acceptat printre oficialități. El își avea propriile nesiguranțe. Familia lui nu era veche. Prestigiul unui om precum Cato, ale cărui realizări reprezentau o frântură din ale sale, îl chinuia și îi trezea un respect plin de invidie. Chiar și atunci când reputația sa era la apogeu, la întoarcerea din Orient în 62 î.Hr., Pompei a demonstrat o dorință aproape obraznică de a ști că, la rândul său, Cato îl respecta. A mers atât de departe, încât a divorțat de soția sa, deși era sora celui mai apropiat aliat, Metellus Celer, și a anunțat că el și fiul său se vor căsători cu două nepoate ale lui Cato. Evident, din moment ce era cel mai căutat burlac din Roma, Pompei a presupus că acum Cato își va da obligatoriu acordul. Așa credeau și viitoarele mirese, dar de îndată ce ele au început cu emoție să-și facă planuri de căsătorie, unchiul lor le-a spus să nu se frământe degeaba. Strigătele de bucurie s-au transformat în lacrimi. Nicio femeie din casă nu a ezitat să le ia partea. Cato însă nu era omul care să se lase intimidat de crizele de nervi. „Spune-i lui Pompeius", a declarat el cu duritate, „că Porcius Cato nu poate fi capturat prin femei."[4] Jenat, petițorul a s-a simțit umilit și înșelat, fără niciun rezultat decât dușmănia lui Metellus, evident jignit. Încă o dată, simțul infailibil al lui Cato

pentru înalta moralitate i-a permis să atingă și perfecțiunea tactică. Pompei, poticnindu-se tot mai rău pe un teren necunoscut, a început să obosească din cauza șicanelor constante ale dușmanilor săi. În primăvara lui 60 părea că aproape a renunțat la luptă. Marele om nu făcea nimic toată ziua, i-a dezvăluit Cicero lui Atticus, doar stătea într-o tăcere melancolică și „își admira în liniște faimoasa sa togă brodată".[5]

Oricât ar fi fost Cato de mulțumit de asemenea relatări, a rămas totuși în gardă. În ciuda ruinării carierei sale politice, Pompei era încă un dușman de temut. Era limpede pentru oricine că, dacă voia să elimine blocajul provocat cu atâta dibăcie de Cato și Crassus, el avea nevoie de un aliat în funcția de consul și nu orice aliat, ci unul cu greutate, capabil să-l intimideze pe Cato. Exista clar un candidat pentru acest rol, dar în primăvara anului 60, el se afla departe, în Spania.

Caesar, spre uimirea multora, repurta mari succese de când era guvernator. Acest dandy cu hainele fluturând s-a dovedit un general înnăscut. Un mic și rapid război în ceea ce este acum nordul Portugaliei nu i-a îngăduit doar să-și plătească o bună parte din datorii, ci a determinat Senatul să-i acorde triumful. Chiar și aceste succese au pălit în comparație cu veștile privind situația tot mai precară a lui Pompei. Caesar a recunoscut șansa vieții sale. Ca să profite, trebuia totuși să se grăbească. Candidații pentru funcția de consul aveau obligația să se anunțe la Roma până la începutul lui iulie. Părăsindu-și provincia înainte de sosirea succesorului său și călătorind cu obișnuita sa viteză amețitoare, Caesar a ajuns pe Câmpul lui Marte la timp. Acolo, în zgomotul și praful ridicat de construcțiile lui Pompei, a trebuit totuși să se oprească. Până când își sărbătorea triumful, rămânea oficial sub arme și deci nu avea voie să intre în Roma. Caesar s-a instalat în Villa Publica, apoi a solicitat rapid dreptul de a candida pentru funcția de consul prin procură – o cerere pe care Senatul, cu o zi înainte, a părut perfect dispus să i-o aprobe.

Cato însă nu. Știind că trebuia votat înainte de asfințit, s-a ridicat în picioare și a vorbit îndelung până s-a făcut noapte. Furios, Caesar s-a pomenit că trebuie să aleagă între triumf și

funcția de consul. Nu a prea ezitat. Spre deosebire de Pompei, el nu a avut niciodată probleme să facă distincția între substanța și umbra puterii. A intrat în Roma și într-o cursă pe care știa că o va câștiga.

Cato și aliații săi știau și ei. În lupta lor cu Pompei, aceasta a fost o schimbare bruscă și îngrijorătoare. Faptul că Caesar se putea baza nu doar pe sprijinul lui Pompei, ci și pe propria lui popularitate imensă, a servit la a face din el o dublă amenințare. Nereușind să blocheze intrarea vechiului său dușman în cursă, Cato a încercat acum să neutralizeze rapid efectele victoriei lui anticipate. Cel mai urgent era nevoie de asigurarea alegerii unui al doilea consul care să fie de încredere și să poată contracara măsurile lui Caesar. Bani din averea nemăsurată a lui Pompei inundau deja electroratul: era evident că va cheltui oricât ca să cumpere ambele funcții de consul. Candidatul ales de Cato a fost ginerele său, un senator serios și cam șters, pe nume Marcus Bibulus, care dintr-odată, spre încântarea lui, s-a pomenit în rolul de salvator al Republicii. Întreaga influență a dușmanilor lui Pompei a fost pusă în slujba sa. Situația i-a părut lui Cato atât de gravă, încât era chiar pregătit să treacă cu vederea când Bibulus, concurând cu agenții lui Pompei, a început să mituiască el însuși.

Banii s-au dovedit a fi fost bine cheltuiți. La alegeri, Caesar a ieșit primul cu o majoritate covârșitoare, însă Bibulus a ajuns cu greu pe al doilea loc. Până aici, toate bune pentru Cato – dar acum, după ce a contracarat intrigile lui Pompei, a trebuit să oprească și ambițiile lui Caesar. Talentele militare ale consulului ales au fost remarcate de multă lume. Pentru Cato, perspectiva de a lăsa un asemenea vânător de glorie oriunde în apropierea unei alte provincii era intolerabilă. Dar cum să-l oprești? Fiecare consul, de îndată ce își încheia mandatul, era de fapt numit guvernator. Însă Cato a început să se întrebe de ce, pe când erau atâtea frământări aproape de casă, consulii din 59 trebuiau trimiși în zonele cele mai îndepărtate ale imperiului. La urma urmei, după mai bine de un deceniu de la înfrângerea lui Spartacus, în Italia au rămas o mulțime de bandiți și de sclavi fugari. De ce să nu fie consulii, doar pentru un an, însărcinați cu

exterminarea lor? Senatul s-a lăsat convins. Propunerea a devenit lege. În loc de o provincie, Caesar putea acum să aştepte cu nerăbdare să controleze stâne de oi din Italia.

Oricât de auster ar fi fost Cato, nu-i lipsea evident simţul umorului. Era desigur un gest periculos să facă dintr-un om precum Caesar ţinta unei glume, dar Cato, procedând astfel, pregătea o capcană. Dacă Caesar refuza să accepte decizia Senatului, atunci trebuia să recurgă la forţă ca s-o schimbe; era calificat drept un criminal, un al doilea Catilina; numele lui Pompei era şi el dezonorat prin asociere, iar programul său obstrucţionat pentru totdeauna. Strategia lui Cato a constat în a se identifica întotdeauna cu constituţia şi de a-şi obliga duşmanii să joace rolul de infractori. Necruţător şi curajos cum era Caesar, cât de departe va îndrăzni să meargă? Oricare extremă violentă avea să se confrunte cu o formidabilă coaliţie. Alături de Caesar, colegul său de consulat îi promitea o neobosită opoziţie: Bibulus a fost eclipsat o viaţă întreagă de fermecătorul său rival, pe care drept urmare l-a detestat. În Senat, aliaţii lui Cato au format o majoritate puternică şi solidară. Pe Crassus şi pe blocul său puternic se putea de asemenea conta: dacă exista vreo constantă în lumea politicii romane, era faptul că, în orice, Crassus se afla în opoziţie cu Pompei. Cum lupta promitea să fie periculoasă, Cato se putea simţi foarte încrezător în victorie. Şi trebuia să fie – căci a ales să folosească Republica şi stabilitatea ei ca miză.

De la bun început deci, criza ameninţa anul decisiv al consulatului lui Caesar. Atitudinea Senatului, când s-a întrunit pentru a-l asculta prima oară pe noul consul, a fost marcată de nervozitate şi neîncredere. Caesar, cu extremă graţie, a încercat să-şi încânte publicul, însă Cato, inflexibil ca întotdeauna, a refuzat să se lase fermecat. Când Caesar a prezentat un proiect de lege echilibrat şi bine argumentat cu privire la aşezarea veteranilor lui Pompei, el a sărit ca ars, opunându-se. A vorbit mult, repetându-şi tactica favorită, până când Caesar l-a întrerupt făcând un semn cu capul lictorilor săi. Pe când Cato era condus afară, scaunele Senatului au început să se golească. Caesar a întrebat de ce pleacă senatorii. „Prefer să stau la

închisoare cu M. Cato", i-a aruncat în față unul dintre ei, „decât în Senat alături de tine."[6] Caesar, ascunzându-și furia, s-a văzut obligat să dea înapoi. Cato a fost eliberat. Cei doi s-au confruntat direct – iar Caesar a cedat.

Sau așa se pare. De fapt, a reieșit clar în curând că retragerea lui Caesar a fost doar tactică. Abandonând cu totul clădirea Senatului, el a mutat chiar în For campania pentru proiectul său privind pământurile. După care, Roma a început să se umple de veteranii lui Pompei. Dușmanii lui Caesar s-au pomenit tot mai deconcertați din cauza acestui fundal amenințător. Atât de iritat a fost Bibulus, încât a comis gafa supremă de a le spune votanților că nu-i pasă deloc de părerea lor. Cato, privind, și-a îngropat probabil fața în mâini. Totuși, el mai credea că Caesar bravează. Este adevărat că un proiect votat de popor avea forța deplină a unei legi, dar totuși, a te împotrivi dorințelor declarate ale Senatului însemna a adopta tactica unui gangster. Dacă Caesar persista, avea să-și piardă creditul în fața colegilor, iar cariera i se încheia. Desigur că nimeni nu putea fi atât de nelegiuit, încât să riște o asemenea soartă.

Oricum, planul îndrăzneț al lui Caesar avea să iasă curând la iveală. În perioada dinaintea votării proiectului, el și-a adunat susținătorii celebri. Prea puțini au fost surprinși atunci când Pompei a apărut pentru a pleda în favoarea așezării veteranilor săi, însă identitatea celui de al doilea vorbitor s-a dezvăluit ca un trăsnet. De-a lungul unei întregi cariere marcate de șiretenie și oportunism, Crassus a rămas fidel unui singur principiu: opoziția față de țelurile lui Pompei. Reieșea acum că și acesta fusese un principiu exagerat. Crassus a justificat această schimbare radicală considerând-o acțiunea unui om de stat, întreprinsă în interesul Republicii – dar oricine știa că el nu a făcut niciodată în viața lui o mișcare altruistă. În sufletul său rece și calculat, nici măcar plăcerea urii se pare că nu putea concura cu patima pentru putere. Importanța pe care nu a putut s-o dobândească niciodată singur o avea acum la îndemână. Cato, încolțit, și-a descoperit toate mijloacele de apărare anulate. A început să înțeleagă rapid că, în timp ce lui Pompei și Caesar

singuri avea şanse să li se împotrivească, alăturarea lui Crassus la alianţa lor făcea din duşmanii săi stăpânii efectivi ai Romei. Cei trei puteau împărţi Republica aşa cum le plăcea, guvernând ca o troică, un „triumvirat". Nu e de mirare că Caesar, degajat, părea să aibă atâta încredere în sine.

Cato şi Bibulus s-au aruncat într-o disperată luptă de ariergardă pentru a opri votarea legii privind pământurile. În ziua votului public, Bibulus a apărut în For ca să anunţe că a observat semne nefaste pe cer şi că votarea va trebui suspendată din acest motiv. Răspunsul lui *pontifex maximus* la această veste a constat în golirea unei găleţi cu balegă în capul lui Bibulus. De îndată ce nefericitul consul a început să-şi şteargă excrementele din ochi, el a văzut că o gardă de corp formată din veterani ai lui Pompei îi bătea pe lictorii săi şi îi strivea fasciile. Într-un cor de huiduieli, Bibulus şi Cato au fost expediaţi din For, după care s-a votat proiectul de lege, aşa cum era de aşteptat. Pentru a aplica legea, s-a înfiinţat o comisie, condusă de – cine altcineva? – Pompei şi Crassus. La sfârşit, spre a-şi pecetlui victoria, Caesar a cerut Senatului să jure că va respecta noua lege. Intimidaţi şi dezorientaţi, adversarii săi s-au supus cu umilinţă. Doar doi oameni s-au împotrivit. Unul dintre ei a fost Metellus Celer, acum grav bolnav, dar având încă suficientă putere ca să-şi continue sfidarea la adresa celui care i-a insultat atât de crunt sora. Celălalt, inevitabil, a fost Cato. Pe amândoi i-a convins până la urmă Cicero să renunţe, acesta subliniind că exilul nu le-ar prea servi cauza: „Căci dacă Cato nu are nevoie de Roma, atunci are Roma de Cato."[7]

Totuşi, pe când Cato se pregătea să continue lupta, el nu a putut să nu reflecteze cu amărăciune asupra propriului rol jucat în această criză. Împingându-i pe Caesar şi Pompei la extremă şi nereuşind să anticipeze dimensiunea cinismului lui Crassus, a contribuit în mare măsură la grăbirea loviturii de stat. „Tricefalul"[8] a fost scos la iveală şi acum, când nu mai trebuia să stea în umbră, putea scormoni liber prin gunoaie. Pompei a obţinut ratificarea aranjamentului său din Orient, Crassus se distra profitabil cu legile impozitului, iar Caesar căuta o funcţie

proconsulară. El s-a decis pentru guvernarea a două provincii, Iliria, în Balcani, şi, chiar la frontiera de nord a Italiei, *Gallia Togata**, „Galia cu togă". Singura consolare a senatorilor îngrijoraţi la gândul că lui Caesar i se acordă trei legiuni practic la porţile Romei a fost faptul că niciuna dintre cele două provincii ale acestuia nu oferea posibilitatea unor cuceriri spectaculoase. Apoi, brusc, în primăvară, Metellus Celer a murit, iar Caesar a avut ocazia să pună mâna pe o a treia provincie – căci moartea lui Metellus nu doar a scos un ghimpe din coasta lui Pompei, ci a şi lăsat Galia Transalpină, de pe coasta îndepărtată a Alpilor, fără guvernator. Aceasta era o provincie atrăgătoare şi deci ameninţată de o mulţime de barbari, iar Caesar s-a făcut stăpân pe ea cu rapacitate. Funcţia i-a fost atribuită, pentru toate cele trei provincii, în mod stupefiant, pe cinci ani. Noului proconsul i se promitea cu adevărat un regal de glorie.

Pentru Cato, aceasta a reprezentat o înfrângere deosebit de amară. Coaliţia sa distrusă era incapabilă să i se opună. Când ura faţă de Pompei l-a determinat pe Lucullus să revină o ultimă dată, a fost respins de Caesar cu o asemenea ostilitate, încât a căzut şi a cerşit milă în genunchi. Faptul că un om atât de mare şi de mândru s-a umilit astfel a şocat pe toată lumea: poate că lacrimile pe care le-a vărsat în faţa lui Caesar au constituit primul simptom al demenţei senile ce l-a distrus treptat, provocându-i moartea cu doi ani mai târziu. Dacă a fost aşa, atunci tulburarea minţii lui Lucullus i-a părut lui Cato un semn prevestitor al şubrezirii Republicii. Era o boală de care s-a hotărât să nu moară şi el însuşi.

Niciun cetăţean adevărat nu putea suporta să fie sclav. Era un adevăr scris cu sânge în istoria Romei. După ce i s-a golit găleata cu balegă în cap, Bibulus s-a îndreptat spre colegul său, celălalt consul, a desfăcut pliurile togii împroşcate cu excremente şi şi-a dezvelit gâtul. Caesar, amuzat, nu a dat curs invitaţiei de a-l tăia – dar, în ciuda melodramei din gestul lui Bibulus, acesta i-a servit la refacerea onoarei. Cato şi aliaţii săi nu aveau reţineri să

* Galia Cisalpină – n.r.

se ofere martiriului. Consulul s-a închis în casă, jucând cu succes, pentru tot restul anului, rolul de *refusenik**, în timp ce Cato a dus provocarea direct în For, determinându-şi duşmanii să facă tot ce-i mai rău. Amândoi au încercat intimidarea şi violenţa. Nu au reuşit doar să arunce o umbră de ilegalitate asupra legii lui Caesar, dar au distrus şi imaginea triumviratului din spatele ei. Nu putea fi dată o lovitură mai semnificativă în războiul propagandei. Caesar, de dragul carierei sale, a fost dispus să se joace cu constituţia, dar nici Pompei, nici Crassus nu doreau să fie consideraţi jefuitori ai Republicii. În ceea ce-i priveşte, ei respectau regulile: acea încurcătură de precedente, complexă, nescrisă, care îi lega pe toţi actorii în jocul politic. Cei puternici s-au unit încă din primele zile ale Republicii. Astfel, de pildă, atunci când Caesar a dorit să-şi consolideze alianţa cu Pompei, a făcut-o în cel mai tradiţional mod cu putinţă: dându-i mâna fiicei sale. Cato, totuşi, cu autoritatea morală a unui om care a refuzat să facă un pas similar, l-a acuzat imediat că e codoş. Insulte precum aceasta au făcut să curgă sânge. Deşi Crassus, semănând cu Macavity** ca întotdeauna, a ocolit multe abuzuri, Caesar şi Pompei au ajuns amândoi să fie tot mai înjuraţi. Au păstrat în mână frâiele puterii, dar asta, pentru un aristocrat roman, nu era niciodată de ajuns. El mai trebuia respectat, onorat, iubit.

Pentru Pompei, lipsa de popularitate era deosebit de greu de suportat. Omul care s-a bucurat o viaţă întreagă de adoraţia admiratorilor săi s-a pomenit acum „schilodit la trup" de pierderea prestigiului, „descompus sufleteşte". Atât de jalnică era imaginea, încât Cicero i-a spus lui Atticus: „O! ce spectacol plăcut numai lui Crassus singur".[9] Evident, zâmbetul afectat al

---

* Protestatar. Cuvântul a intrat în limba engleză în timpul Războiului Rece, provenind din limba rusă şi se referea la cei cărora li se refuzau anumite drepturi umane, cu precădere interzicerea imigrării; ulterior sensul s-a folosit şi pentru cei ce refuzau să participe la activităţi obligatorii ca de exemplu refuzul efectuării serviciului militar – n.r.

** *Macavity, The Mystery Cat* – poem de T. S. Eliot, din *Old Possum's Books of Practical Cats* – tipul criminalului prea inteligent pentru a lăsa urme ale vinovăţiei – n.t.

vechiului său dușman nu a îmbunătățit deloc dispoziția lui Pompei. Alianța dintre cei doi a devenit tot mai tensionată. Nici Crassus, căutând în jur cadavre noi din care să ciugulească, nici Pompei, posomorât din cauza resentimentelor și a autocompătimirii, nu se simțea loial față de celălalt. În câteva luni de la apariția monstrului cu trei capete, două dintre acestea încercau să se muște unul pe altul cu ură. Cato, urmărind spectacolul cu satisfacție sumbră, începea să spere că Republica putea fi salvată până la urmă.

Adevărat, rămânea amenințarea celui de al treilea cap. Caesar avea Galia care-l aștepta. Un război acolo, pe care era aproape obligat să-l înceapă, urma să-i ofere ocazia incomparabilă de a-și reface reputația. Totuși, tactica lui Cato i-a provocat un rău permanent și lui Caesar. El lăsa în urma lui la Roma o moștenire de ură și teamă. Indiferent câtă glorie câștiga în Galia și indiferent cât aur, un grup de oponenți avea să-l considere în continuare un criminal. Atâta timp cât rămânea proconsul, nu putea fi acuzat – dar nu putea sta veșnic în Galia. Cei cinci ani aveau să treacă, iar Cato aștepta, gata să acționeze. O cerea justiția, ca și țara. Dacă Caesar nu era distrus, atunci forța triumfa asupra legii. O republică guvernată prin violență nu mai era republică deloc.

Claudius ridică miza

Sărbătoarea de iarnă în cinstea larilor protectori ai răspântiilor, Compitalia, a constituit întotdeauna ocazia unor festivități zgomotoase. Pentru cei săraci, îngrămădiți în labirintul de străduțe lăturalnice care porneau întortocheat din fiecare stradă comercială din Roma, prilejul de a se întâlni, de a onora divinitățile care le protejau zona, era foarte important. Celor bogați însă ea le aducea necazuri. Senatul, iritat de orice părea să-i conteste autoritatea, a legiferat în anii 60 î.Hr. practic dispariția sărbătorii. Asociațiile locale ale negustorilor, *collegia*, care au organizat întotdeauna petrecerile de pe străzi în timpul

acestei sărbători, au fost principalele vizate de suspiciunile senatorilor. În 64, au fost interzise cu totul. Sărbătoarea în sine a fost lăsată să lâncezească și să moară.

Până în anul 59, Compitalia devenise deja atât de lipsită de amenințări, încât Cicero a considerat-o nimic altceva decât un fond plăcut pentru o plimbare. Vechiul său prieten Atticus s-a întors din Grecia și, în ianuarie, pentru a cinsti sărbătoarea, Cicero a sugerat să facă împreună un tur al răspântiilor orașului. Cei doi aveau multe de discutat. Era prima lună a consulatului lui Caesar. Cu câteva săptămâni înainte, Cicero fusese abordat de un agent al triumviratului. Era el interesat, l-a întrebat agentul, să-și unească forțele cu Caesar, Pompei și Crassus? Cicero nu a apreciat această ofertă drept ceea ce era, o șansă de a guverna Roma – dar, chiar dacă ar fi procedat astfel, tot ar fi refuzat-o. El era învingătorul lui Catilina, la urma urmei. Cum putea să ia parte la o conspirație împotriva Republicii? Domnia legii era importantă pentru el – chiar mai importantă decât siguranța sa personală. Cicero, care nu avea firea unui om neînfricat, știa că hotărârea sa îl lăsa expus pericolelor. Ia gândește-te, i-a spus el melancolic lui Atticus, ce am refuzat: „împăcarea cu inamicii, pacea cu mulțimea, liniștea pentru bătrânețea mea".[10]

Totuși, nervii săi nu se prea aflau la limită, altfel nu ar fi sugerat niciodată un tur al răspântiilor. Labirintul de ulicioare înguste din Roma a fost locul unde Catilina a încercat să pornească revoluția, iar la trei ani după moartea sa, spectrul datoriilor și al foametei bântuia încă străzile care clocoteau. Pe când Cicero și Atticus își croiau drum prin mizerie, nu se poate să nu fi observat semnele sărăciei. Aristocrația nu ignora cu totul suferințele nevoiașilor. Cicero însuși, când îi convenea, făcea cauză comună în mod elocvent cu ceea ce desconsidera în particular numind „gloată". Alții mergeau mult dincolo de cuvinte. Senatorul care a dublat distribuirea de cereale subvenționate la Roma era nimeni altul decât omul de bază al autorităților, Marcus Cato. Desigur, chiar în timp ce promova bunăstarea, s-a asigurat că pare la fel de serios și de corect ca

întotdeauna. Nu și-a sedus concetățenii, cum a procedat Caesar, nu i-a făcut să se simtă iubiți. Diferențele între politicieni erau mai puțin o chestiune de strategie și mai mult una de imagine. Ar fi fost la fel de jignitor pentru Cato să fie etichetat drept demagog cum ar fi fost pentru o matroană să fie luată drept târfă.

De aceea răspântiile, despre care se știa că sunt frecventate atât de demagogi, cât și de prostituate, erau vizitate rar de lumea respectabilă; poate ca o ieșire ocazională, dar nimic mai mult. Legătura cu răspântiile putea afecta grav bunul renume al unui cetățean – sau al soției lui. Claudia Metella, de pildă, s-a pomenit cu porecla jignitoare „Quadrantaria",[11] după târfele ieftine care își practicau meseria la colț de stradă. Un amant respins cu dispreț a descris-o vânzându-se „pe la răspântii și pe ulicioare",[12] în timp ce altul i-a trimis o pungă plină cu mărunțiș. Claudia putea fi expusă la asemenea calomnii din cauza reputației sale de promiscuitate și a gustului ei dezmățat pentru modă, dar argoul nu constituia limita preferinței sale pentru lumea răufăcătorilor. Lipsa de respect se pedepsea invariabil. Umilințele se plăteau cu aceeași monedă. Glumețului care a făcut darul de monede de aramă i-a pierit curând zâmbetul de pe față. Bătut în public și violat în grup, a fost el cel folosit drept târfă.

Asupra nimănui nu a avut fascinantul amestec de stil și violență al Claudiei o influență mai profundă decât asupra fratelui ei mai mic. Ce ar fi fost fatal pentru cariera unui politician obișnuit i-a folosit lui Claudius drept potențială ancoră de salvare. Avea nevoie disperată de așa ceva. Chiar dacă a fost achitat după acuzația de impietate, perspectivele sale au avut foarte mult de suferit din cauza dezvăluirilor de la proces. Pentru un membru al celei mai arogante familii din Republică, descoperirea faptului că propria clasă îi oferea atât de puțin sprijin a fost o umilință dureroasă. Așa cum susținea Lucullus, Claudius era la fel de sensibil la afronturile personale pe cât era de inventiv în găsirea căilor de a se răzbuna pentru ele. Tratat cu răceală de Senat, a început să se apropie de mahalale. Cei săraci, la fel ca oricare altă clasă de romani, erau ușor orbiți de farmecul snob, iar Claudius avea atât calități de star, cât și o mare

influență asupra maselor: un om capabil să provoace o revoltă în apărarea onoarei sale rănite era clar un demagog genial. Chiar și așa, Claudius trebuia să fie ales tribun înainte de a putea spera să conducă gloata – și aici era o problemă. Cum putea un om care era patrician până în vârful unghiilor să dețină o funcție rezervată exclusiv plebeilor? Doar devenind plebeu el însuși – o mișcare atât de neortodoxă, încât, pentru a asigura adoptarea lui de către o familie plebee, era nevoie de un vot public, care, la rândul său, trebuia aprobat de un consul. Asta voia efectiv Caesar în anul 59, un om perfect conștient de talentul lui Claudius de a crea probleme. S-ar fi putut să vină vremea când triumviratul avea să găsească un rost bufonilor săi; dar între timp, Caesar era fericit să-l lase pe tribunul aspirant să fiarbă.

Atticus, un obișnuit al dineelor Claudiei și cunoscând astfel bârfele din familie, era bine plasat pentru a transmite toate acestea prietenului său. Cicero respira ușurat și asta pe bună dreptate. Totuși, chiar și cu Claudius redus la tăcere, el a aflat că trecutul continua să scape din frâu. Un impediment deosebit îl constituia fostul său coleg de consulat, Antonius Hybrida. După o perioadă marcată de corupție și stupiditate, petrecută în calitate de guvernator al Macedoniei, cameleonul partizan al lui Catilina a reapărut la Roma. A mai revenit în oraș, dornic să se remarce și să-și ascundă legătura cu Catilina, precocele Marcus Caelius. La ambele puncte, Hybrida i-a oferit o țintă irezistibilă. În aprilie 59, Caelius a reprezentat acuzarea în procesul acestuia. El l-a atacat pe inculpat într-un discurs strălucit de inteligent, prezentându-l ca pe o rușine pentru Republică, politica sa în calitate de guvernator fiind de a urmări sclavele și de a-și petrece tot timpul beat. Însă Cicero, din partea apărării, nu a gustat glumele protejatului său. Nu-l agrea pe Hybrida, dar știa că, pentru el, condamnarea fostului său coleg, omul a cărui armată a determinat înfrângerea finală a lui Catilina, va avea implicații îngrijorătoare pentru el. Execuția rapidă a conspiratorilor nu i-a fost uitată și nici iertată de multă lume. Când Hybdrida a fost condamnat pe bună dreptate, mahahalele au izbucnit în urale. Buchete de flori au apărut pe mormântul lui Catilina.

Pentru Cicero, dezastrul condamnării lui Hybrida a fost agravat de o fatală greşeală de calcul. În timpul procesului, într-un discurs furibund, el a îndrăznit să-i atace pe membrii triumviratului pe nume. Caesar, exasperat de acest zumzet de dezacord, a încercat imediat să-l oprească. Metoda se afla la îndemână. La câteva ore după discurs, Claudius a fost declarat plebeu. Cicero, intrând în panică, a părăsit rapid Roma. Stabilindu-se într-o vilă de pe coastă, l-a bombardat pe Atticus cu scrisori disperate, implorându-l să obţină de la Claudia veşti despre intenţiile fratelui ei. Apoi, către sfârşitul lunii, aventurându-se pe Via Appia, a dat peste un prieten care venea de la Roma şi care i-a confirmat că, da, Claudius candida într-adevăr pentru funcţia de tribun. Dar dacă asta era vestea proastă, exista şi una bună. Claudius, se pare, schimbător ca întotdeauna, s-a întors deja împotriva lui Caesar. Aceasta l-a determinat de îndată pe Cicero să-şi facă iluzii. Poate că cei doi duşmani ai săi, consulul şi viitorul tribun, vor sfârşi distrugându-se reciproc? Peste o săptămână, Cicero se afla în fruntea celor care-l ovaţionau pe Claudius. „Fără nici o îndoială, speranţa se pune numai în Publius ", îi spunea el lui Atticus. „Să fie, să fie ales tribun al plebei."[13]

Chiar şi după standardele lui Cicero, aceasta a fost o schimbare surprinzătoare. Totuşi, într-un oraş care clocotea de atâtea intrigi, nicio duşmănie nu putea fi socotită veşnică. Nimic nu a ilustrat mai bine acest lucru decât identitatea prietenului care l-a întâlnit pe Cicero pe Via Appia. Curio, cel mai apropiat aliat politic al lui Claudius, era la fel de lipsit de principii şi de oscilant ca şi prietenul său. De la orchestrarea intimidării lui Cicero cu ocazia procesului lui Claudius, el a continuat să-şi păteze reputaţia cu scandaluri. Relaţia sa cu nepotul lui Hybrida, un tânăr robust şi chipeş, pe nume Marc Antoniu, a devenit subiectul de bârfă al Romei. Chiar şi după standardele epocii, nivelul datoriilor lor era considerat şocant. Se şoptea că Antoniu, în ciuda unei cefe de taur şi a corpului său musculos, se îmbrăca în haine de femeie pentru a juca rolul soţiei lui Curio. Când celor doi li s-a interzis să se mai întâlnească, Curio l-a introdus în casă

pe prietenul lui prin acoperișul tatălui său – sau cel puțin așa susțineau clevetitorii.* Apoi, în anul consulatului lui Caesar, bârfa și dezaprobarea s-au transformat brusc în laudă. Curio, mult prea arogant ca să se plece în fața oricui, a ridicat moralul întregului Senat prin sfidarea ostentativă a lui Caesar. Nu se mai vorbea acum despre el ca despre „fetița lui Curio". În schimb, nechibzuința sa era identificată cu curajul unui patriot. Senatorii respectabili îl salutau în For. Circul îl ovaționa în extaz.

Acestea constituiau dovezi de prețuire, pe care le dorea orice cetățean. În umbra lăsată de triumvirat, sfidarea lui Curio a iluminat Republica. Nu a fost cu siguranță o simplă fantezie din partea lui Cicero să spere că Claudius va fi tentat să împartă gloria cu prietenul său. Totuși, s-a dovedit în curând a fi fost fantezie. Claudius a recunoscut, mult mai cinic și mai pătrunzător decât oricine altcineva, întreaga dimensiune a oportunităților oferite de criză. Pentru moment cel puțin, structura Republicii a fost zguduită. Claudius, care întâlnea rar convenționalul fără a-și etala disprețul față de el, se potrivea perfect în acest climat nou de anarhie. În loc să ia poziție împotriva triumviratului, el s-a pregătit nu doar să-i copieze metodele, ci chiar să le împingă până la noi extreme. La urma urmei, cu o carieră politică tradițională încheiată, nu avea nimic de pierdut. Claudius nu era interesat de elogiile miorlăitoare ale unor oameni precum Cicero. Ce dorea el, ca oricare membru al familiei sale arogante și veleitare, era puterea. Dacă se câștiga asta, dovezile de prețuire aveau să urmeze cu siguranță destul de curând.

Planul său era simplu: să cucerească gloata și să preia controlul străzilor. Atât de criminală, atât de scandaloasă a fost politica asta, încât, în vremuri mai stabile, cu siguranță că nici măcar Claudius nu ar fi îndrăznit s-o conceapă. Cu evenimentele din timpul consulatului lui Caesar, toxina fatală a violenței a fost totuși reintrodusă în Republică, otrava ei răspândindu-se rapid.

* Mai precis, Cicero, șaisprezece ani mai târziu, în *Filipice*. Adevărul a fost rareori lăsat să stea în calea talentului lui Cicero pentru invectivă. Totuși, pare cel puțin posibil ca relația dintre Antoniu și Curio să fi fost suficient de intimă pentru a justifica izbucnirea scandalului.

Triumviratul a dorit să-şi păstreze autoritatea; conservatorii din Senat au dorit să se elibereze; ambele părţi aveau nevoie de un aliat dispus să-şi murdărească mâinile. Claudius, prezentându-se ca fiind tocmai un asemenea om, a început, alternativ, să curteze şi să ameninţe cele două părţi. „Vânzându-se când unui client", a râs Cicero cu dispreţ, „când altuia"[14] – o târfă, exact ca sora lui. Însă capriciile lui Claudius ascundeau o aprigă putere de concentrare. În ambiţiile sale, dacă nu în loialităţi, era extrem de constant. Dorea să se dovedească demn de numele familiei. Şi, în plus, desigur, dorea să-l vadă pe Cicero distrus.

În decembrie, Claudius şi-a preluat funcţia de tribun. S-a pregătit pentru acest moment cu mare atenţie. O mulţime de legi au fost prezentate poporului. Toate erau menite să placă mulţimii. Cea mai frapantă a fost o propunere de a înlocui furnizarea de cereale subvenţionate, instituită de Cato, cu un ajutor lunar. După cum era de aşteptat, mahalalele au clocotit de recunoştinţă, însă Claudius nu şi-a făcut iluzii că acest lucru în sine conta prea mult. Dintre numeroasele fundamente înşelătoare pe care un nobil îşi putea clădi cariera, niciunul nu era mai nesigur decât afecţiunea săracilor: aşa cum cu disciplină se făcea o armată, la fel cu lipsa ei se făcea gloata. Dar dacă se putea găsi o cale de a mobiliza mahalalele? A fost chestiunea pe care Claudius a pus-o în discuţie pe ascuns, sub forma unui al doilea proiect de lege aparent inofensiv. El a propus să se reinstaureze Compitalia în deplină glorie; ca şi *collegia*. Pe toată întinderea vastă a Romei, oriunde erau răspântii, să reapară cluburile interzise. Claudius, cu fanfaronada lui de bandit, a epatat întotdeauna ca patron al lor. Acum, dacă se vota legea, erau legate de el pentru totdeauna. Oriunde exista o răspântie, el avea o bandă personală.

Aceasta era o noutate practic foarte importantă. Într-adevăr, era o noutate atât de importantă, încât Senatul nu a recunoscut-o ca atare. Ideea ca un nobil să aibă cu săracii relaţii strânse de obligaţii era complet străină spiritului roman, după cum nimeni nu-şi putea imagina consecinţele. Drept urmare, Claudius a considerat că e uşor să forţeze nota. A tratat cu dispreţ opoziţia,

atâta câtă era, presând și mituind. Chiar și Cicero a fost cumpărat. Folosindu-l pe Atticus ca intermediar, Claudius a promis să nu-l acuze pentru execuția conspiratorilor, iar Cicero, după multe ezitări, a acceptat în schimb să nu atace proiectele de lege ale dușmanului său. La începutul lui ianuarie 58, legile au fost votate. În aceeași zi, Claudius și gorilele lui au ocupat templul lui Castor, aflat foarte aproape de centrul Forului. Aici aveau să se organizeze *collegia*. Spațiul din jurul templului a început să se umple cu negustori și meșteșugari de la răspântii, slăvind numele lui Claudius și râzând de adversarii săi. Treptele până la templu au fost demolate, lăsând podiumul ca pe o fortăreață. *Collegia* au fost reorganizate pe principii paramilitare. Amenințarea violenței a devenit tot mai palpabilă. Apoi, dintr-odată, a izbucnit furtuna. Când unul dintre ofițerii lui Caesar a fost acuzat și a apelat la tribun cerând ajutor, bandele lui Claudius s-au adunat atacându-l pe judecător acolo unde stătea și distrugând tribunalul. Procesul a fost abandonat definitiv. Ca exercițiu de tâlhărie controlată, succesul său părea a fi depășit chiar și așteptările lui Claudius.

Aceasta l-a descurajat cu siguranță pe Cicero. Dușmanul său de moarte a dovedit nu doar un talent alarmant pentru violența organizată, dar s-a și aliniat public intereselor lui Caesar. De la încheierea consulatului său, noul guvernator al Galiei a stat la pândă dincolo de granițele Romei, urmărind evenimentele din oraș. Acum el privea într-o tăcere studiată cum Claudius își pregătea răzbunarea. Călcând în picioare spiritul, dacă nu litera, acordului său cu Cicero, tribunul a propus un nou proiect de lege. Prezentat ca o declarație de principiu pur republicană, el prevedea ca orice cetățean vinovat de uciderea altuia fără judecată să fie trimis în exil. Nu era nevoie să se menționeze nume. Toată lumea cunoștea ținta. Cu această lovitură abilă, Cicero a fost împins până la marginea prăpastiei.

Căutând cu disperare să urce înapoi, și-a lăsat părul să crească, și-a pus haine de doliu și a făcut un tur al străzilor. Bandele lui Claudius l-au urmărit, aruncând cu injurii, pietre și excremente. Hortensius, încercând să vină în sprijinul vechiului

său rival, a fost încolțit și aproape linșat. Oriunde s-a uitat, Cicero a văzut căile de salvare blocate. Consulii, senatori respectabili care în mod normal l-ar fi susținut, au fost mituiți cu funcții profitabile în provincii. Senatul era terorizat. Caesar, atunci când Cicero a ajuns să se târască în cortul proconsulului, și-a cerut scuze, dar a ridicat din umeri și a spus că nu are ce face. Poate, a sugerat el mieros, Cicero dorește să-și reconsidere opoziția față de triumvirat și să preia un post pe lângă guvernatorul din Galia? Oricât de disperată era situația lui Cicero, asta ar fi fost o umilință prea mare. Chiar și exilul era de preferat unei dezonoare abjecte. Pe scurt, Cicero s-a gândit să-și ia revanșa, să-și organizeze propriile bande de stradă, dar prietenii l-au convins să renunțe. Hortensius, acoperit încă de cicatrici și vânătăi, l-a sfătuit să renunțe și să plece. Uluit de dimensiunile catastrofei și de viteza cu care l-a lovit, jignit de batjocura pichetelor din jurul casei, privind distrugerea realizărilor de o viață, Cicero stupefiat s-a pregătit de plecare. Doar în puterea nopții a îndrăznit în sfârșit să se furișeze afară din casă. Călătorind pe jos pentru a evita să atragă atenția bandelor lui Claudius, s-a strecurat pe străzi către porțile orașului. În zori, a fost în siguranță pe Via Appia. În urma sa, dimineața, când focurile din vetre au început să se aprindă, Roma a pâlpâit și apoi a dispărut într-o păclă cafenie.

Când vestea a început să se răspândească prin orașul care se trezea, Claudius a fost la fel de uluit ca oricine altcineva. Într-un acces de triumfalism, gloata sa a urcat pe Palatin și a ocupat casa lui Cicero. Palatul nefericitului exilat, mândria și bucuria lui, semnul cel mai vizibil și mai public al rangului său, a fost distrus. Apoi demolatorii au intrat înăuntru. Sub privirile unui For plin de lume, casa a fost dărâmată cărămidă cu cărămidă, în vreme ce lângă ea, acoperind molozul cu umbra sa, casa lui Claudius se înălța mândră și neprofanată. Și dacă acest gest de răzbunare era confundat cumva cu violența gloatei, în loc să fie luat drept pedepsirea justificată a unui dușman al poporului, tribunul s-a grăbit să propună un alt proiect de lege, care îl condamna oficial pe Cicero cu numele. Pe terenul unde s-a aflat

odată palatul criminalului, s-a înălțat un templul închinat Libertății. Suprafața rămasă a fost anexată de Claudius. Totul a fost transcris pe o placă de bronz, pe care tribunul, cu o mină serioasă, a dus-o apoi pe Capitoliu și a expus-o publicului. Aici avea să rămână pentru totdeauna, mărturie a gloriei sale și a crimelor lui Cicero.

Nu e de mirare că lupta pentru preeminență în Republică devenea atât de aprigă, dacă recompensa era atât de plăcută.

Perioada de glorie a lui Caesar

Pe când Cicero părăsea cu greu Roma, plin de deznădejde, plecând într-un exil care avea să-l ducă până la urmă în Macedonia, Caesar s-a îndreptat spre nord. Acum când finalul de partidă între marele orator și Claudius părea a se fi jucat, guvernatorul Galiei nu-și mai putea permite să întârzie prin mahalalele capitalei. În Alpi amenința pericolul. Bande războinice germane au început să se reverse peste Rin, năvălind deja în valuri către frontiera Romei.

Caesar, călătorind ca de obicei cu o viteză nebună, s-a îndreptat direct spre punctul de maximă presiune. La opt zile după ce a părăsit Roma, a sosit la Geneva. Dincolo de Lacul Leman, un mare și amenințător convoi de care era oprit la graniță. Helveții, locuitori ai Alpilor, s-au săturat de locuințele lor din munți și au vrut s-o pornească spre vest. Noul guvernator, recunoscând ocazia de milioane atunci când se ivea, a încercat să tragă de timp. În primul rând, i-a anunțat pe membrii triburilor că va analiza cererea lor de a traversa teritoriul roman – apoi a închis imediat granița. Încă cinci legiuni, două dintre ele formate de la zero, au fost deplasate acolo. Helveții, văzând frontiera blocată, au început să meargă pe lângă ea, cu lungul lor convoi de care târându-se spre vest, 360 000 de bărbați, femei și copii. Caesar i-a urmărit, trecând frontiera spre Galia liberă. Luându-i pe helveți prin surprindere, le-a prins ariergarda într-o ambuscadă și apoi, când ei l-au atacat pe Caesar la rândul lor,

i-a înfrânt pentru a doua oară într-o bătălie sângeroasă. Supraviețuitorii au cerut să cadă la înțelegere. Caesar i-a trimis înapoi acasă.

A fost o victorie amețitoare – și complet ilegală. Noile și importantele măsuri luate cu un an înainte intraseră în vigoare, fiind special concepute pentru a reduce abuzurile guvernatorilor de provincii și a le restrânge ambițiile. Autorul lor a fost nimeni altul decât Caesar în persoană. Acum, provocând o luptă cu un trib nesupus Republicii, pe un teritoriu neguvernat de Republică, el și-a încălcat în mod flagrant propria lege. Dușmanii săi de la Roma au punctat asta foarte repede. Până la urmă, Cato va propune ca Caesar să fie predat triburilor pe care le-a atacat. Multor membrii ai Senatului aventura din Galia li s-a părut nejustificată și nedreaptă.

Nu însă și majorității cetățenilor. Criminalul de război al unora era eroul altora. Migrațiile barbarilor au fost întotdeauna coșmarul romanilor. Ori de câte ori convoaiele începeau să huruie la nord, reverberațiile ajungeau până în For. Pentru Republică nu exista sperietoare mai mare decât galul cel înalt, palid, cu coamă ca de cal. Hannibal a ajuns călare până la porțile Romei și și-a aruncat sulița peste ele, dar nu a reușit niciodată să cucerească sediul Republicii. Doar galii au reușit acest lucru. Cu mult timp în urmă, la începutul secolului al IV-lea î.Hr., o hoardă de barbari a năvălit pe neașteptate peste Alpi, a pus pe fugă o armată romană speriată și a intrat triumfal în Roma. Doar Capitoliul a rămas sacrosanct și ar fi căzut și acesta dacă gâștele sacre ale Iunonei nu ar fi alertat garnizoana în legătură cu acest atac neprevăzut. Atunci când galii, după ce au măcelărit, au jefuit și au dat foc după voie, s-au retras la fel de repede cum au venit, au lăsat în urma lor un oraș hotărât să nu mai îndure niciodată asemenea infamii. Aceasta a făcut ca Roma să devină stăpâna lumii.

Chiar și peste trei secole, amintirea galilor a rămas vie. În fiecare an, câini de pază erau crucificați, o pedepsire postumă a câinilor care nu au lătrat pe Capitoliu, în timp ce gâștele Iunonei, ca o răsplată continuă pentru țipetele de alertă ale strămoașelor

lor, erau aduse să privească spectacolul pe perne de purpură și aur. O măsură mai practică a fost punerea deoparte a unui fond de urgență care să fie folosit doar în cazul unei a doua invazii barbare. Chiar și acum, când Republica era o supraputere, acest lucru era considerat o precauție deosebit de rezonabilă. Când oamenii trăiau nu precum cetățenii, ci pe jumătate ca bestiile, nu se putea cunoaște momentul în care sălbăticia lor putea erupe dintr-odată. În vremuri de care unii își aminteau încă, o națiune de uriași, trei sute de mii, se apreciază, au apărut brusc din pustietățile nordului, distrugând totul în cale, monștri subumani de la marginea de gheață a lumii. Bărbații mâncau carne crudă; femeile atacau legionarii cu mâinile goale. Dacă Marius, în două victorii strălucite, nu ar fi reușit să-i anihileze pe invadatori, atunci Roma și lumea întreagă odată cu ea ar fi dispărut cu siguranță.

Spaime de felul acesta nu se uitau ușor. Nu e de mirare că majoritatea cetățenilor, când au auzit veștile despre înfrângerea helveților, nu s-au sinchisit de legile care au fost încălcate pentru realizarea acesteia. La urma urmei, ce îndatorire mai importantă avea un proconsul decât să vegheze la siguranța Romei? Caesar însuși a respins cu prudență acuzația că ar fi urmărit gloria. Securitatea provinciei sale, ca și a Italiei, era în joc. Atâta timp cât existau triburi turbulente dincolo de frontiera Romei, care nu cunoșteau convențiile unui comportament civilizat, pericolul persista. După această logică, familiară unor întregi generații de romani, atacul asupra helveților putea fi considerat un act de autoapărare. La fel și campania continuă a lui Caesar – căci, trimițându-i înapoi acasă pe helveți, spre a servi drept tampon între germani și provincia sa, el s-a deplasat apoi către est ca să-i atace pe germanii înșiși. Faptul că regelui lor i s-a acordat titlul oficial de „prieten al poporului roman" nu a avut nicio influență asupra lui Caesar. Germanii au fost provocați cu succes să intre în luptă, au fost apoi învinși și alungați peste Rin. Acolo, în pădurile întunecoase și umede, au avut libertatea să stea la pândă, dar nu lângă provincia lui Caesar – nici altundeva în Galia.

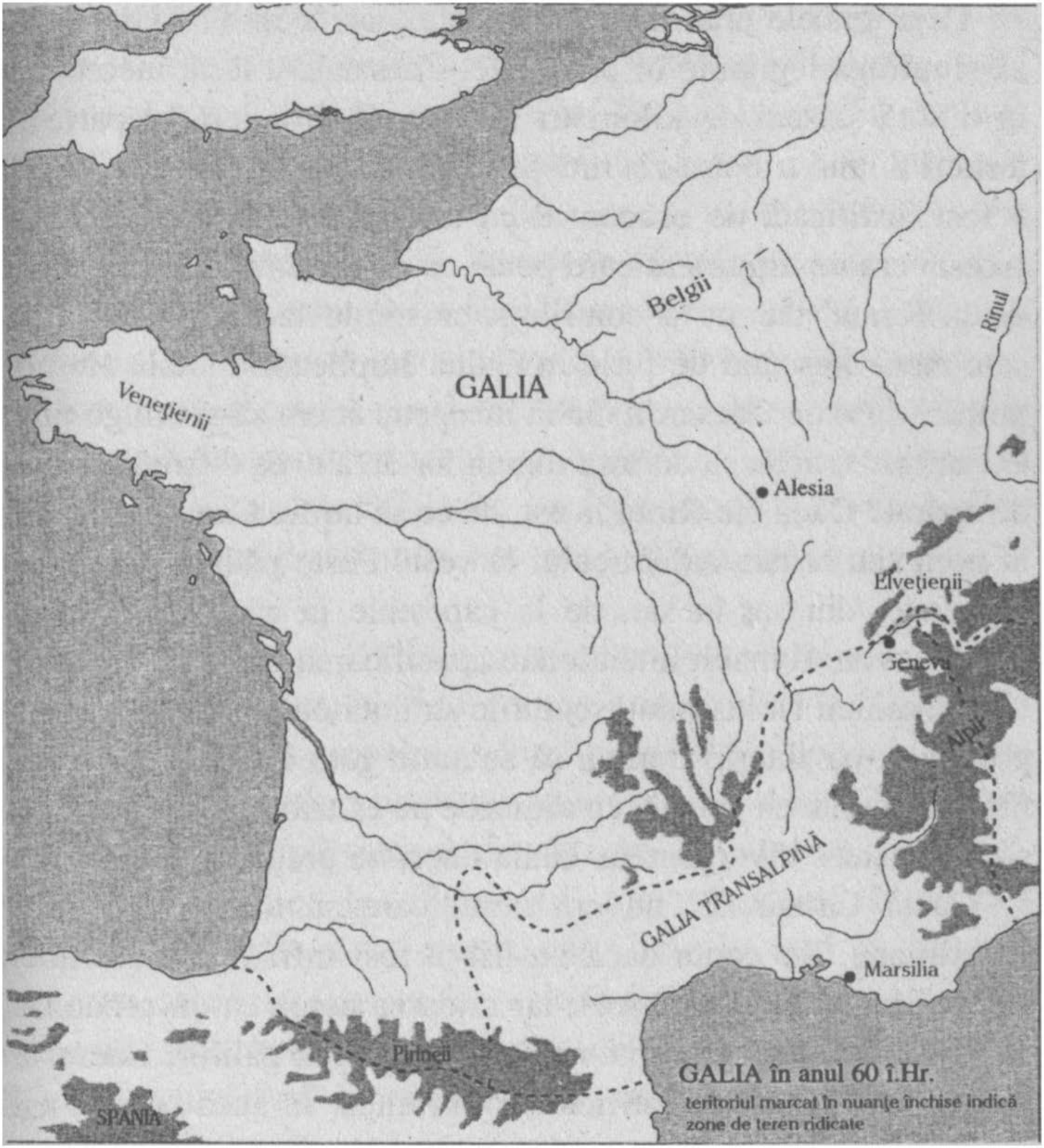

GALIA în anul 60 î.Hr.

teritoriul marcat în nuanţe închise indică zone de teren ridicate

Deja ambele erau distruse. În acea iarnă 58-57 î.Hr., în loc să-şi retragă legiunile în provincie, Caesar le-a lăsat încartiruite la o sută şaizeci de kilometri la nord de frontieră, departe pe teritoriul unui trib aşa-zis independent. Din nou o măsură ilegală a fost justificată de proconsul ca un act de apărare anticipată. Acesta era un argument care poate că a mulţumit opinia publică de la Roma, dar nu a contribuit cu nimic la diminuarea unui sentiment crescând de furie în Galia. Implicaţiile totale ale noii politici duse de Caesar în Galia începeau acum să-şi atingă ţinta. Ce anume satisfăcea dorinţa romanilor de a avea o frontieră uşor de apărat? Dacă era Rinul la est, de ce să nu fie Canalul Mânecii la nord sau coasta Atlanticului la vest? Peste păduri şi câmpuri îngheţate, din sat în sat, de la căpetenie la căpetenie, circula acelaşi zvon: romanii intenţionau „pacificarea Galliei".[15] În timp ce războinicii îşi lustruiau scuturile strălucitoare, bătute cu pietre preţioase, iar tinerii, dornici să se arate gata de luptă, traversau râuri acoperite cu gheaţă, cu armurile pe ei, triburile rivale căutau să-şi aplaneze divergenţele. Galia liberă se pregătea de război.

Ca şi Caesar. El nu era omul care să tolereze tulburări antiromane. Nu conta dacă un trib a fost înfrânt sau era liber, Republica pretindea respect, iar onoarea cerea ca un proconsul să-l inspire. După ce a provocat nesupunerea galilor, Caesar se simţea acum perfect justificat s-o înfrângă. În acea iarnă a mai recrutat două legiuni. Autoritar şi fără a ţine seama de Senat, el a dublat deja numărul trupelor alocate iniţial provinciei sale. Pe la sfârşitul iernii, când Caesar a părăsit tabăra, el avea alături o armată de opt legiuni, aproximativ patruzeci de mii de oameni.

Avea nevoie de toţi. Îndreptându-se spre nord, Caesar s-a aventurat pe teritorii nepătrunse vreodată de forţele romane. Erau bântuite de stafii, sinistre, umede şi reci, pline de noroaie şi de crime. Călătorii şopteau ceva despre ritualuri ciudate de sacrificare, ce aveau loc în poieni din adâncul pădurilor de stejari sau pe malul lacurilor cu ape negre, fără fund. Uneori, se spunea, nopţile erau luminate de torţe gigantice din răchită împletită, ridicate sub forma unor uriaşi, cu mâinile, picioarele şi pântecele pline de prizonieri care se zvârcoleau într-o orgie a morţii. Chiar

și cu ocazia sărbătorilor pentru care galii erau celebri, obiceiurile le erau barbare și respingătoare. Omniprezentul Posidonius, care a călătorit prin Galia în anii 90 î.Hr., făcând însemnări oriunde mergea, a observat că duelurile pentru cele mai bune bucăți de carne erau ceva obișnuit și că războinicii, chiar și atunci când ajungeau să petreacă, nu se întindeau să mănânce, ca oamenii civilizați, ci se așezau și își lăsau mustățile răsfirate să intre în grăsime și sos. Martori cu ochii goi la aceste scene de voracitate, ele însele un spectacol încă și mai dezgustător, erau capetele retezate ale dușmanilor războinicilor, trase în țeapă sau puse în nișe. Erau atât de mult folosite ca decorațiuni în satele Galiei, încât, mărturisea Posidonius, aproape s-a obișnuit cu ele până la sfârșitul călătoriei.[16]

Legionarilor care avansau tot mai mult spre nord, pe drumuri desfundate, șerpuite, privind nervos prin perdele nesfârșite de copaci, li s-a părut probabil că intră pe un tărâm de un întuneric desăvârșit. De aceea purtau pe umeri pari și sulițe. Tabăra pe care o ridicau după marșul din fiecare zi, întotdeauna la fel, noapte de noapte, le oferea nu doar siguranță împotriva ambuscadelor, ci le și amintea de civilizație, de casă. În mijlocul barbariei, se construiau un for și două străzi drepte. Santinelele, iscodind întunericul din dosul palisadei, aveau mângâierea de a ști că, în spatele lor, cel puțin, se afla un colț de teren străin care temporar era Roma.

Totuși, ceea ce li se părea imposibil de barbar legionarilor a fost deja sintetizat și trecut prin mașina inteligenței lui Caesar. Generalul lor știa precis încotro se îndrepta – și nu înspre necunoscut. Poate că Caesar era primul care conducea legiunile dincolo de frontieră, dar au existat italieni care au rătăcit prin sălbăticia Galiei timp de decenii. În secolul al II-lea î.Hr., odată cu stabilirea garnizoanelor romane permanente în sudul țării, băștinașii din provincie au început să-și dezvolte gustul pentru viciile cuceritorilor. Unul mai ales le-a mers drept la cap: vinul. Galii, care nu dăduseră niciodată până atunci de această băutură, nu aveau nici cea mai mică idee cum s-o folosească. În loc s-o dilueze cu apă, așa cum făceau romanii, preferau s-o dea pe gât

curată – trăgeau chiolhanuri și „beau până amețesc, și cad cuprinși de somn sau ajung aproape nebuni".[17] Negustorii, care au găsit acest fel de consum deosebit de profitabil, au început să-l încurajeze cât de mult au putut, călătorind dincolo de granițele provinciei romane, până când, foarte rapid, întreaga Galie s-a abrutizat de băutură. Evident, având o piață de alcoolici de exploatat, negustorii au început să crească prețurile. Cum posibilitatea lor de a face asta depindea de faptul că băștinașii nu-și cultivau propriile vii, Senatul, întotdeauna priceput când era vorba să-i jecmănească pe străini, a declarat ilegală vânzarea de viță-de-vie „popoarelor de dincolo de Alpi".[18] Pe vremea lui Caesar, rata de schimb s-a stabilit la o carafă de vin pentru un sclav, ceea ce, măcar în privința italienilor, constituia o afacere de import-export fabulos de avantajoasă. Sclavii puteau fi vânduți mai departe cu un preț enorm, iar mâna de lucru suplimentară disponibilă pentru viticultorii romani facilita producerea de tot mai multe galoane de vin. Era un cerc virtuous care făcea pe toată lumea – cu excepția sclavilor, desigur – fericită. Galii erau mereu beți turtă, iar negustorii se îmbogățeau.

Caesar, îndrăznind să-și închipuie că se poate impune într-o țară atât de vastă, de războinică și de independentă precum Galia, era perfect conștient cât de multe le datorează exportatorilor italieni. Ei nu-i asigurau doar spioni. Germanii, după ce au văzut efectul vinului asupra galilor, au decis că, în țara lor, „importarea vinului e cu desăvârșire interzisă, fiindcă, după părerea lor, vinul moleșește pe oameni".[19] Și îi face arțăgoși. Vinul era mai prețios pentru căpeteniile galilor decât aurul. Triburile își furau fără încetare unii altora sclavii, depopulând satele cu atacurile lor, întreținând rivalități irațională, devastatoare – toate acestea făceau din ele o pradă ușoară pentru un om precum Caesar. Chiar și atunci când spionii l-au informat că a apărut o confederație de 240.000 de oameni împotriva lui, el nu s-a lăsat tulburat. Și asta în ciuda faptului că triburile din calea sa aparțineau belgilor, care, pentru că „ei sunt cei mai izolați de traiul bun și civilizat din Provincia romană; la ei vin foarte rar negustori care aduc lucruri ce contribuie la

moleşirea sufletelor",[20] au fost consideraţi cei mai viteji din Galia. Caesar i-a lovit cu putere, cu toată capacitatea pe care a avut-o. Cu cât avansa mai spre nord, cu atât alianţa belgilor se fragmenta. Triburile care s-au supus au fost tratate cu o generozitate ostentativă. Cele care au rezistat au fost distruse. Vulturii lui Caesar erau bine plasaţi pe coasta Mării Nordului. În acelaşi timp, veneau la el mesageri de la Publius Crassus, aprigul fiu al triumvirului, cu vestea că legiunii aflate sub comanda sa i s-au supus toate triburile din vest. „Toată Gallia a fost pacificată",[21] scria Caesar triumfător.

Vestea a fost primită cu bucurie la Roma. În anul 63, lui Pompei i s-au acordat zece zile de recunoştinţă publică. Acum, în 57, lui Caesar i s-au acordat cincisprezece. Nici măcar cei mai înverşunaţi duşmani ai săi nu puteau nega cât de uluitoare îi erau realizările. La urma urmei, nimic din ce sporea prestigiul Republicii nu putea fi considerat o crimă, iar Caesar, învăţându-i pe gali să-i onoreze numele, a adus în orbita Romei oameni anterior pierduţi în întunericul barbariei. Aşa cum unul dintre vechii săi oponenţi a explodat în Senat, „regiuni şi neamuri necunoscute nouă din cărţi, sau din relatări directe, sau măcar din zvonuri, au fost acum străbătute de generalul nostru, de armata noastră şi de armele poporului roman".[22] Adevărată bucurie!

Totuşi, Caesar nu se putea destinde. Deşi incursiunea sa a fost profundă şi devastatoare, un singur atac nu prea era suficient pentru a reduce statutul Galiei la acela de provincie. Căci acum ţara era pregătită să recunoască prestigiul lui Caesar, însă supremaţia, la un popor irascibil şi cu o inveterată dorinţă de a câştiga, precum galii, stătea pe nisipuri mişcătoare. La fel ca la Roma, desigur. De aceea Caesar, chiar şi în pădurile umede din nord, trebuia să urmărească atent câmpul luptei politice din capitală. Evenimentele de la Roma nu stăteau pe loc doar pentru că el lipsea. Multe se schimbaseră deja. Nimic nu a ilustrat mai bine acest lucru decât identitatea omului care s-a ridicat în Senat şi a propus recunoştinţa pentru succesele lui Caesar în Galia. După un exil amar de optsprezece luni, Cicero a revenit la Roma.

Pompei pierde din nou

În zilele sumbre dinainte de fuga sa în exil, disperat, oratorul s-a dus târându-se la Pompei, ca și la Caesar. Pe Cicero l-au exasperat mult timp metehnele idolului său, însă nu l-a părăsit niciodată întru totul. În ciuda complicității evidente a lui Pompei la crimele din timpul consulatului lui Caesar, Cicero a continuat să spere că totul va fi bine și că marele om va fi readus pe calea legitimității. În ceea ce-l privește pe Pompei, el a fost flatat să joace rolul de patron al lui Cicero și a binevoit să-l prevină pe Claudius că-și duce vendeta prea departe. A fost un anumit patos în acest gest: la ora când popularitatea sa se afla în cădere liberă, iar el era huiduit pentru prima oară în viață, Pompei a găsit în veneratia lui Cicero o amintire plăcută a zilelor bune de altădată. Dorind cu disperare să se elibereze de îndoieli și frustrări, i-a mărturisit chiar oratorului că își regretă rolul jucat în triumvirat – o dezvăluire pe care Cicero, extrem de emoționat, a împărtășit-o imediat tuturor prietenilor. Inevitabil, Caesar a auzit asta – și i s-a confirmat ideea că Cicero trebuie să plece. Pompei, obligat să aleagă între socrul său și prietenul său de încredere, a consimțit fără tragere de inimă. Pe când persecutarea lui Cicero de către Claudius a atins un punct culminant violent, el s-a retras stingherit în vila sa de la țară. Refuzând să priceapă aluziile, Cicero l-a urmat. A fost informat de ușier că nu e nimeni acasă. Pompei, incapabil să stea de vorbă cu omul pe care l-a trădat, s-a strecurat afară pe ușa din dos.

O dată sigur de plecarea lui Cicero, marele om a intrat într-o nouă perioadă de reflecție. Echivocul nu se potrivea cu imaginea sa despre sine. Încă nu a reușit să atingă imposibilul, care l-a chinuit de la revenirea din est. Dorea respectul și admirația semenilor săi și autoritatea supremă la care credea că este îndreptățit prin realizările sale – dar nu le putea avea pe amândouă. Acum, după ce a ales, a aflat că puterea fără dragoste are un gust amar. Disprețuit de Roma, Pompei s-a întors la soția sa pentru sprijin. S-a căsătorit cu fiica lui Caesar, Iulia, din cel

mai convențional motiv politic, dar nu a durat mult până s-a îndrăgostit lulea de tânăra sa soție. Iulia în schimb i-a dat soțului ei adorația fără de care el nu putea prospera. Cedând pasiunii, cuplul a început să petreacă tot mai mult timp retras într-un cuib al dragostei la țară. Concetățenii lui Pompei, neobișnuiți cu manifestările de afecțiune conjugală, au râs pe ascuns, dezaprobându-l obscen. Și gata scandalul. Resentimentul public față de Pompei a început să capete o nuanță de dispreț.

Nimeni nu era mai sensibil la această schimbare de opinie decât Claudius. Având un simț aparte pentru slăbiciune, a început să se întrebe dacă Pompei, cu toată strălucirea reputației sale și cu veteranii lui loiali, nu era totuși un om de paie – o bănuială mult prea tentantă ca să nu fie verificată imediat. Conștient că nimic nu se putea dovedi mai supărător pentru Pompei decât un nou atac asupra aranjamentului său din Orient – chestiunea care, la urma urmei, l-a obligat să intre în fatala alianță cu Crassus și Caesar, în primul rând – Claudius s-a repezit direct la jugulară. Prințul Tigranes, fiul regelui Armeniei, se afla încă la Roma ca ostatic, la opt ani după ce tatăl său i l-a predat lui Pompei ca o garanție de bună purtare. Claudius nu doar l-a răpit pe prinț de sub nasul marelui om, ci, ca să adauge o nedreptate la insultă, l-a urcat pe un vas care se îndrepta spre Armenia. Când Pompei a încercat să-și ia înapoi ostaticul, susținătorii săi au fost atacați și bătuți măr. Autoritățile, departe de a-i lua partea lui Pompei, s-au delectat cu spectacolul furiei sale neputincioase. Era desigur tocmai lucrul pe care Claudius conta. Chiar pe când bandele lui făceau mare tărăboi pe străzi, el s-a pomenit desfătându-se cu satisfacția de a fi primit aprobarea Senatului.

Claudius, când i se oferea ocazia de a umili un dușman, nu avea nevoie de prea multe încurajări. Ca și cu Cicero, acum cu Pompei, el simțea mirosul de sânge. Bandele sale au fost cuprinse desigur de frenezie. Ori de câte ori nefericitul Pompei se aventura în For, era primit cu un cor de insulte. Ceea ce nu era puțin lucru. Una dintre cele mai vechi legi ale Republicii definea proferarea de injurii ca fiind similară cu crima. În lumina unei asemenea tradiții, Claudius lansa amenințări cu moartea, iar

Pompei se speria de ele. El nu a mai fost niciodată obiectul unei asemenea batjocuri. Pasiunea sa pentru soție a provocat o deosebită hilaritate. „Cine este cel mai obsedat sexual general?", țipa Claudius. „Cine-și mângâie tâmpla cu degetele?"... După fiecare întrebare, el făcea un semn mulțimii scuturându-și faldurile togii, iar ciracii lui, ca un cor dresat, strigau răspunsul la unison: „Pompeius!"[23]

„Cine-și mângâie tâmpla cu degetele?" Pentru ca un bărbat care se îmbrăca în dansatoare să-l acuze pe cel mai mare general al Romei de efeminare trebuia tupeu. Cu atât mai mult cu cât numeroase persoane din cercul său intim erau de asemenea implicate în scandaluri sexuale. Marc Antoniu, scăpând din aventura cu Curio, a început să dea târcoale mult iubitei soții a lui Claudius, Fulvia, o încălcare a codurilor prieteniei, care avea să-i ducă în curând pe cei doi la amenințări reciproce cu moartea. Probleme similare s-au ivit și în legătură cu o femeie față de care Claudius manifesta și mai multă pasiune. Marcus Caelius a sărbătorit succesul condamnării lui Hybrida prin închirierea unui apartament de lux de la Claudius pe Palatin. Acolo a întâlnit-o pe Claudia. Spiritual, chipeș și celebru pentru talentul său de dansator, Caelius s-a dovedit a fi chiar genul preferat al văduvei. Ambițiosul Caelius nu avea nevoie de încurajări ca să se apropie de un membru al familiei Claudiilor, iar Claudia, al cărei soț abia murise, a fost evident în dispoziția necesară pentru a fi consolată. Desigur, stilul ei idiosincratic de a ține doliu nu putea să provoace decât dispreț. Aventurile marii doamne au rămas subiect de interes permanent pentru amatorii de scandaluri de la Roma și o temă preferată pentru sloganurile jignitoare din For. Dar, indiferent ce se striga împotriva lui și a surorii lui, Claudius a fost întotdeauna în stare să acopere. Acuzațiile de imoralitate doar l-au provocat să facă denunțuri tot mai furibunde. Ipocrizia revoltătoare ce caracteriza toate acestea sporea distracția. Și așa jignirile la adresa lui Pompei și a desfrâului său continuau.

Desigur, Claudius fiind Claudius, nu s-a putut stăpâni să nu încerce cât de departe poate fi dusă intimidarea. În august, pe

când Pompei traversa Forul ca să participe la o ședință a Senatului, s-a auzit dinspre templul lui Castor un sunet de metal căzând pe piatră. Unul dintre sclavii lui Claudius a scăpat intenționat un pumnal. Pompei, crezând că viața îi este în pericol, s-a retras imediat din For și s-a baricadat în spatele porții casei sale. Gloatele lui Claudius l-au urmărit și s-au instalat afară. Tribunul a amenințat că-i va face lui Pompei ce i-a făcut deja lui Cicero: să-i ocupe casa, s-o demoleze și să construiască în loc un templu închinat Libertății. Pompei, spre deosebire de Cicero, nu a luat-o la fugă, ci s-a pomenit sub blocadă, incapabil să mai plece din casă – o răsturnare de situație năucitoare pentru cel mai important om din Republică. Din nou Senatul a privit cu satisfacție și mulțumire de sine. Crassus, cu care Claudius a avut grijă să rămână în relații excelente, a surâs și el afectat, ca toată lumea. Pentru Claudius însuși, a fost un moment de triumf amețitor, aproape incredibil. Campion al aristocrației, patron al mahalalelor, el părea a fi stăpânul Romei.

Dar numai trecător. Folosind până la limită posibilitățile oferite de violența de stradă, Claudius a deschis drumuri pe care alții se pregăteau deja să le urmeze. În decembrie 58, Claudius și-a încheiat mandatul. Printre noii tribuni se afla un adept al lui Pompei, grosolan și agresiv, Titus Annius Milo. Încurajat de patronul său, Milo l-a acuzat oficial pe Claudius pentru că a folosit violența, un caz simplu, dacă a existat vreodată un caz. Claudius, apelând la fratele său Appius, care era pretor în acel an, a reușit să obțină anularea acuzației și a ordonat bandelor sale să jefuiască locuința lui Milo drept răzbunare. Dar noul tribun, ajutat de infinitele resurse ale lui Pompei și conștient că era pierdut dacă nu răspundea la violență cu violență, a refuzat să se lase intimidat. A început să-și recruteze propriile bande, nu așa cum a făcut Claudius, mituind amatori din mahalale, ci aducând bărbați solizi, bine înarmați și pregătiți de pe proprietățile lui Pompei și cumpărând gladiatori pentru a le întări rândurile. Dintr-odată, monopolul lui Claudius asupra violenței de stradă a luat sfârșit, o provocare la nivelul căreia fostul tribun s-a ridicat cu o previzibilă plăcere. Conflictul dintre

bande a crescut zilnic. În curând a devenit atât de violent, încât a trebuit ca toate instituțiile statului din For, inclusiv tribunalele, să-și suspende activitatea. Zi după zi, în locurile publice ale Romei, valurile anarhiei urcau și coborau.

Prin asemenea măsuri disperate s-a impus Pompei din nou, impunându-și și autoritatea, într-un oraș unde, luni de zile, a fost ținut practic în arest la domiciliu. Totuși, a trebuit ca Senatul, precum și străzile, să-i respecte voința, iar Claudius, arogantul și imposibilul Claudius, să guste din propriul medicament. Omul care reprezenta instrumentul pentru realizarea acestui lucru își frângea mâinile într-o mare nefericire dincolo de Adriatică. Pompei, după ce a refuzat să facă efortul de a-l salva pe Cicero cu un an în urmă, a început acum să străbată Italia, trâmbițându-și sprijinul pentru revenirea celui exilat. Clienții de la țară și din orașele din provincii au fost chemați la Roma. Toată vara anului 57 ei au inundat capitala. Între timp, Caesar, aflat departe în Galia, a fost convins să-și dea acordul, fără tragere de inimă, pentru reîntoarcerea lui Cicero, iar un vot în Senat, cu 416 la 1, a susținut de asemenea ideea. Vocea care s-a opus i-a aparținut inevitabil lui Claudius. În august, votul public atâta așteptat s-a ținut în sfârșit pe Campus Martius. Claudius, încercând să-l perturbe, a fost condus afară cu un calm plin de dispreț de către Milo, ale cărui bande au stat de pază toată ziua lângă Ovile. Atât de sigur era Cicero de rezultat, încât a pornit deja spre Italia în timp ce se vota, iar vestea rechemării sale oficiale i s-a adus pe când aștepta în Brundisium. Drumul de acolo, împreună cu Tullia, fiica sa adorată, care i-a lipsit atât de mult, a fost ca un vis ce devenea realitate. Susținătorii care-l aclamau se aflau de o parte și de alta pe Via Appia. Pe măsură ce se apropia de Roma, mulțimea se aduna ca să-l întâmpine. Aplauzele îl urmăreau oriunde se ducea. „Nu m-am întors doar acasă", observa el cu modestie, „ci am urcat până la cer."[24]

Nici măcar Cicero nu era însă destul de orgolios ca să se îndoiască de faptul că triumful real era al lui Pompei. Mai mult ca niciodată, vechea și bine cunoscuta mândrie a oratorului a avut o stridență provocată de teamă. Toți romanii considerau un

coşmar să datoreze cuiva o favoare, iar Cicero le datora acum lui Pompei şi lui Caesar cariera. De aici manifestarea sa din Senat. Pe lângă faptul că a dat tonul în elogierea cuceririlor lui Caesar, s-a pomenit făcând propunerea ca întreaga rezervă de cereale a Romei să fie pusă în mâinile lui Pompei. Moţiunea a fost votată, dar Claudius, o singură dată, cu o logică detestabilă, a subliniat în faţa Senatului implicaţiile sale precise: Pompei va putea mitui cu pâine mahalalele înfometate, pe când Cicero, autoproclamat duşman al demagogiei, se dovedea acum agentul ei. Obrăznicia făţişă a acestor acuzaţii nu le făcea mai puţin adevărate. Cicero, pe bună dreptate, s-a bâlbâit şi s-a simţit stânjenit.

Scandalul din Senat a avertizat că nici pe departe Claudius nu s-a potolit în urma revenirii duşmanului său. Când Cicero a reuşit să-i convingă pe preoţii din Roma că locuinţa sa de pe Palatin îi putea fi restituită fără a aduce un afront zeiţei Libertas, Claudius a recurs făţiş la terorism. Muncitorii lui Cicero au fost alungaţi de pe şantier; casa fratelui său a fost incendiată; Cicero însuşi a fost atacat pe Via Sacra. În acelaşi timp, lupta de stradă între Claudius şi Milo a atins o nouă culme de violenţă, iar cei doi conducători de bande, fiecare ameninţând că-l omoară pe celălalt, au încercat şi să se judece prin tribunale. Din nou, Milo l-a acuzat pe Claudius pentru folosirea violenţei şi din nou, trăgând sforile în Senat, Claudius a scăpat. În februarie 56, cu o ipocrizie remarcabilă chiar şi după propriile standarde, Claudius l-a acuzat pentru acelaşi lucru pe Milo. Cicero şi Pompei, sprijinind cauza omului lor, s-au pregătit să vorbească în apărarea lui Milo. Spectacolul celor trei duşmani de moarte ai săi porniţi împotriva lui l-a aruncat pe Claudius în delir. Când Pompei s-a ridicat ca să ia cuvântul, Forul a început să clocotească, fluierând şi huiduind. Claudius, din banca acuzatorului, a început să-şi ovaţioneze bandele. Aşa cum a făcut şi înainte, s-a ridicat şi şi-a întins toga, dând indicaţii suporterilor săi care proferau injurii. Mai apoi aceştia i-au scuipat pe durii lui Milo, lovind pe urmă cu pumni şi pietre. Bandele lui Milo au replicat. Claudius însuşi a fost tras afară din tribună şi a început o bătălie adevărată. În mijlocul acestei nebunii, procesul a fost abandonat.

Pompei, speriat și plin de vânătăi, s-a retras din For, palid de furie. Nu avea nicio îndoială în legătură cu creierul conducător al revoltei – care nu a fost Claudius. Timp de trei ani, Pompei s-a aflat alături de Crassus și totuși s-a grăbit să-și învinovățească vechiul dușman pentru fiecare eșec. Cu această ocazie, totuși, bănuielile sale s-au dovedit întemeiate. Încă din toamna anului 57 și de la numirea sa ca responsabil cu aprovizionarea Romei cu grâne, Pompei urmărea o altă funcție în Orient. La fel și Crassus. Până la revoltă, interesul personal al amândurora le-a menținut rivalitatea în umbră, însă Claudius, în stilul lui, a smuls vălul. „Cine vrea o călătorie spre răsărit?", a țipat el către bandele sale. „Pompei!", au tunat ele ca răspuns. „Cine vrem noi toți să meargă în locul lui?" Replica a fost asurzitoare și menită a-i provoca lui Pompei apoplexie: „Crassus!"[25] Peste câteva zile, Pompei i-a spus lui Cicero că-l învinuiește pe partenerul său de triumvirat pentru revoltă, pentru Claudius, pentru tot. Mai mult, a mărturisit apoi că tot Crassus complota să-l ucidă.

Vestea a mers ca fulgerul. Triumviratul era terminat. Asta, cel puțin, le părea limpede tuturor. Dacă s-a mirat cineva, a fost pentru că asocierea a durat atât de mult. La urma urmei, la fel de sigur ca trecerea timpului era și pierderea, la un moment dat, a puterii de către oamenii de seamă. În acea primăvară a anului 56 î.Hr., dezghețul părea general în întreaga Republică. Vechii dușmani ai triumviratului – Bibulus, Curio – au început să se miște, să se întindă, să se trezească din hibernare. În Senat, revolta din For a fost condamnată oficial ca fiind „contrară intereselor Republicii",[26] iar responsabilitatea i-a revenit nu lui Claudius, ci lui Pompei. Această insultă adusă onoarei marelui om i-a provocat o altă imensă explozie de furie și, inevitabil, el l-a acuzat pe Crassus. Dar, deși asta ar fi putut să-l înveselească pentru scurt timp, dovada lipsei sale de popularitate în întregul Senat era acum prea evidentă pentru a fi ignorată. Toate marile sale ambiții – să se desfete în elogiile și respectul semenilor săi, să dețină o a doua funcție importantă în Orient – i s-au revelat ca simple fantezii fără speranță. Pentru Pompei cel Mare, se părea

că zilele de glorie se sfârşiseră. Când furia i-a scăzut, l-a cuprins o mâhnire profundă.

Izul acestui eşec plutea ca un miros de hoit deasupra Romei. În Senat, agitaţi, amatorii de stârvuri mârâiau şi-şi arătau colţii. Cu Pompei bălăcindu-se lipsit de speranţă în ape atât de puţin adânci, atenţia s-a îndreptat apoi către o altă posibilă pradă. Duşmanii lui Caesar ştiau că nu se va ivi niciodată o ocazie mai bună de a-l termina. Au aşteptat trei ani – iar acum, în sfârşit, unul dintre ei s-a pregătit să-l lichideze.

Curajul nu a fost o problemă pentru Lucius Domitius Ahenobarbus. În cazul lui, acesta nu se putea deosebi de o aroganţă atât de pronunţată, încât semăna cu prostia. Indecent de bogat, indecent de manierat, el a fost un om despre care Cicero, sensibil la astfel de lucruri, a spus că s-a născut consul. În acea primăvară a anului 56, Domitius s-a pregătit să-şi ceară dreptul câştigat prin naştere. Cumnat cu Cato, duşman de moarte al lui Pompei, care l-a executat pe fratele lui Domitius în zilele sumbre ale războiului civil, nu exista nicio îndoială cui îi va fi loial. Anunţând că va candida pentru funcţia de consul, el a declarat deschis că, dacă va fi ales, va anula numirea lui Caesar. În locul lui, evident, se propunea pe sine. Galia Transalpină a fost cucerită de bunicul lui şi o considera a sa prin drept ereditar. În spatele lui, autorităţile aprobau. Prima dată Pompei; acum Caesar – sigur erau condamnaţi veleitarii, cei care aspirau să ajungă tirani?

Patru secole şi jumătate de istorie a Republicii spuneau că da. Tradiţia era mai puternică decât orice triumvirat. Un om cădea, altul îi lua locul. Aşa a fost întotdeauna. Pompei, Caesar şi succesorii lor îşi puteau pierde puterea. Orice se întâmpla, Republica avea să dăinuie.

Sau aşa presupunea toată lumea.

9

ARIPILE LUI ICAR

Crassus își pierde capul

Pe când triumviratul se diviza, alții, aflați mai jos în lanțul alimentar, se angajau în războaie disperate pe cont propriu. La începutul lui aprilie, Marcus Caelius a fost judecat. Trecutului lui furtunos nu putea ieși bine la o examinare atentă. Desigur, acuzarea nu avea nicio problemă în găsirea multor defecte și crime, inclusiv – cel mai șocant dintre toate – atacul asupra unei delegații de soli și uciderea conducătorului lor. Ce a dat procesului un iz de scandal a fost totuși o altă acuzație: că a încercat să-și otrăvească iubita, pe Claudia Metella. Era limpede că relația nu mergea bine.

Acuzatorii nu au făcut niciodată nici măcar o aluzie la aceasta. Pentru că detaliile promiteau să fie la fel de păgubitoare pentru Caelius ca și pentru Claudia, ei au presupus că echipa apărării va fi la fel de discretă. Dar au calculat fără Cicero. Relațiile cu fostul său elev erau de mult precare, însă ocazia de a lansa un atac frontal asupra Claudiei era prea bună pentru a fi ratată. În loc să acopere povestea, Cicero a preferat să-și concentreze întreaga apărare pe ea. „Imaginați-vă că o femeie care și-a pierdut soțul își deschide casa oricărui bărbat care are nevoie de relații sexuale și duce în mod public viața unei prostituate, imaginați-vă că i se pare normal să meargă la petreceri organizate de străini, imaginați-vă că face așa la Roma, în propriile-i grădini, ca și în lumea orgiilor de la Baiae", a tunat el, „atunci credeți cu adevărat că e scandalos și degradant ca un

tânăr precum Caelius s-o agațe?"[1] Desigur că nu! La urma urmei, ea nu era decât o femeie de stradă și de aceea jocul a fost corect! Juraţii, ascultând cum regina eleganței de la Roma era desființată, s-au ațâțat și s-au îngrozit. Ce nu au observat ei a fost că Cicero, urmărind-o pe sora dușmanului său, a ascuns sub o peltea de insinuări toate acuzațiile cu adevărat grave aduse clientului său. Strategia s-a dovedit a avea un succes mulțumitor: Caelius a fost achitat. Cicero putea toarce satisfăcut de această execuție reușită.

Atât de uluitor a fost spectacolul, încât a eclipsat un discurs ținut la proces de celălalt apărător al lui Caelius. Nu că asta l-ar fi afectat pe Crassus. El nu a fost niciodată un talent oratoric. Nu avea nevoie de așa ceva. Scopul pe care l-a avut venind în ajutorul lui Caelius a fost de a-și proteja investiția în viitorul tânărului; un țel atins așa cum trebuia și cu costuri politice minime pentru sine însuși. E adevărat că a participat la distrugerea Claudiei, însă chiar și Claudius, rareori reticent când trebuia să apere onoarea familiei, a fost destul de înțelept încât să nu-l atace pe Crassus. Chiar dacă a folosit metode subtile și discrete, fiind mai degrabă un om al aluziilor șoptite și al promisiunilor decât al amenințărilor deschise, el a rămas totuși cea mai periculoasă figură din Roma. Acum, în sfârșit, în primăvara anului 56, Crassus era gata să încerce cât de departe îl putea duce acea amenințare. Chiar în timp ce vorbea la procesul lui Caelius, mintea îi rătăcea în altă parte. În politică se pregătea o lovitură de maestru.

Cu o lună înainte, Crassus a fost plecat la Ravenna, un oraș dincolo de frontiera Italiei romane, în provincia Galia a lui Caesar. Alți doi reprezentanți ai puterii îl așteptau acolo. Unul era Caesar însuși, celălalt, arogantul frate mai mare al lui Claudius, Appius Claudius. În urma unei discuții secrete a celor trei, Crassus s-a întors la Roma, în vreme ce Appius, rămânând cu Caesar, s-a îndreptat spre vest. La jumătatea lui aprilie, cei doi conspiratori au ajuns în orașul de graniță Lucca. La fel Pompei, venind spre nord de la Roma. A avut loc a doua discuție. Din nou, ce s-a discutat exact a rămas necunoscut, însă

vestea întâlnirii în sine s-a răspândit atât de repede, încât Pompei a venit însoțit de două sute de senatori. Peste o sută de mănunchiuri de *fasces* au fost văzute sprijinite pe străzile din Lucca. Senatori care-și urmăreau propriile interese, simțind mirosul puterii, au început lupta pentru avansări. Pentru colegii rămași la Roma, care mai aveau principii, zarva acestor petiționari aristocratici a reprezentat un mesaj amenințător. Din nou, autoritatea Senatului părea să dispară. Poate că triumviratul nu a murit, până la urmă?

Și totuși nu prea părea credibilă o a doua alianță între Pompei și Crassus. La ce acord au putut ajunge? Și ce rol a jucat Caesar în treaba asta dubioasă? Ce urmărea el acum? Unul dintre primii care au aflat a fost Cicero. Disciplinat de experiența exilului, el nu mai avea nicio iluzie că putea rezista în fața puterii combinate a triumviratului. În fața lui Claudius și a Claudiei, da, dar nu a celor ce-i erau infinit superiori „ca resurse, forță armată și putere brută".[2] Când Pompei a încercat să-l influențeze amenințându-l, a cedat. Vulnerabil și plin de nerv, elocvent și respectat, Cicero era unealta perfectă. A fost pus la lucru imediat. În vara aceea, trebuia să se ridice în Senat și să propună ca provinciile din Galia, pe care Domitius Ahenobarbus le privea cu atâta speranță, să rămână ale lui Caesar și doar ale lui. Domitius, luat prin surprindere de această schimbare radicală, a explodat de furie. Ce făcea Cicero? De ce susținea ceva ce altădată condamnase ca revoltător? Nu îi era rușine? În particular, aceste întrebări îl îmbolnăveau pe Cicero de necaz. Știa că este exploatat și se ura pentru asta. În public, afișa totuși argumentul ingenios că, schimbându-și poziția, dădea dovadă de fapt de diplomație. „Rigiditatea și lipsa de schimbare nu au fost niciodată considerate mari virtuți în Republică", a subliniat el. Departe de a oscila după cum bate vântul, el doar „se mișca o dată cu vremurile".[3]

Nimeni nu era foarte convins – Cicero însuși cel mai puțin. Plângându-și de milă și autodisprețuindu-se, el a încercat să se consoleze cu singura certitudine care i-a rămas, vechea răfuială cu Claudius. Sus pe Capitoliu, plăcuța de bronz care-i celebra

exilul era încă expusă publicului. Însoțit de Milo, Cicero a dat-o jos și a ascuns-o la el acasă.* Claudius nu a avut doar îndrăzneala să-l denunțe pentru comportament neconstituțional, o acuzație susținută de Cato cât se poate de sentențios, dar a și ridicat panouri pe Palatin cu o lungă listă a crimelor lui Cicero. Chiar și pe nisipurile mișcătoare ale Republcii, erau lucruri care nu se schimbau niciodată.

Totuși, chiar dacă războiul dintre ei își schimba mereu direcția, cei doi s-au pomenit legați de ceva mai mult decât o ură reciprocă. Appius a decis că a sosit momentul să devină consul: de aici călătoriile sale la Ravenna și Lucca pentru a-i întâlni pe triumviri. În schimbul sprijinului lor în alegerile pentru anul 54, el le-a oferit ajutor din partea sa și a fratelui său mai tânăr. Mai ales pentru Pompei, care a trăit doi ani hărțuit și umilit de Claudius, aceasta era cu adevărat o bună revanșă. Talentele fără seamăn ale celui mai mare vorbitor din Roma se aflau acum la dispoziția triumvirilor. Așa cum Cicero a fost folosit ca instrument al intereselor lui Caesar, Claudius a servit intereselor lui Pompei și Crassus. S-au transmis ordine tuturor tribunilor săi și conducătorilor de bande. A început o campanie de intimidare, cu scopul de a amâna alegerile consulilor pentru anul 55. Violența, așa cum se întâmpla oriunde era implicat Claudius, a scăpat rapid de sub control. Un grup de senatori a încercat să-i blocheze intrarea în clădirea Senatului; susținătorii lui Claudius au răspuns amenințând cu incendierea acesteia. Între timp, alegerile tot nu s-au ținut, iar Roma se umplea de clienții triumvirilor, inclusiv de o mulțime a veteranilor lui Caesar, care au primit o permisie specială din Galia. Senatorii șocați au început să se lamenteze. Bănuieli oribile le-au trecut prin minte. Până la urmă, întrebarea care obseda Roma de luni de zile le-a fost pusă direct lui Pompei și lui Crassus, amândoi încercând, cât mai diplomat, să stea departe de această dispută. Plănuiau ei să candideze pentru consulatul din 55? Crassus, alunecos ca întotdeauna, a răspuns că va face ce e mai bine pentru Republică, însă Pompei, hărțuit de întrebări insistente, a scăpat până la urmă

* Sau a distrus-o, dovezile sunt neclare.

adevărul. Împărțeala care i-a făcut să-și uite rivalitatea a fost dezvăluită lumii.

Opoziția s-a manifestat instantaneu și implacabil. Cei doi candidați au fost luați prin surprindere. După ce au amânat alegerile pentru a umple orașul cu veteranii lui Caesar, au început acum să se sperie că tot s-ar putea să nu câștige. S-au făcut vizite nocturne acasă la candidații rivali. S-au proferat amenințări la adresa unora, s-a forțat mâna altora. Doar Domitius a refuzat să renunțe. Era deja ianuarie. În primele săptămâni din anul 55 nu a existat niciun consul, iar alegerile nu mai puteau fi amânate. Cu multe ore înainte ca locurile pentru votare să se deschidă, în puterea nopții, Domitius și Cato au încercat să ocupe un loc pe Campus Martius. Au fost prinși de tâlhari înarmați, care l-au ucis pe purtătorul de torță, l-au rănit pe Cato și le-au pus oamenii pe fugă. În ziua următoare, Pompei și Crassus și-au asigurat al doilea consulat comun. Nici măcar acum nu au terminat cu fraudele electorale. Când Cato a câștigat o funcție de pretor, Pompei a declarat rezultatul nul. Funcțiile de edili au fost împărțite cu nerușinare susținătorilor, astfel încât pe Câmpul lui Marte a izbucnit din nou violența. De această dată, Pompei a fost prins în mijlocul ei, iar toga i s-a împroșcat cu sânge.

Haina udă i-a fost dusă acasă, unde soția sa însărcinată aștepta neliniștită vești. Când Iulia a văzut toga plină de sânge închegat, a leșinat din cauza șocului și a pierdut copilul. Nimeni nu s-a mirat că vederea lui Pompei cel Mare plin de sângele concetățenilor săi a dus la avortul soției sale. Prin astfel de semne zeii își făceau cunoscută judecata. Republica însăși a fost avortată. Cicero, scriindu-i confidențial lui Atticus, a glumit cu tristețe că triumvirii aveau fără îndoială „în fastele codicilor numele viitorilor consuli".[4] Egalilor lor, criminalitatea lui Pompei și a lui Crassus le era atât de evidentă, încât le părea un sacrilegiu. În vreme ce înainte, în anul 59, l-au folosit pe Caesar ca pe un instrument, acum ei erau cei care întinau funcția sacră a consulatului. Și cu ce scop? Cu siguranță, au câștigat deja amândoi destulă glorie? De ce, doar ca să-și asigure funcțiile de consuli pentru a doua oară, au recurs la asemenea extreme violente și ilegale?

Nu a durat mult până să vină răspunsul, chiar Pompei și Crassus având bunul simț de a fi jenați din cauza lui. Când un tribun obedient a propus un proiect de lege care asigura consulilor o comandă de cinci ani în Siria și în Spania, cei doi au mimat o surpriză nevinovată, dar nimeni nu s-a lăsat păcălit. Cu cât termenii proiectului de lege erau analizați mai îndeaproape, cu atât mai înspăimântători păreau. Cei doi proconsuli urmau să aibă dreptul de a mobiliza trupe și de a declara război și pace, fără a apela la Senat sau la popor. Un proiect de lege separat îi acorda privilegii identice lui Caesar, confirmându-i comanda și prelungindu-i-o cu alți cinci ani. Împreună, cei trei parteneri urmau să aibă acum control direct asupra a douăzeci de legiuni și a celor mai importante provincii ale Romei. Orașul a repetat adesea strigătele de „tiranie" – dar niciodată, cu siguranță, atât de justificat ca acum.

Încă din primele zile, Republica a trăit coșmarul că propriile-i idealuri se pot întoarce împotriva ei. „Ceea ce e supărător într-asta e că dorința de mărire, de dominație, de putere și de glorie se ivește de obicei în sufletele foarte mari și în spiritele foarte strălucite."[5] Perspicacitate antică. Romanii au apreciat întotdeauna că tot ce văd ei splendid într-un cetățean poate fi și o sursă de primejdii. Aceasta explică de ce, de-a lungul secolelor, s-au impus atâtea limite jocului liber al ambițiilor. Legi și obiceiuri, precedente și mituri – toate acestea formau eșafodajul Republicii. Niciun cetățean nu-și putea permite că se comporte ca și cum ele nu existau. A proceda astfel însemna a risca prăbușirea și rușinea eternă. Pompei și Crassus, romani autentici, le aveau în sânge. De aceea Pompei a putut face cuceriri pe pământ și pe mare, tânjind în același timp după respectul unui om precum Cato. De aceea Crassus a putut fi cel mai temut om din Roma, alegând totuși să-și ascundă puterea în spatele acoliților. Acum însă scrupulele nu mai ajungeau ca să-i oprească. La urma urmei, pentru a câștiga al doilea consulat, Pompei aproape că l-a omorât pe Cato. Iar Crassus, în timpul dezbaterii pe tema funcției sale proconsulare, s-a înfierbântat atât de mult, încât a lovit un senator cu pumnul în față.

Într-adevăr, toată lumea a observat, în acea vară a anului 55, cât de ușor se putea tulbura acest om care a fost odată atât de discret. Crassus a devenit vorbăreț și lăudăros. Când a ajuns guvernator al Siriei din întâmplare, nu se putea abține să nu vorbească despre asta. Chiar dacă nu ar fi avut șaizeci de ani împliniți, o asemenea comportare ar fi fost considerată necuviincioasă. Dintr-odată, oamenii îi râdeau în spate. Asta nu s-a întâmplat niciodată înainte. Cu cât Crassus avansa în falsa splendoare a lipsei de popularitate, cu atât mai mult pălea magia sa sinistră. S-a pomenit încolțit de mulțime și chiar, uneori, trebuind să o ia la fugă și să-i ceară lui Pompei protecție. Cu asemenea umilințe l-a pedepsit poporul roman pe Crassus pentru că a trădat Republica. Când a venit în sfârșit momentul să plece în provincia sa, nu a fost sărbătorit, nu l-au ovaționat mulțimile. „Ah, ce om ticălos!"[6], a exclamat Cicero, delectându-se cu modestia plecării lui Crassus. Dar lipsa de entuziasm care l-a însoțit nici nu a fost cel mai rău lucru. Pe când proconsulul ieșea pe porțile orașului spre Via Appia, a întâlnit un tribun așteptându-l la marginea drumului. Mai devreme, același om a încercat să-l aresteze pe Crassus, o mișcare respinsă cu dispreț. Acum stătea lângă un vas cu jăratic. Nori de tămâie se ridicau de acolo, plutind deasupra mormintelor vechilor eroi, parfumând aerul de iarnă. Privindu-l fix pe Crassus, tribunul a început un cântec monoton. Cuvintele erau arhaice, abia inteligibile, semnificația lor fiind însă foarte clară: Crassus era blestemat.

Cu un asemenea acompaniament, el a părăsit apoi Roma ca să-și preia funcția din Orient. Nimic nu ar fi putut să-i amintească mai bine ce preț mare trebuia să plătească pentru păstrarea ei. Ce i-a fost înainte cel mai drag lui Crassus, prestigiul, era acum făcut praf. Nu e de mirare că în timpul consulatului a dat semne de nervozitate. Totuși acestea nu erau, așa cum au insinuat dușmanii săi, dovezi de senilitate sau de slăbire a capacității de înțelegere. În mintea lui Crassus, încă exista un echilibru la fel de cinic ca întotdeauna între costuri și beneficii. Doar o recompensă fără egal l-ar fi putut convinge

să-şi sacrifice autoritatea în Republică. Numai Siria nu i-ar fi servit drept gratificaţie. În schimbul bunului său renume, Crassus nu a vrut nimic altceva decât bogăţiile lumii.

În trecut, el a luat în derâdere asemenea fantezii. Cu ocazia acordării celui de al treilea triumf, cel mai măreţ de altfel, duşmanului său învenşunat, acesta a fost urmat de un car purtând un glob uriaş. Totuşi, Pompei cel Mare s-a temut prea mult de rolul lui Alexandru pentru a i se dedica din toată inima şi a respectat prea mult tradiţiile oraşului său. Crassus, înţelegând acest lucru şi cunoscându-i-se dispreţul faţă de fanfaronada lui Pompei, nu a simţit iniţial nevoia să joace el însuşi rolul de cuceritor al lumii. Dar apoi a preluat Caesar acest rol. În doar doi ani, a adunat averi care rivalizau cu ale lui Pompei. Crassus, rece şi calculat, a recunoscut rapid implicaţiile acestui lucru. Călătorind la Ravenna, ajungând la acordul cu Pompei şi Caesar, organizându-şi campania electorală violentă, el a fost mânat de un amestec de cupiditate şi spaimă, de o avariţie devastatoare şi o teamă de a fi lăsat în urmă. Poate mai clar decât partenerii săi întru crimă, el a sesizat o nouă ordine menită a crea nelinişte. În cadrul ei, câţiva învingători – poate doi, însă Crassus spera că trei – aveau să deţină o putere disproporţionat de mare faţă de cea a concetăţenii lor, încât Roma însăşi avea să rămână în umbră. La urma urmei, dacă Republica era stăpâna lumii, pentru cei care îndrăzneau să preia controlul asupra sa şi să-i gestioneze resursele aşa cum doreau, ce limite puteau exista? Cerul poate – dar nimic mai jos.

În primăvara anului 54 î.Hr., Crassus a ajuns în noua sa provincie şi a avansat către graniţa de est a acesteia. Dincolo de fluviul Eufrat, se întindea un mare drum prin deşertul plat, până dispărea în lumina de la orizont şi nu se mai vedea. Dar Crassus ştia unde duce. Privind către soare-răsare, putea deslusi, în imaginaţie, gustul mirodeniilor, scânteierea onixului, a cornalinei şi a perlelor. Erau multe relatări fabuloase despre bogăţiile Orientului. Se spunea că există în Persia un munte format în întregime din aur; că în India întreaga ţară e apărată de

„ziduri de fildeș";[7] și că în China, țara serilor*, mătasea era țesută de creaturi de două ori mai mari decât gândacii. Desigur că niciun om inteligent nu putea crede asemenea povești absurde, dar faptul că ele circulau servea la ilustrarea unui adevăr incontestabil și fabulos: proconsulul care devenea stăpânul Orientului urma să aibă averi incomparabile. Nu e de mirare că Crassus privea spre est și visa.

Bineînțeles că, dacă voia să aplice standardele poporului roman pe coastele oceanului care mărginea lumea locuită, trebuia mai întâi să aibă de a face cu barbarii de acolo. Imediat lângă Eufrat se afla regatul Parția. Nu se știau prea multe despre el, decât că băștinașii – ca toți orientalii – sunt molatici și vicleni. Lucullus și Pompei au semnat amândoi tratate de pace cu ei – un detaliu incomod pe care Crassus nu avea nici cea mai mică intenție să-l respecte. În consecință, în vara anului 54, a traversat Eufratul și a ocupat un număr de orașe de frontieră. Indiganți, parții i-au cerut să se retragă. Crassus a refuzat. Declanșând războiul, totuși, el s-a mulțumit să aștepte momentul potrivit. Primul an petrecut în calitate de guvernator a fost un an al jafului. Templul din Ierusalim și multe altele au fost prădate. „Făcea socoteala veniturilor cetății [...] cântărind cu balanța timp de mai multe zile banii zeiței..."[8] Datorită calculelor sale precise, Crassus a putut recruta o armată cu adevărat demnă de ambițiile sale: șapte legiuni, patru mii de soldați de infanterie ușoară și tot atâta cavalerie. Aici se aflau – o nuanță exotică – o mie de gali. Comandantul lor a fost fiul cel mai mic al lui Crassus, Publius, care a funcționat cu succes sub conducerea lui Caesar și voia acum să-și repete faptele de vitejie pentru tatăl său. Totul era pregătit. În primăvara lui 53, Crassus și armata sa au traversat din nou Eufratul. Marea aventură a început.

---

* *Seres*, era numele antic dat de romani sau de greci pentru partea de nord-vest a Chinei, el însemnând "de mătase" sau "pământul de unde vine mătasea". Țara serilor se numea *Serica*. Se crede că numele derivă de la cuvântul chinez pentru mătase *si*. Descrieri cu referire la *Serica* au fost făcute în antichitate de către Strabon, Pomponius Mela, Plinius cel Bătrân sau Ptolemeu – n.r.

La început, pustietatea a părut că-şi bate joc de dimensiunile pregătirilor lui Crassus. În faţa armatei sale, înspre est, nu se vedea nimic decât aerul ce vibra din cauza căldurii. Apoi, într-un sfârşit, avangarda a descoperit urme de copite, care păreau a fi semnele unei mari divizii de cavalerie. Acestea se abăteau de la drum şi dispăreau în deşert. Crassus a decis să le urmeze. Curând legiunile s-au pomenit traversând o câmpie pustie, în care nu se vedea niciun curs de apă, nici măcar un fir de iarbă, doar dune de nisip fiebinte. Romanii au început să dea semne de sfârşeală. Ofiţerul cel mai capabil al lui Crassus, un chestor pe nume Cassius Longinus, l-a îndemnat pe generalul său să se întoarcă, însă Crassus, atât de abil la retrageri strategice în arena politică, nu a vrut să audă de aşa ceva acum. Aşa că legiunile au mers mai departe. Apoi a sosit vestea pe care a sperat-o generalul. Parţii erau aproape şi nu doar o divizie de cavalerie, ci o mare armată. Dornic să se asigure că duşmanul nu-i scapă, Crassus a ordonat legiunilor să înainteze. Se aflau acum în mijlocul unui deşert de nisip încins. Puteau să-i zărească pe călăreţii din faţa lor, zdrenţăroşi şi prăfuiţi. Legionarii şi-au unit scuturile. Pe când se întâmpla asta, parţii şi-au dat la o parte mantiile ca să se vadă că ei şi caii lor sunt îmbrăcaţi în zale strălucitoare. În aceeaşi clipă, din întregul deşert s-a auzit sunet lugubru de tobe şi dangăt de clopote, zgomote „ca nişte mugete de fiare sălbatice şi ca sunetul trăsnetului".[9] Romanilor li s-a părut aproape inuman, o halucinaţie produsă de pâlpâirile căldurii. Auzindu-l, s-au înfiorat.

Şi toată ziua aceea lungă avea să semene cu un vis urât. Parţii nu au făcut nici efort de a începe lupta, dispărând ca un miraj deasupra dunelor, dar înarmaţi, pe când se îndepărtau cu carele şi caii în galop, cu săgeţi cu vârful metalic, cu care trăgeau în rândurile imobile de legionari năduşiţi şi însetaţi. Când Publius şi-a condus galii în urmărirea lor, au fost înconjuraţi de cavaleria grea a duşmanilor şi distruşi. Publius însuşi a fost decapitat, iar un călăreţ part, agitând capul în vârful unei sulițe, a trecut în galop de-a lungul rândurilor de romani, ridiculizându-i şi insultându-l pe tatăl lui Publius. Acum legiunile erau deja

încercuite. Întreaga zi, săgeţile mortale ale parţilor au căzut asupra lor şi întreaga zi, legiunile au rezistat cu încăpăţânare şi eroism. Odată cu binecuvântata cădere a nopţii, ceea ce a rămas din marea expediţie a lui Crassus a început să se retragă, făcând cale întoarsă către Carrhae, cel mai apropiat oraş mare. De aici, sub conducerea înţeleaptă a lui Cassius, câţiva supravieţuitori răzleţi au traversat frontiera romană. Au lăsat în urma lor douăzeci de mii de compatrioţi căzuţi pe câmpul de luptă şi alţi zece mii de prizonieri. Şapte vulturi au fost pierduţi. De la Cannae, nicio armată romană nu a suferit o asemenea înfrângere catastrofală.

Crassus însuşi, stupefiat de ruinarea completă a tuturor speranţelor sale, a fost invitat de parţi la tratative de pace. După ce i-a tras pe sfoară pe atâţia, s-a pomenit acum tras pe sfoară la rândul lui. Prins într-o busculadă, a fost doborât. Moartea l-a cruţat pe Crassus de o încercare umilitoare. Pierzându-şi prada, parţii i-au impus-o în schimb unui travestit ales din rândurile prizonierilor. Îmbrăcat ca femeie, escortat de lictori, ale căror nuiele erau împodobite cu pungi de bani, iar securile cu capete ale legionarilor, urmat de prostituate care huiduiau, prizonierul a fost antrenat într-o sălbatică parodie de triumf. Era clar că parţii ştiau mai multe despre tradiţiile militare ale romanilor decât ştiau romanii despre ale lor.

Între timp, capul adevăratului Crassus a fost trimis la curtea regelui part. A ajuns tocmai când un actor celebru, Jason de Tralles, cânta o scenă din marea tragedie a lui Euripide, *Bacantele*. Printr-o sinistră coincidenţă, aceasta era o piesă care avea în rolul principal un cap retezat. Jason, gândind rapid ca un adevărat profesionist, a luat trofeul însângerat şi l-a legănat în braţe, apoi a improvizat un monolog adecvat. Deloc surprinzător, spectacolul lui Crassus ca piesă de recuzită în propria sa tragedie a stârnit râsetele publicului.

Pentru un om care a ţintit atât de sus şi a ajuns atât de jos, nu putea fi imaginat un sfârşit mai potrivit. Cerul, până la urmă, nu s-a dovedit a fi limita.

Ad Astra

Era o convingere fermă a romanilor faptul că aveau cea mai exemplară verticalitate morală din lume. Cum altfel se puteau explica dimensiunile imperiului lor? Totuşi, ei mai ştiau că măreţia Republicii comporta o serie de riscuri. A abuza de ea însemna a stârni furia divină. De aici grija romanilor de a respinge toate acuzaţiile de agresivitate şi de a insista asupra faptului că şi-au cucerit imperiul doar prin autoapărare. Celor care au fost înfrânţi de legiunile romane acest argument le putea părea hilar, însă romanii chiar credeau asta şi adesea cu o seriozitate ucigătoare. Opoziţia faţă de războiul lui Crassus împotriva Parţiei, de pildă, a fost înverşunată. Toată lumea ştia că nu exista altă scuză pentru el decât rapacitatea. Nisipul îmbibat cu sânge de la Carrhae a arătat că şi zeii ştiau acest lucru.

Totuşi, Crassus nu era singurul om care a visat să ducă supremaţia Romei până la marginea lumii. Ceva se schimba în starea de spirit a Republicii. Fanteziile de globalizare pluteau în aer. Globul în sine putea fi văzut pe monede, ca şi pe carele triumfale. Vechea idee de imperiu dispărea. Se părea că angajamentele în zone îndepărtate puteau fi făcute să dea rezultate. Chiar şi cei mai conservatori membri ai Senatului au ajuns să accepte asta. În 58, Cato a părăsit Roma plecând în insula Cipru. Misiunea sa era s-o anexeze. Iniţial, el s-a opus violent acestei politici, în mare măsură fiindcă a fost propusă de Claudius, care a plănuit să folosească profiturile din Cipru pentru a-şi finanţa extravagantul ajutor sub formă de cereale. Dar atunci când tribunul, cu o viclenie răuvoitoare tipică, a propus ca opozantul său cel mai integru să fie trimis să administreze noua provincie a Romei, iar Senatul a acceptat cu entuziasm, Cato s-a simţit obligat să plece. Sosind în Cipru, şi-a exercitat îndatoririle cu obişnuita sa scrupulozitate. Ciprioţii au avut parte de pace şi de o bună guvernare, iar poporul roman de tezaurul vechiului cârmuitor. Cato s-a întors acasă încărcat cu argint şi cu o arhivă de registre contabile. Atât de încântat a fost Senatul de

tranzacțiile lui cinstite pe care le-a găsit transcrise acolo, încât i-a acordat lui Cato privilegiul de a purta o togă tivită cu purpură – o extravaganță pe care Cato a refuzat-o hotărât.

Chiar și așa, el a fost mândru de ceea ce a realizat în Cipru – nu doar pentru Republică, ci și pentru locuitorii provinciei. I se părea de la sine înțeles că autoritatea unui administrator roman cinstit era de preferat jalnicei anarhii care a domnit în Cipru înainte de venirea sa. Era o situație neobișnuită: cel mai inflexibil tradiționalist din Senat punând de acord vechile virtuți ale Romei cu noul ei rol în lume. Intelectualii greci, desigur, au încercat asta multă vreme – așa cum Cato știa foarte bine, căci studia filosofia cu asiduitatea și seriozitatea cu care făcea orice. Posidonius, gurul preferat al tuturor romanilor, susținea că popoarele supuse ar trebuie să se bucure că au fost cucerite de Republică, întrucât acest lucru contribuia la crearea unei comunități de state. Acum romanii înșiși înțelegeau același argument. Presupuneri care erau de neconceput cu câteva decenii înainte deveneau acum ceva obișnuit. Entuziaștii imperiului susțineau că Roma are o misiune civilizatoare; că valorile și instituțiile sale fiind evident superioare celor ale barbarilor, ea are datoria să le propage; că doar odată ce întregul glob era supus dominației sale putea exista o pace universală. Moralitatea nu doar a ajuns din urmă realitatea brutală a expansiunii imperiale, ci a vrut s-o și depășească.

A contribuit desigur la faptul că imperiul a adus culoare și strălucire Romei vestea cuceririi unor ținuturi ciudate, îndepărtate, ca și afluența aurului pe străzi. În anii 60 î.Hr., romanii au asociat asemenea plăceri cu numele lui Pompei. Acum, în anii 50, se puteau bucura din nou de ele, prin intermediul lui Caesar. Chiar și în cele mai reci și umede zone ale Galiei, proconsulul nu și-a uitat niciodată publicul de acasă. I-a împărțit cu generozitate atenții. A avut întotdeauna plăcerea de a cheltui bani pentru alții – era una din calitățile care au făcut să fie iubit – iar acum, în sfârșit, banii erau ai lui. Prada adunată în Galia a pornit-o spre sud. Caesar a fost generos cu toată lumea: cu prietenii, cu oricine credea el că-i poate fi de ajutor și

cu întreaga Romă. Au început să se facă pregătiri pentru o uriașă extindere a Forului, care nu putea să nu-i aducă numele pe buzele tuturor. Dar dacă Caesar intenționa să-și cucerească concetățenii cu uriașe ansambluri de marmură, dorea să-i și distreze, să-i facă să vibreze la strălucirea faptelor sale. Depeșele sale erau capodopere în materie de reportaje de război. Niciun roman nu le putea citi fără să aibă o tresărire de emoție și mândrie. Caesar știa să-i facă pe concetățenii săi să se simtă bine în pielea lor. Ca de atâtea ori înainte, el prezenta un spectacol – și avea ca scenă întinderea vastă, impresionantă a Galiei.

Desigur, în martie 56 î.Hr., dacă nu ar fi dat dovadă de o gândire rapidă și de abilități diplomatice, ar fi putut s-o piardă în favoarea lui Domitius Ahenobarbus. Pericolul l-a obligat să se miște repede. Caesar a fost cel care a sugerat întâlnirile la Ravenna și Lucca cu Crassus și Pompei. Nu a simțit niciun fel de gelozie specială din cauza ambițiilor celor doi parteneri ai săi din triumvirat. În ceea ce-l privea, ei puteau să aibă orice-și doreau, atâta timp cât lui i se îngăduia să mai rămână cinci ani guvernator al Galiei.

Pe când se dedica diplomației la Ravenna și Lucca, pentru a obține acest lucru, Caesar știa că era nevoie urgentă de el în Bretagne. O legiune a fost staționată acolo pe timpul iernii și, cu proviziile de hrană aproape epuizate, comandantul a fost obligat să trimită soldați în căutare de alimente. Rătăcindu-se pe teritoriul unui trib local, veneții, câțiva ofițeri care făceau rechiziții au fost răpiți. Veneții înșiși, care fuseseră obligați să predea ostatici romanilor în toamna dinainte, au sugerat cu mare speranță un schimb, însă, dacă lor această ofertă li se părea suficient de rezonabilă, a trădat o jalnică neînțelegere a dușmanului. În naivitatea lor, veneții au presupus că romanii joacă după regulile acceptate ale războiului între triburi, în care atacurile rapide și ambuscadele, hărțuielile reciproce și luările de ostatici erau toate de la sine înțelese. Pentru romani totuși o asemenea tactică însemna terorism, fiind deci condamnabilă. Caesar s-a pregătit să le dea veneților o lecție nimicitoare. Întrucât reprezentau o putere maritimă, a ordonat unuia dintre

cei mai capabili ofițeri ai săi, Decimus Brutus, să constituie o flotă de război. Vasele veneților, luate prin surprindere, au fost distruse. Tribul nu a avut de ales decât să se predea. Bătrânii au fost executați, iar restul populației vândută ca sclavi. Caesar, care se mândrea de obicei cu clemența sa, a decis de această dată „să-i pedepsească cu severitate, pentru ca în viitor barbarii să respecte cu mai multă grijă drepturile solilor"[10] – prin care desigur el înțelegea ofițerii săi de rechiziții. Ambiguitatea a trădat adevăratele sale intenții. Galii trebuiau să se trezească la o nouă realitate: de acum înainte, Caesar stabilea regulile. Ciorovăielile între triburi și revoltele țineau de trecut. În țară urma să fie pace – o pace controlată și menținută de Roma.

Pedepsirea brutală a veneților a avut efectul dorit. În acea iarnă, dispoziția în întreaga Galie a fost de resemnată supunere. Majoritatea triburilor nu-și măsuraseră încă forțele cu romanii, însă zvonurile au funcționat și știa acum toată lumea că înspăimântătorii nou-veniți s-au dovedit invincibili oriunde au luptat. Doar în pădurile dese ale Germaniei se pare că vestea nu a ajuns. În primăvara anului 55 î.Hr., două triburi au făcut greșeala de a traversa Rinul în Galia. Caesar a început de acum să-și piardă răbdarea cu băștinașii arțăgoși. Invadatorii au fost distruși rapid. Apoi, pentru a da barbarilor de dincolo de Rin un avertisment clar, Caesar a traversat el însuși fluviul. Nu cu ajutorul corăbiilor – un mod de transport pe care-l considera a nu fi „de demnitatea sa"[11] – ci pe un pod special construit. Strălucirea tehnică necesară pentru aceasta a exprimat ce însemna puterea romană la fel de bine ca și disciplina înverșunată a legiunilor care l-au trecut: germanii de pe malul îndepărtat au aruncat o privire la monstruoasa structură de lemn ce ieșea din curenții năvalnici și au dispărut în păduri. Legendarele păduri ale Germaniei constituiau subiectul multor povești fantastice. Se spunea că sunt adăpostul unor monștri ciudați și că se întind pe suprafețe interminabile, încât un om poate merge două luni fără să iasă din ele. Caesar, pătrunzându-le întunecimea cu privirea, nu avea intenția să verifice asemenea povești: lăsându-i pe germani să se tupileze în tenebre, le-a ars

satele și recolta, apoi a traversat Rinul înapoi spre Galia. A dat ordin ca podul, construit cu atâta talent și efort, să fie dărâmat.

Caesar a avut întotdeauna o înclinație pentru actele spectaculoase de demolare. La urma urmei, cu doar un deceniu în urmă, și-a făcut una cu pământul noua vilă, devenind astfel subiect de bârfă la Roma. Generalul cu trupul de oțel care-și înfuleca întotdeauna rațiile de soldat în șa, care era în stare să inspire curaj unor legiuni întregi, care lua parte la orice constrângere sau privațiune impusă de el oamenilor săi, dormind pe pământul înghețat, învelit doar în mantie, era încă strălucitorul Caesar de altădată. Gusturile de libertin pe care le-a avut, pentru senzații și gesturi mari, îi marcau acum strategia ca proconsul al poporului roman. Ca întotdeauna, a căutat să uluiască, să impresioneze. Construirea și dărâmarea unui pod peste Rin a servit doar la stimularea apetitului său pentru fapte și mai spectaculoase. Așa s-a făcut că, de îndată ce a traversat Rinul înapoi în Galia cu oamenii săi, Caesar i-a condus spre nord, către coasta Canalului Mânecii și Oceanul înconjurător.

În apele sale înghețate aștepta fabuloasa insulă a Britaniei. Era la fel de învăluită în mister pe cât era în ploaie și ceață. La Roma, lumea se îndoia chiar că există. Nici măcar negustorii, sursele obișnuite de informații ale lui Caesar, nu puteau da decât detalii sumare. Reținerea lor de a călători în lung și-n lat pe întreaga insulă nu prea era surprinzătoare. Se știa bine că barbarii devin tot mai sălbatici cu cât înaintezi spre nord, având o mulțime de obiceiuri incredibile, precum canibalismul și chiar – respingător – consumul de lapte. A le insufla respect față de numele Republicii ar fi fost o realizare de proporții homerice. Pentru Caesar, care nu lăsa niciodată pe nimeni să uite că el își avea obârșia în vremea războiului troian, tentația a fost irezistibilă.

În raportul său către Senat, a încercat să justifice un atac asupra Britaniei pretinzând că băștinașii au venit în ajutorul veneților rebeli și că, oricum, țara era bogată în argint și cositor. Nu a fost pe deplin convingător – căci, dacă oricare motiv ar fi primat cu adevărat în mintea lui Caesar, el și-ar fi acordat o întreagă campanie pe insulă. Așa însă, flota romană nu a ridicat

pânzele până în iulie. Avea să se dovedească într-adevăr o călătorie înapoi în timp. Pe țărmul stâncos din Kent îi aștepta pe invadatori o scenă de legendă: războinici gonind înainte și înapoi în care, precum Hector și Ahile pe câmpia din Troia. Ca să sporească exoticul, britanii aveau, ceva neobișnuit, păr pe față și erau pictați în albastru. Atât de uluiți erau legionarii, încât au rămas tupilați în vasele lor de transport până când, în final, un stegar, apucându-și strâns vulturul, s-a aruncat singur în valuri și s-a îndreptat către mal. Tovarășii lui, rușinați, au sărit cu toții în apă după el. În urma unor lupte dezordonate, s-a stabilit un cap de pod. S-au mai dat câteva bătălii, s-au mai ars câteva sate și s-au mai luat câțiva ostatici. Apoi, odată cu apropierea vremii urâte, Caesar și-a adunat oamenii și s-a întors în Galia.

Nu s-a realizat nimic cât de cât concret, însă la Roma vestea că o armată a Republicii a traversat atât Rinul cât și Oceanul a produs senzație. E adevărat, unora, cum ar fi Cato, le-a făcut plăcere să strice această bucurie, subliniind că Caesar își depășea acum atribuțiile mai mult ca niciodată și acuzându-l de crime de război. Majoritatea cetățenilor nu aveau dispoziția necesară ca să se preocupe de asta. Chiar și absența prăzilor a contribuit prea puțin la domolirea entuziasmului general dezlănțuit. „Se mai cunoaște chiar faptul că acolo nu se descoperă nici un dram de argint în toată insula", a raportat Cicero peste câteva luni, „și că nu există nici o altă speranță de pradă, decât sclavi. Cred că nu te aștepți", a adăugat el cu dispreț, „să existe printre ei inițiați în literatură sau muzică."[12] Însă tonul lui de superioritate amuzată nu a păcălit pe nimeni. Cicero era la fel de emoționat ca toată lumea, iar în anul 54, în a doua vară când s-a organizat o campanie dincolo de Canalul Mânecii, el a urmărit evenimentele cu un interes febril. Așa a făcut oricine altcineva: Roma se dădea în vânt după vești. În impactul lor asupra unui public nerăbdător, expedițiile lui Caesar în Britania au fost comparate pe bună dreptate cu aselenizările: „erau o epopee care depășea imaginația, o realizare tehnologică și care totodată provenea direct dintr-o poveste cu aventuri".[13] Prea puțini se îndoiau că întreaga insulă avea să fie forțată curând să se plece în fața

supremației Republicii. Doar Cato era imun la febra războiului. A dat din cap și a avertizat sumbru în legătură cu mânia zeilor.

Și, cu siguranță, Caesar a împins realmente lucrurile prea departe, prea repede. Când a traversat Tamisa în căutarea britanilor, care erau frustrant de greu de prins, agenții lui i-au adus vești neliniștitoare: strângerea recoltei din Galia s-a dovedit un eșec; amenința revolta; era nevoie imediat de Caesar în persoană. A fost deja o furtună violentă pe Canalul Mânecii, iar legionarii trăiau cu teama că le va fi distrusă flota pentru a doua oară și că vor fi izolați pe perioada iernii. Caesar a decis să reducă din pierderi. Un tratat care salva aparențele a fost încheiat cu o căpetenie locală. Visul de a atinge capătul lumii trebuia amânat. Deși a ascuns durerosul adevăr de concetățenii săi cât de bine a putut, Caesar a dat greș încercând să-și depășească limitele. Miza nu era acum cucerirea Britaniei, ci chiar viitorul unei Galii romane.

În iarna aceea și în vara următoare, pericolul a venit de la revoltele diverselor triburi, de la izbucnirile izolate de rebeliune. Garnizoana unei tabere legionare a fost prinsă într-o ambuscadă și distrusă – aproape șapte mii de oameni pierduți. Alta a fost asediată și salvată de Caesar însuși în ultima clipă. Proconsulul, neliniștit că flăcările revoltei se pot întinde, se afla peste tot, străbătând țara în lung și-n lat, stingând orice scânteie de răzmeriță. Uneori îi lăsa pe gali singuri să se lupte cu focul, cedând teritoriul cu triburile răzvrătire vecinilor, ca să-l prade cum vor. Dezbină și stăpânește – politica era încă valabilă. Vara anului 53 î.Hr. a trecut și tot nu a avut loc nicio conflagrație generală. Caesar a început să se detensioneze. Cu un an înainte a fost obligat să plece în campanie toată iarna, dar nu și acum. Noul an l-a găsit la Ravenna plănuind să-și încheie mandatul de guvernator și să se întoarcă încununat de glorie la Roma. Concetățenilor săi neliniștiți le-a comunicat – din nou – instaurarea păcii în Galia.

În acea lună ianuarie a anului 52 î.Hr., ninsoarea nu se mai oprea. În trecătorile din munți, stratul de zăpadă era deosebit de gros. Legiunile lui Caesar, staționate în nordul îndepărtat al țării,

erau despărțite de generalul lor. Dar vremea proastă avea să fie curând cea mai mică problemă a lor. În ciuda zăpezii, galii puteau foarte bine să intre în legătură unii cu alții. În zonele joase ale țării, se adunau trupe pregătite de război. Aparent în ciuda împotrivirilor, un mare număr de triburi din Galia centrală și de nord au început să negocieze un acord, îngropându-și divergențele în fața dușmanului comun. Organizatorul acestei alianțe și conducătorul ei incontestabil era un nobil impunător pe nume Vercingetorix. „Îmbină cea mai mare sârguință cu cea mai mare severitate în exercitarea puterii; pe șovăielnici îi constrânge prin pedepse aspre."[14] Acestea erau calități pe care chiar și Caesar le putea respecta – căci erau calitățile unui roman. Vercingetorix îi ura pe invadatori, dar i-a studiat asiduu, decis să cunoască secretele succesului lor. Când a dat ordin fiecărui trib să-i trimită un anumit număr de trupe, el copia metodele administratorilor și ale perceptorilor romani, agenții unei ordini care se întindea în Galia și mult dincolo de ea. Lumea se micșora. Câștigând sau pierzând, galii nu puteau spera să schimbe asta. Noua lor unitate se năștea atât din disperare, cât și din extinderea sferei de influență a romanilor la scară globală. Caesar i-a învățat pe gali ce înseamnă să fie o națiune. Acum această realizare amenința să-l distrugă.

Sau așa părea. De fapt, cu toate că o alianță a triburilor galice era tocmai ceea ce lui Caesar i-a luat șase ani ca să încerce cu disperare să evite, i-a oferit și o posibilitate iluzorie – o șansă de a zdrobi rezistența o dată pentru totdeauna. Așa cum a preferat întotdeauna să facă, s-a repezit direct la jugulară. Cu armata lui Vercingetorix adunată la granița vechii provincii romane, amenințând dominația Republicii asupra întregii Galii de dincolo de Alpi, Caesar s-a grăbit să ajungă în inima revoltei. În acest scop, trebuia să ia în piept trecători acoperite cu zăpadă de doi metri și să înainteze cu cea mai mică escortă prin pustietatea teritoriului inamic. Îndrăzneala lui a fost răsplătită. A reușit să se întâlnească cu legiunile lui. Dar acum și Caesar era despărțit de Italia. Romanii mureau de foame, pentru că Vercingetorix și-a convins aliații să dea foc proviziilor mai degrabă decât să

permită dușmanului detestat să pună mâna pe ele. Căutând cu disperare hrană, Caesar a reușit să cucerească un oraș, dar a fost respins de altul, prima sa înfrângere în luptă deschisă după șase ani ca proconsul. Vestea a încurajat și mai multe triburi să-și încerce norocul alături de Vercingetorix. Unii dintre ofițerii lui Caesar au început să se lase cuprinși de disperare: l-au sfătuit pe generalul lor să încerce să-și facă drum înapoi către locuri mai sigure, să păstreze ce poate din ruine, să părăsească Galia.

Caesar a refuzat. „Rușinea, lipsa de demnitate [...] îl împiedicau să facă asta"[15] – era așadar de neconceput. În ciuda propriei îndoieli și a propriului dezgust, manifestarea exterioară de încredere a rămas suverană ca întotdeauna. În energia lui Caesar era ceva demonic și sublim. Caracterizat de îndrăzneală, de perseverență și de dorința de a fi cel mai bun, era spiritul Republicii însuflețitor și letal. Nu e de mirare că oamenii săi îl venerau, căci și ei erau romani și se simțeau privilegiați că pot lua parte la marea aventură a generalului lor. Călițiți în bătălii în ani întregi de campanii, nu intrau ușor în panică acum văzând pericolul situației în care se aflau. Încrederea lor în Caesar și în propria lor invincibilitate persista.

Când Vercingetorix, presupunând altceva, a încercat să le lichideze, trupele lui Caesar au provocat pierderi grele cavaleriei sale și au obligat-o să se retragă. Hotărând să aștepte întăriri, Vercingetorix s-a retras în orașul Alesia – o fortăreață la nord de orașul modern Dijon, atât de inaccesibilă, încât nu a fost cucerită niciodată până atunci. Caesar, rareori impresionat de precedente, a pus-o direct sub asediu. Un șir imens de fortificații, lung de aproape douăzeci și patru de kilometri, i-a închis pe Vercingetorix și oamenii săi în oraș. Alesia avea hrană suficientă pentru treizeci de zile, dar ele au trecut și asediul continua. Galii au început să moară de foame. Vercingetorix, decis să mențină cu orice preț vigoarea luptătorilor săi, a ales expedientul deprimant de a-i expulza din Alesia pe cei incapabili să lupte. Femeile și copiii, bătrânii și bolnavii, toți au fost alungați dintre zidurile orașului. Oricum Caesar a refuzat să-i lase să treacă și chiar, deși l-au rugat, să-i ia prizonieri. În schimb, decis să-l facă

pe Vercingetorix să se rușineze și să-i primească pe refugiați înapoi în Alesia, i-a lăsat buluc afară, unde au mâncat iarbă și au murit încet de boală sau de frig.

Apoi a sosit în sfârșit vestea de care se temea Caesar. Două sute de mii de gali se grăbeau să vină în ajutorul conducătorului lor. Imediat Caesar a ordonat să se construiască o a doua linie de fortificații, de această dată cu fața în afară. Val după val de războinici, țipând și lovind cu săbiile, s-au izbit de fortificații. Întreaga zi, sistemul roman de apărare a rezistat. Seara a adus o pauză – dar nu sfârșitul încercării. Galii testau blocada romană, căutându-i punctul slab – și în final l-au găsit. La nord de oraș, unde două legiuni și-au ridicat tabăra, exista o colină care domina direct fortificațiile și de aici, în zori, trupele de război și-au început atacul. Umplând tranșeele, s-au cățărat peste palisade, în timp ce, din fața lor, din spatele romanilor, veneau în replică strigătele de luptă ale oamenilor lui Vercingetorix. Legionarii, prinși în acest clește, au luptat cu o ferocitate disperată. Ambele părți știau că momentul decisiv e aproape. Romanii – abia – au reușit să-și mențină propriile poziții. Chiar pe când galii, încercând să doboare palisada cu cârlige, scoteau strigăte de bucurie la căderea turnurilor de pază, legionarii care umpleau golurile răspundeau cu același strigăt de bucurie. Departe, pe vârful colinei care le domina poziția, au zărit un punct roșu: mantia generalului lor. Caesar, care și-a petrecut întreaga zi galopând de-a lungul liniei de fortificații, încurajându-și oamenii și urmărind ritmurile luptei disperate, a decis în final să aducă ultimele rezerve. Scăpând neobservată din fortificații și luându-i pe gali prin surprindere, cavaleria romană au pornit atacul la baza colinei. Legionarii, lovind cu săbiile, au avansat dinspre fortificații pentru a-i întâlni. Era acum rândul galilor să fie prinși într-un clește. Măcelul a fost îngrozitor, triumful roman total. Oamenii lui Vercingetorix, auzind strigătele de moarte ale compatrioților lor, s-au retras în Alesia. Depășit ca număr de armata pe care o asedia și mult depășit ca număr de armata care îl asedia, Caesar le-a înfrânt pe amândouă. A fost cea mai mare, cea mai uluitoare victorie din cariera sa.

Dimineața următoare, Vercingetorix a ieșit din Alesia într-o armură strălucitoare și a îngenuncheat la picioarele învingătorului. Caesar, neavând dispoziție să arate îndurare, a ordonat să fie pus în lanțuri și aruncat în închisoare. Războiul nu era gata încă, dar era deja câștigat. Victoria a avut un preț îngrozitor. Între zidurile cetății Alesia și palisada romană zăceau cadavrele femeilor și ale copiilor vlăguiți. Deasupra lor se aflau trupurile războinicilor doborâți de legiunile romane, iar dincolo de ele, îngrămădite în jurul fortificațiilor exterioare, întinzându-se începând de la Alesia pe kilometri întregi, erau numeroase cadavre, picioare de cai și de oameni amestecate oribil, cu burțile umflate, cu sângele curgând pe câmpurile noroioase, locul de masacru al libertății galice. Și totuși Alesia a fost o singură bătălie. Cu totul, cucerirea Galiei a costat un milion de morți, un alt milion de oameni luați prizonieri, opt sute de cetăți cucerite prin luptă – sau așa pretindeau anticii.[16]

Aceste cifre se apropie de genocid. Indiferent dacă sunt exacte sau nu – și există istorici dispuși să le considere plauzibile[17] – ele reflectă o percepție din partea contemporanilor lui Caesar a faptului că acest război împotriva galilor a fost ceva de excepție, teribil și totodată splendid, fără egal. Pentru romani, nu se putea găsi o măsură mai reală a unui om decât capacitatea sa de a îndura încercări cumplite de epuizare și vărsare de sânge. Conform acestui standard, Caesar s-a dovedit primul din Republică. A urmat cu fermitate cea mai severă datorie a unui cetățean: să nu cedeze niciodată, să nu dea niciodată înapoi. Dacă prețul era un război de o amploare și de o încrâncenare rareori cunoscute până atunci, cu atât mai mare devenea onoarea atât pentru el cât și pentru Roma. În 51 î.Hr., anul de după Alesia, când Caesar a decis să dea exemplu un alt oraș rebel tăind mâinile oricui ridica armele împotriva lui, a putut considera de la sine înțeles că „toți îi cunosc bunătatea și nu se temea că se va crede că a luat măsuri aspre din pricina firii sale crude".[18] Avea dreptate. Caesar era într-adevăr celebru – printre romani – pentru clemență. Dar era și mai celebru pentru dorința de glorie – și, într-un asemenea caz, întreaga Galie, și nu numai, a fost făcută să verse sânge.

În cele din urmă, totuși, s-a îndeplinit marea datorie și a fost pace. Republica îi datora mult lui Caesar. Desigur, cum mandatul său se apropia acum de sfârșit, onoruri imense îl așteptau la Roma. Aclamațiile de recunoștință ale concetățenilor, un splendid triumf, o altă funcție înaltă? La urma urmei, cine putea să-i refuze în mod îndreptățit lui Caesar, cuceritorul Galiei, ceva din toate acestea?

După aproape un deceniu, el era gata să se îndrepte spre casă.

Lacrimi din cauza elefanților

La Roma a rămas desigur un om cu un renume și o avere mai importante chiar decât ale lui Caesar. Pompei cel Mare nu trăia în umbra nimănui. Cu siguranță nu în cea a lui Caesar, pe care Pompei l-a considerat întotdeauna protejatul său. Evident, în stilul condescendent ce-i stătea bine primului general al Romei, el a fost mândru de realizările socrului său – dar nimic mai mult. Ideea că Caesar ar putea rivaliza cu el, sau chiar l-ar putea depăși, nu i-a trecut niciodată prin minte marelui om.

Unii au încercat cu disperare să-i deschidă ochii. În anul 55 î.Hr., pe când Crassus se pregătea pentru expediția sa în Orient, iar Caesar, departe în Galia, își îndrepta gândurile către Britania, un vizitator neașteptat a bătut la poarta lui Pompei. Cato tocmai a scăpat de urmările unei bătăi suferite cu puține luni în urmă. În ianuarie, încercând să blocheze al doilea consulat al lui Pompei și Crassus, a fost bătut cumplit de gărzile lui Pompei. De atunci, a dus o campanie neobosită și curajoasă împotriva atribuirii unor funcții pe cinci ani celor doi consuli, dar din nou fără succes. Acum Pompei dorea o funcție identică pentru Caesar. Cato, înghițindu-și mândria, a venit să-l roage pe adversarul său să se mai gândească. Nu vede că ridică un monstru pe umeri? Va veni vremea când nu va mai avea tăria să-l arunce pe Caesar sau să-l poarte în continuare. Când se va întâmpla așa, amândoi se vor clătina, prinși într-un joc al morții, și se vor prăbuși. Și Republica? Sub greutatea acestor doi coloși, Republica va fi fără îndoială făcută una cu pământul.

Pompei a respins apelul. În 55, dintre toți anii, el se simțea sublim de sigur pe puterea și norocul său. Pe Campus Martius, unde lucrătorii trudeau de ani de zile la marele său teatru, schelele au dispărut în sfârșit. Era dezvăluit în fața privirilor uimite ale poporului roman cel mai grandios complex de clădiri din istoria orașului. Ridicat într-un parc superb, cuprindea nu doar un auditoriu, ci și un portic public, o sală pentru Senat și o casă nouă pentru Pompei însuși. Le domina pe toate templul lui Venus, elementul prin care Pompei a putut justifica în primul rând construcția și care credea el că va servi la protejarea ei pentru totdeauna de instinctele distructive ale unor rivali invidioși.

A fost o măsură de precauție inteligentă, căci întregul complex era ca un exercițiu de provocare a invidiei. Nu s-au făcut niciun fel de economii. În grădini, plante rare aminteau liniștitor prin aromele lor cucerirea Orientului de către Pompei. În portic, perdele țesute cu fir de aur atârnau între coloane, în timp ce în fundal apa murmura blând în nenumărate fântâni. Zeițe purtând văluri diafane, ascunse discret în umbră, contribuiau la atmosfera a ceea s-a constituit peste noapte ca locul cel mai romantic din Roma. Toate statuile și picturile erau capodopere celebre, alese cu grijă de către Atticus, acest cunoscător avizat, și un grup de alți experți, căci Pompei a dorit ca exponatele sale să aibă amprenta calității absolute. Piesa cea mai impunătoare dintre toate nu a fost totuși una veche, ci o statuie a lui Pompei însuși, comandată special. Amplasată strategic în noua clădire a Senatului, ea garanta că, și atunci când marele om lipsea, umbra lui cădea asupra dezbaterilor.

Ce nevoie era ca autorul unei asemenea splendori să alerge după barbari ca să dovedească ce poate? E adevărat că în nordul provinciei care i-a fost alocată, Spania, existau sălbatici ce așteptau încă să fie îmblânziți, însă erau plevușcă, nedemni de atenția cuceritorului lumii. Nu că Pompei a dorit să-și piardă funcția sau legiunile care veneau odată cu aceasta. Mai degrabă a plănuit să guverneze Spania de la distanță, prin intermediul ofițerilor. Să se ducă Crassus și să lupte cu parții și Caesar cu galii – Pompei a triumfat deja asupra a trei continente. Acum, cu

teatrul său terminat, numeroasele sale victorii dobândite în numele Republicii puteau fi reprezentate ca spectacole impresionante. Nicio călătorie până la marginile pământului pentru Pompei cel Mare. Ci mai degrabă, la ordinul său, marginile pământului aveau să se întâlnească la Roma.

Și aveau să ia forme de animale. Pe când avea douăzeci de ani, ca tânăr general precoce, Pompei s-a oprit din nimicirea libienilor ca să se ducă la vânătoare de lei. „Nici chiar sălbăticiunile care se află în Libia", a declarat el, „nu trebuie să fie neștiutoare de puterea și curajul romanilor."[19] De-a lungul granițelor imperiului Republicii, dincolo de lumina focurilor de tabără pâlpâitoare ale legiunilor, leii stăteau la pândă noaptea, așa cum se întâmpla de la facerea lumii, simboluri primordiale ale terorii, tulburând liniștea sufletească a omului. Totuși, acum, la cincizeci de ani, dorind să sărbătorească inaugurarea teatrului său, Pompei a putut ordona aducerea lor acolo – ceea ce s-a și întâmplat. Și nu doar a leilor. Un secol mai târziu, flote încărcate cu animale exotice de pradă aveau să fie considerate simbolul perfect al noii sfere de influență globală a Republicii. „Din depărtări și-n palate de aur se lăfăie tigrul/ Sânge de om ca să bea când mulțimea aplaudă-n ropot."[20] Așa scria Petroniu, maestrul de ceremonii al lui Nero, rezumând o epocă.

Era important pentru scopul lui Pompei ca sălbăticia importurilor sale să educe, dar să și distreze. De aceea, animalele erau arareori ținute în grădini zoologice. Doar etalându-le în luptă, cu monstruosul întâlnind omenescul, putea Pompei să-și învețe concetățenii ce însemna să fii conducătorul lumii. Uneori lecția era prea greu de suportat pentru ei. Atunci când douăzeci de elefanți, un număr fără precedent, au fost atacați de lăncieri, mugetele lor de suferință au chinuit atât de tare spectatorii, încât toată lumea din teatru a început să plângă. Cicero, care se afla în sală, și-a bătut capul să înțeleagă. Cum a fost posibil, s-a întrebat el, ca un spectacol atât de impresionant să provoace atât de puțină încântare?

Și-a analizat propriile sentimente. Violența, în loc să-l înfioare, l-a paralizat. Prizonieri atacați de lei, creaturi sălbatice

mândre și magnifice împunse cu lancea: niciuna nu părea genul de distracție care să ofere unui om instruit prea multă plăcere. Totuși, dacă un lucru din aceste distracții l-a deprimat pe Cicero cel mai mult, a fost amploarea lor. Masacrarea celor douăzeci de elefanți a reprezentat doar apogeul a ceea ce el a recunoscut liber că a fost „cel mai somptuos și magnific spectacol din toate timpurile"[21] – o etalare fără egal a măreției Republicii. Pompei și-a umplut teatrul cu minuni din toate colțurile imperiului: nu doar lei, tigri și elefanți, ci și leoparzi, lincși, rinoceri și lupi, ca să nu mai amintim misteriosul *kepos*,* o creatură din Etiopia, cu mâini și picioare de om, atât de rar, încât nu a mai fost văzut niciodată la Roma. Și totuși Cicero, un cetățean mândru până la împătimire de realizările orașului său, cel mai bun purtător de cuvânt al destinului global al Romei pe care l-a dat vreodată Republica, a fost plictisit și deprimat de jocurile eroului său: „Dacă acestea sunt imagini care trebuie văzute, atunci le-ai văzut de multe ori."[22] Plăcerea și emoția s-au banalizat amândouă prin exces. Cicero nu se mai putea identifica cu trăirile pe care Pompei dorea ca el să le aibă. Jocurile destinate să proslăvească Republica serveau doar la proslăvirea creatorului însuși. Privind umil în jos la masacru, amplasate în jurul teatrului, se aflau paisprezece statui, fiecare reprezentând o națiune cucerită de Pompei.[23] Marmura și sângele se combinau pentru a crea o autopromovare extravagantă, fără egal în istoria Republicii. Niciodată până atunci romanii nu au fost făcuți să se simtă inferiori unui om care era, la urma urmei, un cetățean ca și ei. Oare de aceea i-a mișcat suferința elefanților mai mult decât măiestria lăncierilor? La sfârșitul jocurilor, „uitând de funcția de general a lui Pompei și de generozitatea rară arătată de acesta față de popor, s-au ridicat toți ca unul, cu lacrimi în ochi, și i-au aruncat blesteme".[24]

Desigur, poporul roman era schimbător: furia sa față de Pompei persista rareori. Totuși, rămâneau convingerile sale

* Se presupune în general că acest *kepos* a fost o specie de maimuță. Plinius cel Bătrîn, 8.28 (Plinius cel Bătrân, *op.cit.*, vol. II, trad. Vichi-Eugenia Dumitru, p. 77).

privind măreția și generozitatea lui. Jocurile lui Pompei au fost puse în scenă în septembrie 55 î.Hr.; peste câteva săptămâni, concetățenii săi au mers la vot. În ciuda – sau poate din cauza – noului complex al teatrului, care se ridica amenințător și masiv în fundal, ei l-au respins intenționat pe creatorul acestuia. Cu un an înainte, Pompei a blocat candidatura lui Domitius Ahenobarbus și a lui Cato; acum, pentru anul 54, ambii au fost aleși – Domitius consul, iar Cato pretor. Adevărat, a existat un candidat susținut de Pompei care a câștigat alegerile, chiar pentru funcția de consul – dar Appius Claudius, în ciuda rolului său de conspirator la Lucca, era departe de a fi un aliat de încredere. Flegmatic și egoist, el nu s-a supus nimănui decât lui însuși. Poate că nu a construit un teatru, dar avea maniere, ceea ce, după părerea sa, conta mult mai mult.

Rezultatele l-au făcut pe Pompei să înțeleagă întreaga ambiguitate a poziției sale. După orice criteriu, el era primul cetățean din Republică. Tocmai și-a încheiat al doilea mandat de consul; a fost guvernatorul Spaniei, comandantul și generalul armatei sale; generozitatea lui a uluit Roma. Totuși, cu cât încerca să-și consolideze puterea, cu atât părea a-i scăpa printre degete. Fiecare efort pe care-l făcea pentru a-și asigura superioritatea îi aducea o înfrângere pe măsură. Tot mai criminal în metodele pe care le folosea, Pompei rămânea conformist în vise. Consulatul lui Appius și al lui Domitius, amândoi notorii pentru aroganță, sfida nesiguranța arivistului. La fel, sau cu și mai multă cruzime, mandatul de pretor al lui Cato. Acest om iritant, aspru, extraordinar nu avea legiuni, nicio mare avere cu care să-și cumpere concetățenii. În funcție nu era nici măcar egalul unui consul, cu atât mai puțin al lui Caesar sau Pompei. Totuși, avea o autoritate aproape cu nimic mai prejos decât a celor doi. Deși senatorii își ocupau locurile în teatrul lui Pompei sau acceptau pe ascuns daruri din Galia, ei se mai identificau cu Cato, cu principiile și credințele sale. De-a lungul anilor, el părea să fi devenit întruparea legitimității – aproape a Republicii înseși. Caesar, aflat departe în Galia, își putea permite să disprețuiască asemenea ambiții. Însă Pompei, care în străfundul sufletului încă tânjea după aprobarea lui Cato, nu putea.

O asemenea aprobare părea acum mai îndepărtată ca niciodată. Brutalitatea acțiunilor lui Pompei în preluarea consulatului nu aveau să fie iertate cu ușurință. Armata sa rămânea o amenințare permanentă. Pompei nu intenționa defel să renunțe nici măcar la un legionar. Totuși, deși persista în intimidarea autorităților, nu renunța la speranța de a-i cuceri inima. Pentru cetățenii unei republici ca Roma, singurătatea era o stare tulburătoare, aproape de neînțeles. Doar proscrișii – sau regii – o puteau cunoaște cu adevărat. De aceea, Pompei, indiferent cât de tare și-a jignit semenii, i-a curtat totuși. A fost iubit prea multă vreme, prea fierbinte, ca să nu-și dorească și să nu aibă încă nevoie de dragoste.

A fost o crudă ironie faptul că, tocmai când și-a reluat atențiile dubioase față de Senat, viața sa personală, care fusese atât de fericită, constituind o asemenea mângâiere pentru el, s-a întunecat brusc. În august 54 î.Hr., iubita sa soție Iulia a intrat în durerile facerii. A pierdut din nou sarcina, dar de data aceasta nu a supraviețuit pierderii copilului. Soțul și tatăl ei au fost la fel de răvășiți amândoi. Pentru Caesar, totuși, durerea era agravată de groază. Dragostea pe care el și Pompei i-au purtat-o Iuliei le-a asigurat celor doi bărbați o legătură suficient de puternică pentru a supraviețui oricâtor tensiuni politice. Acum această legătură a dispărut. Caesar, preocupat de revoltele din Galia, era disperat să nu-i slăbească poziția din capitală. Avea nevoie de Pompei mai mult decât avea Pompei nevoie de el și amândoi știau asta. Pentru o vreme, durerea lor comună avea să-i mai unească, dar nu veșnic. Cât timp mai avea să stea Pompei singur? Era o partidă bună – mult prea bună pentru a nu fi ales. Revenirea sa pe piața căsătoriilor avea să-i asigure spațiu de mișcare neașteptat. Și tocmai asta, desigur, îl neliniștea atât de mult pe partenerul său.

Totuși, Pompei era încă îngrădit de obligații. Atâta timp cât figura amenințătoare a lui Crassus continua să se profileze la orizont, el continua să se teamă să nu-l jignească pe Caesar. Frica reciprocă, nu afecțiunea, cimenta triumviratul. Niciun partener nu putea să reziste singur în fața celorlalți doi. De aceea, în divizarea imperiului Republicii, cei trei conspiratori au

fost foarte atenți să-și armonizeze bazele puterii. În acest fel, au intenționat să se apere unii față de alții, ca și față de dușmanii comuni. Apoi, la un an de la moartea Iuliei, la jumătatea lui 53 î.Hr., a venit vestea din Carrhae că a murit Crassus. Pentru Caesar, aceasta a fost a doua lovitură devastatoare, dar e prea puțin probabil că Pompei a vărsat multe lacrimi. La urma urmei, ce măsură mai bună a succesului putea să existe dacă nu eșecul unui rival? Să se înfioare poporul roman – victoria parților avea să le reamintească faptul că victoriile împotriva barbarilor din Orient nu puteau fi niciodată de la sine înțelese. Dacă situația de la frontieră se dovedea cu adevărat gravă, concetățenii lui Pompei știau încotro să se îndrepte. Însă chiar dacă – așa cum s-a întâmplat – parții nu profitau de avantajul lor în Siria, Pompei tot se putea destinde și se putea bucura de un sentiment neîncercat până atunci. O prezență malignă a dispărut din viața lui. Niciodată aceasta nu avea să-l mai urmărească, să-l constrângă, să-l chinuie. Crassus nu mai era.

Acum, dintr-odată, totul părea să meargă în direcția dorită de Pompei. Un comportament josnic a început să distrugă autoritatea morală a Senatului. Consulatul lui Appius și Domitius s-a sfârșit printr-un mare scandal, cei doi fiind acuzați că au acceptat mită în scopul de a aranja următoarele alegeri pentru funcțiile de consuli. Existau patru candidați și toți patru au ajuns în fața justiției. În toiul amplificării unor zvonuri despre afaceri tot mai dubioase, alegerile au trebuit amânate cu șase luni. Pentru Domitius și cauza respectabilității senatoriale, al cărei reprezentant fusese, scandalul a constituit o calamitate imensă. Așa cum a subliniat Cicero cu răutate, Appius nu avea o reputație de pierdut, însă „celălalt consul căzuse și de-a dreptul, zic, era la pământ".[25] Tulburarea a fost atât de mare, încât se părea că un singur om putea restabili ordinea. Căței lui Pompei au început să mârâie că el ar trebui făcut dictator. Atunci când Cato, fără a surprinde pe nimeni, a explodat la această sugestie, Pompei a refuzat oferta în mod ostentativ. Șușotelile însă nu au încetat. Se auzeau în toată capitala înfierbântată, tulburată: în clădirea Senatului, în For, în mahalale. Republica se prăbușea. Era nevoie

de o mână de fier. Doar Pompei putea fi aceea. Pompei însă tăcea, se arăta modest și aștepta momentul potrivit.

Era strategia perfectă. Cum sentimentul de criză se adâncea continuu, atmosfera în Republică a început să devină agresivă, fetidă. În disperarea sa de a găsi un contracandidat puternic pentru Pompei, Cato a făcut o alegere extraordinară. Preferatul său la consulatul din 52 a fost nimeni altul decât vechiul partener de hărțuieli al lui Claudius, turbulentul Milo, care a provocat atâtea scandaluri de stradă. Odată un feroce partizan al lui Pompei, Milo a fost abandonat fără jenă de către marele om, fericit de aceea să-și încerce norocul cu Cato și planurile sale. Pompei și-a avertizat fostul protejat să se retragă, iar când Milo a refuzat, el i-a susținut pe candidații rivali. Însă furia sa desigur că nu a fost nimic comparativ cu aceea a dușmanului de moarte al lui Milo. Timp de trei ani, Claudius s-a comportat exemplar, încercând să devină un om de stat serios și sobru, însă perspectiva de a-l avea pe Milo drept consul era prea mult. Ca un alcoolic care a renunțat la băutură și care vede o sticlă, Claudius s-a întors pe stradă. Vechile sale bande au reapărut. Milo a reacționat cumpărând școlile de gladiatori. Pe când anul 53 î.Hr. se apropia de sfârșit, Roma intra în anarhie. Tot la fel se întâmpla cu Republica. Pentru a treia oară în patru ani alegerile au fost amânate, de această dată fiindcă oficialul care le conducea a fost lovit de o piatră. Cu toate treburile publice lăsate în suspensie, bandele de criminali înarmați cu bâte rătăceau pe străzi, pe când cetățenii care respectau legile se ascundeau pe unde puteau.

Se părea că lucrurile nu se puteau agrava mai mult de atât. Pe 18 ianuarie 52 î.Hr., s-au agravat însă. Claudius și Milo s-au întâlnit față în față de Via Appia. S-au lansat injurii; unul dintre gladiatorii lui Milo a aruncat o lance; Claudius a fost lovit în umăr. Gărzile și-au târât conducătorul rănit într-o cârciumă din apropiere, însă gorilele lui Milo, pornind pe urmele lor, s-au dovedit mai puternice. Claudius însuși a fost aruncat afară din cârciumă în stradă și lichidat rapid. Lângă un altar închinat zeiței Bona Dea, cadavrul i-a fost abandonat în praf, mutilat și gol. Se pare că zeița s-a răzbunat până la urmă.

Însă prietenii lui Claudius au pretins altceva. După ce cadavrul i-a fost găsit și adus înapoi la Roma, vestea uciderii sale s-a răspândit repede de la răspântie la răspântie. Mahalalele au început să vuiască de bocete. În curând, mulțimea s-a adunat în jurul casei lui Claudius de pe Palatin. Fulvia le-a arătat trupul însângerat al soțului ei, indicând atent fiecare rană. Gloata urla de disperare și de furie. În ziua următoare, cadavrul eroului poporului a fost purtat de pe Palatin prin For și depus la tribuna oratorilor. Între timp, în clădirea învecinată a Senatului, băncile au fost răsturnate, mesele sfărâmate, documentele oficiale prădate. Apoi, pe podeaua sălii, a fost ridicat un rug. Claudius a fost depus acolo. S-a adus o torță. Trecuseră peste treizeci de ani de la distrugerea templului lui Jupiter de pe Capitoliu, avertizând poporul roman în legătură cu viitoarea catastrofă. Acum, din nou, Forul era luminat într-un roșu violent. În lumina pâlpâitoare, luptele între partizanii lui Claudius și cei ai ucigașului său au atins un nou și amețitor grad de sălbăticie. Flăcările mai ardeau când clădirea Senatului s-a prăbușit într-o ruină neagră, iar ei s-au adunat în jurul unui monument alăturat: Basilica Porcia. Aici a fost construit primul tribunal permanent din Roma – de către un strămoș al lui Cato, nici mai mult, nici mai puțin. Într-un spectacol încărcat de un simbolism pregnant și deliberat, a ars și acesta. În acea noapte, când partizanii lui Claudius au sărbătorit în onoarea conducătorului lor dispărut, au făcut asta în cenușa autorității Senatului.

Acum, în sfârșit, a venit momentul lui Pompei. Chiar și Cato, privind resturile carbonizate ale monumentului strămoșului său, a trebuit să accepte asta. Anarhiei îi era de preferat orice. El tot nu putea accepta dictatura, ci a propus ca, printr-un compromis, Pompei să fie un an consul unic. Natura paradoxală a unei asemenea funcții indica destul de clar natura monstruoasă a vremurilor. Senatul s-a întrunit în teatrul lui Pompei și, la propunerea lui Bibulus, l-a invitat pe marele om să salveze Republica. Pompei a acceptat s-o facă, rapid și cu eficiență militară. Pentru prima oară de la războiul civil, trupe înarmate au intrat în Roma. Bandele lui Claudius și Milo s-au dovedit a nu fi

pe măsura legionarilor lui Pompei. Milo însuși a fost judecat rapid. Cum acuzația era uciderea lui Claudius, Cicero a acceptat fără ezitare să-l apere. Într-un asemenea caz, speranța lui a fost să țină discursul vieții sale. Șansa a venit în ultima zi a procesului. În acea dimineață, a plecat de acasă, de pe Palatin, către tribunal. O liniște sinistră și neobișnuită învăluia orașul. Toate vitrinele magazinelor erau acoperite cu scânduri. Se aflau gărzi la fiecare colț de stradă. Pompei însuși stătea lângă tribunal, înconjurat de un zid de trupe, cu soarele reflectându-se în coifurile lor – și asta în For, chiar în inima Romei. Cicero, surprins de spectacol, și-a pierdut curajul. Și-a ținut discursul, ne spune o sursă, „fără obișnuita sa siguranță".[26] Alții susțin că abia a bâiguit un cuvânt. Milo a fost găsit vinovat. A plecat chiar în acea săptămână în exil la Marsilia. Alți instigatori ai violenței mulțimii au fost tratați la fel. În doar o lună, pacea s-a reinstaurat la Roma.

Chiar și Cato a trebuit să recunoască faptul că Pompei a procedat bine, deși cu obișnuita sa stângăcie. Când Pompei l-a luat deoparte să-i mulțumească pentru sprijin, Cato a replicat cu asprime că nu l-a sprijinit pe Pompei, ci Roma. „Dacă însă va fi invitat, îi va fi sfătuitor în particular, iar dacă nu va fi invitat, va spune în public ceea ce gândește."[27] Prezentată sub forma unei palme peste obraz, oferta a fost acceptată de Pompei cu recunoștință. Încă de la întoarcerea sa din Orient, cu un deceniu în urmă, el aștepta un asemenea moment. Cu oricâtă părere de rău, Cato i-a recunoscut statutul de prim cetățean. În cele din urmă, Pompei părea să aibă și putere, și respect.

Nu e de mirare că, atunci când Caesar, în același nou an, chinuindu-se să găsească o mireasă potrivită pentru partenerul lui, i-a propus-o până la urmă pe propria sa nepoată Octavia, Pompei a respins oferta. El nu a intenționat să marcheze sfârșitul prieteniei sale prin acest refuz, ci doar că aceasta nu putea fi de la sine înțeleasă. Acum că și-a redobândit respectabilitatea în ochii Senatului, existau oferte mai bune decât a lui Caesar. Pompei a pus ochii de la o vreme pe fiicele elitei. Una mai ales i-a atras atenția acestui cunoscător. Moartea tânărului Publius Crassus la Carrhae a lăsat în urmă o văduvă. Frumoasă și

cultivată, Cornelia se întâmpla să aibă și o mulțime de relații extrem de importante. Originea tatălui ei, Quintus Caecilius Metellus Pius Scipio Nascia, se reflecta cu sonoritate în succesiunea de nume pe care le avea. Faptul că Metellus Scipio însuși era o nulitate plină de vicii, bun la nimic altceva decât la punerea în scenă a unor spectacole de cabaret pornografice, nu conta câtuși de puțin. Conta faptul că era capul familiei Metella, înrudită de aproape cu un mare număr de patricieni însemnați, și că descindea din aceiași Scipio care l-au înfrânt pe Hannibal și au cucerit Cartagina. Farmecele Corneliei erau o încântare în plus. Făcând o pauză în curățarea străzilor din Roma, Pompei și-a pus cununile de căsătorie. A fost a cincea oară că făcea asta. Avea acum de două ori vârsta noii mirese. A ignorat faptul că, așa cum era de așteptat, s-a râs de el. Viața de familie i se potrivea. În plus, i-a oferit alinare în durerea pricinuită de moartea Iuliei. Fericita pereche a ajuns rapid scandalos de îndrăgostită.

Un bărbat în brațele unei femei precum Cornelia putea fi convins că se află în sânul aristocrației. Era o realizare extraordinară, cu atât mai mult cu cât Cato, omul care l-a declarat pe Pompei nedemn de mâna nepoatei sale, a fost odată el însuși părăsit de mama Corneliei. Vechea ranchiună se adâncea, iar Cato și Metellus Scipio se detestau reciproc. Chiar și așa, când Pompei a declarat că starea de urgență de la Roma se află sub control și și-a invitat socrul să ocupe alături de el funcția de consul pentru restul anului 52 î.Hr., Cato nu a prea putut obiecta. La urma urmei, Pompei se comporta cu un impecabil respect față de constituție. Republica a fost bolnavă, iar acum s-a vindecat. Totul era așa cum a fost în trecut.

Concetățenii lui Pompei aveau o nevoie disperată să creadă asta. Chiar și aceia care fuseseră multă vreme suspicioși cu privire la ambițiile lui aveau acum motivele lor să-i recunoască superioritatea. Aristocrații trufași care au văzut ce a reușit Pompei să realizeze în numele marelui pornograf Metellus Scipio au început să-și modereze disprețul. Cato își putea acoperi încă urechile ori de câte ori Pompei spunea ceva neconstituțional, dar, în general și pentru prima oară, el era dispus să-l asculte pe

vechiul său adversar. Și apoi, desigur, era Caesar. În Galia, în sângele și fumul din Alesia, partenerul lui Pompei îi căuta încă prietenia. Multe interese diferite, multe dintre ele ireconciliabile – dar căutând toate sprijin la o singură persoană.

Era ceva fără precedent în istoria Republicii. Nu e de mirare că Cicero s-a pomenit extaziindu-se în fața lui Pompei: „omul acesta înzestrat cu atâta bărbăție și cu atâta noroc încât s-a bucurat totdeauna de-o putere pe care nimeni altul n-a mai avut-o".[28] Totuși, pe când marele om se bucura de poziția sa, fiecare grup care se lupta să-i obțină favorurile uneltea să le distrugă pe celelalte și să-l forțeze pe Pompei să se identifice doar cu el. Cine exploata pe cine? Era o întrebare la care abia a început să se găsească răspuns. Totuși avea să se găsească suficient de repede – până la distrugere și dincolo de ea.

Distrugere reciproc garantată

Arta construirii de teatre nu a luat sfârșit odată cu înălțarea monstrului de marmură al lui Pompei. Dacă a mai urmat ceva, a fost faptul că s-a ridicat pe noi culmi de ingeniozitate pompoasă, căci nobili ambițioși s-au întrecut să pună piatra de temelie adânc în afecțiunea poporului roman. Extraordinar între toate a fost un teatru construit de Curio, tânărul și strălucitul prieten intim al lui Claudius. În 53 î.Hr., tatăl lui Curio a murit. Curio se afla pe atunci în Asia, cu îndatoriri în provincii, dar, chiar înainte de întoarcerea sa la Roma, a început să facă planuri pentru o serie de jocuri funerare cu adevărat spectaculoase. Când teatrul conceput pentru a le reprezenta a fost în sfârșit inaugurat, publicul a descoperit, spre emoția sa, că va fi și el un personaj al spectacolului. S-au construit două scene diferite, cu rânduri de scaune, ambele aflate într-un echilibru precar pe un pivot rotativ. Puteau fi jucate simultan două piese, iar apoi, la amiază, când spectacolul era încheiat, avea loc o imensă acționare a echipamentului, scenele se roteau, se întâlneau și formau „un amfiteatru ce găzduia jocurile de gladiatori: aceștia înfruntau o

primejdie mai mică decât poporul roman, care stătea în teatru în vreme ce se rotea." Peste mai bine de un secol, Pliniu cel Bătrân putea doar să dea din cap a uimire în fața acestei construcții. „Oare ce trebuie să trezească mai mult mirarea?", s-a întrebat el. „Nimic nu poate întrece nebunia unui popor care a îndrăznit să șadă pe locuri atât de primejdioase și nesigure."[29]

Se putea crede că era, într-un oraș sensibil la prevestiri ca Roma, o minune plină de amenințări. Pentru generațiile ulterioare, identificarea Republicii cu amfiteatrul lui Curio – atât de splendid, atât de instabil – trebuie că a fost ceva evident. Într-adevăr, acesta e cu siguranță motivul pentru care i s-a păstrat amintirea. Dar dacă vreunul dintre spectatorii care riscau să-și rupă gâtul cățărându-se în staluri ar fi fost conștient de pericolul a ceea ce făcea, atunci povestea sa nu ar fi supraviețuit. Atmosfera din Republică era de neliniște, dar nu apocaliptică. De ce ar fi fost altfel? Sistemul de guvernământ al Romei a rezistat timp de aproape cinci sute de ani. I-a asigurat o măreție inegalabilă, încât niciun rege din lume nu a fost în stare să-i țină piept. Mai mult, i-a dat fiecărui cetățean măsura propriei identități, siguranța că nu este un supus sau un sclav, ci un om. Un roman nu putea concepe prăbușirea Republicii, așa cum nu se putea imagina pe sine egiptean sau gal. Chiar dacă se temea de mânia zeilor, teama nu mergea până la groaza de imposibil.

Deci nu a văzut nimeni în scârțâitul teatrului lui Curio apropierea unui cataclism. Dimpotrivă: pentru votanți, era un ritm familiar. Curio urmărea o funcție de tribun. Teatrul său a fost construit nu doar în onoarea tatălui dispărut, ci și pentru a-i face cunoscute ambițiile. În această cauză, așa cum a fost moda în ciuda lacrimilor vărsate pentru elefanții lui Pompei, trebuiau sacrificate animale exotice. Curio s-a specializat în pantere, un gust împărtășit cu Caelius, care-și folosea relațiile din provincii ca să aducă tot mai multe. Amândoi știau cât era de important să epateze electoratul. Așa cum a făcut Caesar înaintea lor, ei și-au jucat viitorul acumulând datorii monstruoase. Odată asta ar fi putut să-i includă în categoria ușuraticilor. Acum îi făcea vedete în devenire.

Așa s-a întâmplat și cu alte talente, mai încercate în timp. Republica era încă prinsă în vârtejul la fel de violent ca

întotdeauna al ambițiilor, urilor și intrigilor, însă Curio și Caelius erau amândoi versați în înfruntarea unor asemenea curenți înșelători, știind când să se agațe cu putere de ceva și când să schimbe direcția. Principiile i-au făcut rareori să nu-și vadă avantajele personale. Propria lor relație era un exemplu în acest sens. Fiecare putea recunoaște în celălalt un aliat util, în ciuda faptului că, în zilele primejdioase de după uciderea lui Claudius, când Republica părea a fi în pragul anarhiei, ei s-au aflat în tabere diferite. Curio, cel mai vechi aliat al lui Claudius, a rămas fidel amintirii prietenului său dispărut și i-a oferit într-adevăr atâta alinare văduvei acestuia, Fulvia, încât au sfârșit prin a se căsători. Caelius, dimpotrivă, și-a continuat vechea dușmănie cu Claudia și fratele ei cu un elan implacabil, iar în 52 î.Hr., când a fost tribun, și-a folosit toate resursele oferite de funcție pentru a deveni conducătorul galeriei pentru Milo. Totuși, peste un an, când Caelius s-a pomenit fără pantere, Curio a considerat normal să-i dea douăzeci de la el. Așa cum s-a întâmplat întotdeauna, pariul pe mai mulți cai deodată a rămas cea mai înțeleaptă metodă a unui politician.

Atâta doar că, în cea mai gravă și insolubilă problemă a zilei, lucrurile se complicau și mai mult. Ca o ironie a sorții, Caelius a fost cel care a dus chestiunea la punctul culminant. La jumătatea anului 52, a ajuns la Roma vestea victoriei lui Caesar de la Alesia. Orașul fusese bântuit de negre presentimente în legătură cu situația din Galia și astfel înțelegerea faptului că bandele războinice de barbari însetați de răzbunare nu vor înainta spre sud până la urmă a fost primită cu un sentiment de imensă ușurare. Senatul a votat douăzeci de zile de recunoștință, în timp ce Caelius, în rolul său de tribun, a propus un proiect de lege complementar, care prevedea că lui Caesar i se acorda un privilegiu unic: în loc să fie obligat să vină la Roma personal pentru a candida la funcția de consul – așa cum a trebuit să facă, de pildă, cu un deceniu în urmă – i se atribuia dreptul de a candida în alegeri rămânând în Galia. Toți cei nouă colegi tribuni ai lui Caelius au sprijinit această propunere, care a și devenit lege, cum era de așteptat.

Dar asta nu a prea rezolvat problema. În schimb a declanşat o divizare a Senatului, care avea să se agraveze cu fiecare lună, polarizând opiniile într-un mod tot mai periculos, până la a crea în final o prăpastie de netrecut, astfel încât întregul popor roman s-a pomenit balansându-se pe marginea unui abis catastrofal. Esenţa crizei o constituia simplul fapt că Caesar, dacă i se permitea să avanseze din Galia direct către un al doilea mandat de consul, nu avea să fie în nicio fază un simplu cetăţean. Ceea ce, pentru multă lume, era intolerabil – căci numai un simplu cetăţean putea fi dat în judecată. De îndată ce s-a votat proiectul de lege al lui Caelius, Cato a tunat şi a fulgerat împotriva sa. Acţiunile criminale din perioada primului mandat de consul al lui Caesar nu au fost nici uitate, nici iertate. Timp de aproape zece ani, duşmanii lui au aşteptat ocazia de a-i cere socoteală. Acum când şansa era atât de aproape, nu aveau intenţia să lase prada să le scape.

Au fost mulţi cei care au încercat să reconcilieze ceea ce era ireconciliabil. Caelius, propunându-şi proiectul de lege, a fost impulsionat de Cicero, care se considera prieten atât cu Caesar, cât şi cu Cato. Desigur că la fel – şi mult mai radical – se considera Pompei. Pentru doar câteva luni, el a reuşit să menţină în echilibru interesele vechiului său aliat şi ale unei mulţimi de oponenţi ai lui Caesar, Cato mai ales. Dobândind în cele din urmă preeminenţa necontestată la care a râvnit întotdeauna, Pompei nu dorea s-o vadă ameninţată trebuind să aleagă între blocurile rivale ale susţinătorilor săi. Totuşi, indiferent cât de hotărât a închis el ochii, dilema a refuzat să dispară. În disputa privind viitorul lui Caesar, nicio parte nu avea să accepte un compromis cât de mic. Amândouă considerau că au dreptate în mod absolut şi implacabil.

Pentru Caesar însuşi, care înota încă în noroaiele Galiei şi înfrunta măcelurilor de acolo, era revoltător faptul că el, proconsul al poporului roman, trebuia să-şi apere spatele de intrigile unor mărunţi sedentari precum Cato. De aproape zece ani, el făcea eforturi titanice servind cauza Republicii – trebuia acum, drept răsplată, să facă faţă dezonoarei unui proces? Condamnarea lui

Milo a oferit un precedent sumbru pentru ceea ce i se putea întâmpla: sunetul armelor în For, intimidarea apărării, condamnarea făcută în pripă. Odată ce ar fi fost găsit vinovat într-un tribunal, marile realizări ale lui Caesar nu l-ar fi ajutat deloc. La îndemnurile unor pigmei care nu au regrupat niciodată în viața lor o legiune prinsă în ambuscadă sau nu au înălțat un vultur peste mările înghețate ale nordului sau nu au învins într-o singură bătălie două hoarde imense de barbari, el avea să fie trimis obligatoriu în exil, să-și petreacă restul vieții în compania unor oameni ca Verres, cu speranțele spulberate sub soarele Marsiliei.

Totuși, cu cât Caesar lăuda mai mult natura excepțională a pretențiilor sale, cu atât mai dezgustați deveneau numeroșii lui dușmani. Neexprimată în spatele ambițiilor plutea amenințarea armatei sale, mărită prin recrutări ilegale și călită în focul unor lupte aventuroase. Dacă Caesar avea să se întoarcă acasă consul, putea să obțină legi care să ofere veteranilor săi ferme și o rezervă de forțe armate pentru el, care să-l pună în umbră chiar și pe Pompei. Decât să permită așa ceva, Cato și aliații săi erau gata să meargă până în pânzele albe. Dispute interminabile cu privire la funcția lui Caesar au început să domine fiecare ședință a Senatului. Câte legiuni să i se permită să păstreze? Când să fie numit un succesor? Când trebuia să se retragă Caesar singur? „Cunoști stilul", i-a spus Caelius tărăgănat lui Cicero. „Se va lua o decizie în privința Galiei. Apoi cineva se ridică și se plânge de ea. Apoi se ridică altcineva... și tot trenează așa – un joc lung, elaborat."[30]

Totuși, oricât de misterioasă părea adesea disputa, plictiseala lui Caelius era falsă. El era un analist al nebuniei și ambiției, la fel de pătrunzător ca oricine din Roma, și începea să recunoască amenințarea: o catastrofă atât de înspăimântătoare, încât părea aproape de necrezut. Ceea ce a fost inițial o vrajbă de genul care a existat întotdeauna în Republică – formând într-adevăr esența politicii sale – răspândea acum o încrâncenare și un antagonism molipsitor, ce depășeau cu mult rândurile celor două facțiuni rivale. Cato, decis să-l distrugă pe Caesar o dată pentru totdeauna, își repeta tactica preferată, respingând orice idee de compromis, încercând să-și izoleze dușmanul, folosindu-se de

legitimitatea şi de numele Republicii înseşi împotriva sa. Caesar, în schimb, mituia Roma, curtându-şi şi adamenindu-şi concetăţenii cu tot farmecul său firesc. Majoritatea doreau însă să rămână neutri. Nu era războiul lor. Totuşi, miza era de aşa natură, încât nu au putut evita să fie prinşi în vârtejul disputelor. Zi de zi, lună de lună, poporul roman se împărţea în două. O expresie de rău augur, pronunţată rar, ca o neagră prevestire, din zilele sumbre ale lui Sulla, a început să circule din nou: război civil.

Nu că cineva ar fi crezut cu adevărat că aşa ceva se putea întâmpla. A câştiga în faţa lui Pompei şi a câştiga disputa – asta era speranţa. Marele om însuşi, luptându-se cu disperare să păstreze controlul asupra situaţiei, oscila. Nedorind să îndepărteze nicio tabără, i-a dat lui Caesar cu o mână şi i-a luat cu cealaltă. Problema cu această strategie, aşa cum a subliniat Caelius, a fost că „îi lipseşte dibăcia de a-şi ţine ascunse ideile reale."[31] Acele idei, până în vara anului 51 î.Hr., au fost aduse tot mai clar la vedere. Avertismentele cumplite ale lui Cato îşi făceau efectul. Cum sancţiunea supremă a lui Caesar era armata sa, aceasta nu putea să i se pară lui Pompei decât ca o provocare pentru el însuşi. Onoarea şi vanitatea, în aceeaşi măsură, l-au obligat să nu cedeze. Cel mai mare general al Romei nu putea părea neliniştit din cauza legiunilor din Galia. La sfârşitul lui septembrie, el a dat în sfârşit un verdict limpede: Caesar trebuia să renunţe la comandă în primăvara următoare. Aceasta avea să fie cu luni de zile înainte de alegerile pentru funcţia de consul şi avea să-i asigure lui Cato, sau oricui altcuiva, suficient timp pentru a-l acuza. Şi dacă Caesar punea un tribun să se opună unei asemenea propuneri şi încerca să câştige consulatul păstrându-şi armata? Întrebarea i s-a pus lui Pompei. Acesta s-a dat răspunsul cu un glas blând, dar ca o ameninţare limpede: „Poţi la fel de bine să întrebi: Dacă fiul meu încearcă să ridice o bâtă împotriva mea?"[32]

Acum, în sfârşit, despărţirea celor doi vechi aliaţi era declarată. Pompei, ginerele, a pretins drepturile teribile ale unui tată roman asupra lui Caesar. Cuceritorul Galiei urma să fie tratat – şi probabil pedepsit – ca un copil rebel. Cum acesta

constituia un atac la adresa respectului de sine al lui Caesar, ca şi a intereselor sale, era de două ori de neiertat. Dar dacă trebuia să continue lupta, atunci avea nevoie şi de noi susţinători. Mai mult, avea nevoie de un tribun, de o persoană cu greutate, care să aibă curajul şi voinţa de a ţine piept unor propuneri ce beneficiau acum de întreaga putere a lui Pompei. Dacă nu se putea vota împotriva lor, Caesar ştia că e terminat.

Dar atunci când s-au anunţat rezultatele alegerilor pentru anul 50 î.Hr., se părea că soarta lui a luat o altă întorsătură prostă. Cel mai capabil şi mai carismatic dintre noii tribuni a fost nimeni altul decât Curio, care obţinea răsplata bine meritată pentru spectaculosul său teatru. A fost favoritul poporului roman timp de aproape zece ani, din vara consulatului lui Caesar. Pe atunci, având încă puţin peste douăzeci de ani, a îndrăznit să sfideze ameninţările consulului, fiind aclamat pentru asta pe străzi. În următorii nouă ani, ura dintre cei doi a crescut. În consecinţă, nu era nicio îndoială cine avea mai multe motive să se teamă de energiile noului şi irascibilului tribun. Era sigur că acum, începea lumea să spere, Caesar trebuia să dea înapoi? Era sigur că acum criza se putea domoli?

În acea iarnă, pe când Roma tremura de frig, aşa se părea că va fi. Oraşul era paralizat din cauza temperaturilor scăzute şi a apatiei, ceea ce l-a şocat pe Caelius. Cel mai surprinzător însă, tribunatul lui Curio nu dădea niciun rezultat. Aşa cum Caelius îi scria lui Cicero, pe un ton de semiregret, „e îngheţat bocnă". Dar la jumătatea scrisorii, a trebuit să-şi retragă brusc cuvintele: „Retractez tot ce am scris mai sus, când am spus despre Curio că tratează lucrurile cu răceală – pentru că, desigur, el a început dintr-odată să ridice temperatura – şi încă cum!"[33] Vestea a fost uluitoare, aproape de necrezut. Curio a trecut de partea vechiului său duşman. Omul de la care oricine se aştepta cu încredere să fie alături de Cato şi de constituţionalişti a procedat exact pe dos. Caesar îşi avea tribunul în cele din urmă.

Era surprinzător şi senzaţional. Caelius însuşi a atribuit acest *volte-face* al prietenului său iresponsabilităţii, ceea ce, aşa cum avea să recunoască mai târziu, a fost nedrept. Alţii aveau să

presupună cumpărarea lui Curio cu aur din Galia, lucru probabil mai apropiat de adevăr, dar care iarăși nu era totul. De fapt, tribunul juca un joc clasic. Încercând să pareze obstrucțiile lui Cato, el spera să facă pentru Caesar ceea ce Caesar însuși a făcut pentru Pompei – și să obțină o răsplată similară. Nu prea era principial, însă Curio nu făcea nimic care să nu se fi consacrat prin secole întregi de practici incorecte asemănătoare.

Nu făcea nici Cato, nici Pompei. Nici măcar Caesar. De-a lungul secolelor de istorie a Republicii, oamenii săi de vază au încercat să cucerească gloria și să-și învingă dușmanii. Nimic nu s-a schimbat în timp în afară de anvergura ocaziilor oferite și de proporțiile distrugerii reciproce la care se ajungea. Pentru romanii dintr-o epocă mai târzie, care deplângeau moartea libertății lor, acest lucru avea să fie de o limpezime tragică. „Biruitorul roman", scria Petroniu despre ultima generație a Republicii, „stăpânea de acum tot pământul,/ Marea și țările, și amândouă făgașe de stele;/ Totuși sătul nu era."[34] Și pentru că voia mai mult, lua mai mult; și pentru că lua mai mult, voia mai mult. Era aproape imposibil ca asemenea gusturi monstruoase să fie satisfăcute în limitele străvechi ale obiceiului sau moralității. Pompei și Caesar, cei mai mari cuceritori ai Romei, au dobândit resurse pentru ei înșiși care depășeau imaginația generațiilor anterioare. Acum, consecințele unei asemenea puteri obscene ieșeau nemilos la iveală. Oricare dintre ei avea capacitatea de a distruge Republica. Niciunul nu dorea s-o facă, dar piedicile, dacă aveau vreo valoare, i-au obligat pe amândoi să se pregătească pentru ce era mai rău. Astfel Caesar l-a recrutat pe Curio. Atât de mare era miza și atât de precis echilibrul puterii, încât acțiunile unui singur tribun, spera Caesar, se puteau dovedi suficiente pentru a înclina balanța terorii – pentru a face diferența între pacea onorabilă și catastrofa irevocabilă. Așa credea și Curio.

Însă dușmanii lor au rămas la fel de hotărâți ca întotdeauna să nu se lase intimidați. Întrucât Curio a votat împotriva tuturor eforturilor lor de a-l îndepărta pe Caesar din funcție, au început să-i ceară lui Pompei să-și țină promisiunile de a-l obliga pe

proconsul să dea înapoi. Pompei a răspuns căzând la pat. Fie că boala i-a fost reală sau nu, a umplut Italia de îngrijorare. În fiecare oraș, de-a lungul și de-a latul țării, s-au adus jertfe pentru salvarea marelui om. Bolnavul, deloc surprinzător, a fost extrem de încântat. La ora când și-a părăsit în sfârșit camera de suferință, a simțit o încredere desăvârșită în popularitatea sa. I s-a dat asigurarea de care avea nevoie ca să se pregătească pentru aprobarea finală a războiului. Când un susținător neliniștit a întrebat ce forțe va putea duce pe câmpul de bătălie dacă Caesar va face inimaginabilul și va veni spre Roma pregătit de luptă, Pompei a zâmbit calm și i-a spus să nu se îngrijoreze. „În orice parte a Italiei voi lovi pământul cu piciorul, din pământ vor răsări armate pedestre și cavalerie."[35]

Dar mulți nu erau atât de siguri. Lui Caelius i se părea clar că armata lui Caesar era incomparabil mai mare decât orice putea aduna Pompei. „În vreme de pace", îi scria el lui Cicero, „când faci politică internă, e mai important să sprijini tabăra care are dreptate – dar în vreme de război, pe cea mai puternică."[36] Și nici nu era singurul care judeca atât de cinic. În spate se afla același calcul la care a ajuns Curio: că sprijinul acordat lui Caesar poate oferi un drum mai scurt spre putere. Dornică de câștiguri imediate, o întreagă generație se îndepărta de cauza legitimității. Între lumea frivolă și venerabilii oameni de stat din Senat, înveșmântați în demnitatea funcțiilor și a anilor, au existat întotdeauna tensiuni, dar acum, în discuțiile despre război, disprețul reciproc se transforma în ceva cu adevărat amenințător.

Un scrutin înverșunat, cu acel snob reprezentant al autorităților, Domitius Ahenobarbus, pe de o parte și tânărul Marc Antoniu pe de alta, a scos în evidență acest lucru pentru toată lumea. În praful și presentimentele unei veri apăsătoare, Hortensius a murit, lăsând în urmă cea mai mare grădină zoologică privată din Italia, zece mii de sticle de vin și un augurat. Cu Republica părând a aluneca înspre dezastru, nu era cu siguranță momentul să se tolereze un post liber în colegiul augural – căci, ori de câte ori magistrații Romei, fie studiind zborul păsărilor, sau forma fulgerului, sau obiceiurile alimentare

ale puilor sacri, au încercat să interpreteze voința zeilor și să prescrie cel mai bun mod de a le potoli mânia, augurii au fost cei care au confirmat că s-a luat decizia corectă. Cum funcția era extrem de prestigioasă, Domitius a considerat-o desigur ca fiind a sa de drept. Tânărul său adversar nu a fost de acord. E adevărat că amintirea unei proaste reputații îl urmărea încă pe desfrânatul care a trăit atât de rușinos cu Curio și și-a disputat cu Claudius farmecele soției sale, însă Antoniu a parcurs un drum lung de la zilele furtunoase ale tinereții sale. Ocupând funcții militare în Galia, s-a acoperit de glorie, iar acum, revenind la Roma, a fost sărbătorit ca unul dintre cei mai străluciți ofițeri ai lui Caesar. Domitius, cu întreaga autoritate a Senatului de partea sa, a rămas în mod copleșitor favoritul, însă Antoniu, la Alesia și în altă parte, s-a obișnuit să învingă chiar și în condiții nefavorabile. Așa a fost și acum. Într-o victorie celebră, demnă de a sta alături de alegerea lui Caesar ca *pontifex maximus*, el a câștigat funcția de augur. Domitius a turbat de furie, iar prăpastia dintre cele două facțiuni din Republică a crescut și mai mult.

Până acum, fiecare conflict din viața politică a părut a avea un efect similar. Marea majoritate a cetățenilor care nu manifestau interes față de nicio tabără, sau manifestau față de amândouă, erau disperați. „Îmi place Curio", plângea Cicero, „vreau să-l văd pe Caesar copleșit de onoruri așa cum merită, iar pentru Pompei mi-aș da viața – totuși, ceea ce contează cu adevărat pentru mine este Republica însăși."[37] Însă nici el, nici alții care gândeau ca el nu puteau face nimic. Apărătorii păcii erau tot mai disprețuiți și considerați conciliatori. Facțiunile rivale își acceptau soarta. Era ca și cum, privind peste margine, vertijul îi tenta să sară. Fiorul setei de sânge plutea în aerul iernii și se vorbea numai de război.

În decembrie 50 î.Hr., unul dintre cei doi consuli, Gaius Marcellus, s-a dus cu toată pompa funcției sale la vila lui Pompei din Munții Albani. Colegul său, începând anul ca antiCaesarian, a fost convins, asemenea lui Curio și fără îndoială din motive similare, să se răzgândească – însă Marcellus, refuzând orice tentativă de pace, a rămas implacabil în ostilitatea

sa față de Caesar. Acum, când mai erau doar câteva zile până la încheierea mandatului, el a simțit că a venit vremea să-l încurajeze mai mult pe Pompei. Sub ochii unui număr imens de senatori și ai unei mulțimi tensionate, agitate, Marcellus i-a înmânat campionului său o sabie: „Îți poruncim, și eu și colegul meu, să mergi împotriva lui Caesar", a rostit el sumbru, „în interesul patriei." „Dacă nu există o soluție mai bună"[38], a răspuns Pompei. A luat apoi sabia, împreună cu comanda a două legiuni de la Capua. A început și noi recrutări. Totul a fost cât se poate de ilegal – o problemă de care, în mod previzibil, susținătorii lui Caesar au făcut mare caz. Lui Caesar însuși, care staționa amenințător la Ravenna cu Legiunea a 13-a, i-a fost adusă vestea de Curio, care și-a încheiat mandatul și nu dorea să stea la Roma ca să fie judecat sau chiar mai rău. Între timp, în capitală, locul său de tribun a fost preluat de Antoniu, care s-a ocupat în toată luna decembrie de lansarea unei serii de atacuri sinistre împotriva lui Pompei și de respingerea a tot ce mișca. Pe măsură ce tensiunea creștea, persista și impasul.

Apoi, pe 1 ianuarie 49 î.Hr., în ciuda opoziției înverșunate a noilor consuli, care erau amândoi, ca și Marcellus, antiCaesarieni violenți, Antoniu a citit o scrisoare adresată Senatului. A fost înmânată personal de Curio și scrisă de Caesar însuși. Proconsulul se considera adept al păcii. După o lungă expunere a numeroaselor și marilor sale realizări, a propus ca atât el cât și Pompei să renunțe simultan la comanda armatelor. Senatul, speriat de efectul pe care îl putea avea acest lucru asupra opiniei publice, l-a respins. Metellus Scipio s-a ridicat apoi și a dat lovitura de grație ultimelor licăriri de speranță privind reconcilierea. A pronunțat o dată până la care Caesar trebuia să predea comanda legiunilor sale sau era considerat dușman al Republicii. Propunerea a fost rapid supusă la vot. Doar doi senatori s-au opus: Curio și Caelius. Antoniu, în calitate de tribun, a respins apoi imediat proiectul de lege.

Pentru Senat, asta a fost ultima picătură. Pe 7 ianuarie, s-a proclamat starea de urgență. Pompei a adus imediat trupe la Roma, iar tribunii au fost avertizați că nu li se mai poate garanta

siguranța. Într-o notă tipică de melodramă, Antoniu, Curio și Caelius s-au deghizat în sclavi și apoi, ascuzându-se în căruțe, au fugit spre nord, la Ravenna. Acolo, Caesar încă aștepta cu singura sa legiune. Vestea că Pompei a preluat puterea de urgență a ajuns la el în data de 10. Imediat a ordonat ca un detașament de trupe să pornească spre sud, să cucerească orașul cel mai apropiat de peste frontieră, din Italia. Totuși, Caesar însuși, în timp ce oamenii lui plecau, și-a petrecut după-amiaza făcând o baie, participând apoi la un banchet, unde a stat de vorbă cu musafirii de parcă nu avea nicio grijă pe lume. Doar la asfințit a ieșit din bârlog. Alergând într-un car pe drumuri lăturalnice, întunecoase și întortocheate, și-a ajuns din urmă trupele pe malul Rubiconului. Acolo a avut o ezitare cumplită de moment, pentru ca apoi să traverseze apele umflate, trecând în Italia, spre Roma.

Nimeni nu putea ști pe atunci, dar 460 de ani de Republică liberă se sfârșeau.

10

RĂZBOIUL MONDIAL

Războiul fulger

În Galia, luptând împotriva barbarilor, Caesar a preferat să ucidă fără cruțare oriunde era mai puțin așteptat, indiferent de riscuri. Acum, în jocul suprem al vieții sale, intenționa să aplice aceeași strategie împotriva concetățenilor săi. În loc să-și aștepte toate legiunile să sosească din Galia, așa cum credea Pompei că va face, Caesar a decis să se bazeze pe efectele terorii și ale surprizei. Dincolo de Rubicon nu era nimeni care să i se opună. Reprezentanții săi erau ocupați cu îmblânzirea și mituirea Italiei. Acum, în clipa când a ajuns în fața lor, orașele de la frontieră și-au deschis porțile. Marile drumuri principale spre Roma erau sigure. Totuși nimeni nu venea dinspre capitală. Așa că Caesar a pornit spre sud.

Vestea războiului fulger a ajuns la Roma cu mulțimile de refugiați. Efectul sosirii lor a fost plecarea altor refugiați din oraș. Invaziile din nord au stârnit coșmaruri ancestrale în Republică. Cicero, urmărind cu o groază obsesivă relatările despre înaintarea lui Caesar, s-a întrebat: „Vorbim de un comandant de oști al poporului roman sau de un al doilea Hannibal?"[1] Dar mai erau și alte stafii, dintr-o perioadă istorică mai recentă. Țăranii care lucrau pe câmp lângă mormântul lui Marius au povestit că l-au văzut pe bătrânul și severul general ridicându-se din cavou; în timp ce, pe Campus Martius, unde a fost ars trupul lui Sulla, spectrul său a fost zărit intonând „negre profeții".[2] Dispăruse febra războiului, care cu numai câteva zile

înainte a produs bucurie și siguranță. Senatori speriați, pe care Pompei îi asigurase că victoria va fi cel mai simplu lucru, începeau acum să calculeze dacă numele lor nu vor apărea curând pe listele de proscripție ale lui Caesar. Senatul s-a ridicat în picioare și, ca un singur om, și-a asaltat generalisimul. Un senator l-a acuzat deschis pe Pompei că a înșelat Republica și a dus-o spre dezastru. Un altul, Favonius, un prieten apropiat al lui Cato, l-a ironizat cerându-i să bată din picior și să aducă legiunile și cavaleria pe care le-a promis.

Dar Pompei a renunțat deja la Roma. Senatul a primit ordin de evacuare. Pompei a prevenit pe oricine va rămâne că va fi considerat trădător. Cu asta el s-a îndreptat spre sud, lăsând capitala în voia sorții. Ultimatumul său a făcut definitivă și ireparabilă schisma din Republică. Fiecare război civil divizează familii și prietenii, însă societatea romană a fost întotdeauna extrem de delicată în loialitățile sale, disprețuind scindările irațională. Pentru mulți cetățeni, o alegere între Caesar și Pompei rămânea la fel de imposibilă ca întotdeauna. Pentru unii, era inuman de grea. În consecință, toată atenția se îndrepta asupra lor. Ce trebuia să facă, de pildă, un om ca Marcus Iunius Brutus? Serios, conștiincios și profund, sincer devotat celor doi rivali, judecata sa avea o mare greutate. Ce cale să aleagă Marcus Brutus?

Avea motive să opteze pentru tabăra lui Caesar. Mama sa, Servilia, fusese marea dragoste a lui Caesar și se spunea chiar că Brutus însuși este copilul lor din flori. Indiferent care era adevărul legat de aceste zvonuri, tatăl legitim al lui Caesar fusese una dintre numeroasele victime ale tânărului Pompei în primul război civil și astfel toată lumea a presupus că era obligatoriu ca el să urmeze vechea mânie a mamei față de ucigașul soțului ei. Dar Pompei, odinioară „călăul adolescent", era acum campionul Republicii, iar Brutus, un intelectual de o rară probitate și onoare, nu putea să abandoneze cauza legimititații. Indiferent cât era de atașat de Caesar, era și mai apropiat de Cato, care-i era și unchi, *și* socru. Brutus s-a supus ordinelor lui Pompei. A părăsit Roma. După o noapte de ezitări și disperare, așa a procedat aproape

întregul Senat. Au rămas doar cei mai neînsemnați membri. Niciodată până atunci nu a fost orașul atât de lipsit de magistrați. A trecut abia o săptămână de când Caesar a trecut Rubiconul și lumea era deja întoarsă pe dos.

Pompei putea pretinde desigur că existau motive militare solide pentru predarea capitalei – și așa era. Totuși a fost o greșeală tragică și fatală. Republica nu putea rezista ca o abstracție. Vitalitatea ei era hrănită de străzile și locurile publice din Roma, de fumul ce se ridica din templele înnegrite de vreme, de ritmul alegerilor, an după an după an. Dezrădăcinată, cum putea Republica să rămână fidelă voinței zeilor și cum aveau să fie cunoscute dorințele poporului roman? Fugind din oraș, Senatul s-a rupt de toți aceia – imensa majoritate – care nu-și puteau permite să-și facă bagajele și să-și părăsească locuințele. În consecință, sentimentul comunității, împărtășit de toată lumea și care îl lega până și pe cel mai sărac cetățean de idealurile statului, a fost trădat. Nu e de mirare că marii nobili, abandonându-și casele strămoșești, s-au temut de jefuitori și de furia mahalalelor.

Probabil că dacă războiul se dovedea așa de scurt cum a promis Pompei că va fi, nimic din toate acestea nu conta – dar devenea deja limpede că doar Caesar spera o victorie fulgerătoare. Chiar pe când Pompei se retrăgea spre sud prin Italia, urmăritorul său câștiga viteză. Se părea că legiunile care fuseseră împrăștiate și somate apoi să vină în apărarea Republicii puteau avea aceeași soartă ca armata lui Spartacus, țintuită în tocul peninsulei. Doar evacuarea completă le putea cruța de o asemenea nenorocire. Senatul începea să se gândească la ce era de neimaginat: să se regrupeze în afara granițelor. Provinciile au fost deja atribuite conducătorilor importanți: Sicilia lui Cato, Siria lui Metellus Scipio, Spania lui Pompei însuși. Se părea că de acum înainte cei care decideau soarta Republicii aveau să guverneze nu în orașul care le-a acordat rangul, ci în calitate de comandanți de armată printre barbari sinistri, din locuri îndepărtate. Puterea lor avea să fie aprobată prin forță și doar prin forță. Cum erau ei atunci diferiți de Caesar? Cum avea să fie restaurată Republica, indiferent care tabără câștiga?

Chiar și cei mai dedicați cauzei autorităților s-au dovedit a fi chinuiți de această întrebare. Cato, privind rezultatele celui mai mare și mai distrugător joc de noroc în care s-a implicat, nu a făcut nimic pentru moralul adepților săi, purtând doliu și deplângând vestea fiecărei confruntări militare, soldată fie cu victorie sau înfrângere. Celor neutri, desigur, le-a lipsit până și consolarea de a ști că Republica a fost distrusă pentru o cauză bună. Cicero, întrucât a părăsit supus Roma, la ordinele lui Pompei, s-a pomenit dezorientat până la isterie din cauza absenței sale din capitală. Timp de multe săptămâni, nu a făcut nimic altceva decât să-i scrie lui Atticus scrisori în care se plângea întrebându-l ce să facă, unde să se ducă, pe cine să sprijine. Îi considera pe adepții lui Caesar o bandă de asasini, iar pe Pompei ucigător de incompetent. Cicero nu era soldat, dar vedea cu perfectă claritate ce catastrofă a fost părăsirea Romei și dădea vina pe acest gest pentru prăbușirea a tot ce aprecia, de la prețurile proprietăților până la Republica în sine. „Umblăm rătăcind de colo până colo, complet pauperi, cu femeile și cu copiii. Toate speranțele noastre le avem puse în viața unui singur om, care în fiecare an cade suferind în mod periculos, noi care nu suntem expulzați din patrie, ci *chemați* din patrie."[3] Mereu aceeași suferință, aceeași amărăciune, provenind din rana care nu s-a vindecat niciodată. Cicero știa deja ceea ce colegii lui din Senat aveau să învețe curând: că un cetățean în exil abia dacă mai era cetățean.

Și, părăsind Roma, nici nu mai exista un alt loc unde să opună rezistență. Singura încercare de a i se împotrivi lui Caesar s-a sfârșit printr-un eșec. Domitius Ahenobarbus, a cărui imensă capacitate de a urî i-a cuprins și pe Pompei, și pe Caesar în egală măsură, a refuzat categoric să se retragă. A fost inspirat mai puțin de vreo mare viziune strategică și mai mult de prostie și încăpățânare. Pe când Caesar rătăcea prin centrul Italiei, Domitius a decis să se izoleze în orașul de răspântie Corfinium. Era același Corfinium pe care rebelii italieni l-au făcut capitala lor cu patruzeci de ani în urmă, iar amintirea acelei mari bătălii nu făcea încă parte din istorie în totalitate. Chiar dacă au primit statut de cetățeni, mulți italieni se simțeau încă străini de Roma.

Cauza Republicii însemna puțin pentru ei – dar nu și a lui Caesar. La urma urmei, el era moștenitorul lui Marius, acel mare patron al italienilor – și adversarul lui Pompei, partizanul lui Sulla. Dușmănii vechi, revenind la viață, au sortit eșecului rezistența lui Domitius. Desigur, Corfinium nu avea intenția să piară apărându-l: de îndată ce a apărut Caesar în fața zidurilor sale, orașul a implorat să se predea. Recruții nepregătiți ai lui Domitius, confruntați cu o armată care cuprindea acum cinci legiuni de elită, au acceptat rapid. S-au trimis soli la Caesar, care a primit capitularea cu eleganță. Domitius a turbat de furie, dar degeaba.

Târât în fața lui Caesar de propriii lui ofițeri, a cerut moartea. Caesar a refuzat. În schimb, l-a lăsat liber. A fost doar aparent un gest de îndurare. Pentru un cetățean, nu exista umilință mai mare decât să-și datoreze viața bunăvoinței altuia. Domitius, deși ar fi putut să mai lupte o zi, a plecat din Corfinium înjosit și vlăguit. Ar fi nedrept să considerăm clemența lui Caesar ca un simplu act politic – Domitius, dacă situația ar fi fost invers, l-ar fi osândit cu siguranță pe Caesar la moarte – dar i-a servit scopurile destul de bine. Nu numai că i-a satisfăcut propriul sentiment inefabil de superioritate, ci a contribuit și la a-i asigura pe cei neutri de pretutindeni că el nu este un al doilea Sulla. Chiar și cei mai înverșunați dușmani ai săi, dacă se supuneau, puteau avea siguranța că vor fi iertați și cruțați. Caesar nu plănuia să afișeze liste de proscripție în For.

Ceea ce s-a înțeles cu mare bucurie. Puțini cetățeni aveau mândria lui Domitius. Recruții săi, ca să nu mai vorbim de oamenii al căror oraș l-a ocupat, nu au ezitat să se bucure văzând îngăduința cuceritorului lor. Vestea „Iertării de la Corfinium" s-a răspândit cu iuțeală. Nu avea să urmeze nicio revoltă populară împotriva lui Caesar acum, nicio șansă ca Italia să-l urmeze pe Pompei și să vină deodată în ajutorul lui. Cu recruții lui Domitius care au trecut la dușman, armata Republicii era acum și mai descoperită, singurul bastion fiind Brundisium, marele port și poarta către Est. Aici a rămas Pompei, confiscând cu frenezie vapoare, pregătindu-se să treacă în Grecia. Știa că nu

poate risca o bătălie deschisă cu Caesar, nu încă – iar Caesar știa că dacă va reuși să cucerească Brundisium, va fi în stare să încheie războiul dintr-o lovitură.

Și așa a început acum, pentru ambele tabere, o cursă disperată contra cronometru. Grăbindu-se spre sud de la Corfinium, lui Caesar i s-a adus vestea că jumătate din armata dușmanului a plecat deja pe mare, sub comanda celor doi consuli, dar că cealaltă jumătate, sub comanda lui Pompei, aștepta încă, înghesuită în port. Aici și trebuia să rămână, ascunsă, până se întorcea flota din Grecia. Caesar, ajungând în afara Brundisiumului, a ordonat imediat oamenilor săi să întindă poduri de vase către intrarea în port și un dig peste gura acestuia. Pompei a reacționat ridicând turnuri cu trei etaje pe punțile vaselor comerciale, trimițându-le apoi în afara portului, ca să arunce proiectile asupra geniștilor lui Caesar. Lupta a continuat mai multe zile, o învălmășeală disperată de catapulte, bușteni și flăcări. Apoi, cu digul încă neterminat, au fost văzute pânze în larg. Flota lui Pompei revenea din Grecia. Trecând prin gura portului, a acostat cu succes, iar evacuarea Brundisiumului a putut să înceapă în sfârșit. Operațiunea a fost condusă cu eficiența obișnuită a lui Pompei. Când s-a lăsat întunericul, vâslele flotei sale de transport au pornit să lovească apele portului. Caesar, avertizat de simpatizanții din oraș, a ordonat oamenilor săi să străpungă zidurile – dar au pătruns în Brundisium prea târziu. Prin deschiderea îngustă lăsată de asediu, vasele lui Pompei s-au strecurat în noapte. Odată cu ele s-a dus și ultima speranță a lui Caesar de a încheia rapid războiul. Trecuseră doar două luni și jumătate de când a traversat Rubiconul.

Când au venit zorile, au luminat o mare pustie. Pânzele flotei lui Pompei au dispărut. Viitorul poporului roman aștepta acum nu în propriul oraș, nici măcar în Italia, ci dincolo de orizontul nemișcat și sfidător, în țări barbare, departe de For sau de clădirea Senatului sau de locurile de votare. Cum Republica se clătina, trepidațiile se simțeau în toată lumea.

Sărbătorirea victoriei lui Pompei

Orientul, spre deosebire de Roma, era obişnuit cu regii. Subtilităţile stricte ale republicanismului însemnau prea puţin pentru oameni care nu puteau concepe altă formă de guvernare decât monarhia şi care chiar îşi venerau uneori suveranii, considerându-i de natură divină. Romanilor, evident, această superstiţie li se părea demnă de dispreţ. Totuşi, magistraţilor lor li s-au atribuit multă vreme locuri de seamă în panteonurile supuşilor: elogiile care li se aduceau erau purtate spre cer pe nori deşi de tămâie, imaginile le erau aşezate în templele unor zei ciudaţi. Pentru cetăţeanul unei republici în care invidia şi suspiciunea însoţeau fiecare paradă de măreţie, acestea erau plăceri ameţitoare – dar şi periculoase. Rivalii de la Roma erau gata să denunţe orice iluzie regală. „Aminteşte-ţi că eşti om"* – acesta a fost avertismentul şoptit de un sclav la urechea lui Pompei în clipa celei mai dumnezeieşti fericiri, când cuceritorul Orientului străbătea Roma călare în al treilea triumf al său. Totuşi, duşmanii lui nu au dorit să încredinţeze un mesaj atât de vital pentru sănătatea viitoare a Republicii unui simplu sclav. Invidia lor faţă de Pompei a fost atât de mare, încât şi-au desfăşurat toate intrigile împotriva lui şi l-au dus astfel direct în braţele lui Caesar. Acum aceşti duşmani erau aliaţii lui în exil. Îngrămădit în Salonic, Senatul a trebuie să încerce să treacă peste resentimentul său faţă de reputaţia imensă a lui Pompei. La urma urmei, avea nevoie de ea pentru a ajunge înapoi acasă.

Din fericire pentru cauza lui, autoritatea noului Alexandru rezista încă. Chiar dacă a golit provinciile din Orient de legiuni, Pompei a trimis somaţii imperioase diferiţilor potentaţi pe care i-a instalat sau i-a confirmat pe tron. Entuziasmul cu care aceşti regi clienţi s-au regrupat în jurul lui sugerează că Pompei, mai degrabă decât Republica, avea în stăpânire opulentul Orient.

---

* Această expresie celebră se găseşte doar în surse mult mai târzii, dar chiar dacă este apocrifă, respectă în totalitate spiritul şi valorile Republicii.

S-au alăturat legiunilor de soldați-cetățeni din Grecia un mare număr de trupe auxiliare, cu înfățișări ciudate, conduse de prinți cu nume neromane, fascinante și exotice: Deiotarus din Galatia, Ariobarzanes din Cappadocia, Antiochus din Commagene. Nu e de mirare că Pompei, pe lângă a cărui tabără de instrucție de la Salonic se strângeau acești fanfaroni, a început să apară mai puțin în lumina unui proconsul roman și mai mult în cea a unui rege al regilor oriental.

Sau așa a spus batjocoritor Domitius. A fost o mare insultă tipică din partea unui om a cărui înfrângere la Corfinium nu a contribuit cu nimic la schimbarea în bine a firii sale. Totuși a atins o coardă sensibilă. Un aer oriental îl caracteriza de mult pe marele om. În spate, Cicero l-a numit odată „Sampsiceramus", un nume cu silabisire barbară, potrivit unui despot persan. Dar asta era satiră, cu destinație afectivă. Acum, chinuit încă și nefericit în Campania, Cicero nu a mai văzut gluma. I s-a părut că acest campion al Republicii devenea prea mitridatic ca să mai aibă cineva liniște. I-a mărturisit lui Atticus că Pompei i-a dezvăluit strategia sa de a-l îngenunchea pe Caesar și că era îngrozitoare. Provinciile urmau să fie ocupate, aprovizionarea cu cereale oprită, Italia lăsată să moară de foame. Apoi masacru. „De la început n-a avut în vedere decât un singur lucru: să pună în mișcare întreg universul și toate mările, să atâte regii barbari, să aducă armatele popoarelor sălbatice în Italia, să concentreze o armată extraordinară."[4] Acesta a fost, venind de la cel mai elocvent purtător de cuvânt al Republicii, un ecou al unor profeții vechi de cel puțin un secol. Imaginația lui Cicero s-a molipsit de o febră apocaliptică specifică printre popoarele supuse Romei. Nu a prezis Sibylla că Italia va fi prădată de propriii ei fii? Și Mitridate însuși ca un mare monarh având în stăpânire lumea va apărea triumfător din Orient? Nu e de mirare deci că, atunci când au auzit vești despre pregătirile lui Pompei, oamenii din Italia s-au înfiorat, pierzându-și speranța în Republică.

Totuși, teama de un comandant de armată a contribuit prea puțin la consolidarea imaginii celuilalt. Caesar, e adevărat, a fost un geniu al propagandei: a reușit cu succes să reprime teama că

plănuiește o baie de sânge și și-a identificat cu asiduitate propriile drepturi cu cele ale unui popor defăimat și jignit. Chiar și așa, talentul său de plăsmuitor nu a putut ascunde faptul că era vinovat de înaltă trădare. La sfârșitul lui martie, când Caesar a intrat în sfârșit în Roma, a găsit orașul rezervat și neprimitor. Indiferent câte ajutoare sub formă de cereale a promis el poporului roman, acesta a refuzat să se lase fermecat. Membrii Senatului care au rămas în capitală au fost și mai puțin concilianți. Când Caesar le-a cerut oficial să-i asculte justificările, nu s-a prezentat aproape nimeni.

Celor puțini care au apărut, Caesar le-a cerut dreptul de a lua fondurile de rezervă ale Romei. La urma urmei, a subliniat el, nu mai era cazul să se teamă de o invazie a galilor și cine merita mai mult tezaurul decât el, cuceritorul Galiei? Senatorii, speriați și tensionați, au părut gata să cedeze. Atunci un tribun, Caecilius Metellus, a avut curajul să-și impună părerea contrară. Caesar și-a pierdut răbdarea. Fără apărarea drepturilor poporului acum. În schimb, au intrat trupe în For, templul lui Saturn a fost deschis cu forța, tezaurul public a fost sechestrat. Când încăpățânatul Metellus a persistat în încercarea de a opri acest sacrilegiu, Caesar și-a pierdut calmul din nou. L-a prevenit pe tribun să stea deoparte sau va fi ucis. Timp de nouă ani, Caesar s-a obișnuit să i se asculte fiecare ordin și nu a avut răgazul sau firea de a-și tempera acest spirit de comandă acum. Metellus s-a dat deoparte. Caesar a luat aurul.

S-a întors cu ușurare la armata sa, după două săptămâni chinuitoare petrecute la Roma. Ca de obicei, s-a grăbit să-și continue treaba. Erau legiuni ale lui Pompei active în Spania, o nouă campanie ce trebuia câștigată. A lăsat în urmă, să răspundă de capitala divizată, un pretor docil, Marcus Lepidus. Senatul era complet ocolit. Faptul că Lepidus însuși avea cea mai pură origine aristocratică și că era un magistrat ales nu a prea putut ascunde natura neconstituțională a numirii sale. Evident, s-a încălcat legea. Caesar a ignorat asta. Aparența de legalitate conta pentru el, dar nu atât de mult ca realitatea puterii.

Pentru cei care totuşi nu erau Caesar, pentru cei care se bazau pe lege ca pe un apărător al libertăţii şi un garant al tradiţiilor, totul era acum confuz. Ce trebuia să facă un cetăţean onorabil? Nimeni nu ştia sigur. Vechile hărţi rutiere s-au dovedit a fi ghiduri nesigure. Războiul civil a făcut din Republică un labirint derutant, în care mari drumuri cunoscute puteau deveni dintr-odată fundături, iar puncte de reper apreciate, mormane de balast. Cicero, de pildă, care a găsit până la urmă curajul de a fugi în tabăra lui Pompei, se simţea încă pierdut. Cato, luându-l deoparte, i-a spus că venirea sa a constituit o greşeală îngrozitoare şi că „ai fi fost mai folositor patriei şi prietenilor dacă, rămânând la Roma, te-ai fi arătat neutru faţă de amândoi".[5] Chiar şi Pompei, când a aflat că singurele contribuţii ale lui Cicero la efortul de război au fost vorbele de duh defetiste, şi-a exprimat public dorinţa ca el să treacă de partea duşmanului. În schimb, Cicero a rămas într-o jalnică neputinţă şi deprimare.

Însă disperarea aceasta era privilegiul unui intelectual bogat. Puţini cetăţeni şi-o puteau permite. Majoritatea au căutat alte căi de a face ordine în haosul acestor vremuri. Nu era nimic mai supărător pentru un roman decât să se simtă privat de societate, de sentimentul comunităţii şi, în loc să îndure asta, ar fi recurs mai bine la orice măsură extremă. Dar într-un război civil cui îşi putea oferi un cetăţean loialitatea? Nu oraşului, nu altarelor strămoşilor, nu Republicii înseşi, căci acestea erau revendicate ca moştenire de ambele tabere. Dar se putea ataşa de soarta unui general şi să fie sigur că va găsi prietenie în rândurile armatei lui şi identitate în gloria numelui generalului răsfrântă asupra sa. De aceea legiunile din Galia au vrut să traverseze Rubiconul. Ce erau pentru ele, după nouă ani de campanii, tradiţiile din îndepărtatul For, comparativ cu camaraderia din tabăra militară? Şi ce era Republica în comparaţie cu generalul lor? Nu exista nimeni capabil să inspire un devotament mai pasionat în trupele sale în afară de Caesar. În toată confuzia războiului, a devenit poate cea mai sigură măsură a măreţiei sale. Ajungând în Spania ca să preia trei armate de veterani ale lui Pompei în vara anului 49 î.Hr., a fost în stare să-şi ducă soldaţii la epuizare şi suferinţă extremă,

astfel încât, în câteva luni, dușmanul a fost complet învins. Nu e de mirare că, atunci când a avut asemenea arme de partea sa, Caesar a îndrăznit să dispreţuiască limitele impuse altor cetăţeni şi chiar uneori cele impuse naturii umane. „Sufletul tău", îi va spune Cicero mai târziu, „n-a fost mulţumit niciodată cu această viaţă scurtă pe care natura ne-a dat-o s-o trăim."[6] Dar nu au fost nici spiritele oamenilor care-i urmau favoritul: legiunile sale, se lăuda el, „puteau să dărâme şi cerurile".[7]

Aici, în contopirea sufletului lui Caesar cu cel al armatei sale se afla licărirea unei noi ordini. Legăturile de loialitate reciprocă au asigurat întotdeauna edificiul societăţii romane. Aşa au continuat lucrurile în timpul războiului civil, dar tot mai eliberate de vechile complexităţi şi subtilităţi. Era mai simplu de urmărit sunetul unei trompete decât vârtejul obligaţiilor contradictorii care au caracterizat întotdeauna viaţa civilă. Totuşi, aceste obligaţii, cuprinzând secole de tabuuri şi tradiţii, nu erau uşor de dat la o parte. Fără ele, Republica, cel puţin aşa cum a fost constituită timp de secole, murea. Sistemul de control şi echilibru al instituţiilor şi legilor romane, care întotdeauna a servit la moderarea dorinţei native de glorie a romanilor şi la dirijarea ei în direcţii benefice, ar fi putut în scurt timp să se năruie. O străveche moştenire de obiceiuri şi legi se putea pierde pentru totdeauna. Deja în primele luni ale războiului civil, puteau fi întrezărite consecinţele dezastruoase ale unei asemenea catastrofe. Viaţa politică mai subzista, dar ca propria parodie sinistră. Arta persuasiunii a fost tot mai mult abandonată căci s-a recurs în schimb la violenţă şi intimidare. Ambiţiile magistraţilor, care nu mai depindeau de voturi, puteau fi plătite acum cu sângele concetăţenilor lor.

Nu e de mirare că mulţi dintre partizanii lui Caesar, eliberaţi de constrângerile şi inhibiţiile unor convenţii supărătoare, s-au lăsat cuceriţi de o lume în care se părea că nu există limite pentru ceea ce puteau realiza. Dar unii au ajuns prea departe, prea repede – şi au plătit pentru asta. Curio, îndrăzneţ şi impetuos ca întotdeauna, a dus, în Africa, două legiuni la dezastru; considerând nedemn să fugă, el a murit alături de oamenii săi,

care au pierit strânși atât de tare în jurul lui, încât trupurile lor au rămas în picioare ca snopii pe câmp. Caelius, având încă patima fatală a intrigilor, s-a întors la rădăcinile sale politice și a încercat să forțeze reintroducerea vechiului program al lui Catilina de anulare a datoriilor. Când a fost expulzat din Roma, a provocat o revoltă propompeiană la țară, doar pentru a fi prins și ucis; un sfârșit jalnic. Antoniu, singurul dintre cei trei prieteni care a fugit la Caesar, a reușit să nu facă nicio greșeală. Aceasta a reflectat nu o mare siguranță, ci mai degrabă o preocupare pentru alte lucruri. Chiar dacă Caesar l-a lăsat la conducerea Italiei, Antoniu și-a folosit cea mai mare parte a energiilor pentru a caza un harem de actrițe în casele senatorilor, pentru a vomita în adunarea populară sau – o distracție preferată la petreceri – pentru a se deghiza în zeul vinului Dionysos și a conduce un car tras de lei. Totuși, pe câmpul de luptă nu exista altcineva cu asemenea calități înnăscute de soldat, iar Caesar a putut ierta orice vulgaritate când era vorba de vigoare și elan. De aici ascensiunea rapidă a lui Antoniu. A fost un ofițer demn de oamenii pe care i-a comandat. Când Caesar a pornit în sfârșit lupta cu Pompei la începutul anului 48 î.Hr., traversând Adriatica în toiul iernii, Antoniu a înfruntat furtunile și flota lui Pompei ca să-i mai aducă alte patru legiuni ca întăriri. Pe când cele două armate rivale s-au ciocnit timid, lovind ici, simulând colo, el s-a aflat întotdeauna în toiul acțiunii, îndrăzneț, neobosit, cel mai strălucitor și mai disputat om în ambele tabere.

Dar ceva din energia monstruoasă și sinistră a generalului lor părea să-i fi pătruns pe toți soldații lui Caesar. A fost ca și cum, asemenea spiritelor celor morți, s-au putut hrăni cu vitalitatea dușmanilor lor. Vechiul adversar al lui Caesar, Marcus Bibulus, comandând flota lui Pompei din Adriatică, a rămas „pe corăbii pe o iarnă foarte grea, fără a se da la o parte de la nici o sforțare sau sarcină și fără a aștepta vreun ajutor, doar-doar va putea să pună mâna pe Caesar";[8] dar totuși Caesar a reușit să scape de blocada sa și l-a lăsat pe Bibulus cel înfrânt să moară de febră. Când Pompei, în războiul de uzură care a urmat, a încercat să-i înfometeze pe adversarii săi ca să se predea, legiunile lui Caesar

au dezgropat rădăcini și le-au copt sub formă de pâine. Le-au aruncat apoi peste baricadele inamicului, ca simboluri ale sfidării. Nu e de mirare că oamenii lui Pompei s-au trezit „temându-se de sălbăticia și lipsa de simțire a dușmanilor, ca de niște fiare";[9] nu e de mirare nici că generalul lor, când i s-a arătat una dintre pâinile coapte de soldații lui Caesar, a ordonat să se treacă faptul sub tăcere.

Însă Pompei, în particular, era liniștit. Știa că nimeni, nici măcar oamenii lui Caesar, nu pot supraviețui la nesfârșit cu rădăcini. Susținut de Cato, care a continuat să plângă moartea fiecărui cetățean, indiferent din care tabără, a așteptat ca armata lui Caesar să se dezmembreze. Strategia sa a părut să dea rezultate atunci când Caesar, în iulie 48 î.Hr., strivit de o răsturnare dureroasă în spațiul dintre cele două armate, și-a părăsit brusc poziția de pe coasta Adriaticii și a pornit spre est. Acum era momentul când Pompei, dacă era cu adevărat tiranul din prezicerile lui Cicero, ar fi putut naviga liber spre Italia – dar a preferat să-și cruțe pământul natal de ororile invaziei. În schimb, și-a părăsit și el fortificațiile de pe coastă. Lăsând doar o garnizoană mică în urmă, sub comanda lui Cato, el a pornit spre est după Caesar. Urmărind fiecare mișcare a adversarului său, a ieșit din pustietatea Balcanilor în Grecia de nord. Aici, în jurul orașului Pharsalos, era teren plat, deschis, perfect pentru luptă. Caesar dorea cu disperare să se angajeze într-o bătălie decisivă și și-a aliniat legiunile ca să poată fi văzute din tabăra lui Pompei. Pompei a refuzat să muște momeala. Știa că în tot ce contează – bani, provizii de hrană, sprijin al băștinașilor – timpul e de partea sa. Zile întregi Caesar a continuat să încerce declanșarea bătăliei. Zile întregi Pompei a rămas în tabără.

Dar, în consiliul său de război, spiritele s-au încins. Senatorii din suita lui Pompei, nerăbdători să acționeze, au dorit ca Caesar și armata sa să dispară. Ce se întâmpla cu generalisimul lor? De ce nu putea să lupte? Răspunsul era la îndemână, oferit de zeci de ani de suspiciuni și resentimente: „Se spunea că [...] el târăgănează ca să se bucure de putere și că-i consideră pe foștii consuli și pretori drept sclavi."[10] Așa scria adversarul său, deloc

lipsit de înțelegere, care putea da ordine subordonaților lui cum dorea, fără a fi ridiculizat pentru asta. Dar se întâmpla așa pentru că Caesar, chiar dacă pretindea altceva, nu lupta ca apărător al Republicii. Pompei, în schimb, da. Pentru el, era un titlu care însemna totul. Acum colegii săi, la fel de invidioși ca întotdeauna din cauza măreției sale trufașe, i-au cerut să demonstreze că e potrivit să-i conducă supunându-se dorințelor majorității – să-l strivească pe Caesar o dată pentru totdeauna! Pompei, fără tragere de inimă, a acceptat. Ordinele au fost date. Bătălia avea să înceapă a doua zi. Pompei cel Mare, mizând viitorul său și al Republicii pe o singură carte, s-a dovedit până la urmă un bun cetățean.

Dar, în acea noapte, pe când colegii lui senatori au comandat să se pregătească banchete în cinstea victoriei și și-au împodobit corturile cu lauri și s-au certat pentru cine ar trebui să moștenească funcția de înalt preot a lui Caesar, Pompei a avut un vis. S-a văzut pe sine intrând în marele său teatru de pe Campus Martius, urcând treptele care duceau la templul lui Venus, iar acolo, în aclamațiile și aplauzele poporului roman, închinând zeiței trofeele tuturor marilor sale victorii. A fost destul ca să se trezească cu transpirații reci. Alții s-ar fi putut bucura de o asemenea imagine, dar Pompei și-a amintit că Caesar se trăgea din Venus și așa a început să se teamă că era pe punctul de a pierde pentru totdeauna laurii și gloria, care aveau să ajungă ai rivalului său.

Și așa s-a întâmplat. În dimineața următoare, deși armata lui Pompei o depășea ca număr pe cea a adversarului său cu mai mult de doi la unu, ea a fost zdrobită și respinsă. Dușmanilor li s-a ordonat să nu-și arunce sulițele, ci să le păstreze pe post de lănci, țintind și înfigându-le în fața cavaleriei inamicului, formată doar din nobili mândri de înfățișarea lor. Caesar, care a fost odată el însuși un dandy fără seamăn, a ales tactica perfectă. Cavaleria lui Pompei s-a întors și a fugit. Apoi, aruncătorii și arcașii săi slab înarmați au fost doborâți. Domitius, care conducea aripa stângă, a fost ucis pe când legiunile sale se predau. Oamenii lui Caesar, luând prin învăluire linia de bătaie a lui Pompei, au atacat apoi din spate. La jumătatea zilei, lupta

era încheiată. În acea seară, Caesar a fost cel care a stat în cortul lui Pompei și a mâncat cina victoriei pregătită de bucătarul lui Pompei, din farfuria de argint a lui Pompei.

Dar, după asfințit, când stelele au început să strălucească în noaptea fierbinte de august, el s-a ridicat și s-a întors pe câmpul de luptă. În jur era plin de romani morți și se auzeau strigătele răniților pe câmpia de la Pharsalos. „Ei au voit-o",[11] a spus Caesar, cu un amestec de amărăciune și mâhnire, privind locul masacrului. Dar se înșela. Nimeni nu a vrut măcelul. Asta era tragedia. Și nici nu s-a încheiat. Victoria lui Caesar a fost zdrobitoare, însă agonia Republicii părea a nu avea rezolvare. Roma și lumea au căzut în mâinile cuceritorului. Așa se părea. Dar ce avea el să facă cu ele? Ce putea să facă? După cataclism, cum și ce avea Caesar să reconstruiască?

Față de ceea ce a rămas din armata lui Pompei, el și-a manifestat celebra generozitate. Dintre cei care au acceptat-o, nimeni nu i-a oferit o bucurie mai mare decât Marcus Brutus. După bătălie, Caesar a dat ordin să fie căutat în mod special fiul vechii sale iubiri, temându-se pentru siguranța lui. Odată ce Brutus a fost găsit nevătămat, Caesar l-a primit printre cei mai apropiați consilieri ai săi. Această alegere a avut la bază o afecțiune personală, dar și un calcul. Brutus era un om foarte respectat, iar Caesar spera ca recrutarea lui să încurajeze și alți adversari, mai înverșunați, să caute o reconciliere similară. Nu avea să fie în totalitate dezamăgit. Cicero, care nu a fost la Pharsalos, rămânând cu Cato pe coasta Adriaticii, s-a numărat printre cei care au decis că războiul este ca și terminat. Aceasta aproape a dus la linșarea lui – doar intervenția lui Cato l-a ajutat să nu fie străpuns de o sabie pompeiană. Cato însuși, desigur, a refuzat să susțină orice idee de capitulare. În schimb, îmbarcându-se împreună cu garnizoana sa, a pornit spre Africa. Doar acest lucru a asigurat continuarea războiului. Cu îndărătnicia care îl caracteriza, Cato a anunțat nu numai că va continua să poarte păr lung și barbă în semn de doliu, dar că nu se va mai întinde niciodată ca să mănânce. Pentru un roman, aceasta era o hotărâre cu adevărat gravă.

Și apoi, desigur, era Pompei. Și el a rămas liber. După Pharsalos, a plecat în galop pe porțile din spate ale taberei sale către coasta Mării Egee și, de aici, evitând vânătorii de recompense care roiau deja pe urmele sale, a confiscat un vas care să-l ducă la Mitilene. Acolo o lăsase pe Cornelia, în umbra teatrului, modelul teatrului său, și o amintire a unor zile mai fericite. Acum, suferind din cauza primei sale înfrângeri, Pompei avea nevoie de mângâierea pe care numai soția sa i-o putea aduce. Ea nu l-a dezamăgit. Tatăl ei, pornograful, se poate să fi fost o rușine pentru strămoșii lui, însă Cornelia, când a primit vestea de la Pharsalos, a știut exact ce se așteaptă de la ea. Un leșin, șters ochii de lacrimi, o goană pe străzile din Mitilene și Cornelia a fost în brațele soțului ei. Pompei, un actor versat în roluri de erou antic, a fost impulsionat de spectacolul ei să facă și el unul al său: o prelegere serioasă despre cât era de important să nu-ți pierzi niciodată speranța. Se poate c-a și crezut. Da, o bătălie a fost pierdută – dar nu Estul și deci nu războiul. E adevărat că mulți dintre regii care își datorau tronurile lui Pompei au fost la Pharsalos și fie au pierit, fie s-au predat – dar nu toți. Unul în special a lipsit, cel care era conducătorul regatului mediteranean cel mai bogat în bani, provizii și vapoare. În plus, era doar un băiat, iar sora lui, care voia tronul pentru ea, se afla în conflict declarat cu el, lăsând țara să devină o pradă ușoară pentru stăpânul Orientului. Sau așa spera Pompei. Ordinul s-a dat. Mica sa flotă a pornit spre sud. La numai o lună după Pharsalos, Pompei a ajuns aproape de coasta plată a Egiptului.

Au fost trimiși emisari la rege. După ce a plutit pe apă, cu ancora aruncată dincolo de bancurile de nisip, timp de câteva zile, pe 28 septembrie 48 î.Hr., Pompei a văzut o mică luntre vâslind către vasul său prin apele puțin adânci. A fost salutat în latină, apoi a doua oară în greacă și invitat să urce în barcă. Pompei a făcut asta, după ce a îmbrățișat-o și a sărutat-o pe Cornelia de rămas-bun. În timp ce era condus spre țărm, a încercat să discute cu însoțitorii săi, dar nimeni nu i-a răspuns. Nesigur, Pompei a privit spre țărm. L-a văzut acolo pe rege, pe Ptolemeu XIII, un băiat ce purta diademă și haine purpurii,

așteptând. Pompei s-a liniștit. Când a simțit chila bărcii atingând nisipul, s-a ridicat în picioare. În clipa aceea, dintr-odată, un renegat roman a scos o sabie și i-a înfipt-o în spate. Au apărut mai multe și loviturile au început să curgă. „Iar Pompeius, trăgându-și cu amândouă mâinile toga pe cap, nerostind nici un cuvânt nedemn de el și nefăcând nici un gest, ci numai gemând, a rezistat cu tărie la lovituri."[12] Și așa a pierit Pompei cel Mare.

Cornelia, rămasă pe puntea triremei, a văzut tot. Dar nu au putut să facă nimic, nici ea, nici membrii echipajului, nici măcar atunci când i-au văzut pe egipteni decapitându-l pe omul care a fost până de curând cel mai mare din Republica romană și lăsându-i trupul gol, ca o epavă, pe țărm. În schimb, suita sa a trebuit să se întoarcă și să fugă în larg, lăsându-l doar pe unul dintre liberții lui Pompei, care l-a însoțit pe fostul său stăpân pe luntre, să pregătească un rug. În acțiunea aceasta, conform relatării ciudate și obsedante a lui Plutarh, s-a întâmplat să i se alăture un bătrân soldat, un veteran din primele campanii ale lui Pompei; împreună, cei doi bărbați și-au îndeplinit pioasa sarcină. De îndată ce trupul a fost incinerat, au ridicat o movilă de pietre pentru a marca locul, dar dunele au înghițit-o repede, iar amintirea i s-a pierdut. Nu a rămas nimic altceva. Nemărginit și gol, nisipul pustiu și neted se întindea la nesfârșit.

Regina din orașul cosmopolit

Linia de coastă a Deltei Nilului a fost întotdeauna înșelătoare. Joasă și dreaptă, nu oferea nimic marinarului ca să-l ajute să se orienteze. Chiar și așa, navigatorii care se apropiau de Egipt nu erau complet lipsiți de îndrumare. Noaptea, departe de țărm, un punct de lumină pâlpâia pe cer înspre sud. Ziua putea fi văzut așa cum era: nu o stea, ci un mare felinar, amplasat pe un turn, vizibil din largul mării, de la kilometri distanță. Era Farul, nu doar cea mai înaltă clădire construită vreodată de greci, ci și, datorită reproducerii sale la nesfârșit pe suvenirurile cumpărate de turiști, cea mai ușor de recunoscut. Triumf al creației și al tehnicii,

marele far servea drept simbol perfect pentru ceea ce semnala: megalopolis – cel mai minunat loc de pe pământ.

Chiar şi vizitatorii romani trebuiau să recunoască faptul că Alexandria era ceva special. Atunci când Caesar, la trei zile după uciderea lui Pompei, a trecut pe lângă insula pe care se găsea Farul, a ajuns într-un oraş mai mare*, care a vizitat atât Alexandria, cât şi Roma: „Populaţia Alexandriei o depăşeşte pe cea a tuturor celorlalte oraşe", mai cosmopolit şi cu siguranţă mult mai frumos decât al său. Dacă Roma, dărăpănată şi labirintică, era ca un monument al virtuţilor solide ale Republicii, atunci Alexandria era mărturia a ceea ce putea realiza un rege. Dar nu orice rege. Mormântul lui Alexandru cel Mare stătea încă asemenea unui talisman în oraşul pe care l-a întemeiat, iar planul străzilor, o reţea cu colonade strălucitoare pe margini, era în mod evident acela desenat cu trei secole în urmă de macedoneanul cuceritor, în vuietul mării singuratice. Acum, acolo unde odată nu era nimic decât nisip şi păsări de baltă care zburau în cercuri, se întindea un peisaj de o artificialitate rafinată. A fost primul oraş cu adrese numerotate. Zăcămintele sale asigurau petrol pentru comerţul cu Estul şi cu Vestul deopotrivă, terminalele sale în transportul de mărfuri trepidau din cauza negoţului cu toată lumea. Celebra sa bibliotecă se mândrea cu şapte sute de mii de manuscrise şi a fost construită pentru a urma o sublimă fantezie: ca toate cărţile scrise vreodată să poată fi adunate într-un singur loc. Existau chiar aparate cu fise şi uşi automate. Totul în Alexandria era la superlativ. Nu e de mirare că Cicero, care considera orice loc ce nu era Roma „întuneric şi mocirlă",[13] a făcut o excepţie pentru singurul oraş care rivaliza cu al său în calitate de centru al lumii. „Doresc cu adevărat", a mărturisit el, „şi încă demult timp doresc să vizitez Alexandria."[14]

El nu a fost singurul roman obsedat de fantezii privind oraşul. Egiptul era un pământ de o fertilitate fără egal, iar

* Cel puţin conform mărturiei lui Diodor din Sicilia (*Biblioteca istorică*, 17.52)

proconsulul care cucerea Alexandria avea grânarul Mediteranei în mână. Era o perspectivă care a servit multă vreme la otrăvirea haosului deja înveninat din politica romană, născând intrigi nesfârșite și scandaluri de corupție – totuși nimeni, nici măcar Crassus, nici măcar Pompei, nu a reușit să obțină guvernarea Egiptului. Printr-un acord nescris, o recompensă atât de strălucită era o recompensă de neatins. După părerea majorității cetățenilor, era mai sigur și la fel de profitabil să se lase dinastia conducătoare să administreze costurile propriei exploatări. O serie de monarhi au jucat perfect rolul de pudeli ai Republicii: suficient de siguri pentru a stoarce de la supușii lor tot ce voiau patronii, suficient de slabi pentru a nu reprezenta niciodată nici cea mai mică amenințare la adresa Romei. Din asemenea motive umilitoare i s-a permis ultimului regat independent al grecilor, întemeiat inițial de un general al lui Alexandru și odată cea mai mare putere din Est, să se târască șchiopătând.

Dar regii Egiptului erau supraviețuitori. Ptolemeu, care a privit măcelărirea lui Pompei aproape de țărm, a fost omonimul unei lungi dinastii de monarhi dispuși întotdeauna să înghită orice umilință și să comită orice grozăvie pentru a păstra puterea. La cupiditatea, viciile și senzualitatea care au caracterizat toate dinastiile grecești din Orient, Ptolemeii au adăugat propriul lor rafinament, provenind din trecutul faraonic al Egiptului: obișnuința incestului. Efectele căsătoriilor îndelungate între rude erau vizibile nu doar în natura criminală a intrigilor de palat ale Ptolemeilor, ci și într-o decadență de excepție, chiar și după standardele regalității contemporane. Romanii îi considerau deschis pe Ptolemei monstruozități și credeau că ține de datoria lor republicană să insiste asupra acestui lucru cu fiecare ocazie. Dacă regele era gras și fără vlagă, atunci proconsulii veniți în vizită aveau plăcerea de a-l forța să umble greoi pe străzile din Alexandria, clătinându-se în hainele sale diafane în timp ce transpira ca să țină pasul. Alți romani au găsit metode mai vii de a-și exprima disprețul. Cato, vizitat de un Ptolemeu pe când administra Ciprul, l-a salutat pe regele Egiptului fiind sub efectul unui laxativ și a stat tot timpul cât a durat audiența pe closet.

Astfel încât Caesar, sosind în toiul unei lupte dinastice neîmpăcate, cu doar patru mii de oameni, a compensat prin prejudecăți ce i-a lipsit ca trupe. I s-a confirmat în ce măsură erau Ptolemeii demni de dispreț chiar în clipa când a pășit pe țărm. Aici, un dar de bun venit pe cheiul portului a fost capul conservat al lui Pompei. Caesar a lăcrimat: indiferent cât de ușurat s-a simțit în sinea lui la dispariția acestui adversar, a fost dezgustat de soarta ginerelui său, cu atât mai mult cu cât a aflat tot ce a stat în spatele crimei.

A reieșit că Pompei cel Mare a fost victima unor sinistre intrigi de culise, care i-au implicat pe principalii subordonați ai lui Ptolemeu, un eunuc, un mercenar și un profesor. Nimic nu ar fi putut fi, după părerea lui Caesar, în mod mai jignitor neroman. Totuși creierul din spatele crimei, Pothinus, eunucul, conta pe recunoștința sa și spera în taină să-l sprijine pe rege în războiul împotriva surorii sale. În schimb, blocat în Alexandria de vânturi potrivnice, Caesar a început să se comporte imediat de parcă era el însuși rege. Având nevoie de un loc unde să stea, a ales evident palatul regal, un vast complex fortificat de clădiri, care de-a lungul secolelor s-a tot întins, până a ajuns să acopere aproape o treime din oraș – un alt superlativ al Alexandriei. Din această fortăreață, Caesar a început să emită pretenții financiare exorbitante și a anunțat cu bunăvoință că este dispus să încheie războiul civil între Ptolemeu și sora sa – nu ca un partizan, ci ca un arbitru. Le-a dat ordin celor doi frați să-și dizolve armatele și să se întâlnească cu el în Alexandria. Ptolemeu, fără să lase la vatră nici măcar un soldat, a fost convins de Pothinus să revină la palat. Între timp, sora lui, Cleopatra, fără să aibă drept de trecere spre capitală, a rămas blocată dincolo de liniile lui Ptolemeu.

Dar apoi, într-o seară, prin umbrele tot mai adânci ale unui amurg alexandrin, o barcă mică s-a furișat până la un debarcader de lângă palat. A ieșit de acolo un singur negustor sicilian, purtând pe umăr un covor într-un sac, care, de îndată ce a fost strecurat până în fața lui Caesar și derulat, a dezvăluit prezența neașteptată, dar fascinantă a Cleopatrei. Caesar, așa cum a pariat regina, a fost încântat de acest *coup de théâtre*. Ea nu a avut

niciodată probleme în a face impresie. Poate că nu a fost o frumusețe legendară – pe monede cel puțin apare uscățivă și cu nas coroiat – dar resursele ei de seducție erau infinite. „Elocvența ei, îmbinată cu frumusețea și cu umanitatea în convorbire și felul de a se comporta cu oamenii lăsau un fior în sufletul partenerului",[15] scria Plutarh. Cine, cunoscând povestea Cleopatrei, se putea îndoi? Nu că obișnuia să se culce în stânga și-n dreapta; departe de asta. Favorurile ei erau cele mai exclusive din lume. Puterea era pentru Cleopatra singurul afrodisiac. Femeile din familia Ptolemeilor au fost întotdeauna mai înzestrate decât bărbații: inteligente, necruțătoare, ambițioase, cu voință. Acum, în persoana Cleopatrei, s-au adunat și s-au rafinat toate aceste aprige calități. Astfel, ea era exact tipul lui Caesar: după mai mult de zece ani de armată, compania unei femei inteligente trebuie să i se fi părut o plăcere rară. Desigur, a contat și faptul că avea doar douăzeci și unu de ani. Caesar s-a culcat cu ea chiar în noaptea aceea.

Când Ptolemeu a aflat de cucerirea surorii lui, a fost cuprins de o furie violentă. S-a năpustit în stradă, aruncându-și diadema în praf și strigându-și supușii să-i vină în ajutor. Locuitorii din Alexandria obișnuiau să se revolte, iar pretențiile samavolnice de bani ale lui Caesar nu-i prea sporeau popularitatea. Acum, când Ptolemeu i-a cerut mulțimii să-i atace pe romani, aceasta a răspuns cu entuziasm. Străinii cei detestați au fost asediați în palat, iar poziția lui Caesar atât de amenințată, încât el a ajuns nu doar să-l recunoască pe Ptolemeu ca monarh alături de Cleopatra, ci să le și redea celor doi Ciprul. Chiar și așa, asemenea concesii nu-l prea scoteau din supărătorul bucluc în care se afla. După câteva săptămâni de asediu, răsculaților li s-a alăturat întreaga armată a lui Ptolemeu, cam douăzeci de mii de oameni. Caesar și-a văzut situația devenind din gravă disperată. Blocat în sera unui palat egiptean, înconjurat de eunuci perfizi și de membri ai familiei regale ce trăiau în incest, el a fost complet rupt de lumea din afară. Departe de lumina sclipitoare a Farului, Republica era încă în război cu ea însăși – totuși Caesar nu a reușit nici măcar să trimită o scrisoare la Roma.

În următoarele cinci luni, extraordinarele fapte de vitejie din campaniile sale anterioare au fost reluate sub formă de farse. Arzând flota egipteană în port, bibliofilul Caesar a dat foc în mod accidental depozitelor înțesate cu cărți de valoare;* încercând să cucerească Farul, a fost forțat să-și părăsească vasul și să-și lase mantia de general dușmanului. În ciuda acestor neplăceri, Caesar a reușit să păstreze controlul atât asupra palatului, cât și asupra portului, marcându-și autoritatea și în alte feluri. Nu numai că a ordonat uciderea intrigantului Pothinus, dar a și lăsat-o însărcinată pe Cleopatra, un act de numire a unui rege, pentru a anula tot ce a realizat Pompei. Până în martie 47 î.Hr., când au ajuns în sfârșit întăririle în Egipt, sarcina vizibilă a reginei dovedea favorurile lui Caesar. Ptolemeu, intrând în panică, a fugit din Alexandria. Împovărat de armura sa de aur, s-a înecat în Nil – un accident convenabil care i-a lăsat necontestat Cleopatrei tronul. Caesar a sprijinit din nou un învingător.

Dar cu ce preț? Unul exagerat, se pare. Cu liniile sale de comunicație restabilite, Caesar era acum din nou în legătură cu reprezentanții săi, iar veștile trimise de ei nu puteau fi mai puțin promițătoare. Escapada din Alexandria a distrus o bună parte din avantajele câștigate la Pharsalos. În Italia, administrația lui Antoniu provoca indignare generalizată; în Asia, regele Pharnaces, fiul lui Mitridate, a dovedit că așchia nu sare departe de trunchi, invadând Pontul; în Africa, Metellus Scipio și Cato adunau o nouă armată imensă; în Spania, adepții lui Pompei întrețineau o nouă stare de neliniște. Nord, est, sud, vest – război în toată lumea. Existau puține locuri unde nu era nevoie disperată de prezența lui Caesar. Dar încă două luni el a mai întârziat în Egipt. Cu Republica fatal sfâșiată și cu imperiul poporului roman căzut în anarhie, Caesar, omul a cărui ambiție neobosită a declanșat războiul civil, lenevea lângă amanta lui.

Nu e de mirare că seducția Cleopatrei a șocat mulți romani ca fiind ceva aproape demonic. A tenta un cetățean celebru pentru

* Sau poate întregii Biblioteci din Alexandria, un dezastru pentru care au fost învinuiți și creștinii și musulmanii.

energiile sale să trândăvească, a-l abate de la calea datoriei, a-l ţine departe de Roma şi de o soartă ce părea tot mai clar predestinată de către zei – era un subiect demn de cea mai mare şi extraordinară poezie. Dar şi de cântece obscene. Libidoul lui Caesar a fost multă vreme o sursă de haz pentru oamenii lui: „Cetăţeni, păziţi-vă soţiile", cântau ei, „aducem un chel uşuratic/ Aurul, ce l-ai cheltuit în Gallia cu femei,/ l-ai împrumutat de aici, din Roma."[16] Alte glume, inevitabil, insistau pe vechea bârfă despre Nicomede. Chiar şi oamenilor care şi-au urmat generalul trecând prin încercări incredibile, isprăvile sale sexuale le sugerau moleşeala. Indiferent cât de mare s-a dovedit Caesar, cât de puternic la trup şi la minte, codurile morale ale Republicii erau necruţătoare. Un cetăţean nu-şi putea permite niciodată să greşească. Noroiul de pe togă se vedea întotdeauna.

Ameninţarea unei asemenea căderi în ridicol era desigur ceea ce îl ajuta pe un roman să rămână bărbat. Datina, scria cel mai mare învăţat din timpul lui Caesar, este „ceea ce trebuie să fie urmat de obişnuinţă":* împărtăşit şi acceptat de toţi cetăţenii Republicii, a oferit Romei baza cea mai sigură a măreţiei sale. Cât de diferit stăteau lucrurile în Alexandria! Ridicat din nimic pe dune de nisip, oraşului îi lipseau rădăcinile adânci. Nu e de mirare că, în ochii romanilor, avea un asemenea caracter desfrânat. Fără datini, nu putea să existe ruşine, iar fără ruşine, orice devenea posibil. Un popor ale cărui tradiţii au dispărut cade pradă celor mai respingătoare şi degradante obiceiuri. Cine altcineva a ilustrat acest lucru mai bine decât Ptolemeii? De îndată ce Cleopatra şi-a pierdut un frate, s-a căsătorit cu altul. Spectacolul reginei însărcinate în ultimele luni luându-şi ca soţ fratele de zece ani era ceva ce punea în umbră oricare din isprăvile Claudiei. Chiar grecoaică fiind, un vlăstar al aceleiaşi

* Varro, un alt elev al lui Posidonius. El era adept al lui Pompei, unul dintre cei trei generali înfrânţi de Caesar în timpul primei sale campanii din Spania. A fost considerat de multă lume cel mai mare erudit al Romei. Citatul este din tratatul său „Despre datini" şi e reluat de Macrobius, 3.8.9. (Ambrosius Macrobius Theodosius, *Saturnalia*, trad. Gh. Tohăneanu, Bucureşti, Editura Republicii Populare Romîne, 1961, p. 163)

culturi care a asigurat principiile de bază ale educației unui roman, Cleopatra era totodată fabulos și exotic de străină. Unui om cu temperamentul lui Caesar, cu gustul său pentru tabu, trebuie să i se fi părut o combinație încântătoare.

Totuși, dacă Cleopatra i-a oferit un delicios interludiu erotic, o ocazie, timp de câteva luni, de a lăsa garda jos, de a renunța la acea vigilență care se aștepta din partea unui magistrat roman, Caesar nu a fost niciodată omul care să-și uite propriul viitor sau al Romei. Meditând asupra viitorului, probabil că tot ce a găsit în Alexandria i-a oferit mult material de reflecție. Exact ca și regina sa, orașul era un amestec derutant de familiar și bizar. Cu biblioteca și templele sale, era foarte grecesc – într-adevăr, capitala lumii elene. Uneori, totuși, când vânturile predominante se schimbau și briza nu mai aducea răcoarea dinspre mare, nisipul se ridica în rafale prin Alexandria, purtat dinspre deșertul fierbinte din sud. Zona centrală a Egiptului era prea întinsă și prea veche pentru a fi complet ignorată. Ea făcea din capitală un loc feeric, eterogen. Străzile largi erau ornate nu doar cu capodoperele proporționate ale sculptorilor greci, ci și cu statui furate de pe malurile Nilului: sfincși, zei cu capete de animale, faraoni cu zâmbete enigmatice. La fel de șocant – și, pentru ochiul unui roman, de bizar – existau, totuși, unele cartiere ale orașului unde nu vedeai deloc imagini ale zeilor. Ca și pentru greci și egipteni, Alexandria era casa unui imens număr de evrei; aproape cu siguranță mai mult decât Ierusalimul însuși. Ei dominau în totalitate unul dintre cele cinci sectoare administrative ale orașului și, în ciuda faptului că trebuiau să se folosească de o traducere în greacă a Torei, rămâneau, în alte privințe, sfidător de neasimilați. Evrei care intrau în sinagogi, sirieni cu tabăra în aer liber, sub o statuie a lui Zeus, toți în umbra unui obelisc, pradă de război – acesta era aspectul unui oraș cosmopolit.

Și așa avea să fie și viitorul Romei? Mulți cetățeni se temeau cu siguranță de asta. Pentru romani, perspectiva de a fi înghițiți de culturile barbarea a constituit întotdeauna o sursă importantă de paranoia. Clasele conducătoare, în special, nu aveau

încredere în influențele străine întrucât se temeau de șubrezirea Republicii. Stăpâna lumii, da, dar un oraș internațional, nu: acesta era, în esență, manifestul Senatului pentru Roma. Așa se făcea că evreii și astrologii babilonieni erau mereu expulzați din oraș. La fel și zeii egipteni. Chiar și în lunile frenetice dinaintea traversării Rubiconului de către Caesar, unul dintre consuli a găsit timp să ia un topor și a început personal să demoleze un templu al lui Isis. Dar evreii și astrologii și-au găsit mereu drumul înapoi, iar marea zeiță Isis, mamă divină și regină a cerurilor, avea o putere mult prea mare asupra adoratorilor ei pentru a putea fi alungată așa ușor din oraș. Consulul a fost obligat să ridice toporul împotriva ei doar pentru că nu s-a găsit niciun muncitor să facă asta. Roma se schimba, atinsă de valurile de imigranți, iar Senatul nu putea să facă prea mult pentru a le opri. Noi limbi, noi obiceiuri, noi religii: erau rezultatele propriei extinderi a Republicii. Nu degeaba toate drumurile duceau acum la Roma.

Caesar, care nu s-a temut niciodată de inimaginabil și a fost oricum mult timp un adevărat străin pentru propriul său oraș, putea vedea acest lucru cu o claritate refuzată majorității semenilor săi. Poate că l-a văzut întotdeauna. La urma urmei, în copilărie, evreii i-au fost vecini, iar el le-a oferit protecție din partea familiei sale. Departe de a-l alarma, prezența imigranților la Roma a servit doar să-i sporească îngâmfarea. Acum, fiind învingătorul de la Pharsalos, se afla în situația de a patrona națiuni întregi. În tot Orientul, sculptorii au început să înlocuiască numele lui Pompei din inscripții cu cel al lui Caesar – Republica, evident, nefiind menționată niciunde. Oraș după oraș îl saluta pe descendentul lui Venus ca pe un zeu în viață, iar în Efes ca pe însuși salvatorul omenirii. Astea erau povești amețitoare, chiar și pentru un om cu inteligența dură a lui Caesar. Nu avea nevoie să înghită asemenea lingușeli cu totul pentru a le considera sugestive. E limpede că un rol de salvator al omenirii nu se împăca prea ușor cu regulile constituționale ale Republicii. Dacă Caesar dorea inspirație, trebuia să caute în altă parte. Nu e de mirare că, lâncezind în Alexandria, a găsit-o pe Cleopatra atât

de interesantă. Nedeslușit, distorsionat, în figura tinerei regine egiptene, el a putut zări o licărire a unui posibil viitor pentru sine.

La sfârșitul primăverii anului 47 î.Hr., fericita pereche a pornit într-o croazieră pe Nil. Aceasta însemna o călătorie dintr-o lume în alta. La urma urmei, chiar dacă Alexandria îi șoca pe vizitatorii romani cu bizareriile ei, ea nu era cu totul străină. Cetățenii săi, la fel ca și romanii înșiși, erau mândri de libertățile lor. Aparent, Alexandria era un oraș liber, iar relația monarhului cu compatrioții săi greci se presupunea a fi cea a primului între egali. Tradițiile civice provenind din Grecia clasică erau încă agreate și, oricât de confuz erau acum înțelese, Cleopatra nu-și putea permite să le ignore cu totul. Dar, când depășea granițele capitalei, când aluneca în barja ei cu vele pe lângă piramide sau pe lângă marii piloni de la Karnak, ea devenea cu totul alta. Rolul de faraon era un rol pe care Cleopatra îl interpreta cu cea mai mare seriozitate. Ea a fost primul monarh grec care vorbea egipteana. În timpul războiului cu fratele ei, a căutat sprijin nu din partea Alexandriei, ci din partea supușilor indigeni din provincii. Ea nu i-a adorat doar pe vechii zei, ci a și fost una dintre ei, divinitate întrupată, o încarnare a înseși reginei cerurilor.

Întâiul cetățean al Alexandriei și noua Isis: Cleopatra le-a întruchipat pe amândouă. Caesar nu avea nevoie să-și aducă o zeiță în pat pentru a face ca scrupulele Republicii îndepărtate să pară și mai înguste decât păreau înainte. Se spunea că, dacă soldații săi nu ar fi început să se plângă, ar fi mers în continuare cu amanta lui până în Etiopia. Era o bârfă grosolană, dar făcea aluzie la un adevăr periculos și plauzibil. Caesar s-a îmbarcat într-adevăr pentru o călătorie pe tărâmuri neexplorate. În primul rând, era desigur un război civil de câștigat și, pentru a realiza acest lucru, Caesar, la sfârșitul lui mai, și-a abandonat croaziera pe Nil și a pornit cu legiunile spre noi încercări și noi campanii. Dar ce urma după victorie? Timpul petrecut cu Cleopatra i-a oferit lui Caesar numeroase subiecte la care să mediteze. De rezultatele acestor reflecții puteau depinde multe. Nu doar propriul său viitor, poate, ci și acela al Romei și al lumii de dincolo de ea.

Anti Cato

Aprilie 46 î.Hr. Soarele apunea în spatele zidurilor orașului Utica. La treizeci de kilometri mai jos pe țărm, învăluite în ceața asfințitului, erau ruinele a ceea ce a fost odată Cartagina, în timp ce dincolo de coastă, unde vase pline cu fugari punctau marea africană, venise deja noaptea. Și în curând avea să vină și Caesar. În ciuda faptului că dușmanul l-a depășit ca forță militară, el a dat o mare bătălie și a ieșit victorios din nou. Armata lui Metellus Scipio, recrutată în timpul îndelungat petrecut de Caesar în Egipt și Asia, a fost înfrântă printr-un măcel cumplit. Africa se afla în mâinile lui Caesar. Nu se putea spera ca Utica să-i reziste. Cato, care răspundea de apărarea orașului, știa acum sigur că Republica e condamnată.

Dar chiar dacă el a asigurat pentru ceea ce a rămas din armata lui Scipio vasele pentru retragere, nu a avut nicio intenție să i se alăture. Nu prea era stilul lui Cato. La cină în acea seară, stând așezat, așa cum îi era obiceiul de la Pharsalos încoace, nu a trădat niciun semn de alertă. Numele lui Caesar nici măcar nu s-a menționat. În schimb, pe când curgea vinul, discuția a deviat spre filosofie. S-a ajuns la tema libertății și mai ales la ideea că doar cei buni pot fi cu adevărat liberi. Un oaspete, aducând argumente subtile și insidioase, a susținut contrariul, însă Cato, devenind tot mai agitat, a refuzat să-l asculte până la capăt. A fost singura dovadă că era întrucâtva preocupat. Reducând asistența la tăcere, totuși a schimbat repede subiectul. Nu a vrut să i se ghicească sentimentele – sau să i se anticipeze planurile.

În acea noapte, după ce s-a retras în dormitor și a citit o vreme, s-a înjunghiat. Era încă în viață când servitorii l-au găsit pe podea, dar pe când se făceau încercări disperate de a-i bandaja rana, Cato i-a împins pe doctori și și-a smuls intestinele. A pierdut rapid mult sânge, ceea ce i-a provocat moartea. Când Caesar a ajuns la Utica, a găsit tot orașul în doliu. I s-a adresat cu amărăciune omului care i-a fost dușman atât de mult timp, zăcând de curând, ca și Pompei, într-un mormânt de lângă mare:

„Cato, te invidiez pentru moartea ta, căci şi tu m-ai invidiat pentru salvarea ta."[17] Caesar nu prea era omul care să aprecieze că a fost privat de un gest mare. Nu a existat nimeni care să se fi identificat mai bine decât Cato cu spiritul neînduplecat al libertăţii romane şi a-l ierta însemna a-i distruge puterea enervantă pe care o avea asupra imaginaţiei Republicii. În schimb, datorită eroismului sângeros al morţii sale, această putere i-a fost acum confirmată. Chiar şi ca spectru, Cato rămânea cel mai îndârjit duşman al lui Caesar.

Sânge, onoare şi libertate: sinuciderea a exemplificat toate temele preferate ale romanilor. Iar Caesar, maestrul manipulării maselor, ştia asta. Întorcându-se la Roma la sfârşitul lui iulie 46 î.Hr., s-a pregătit să-şi pună duşmanii dispăruţi acolo unde simţea că le este locul acum – în umbră. Oricât de teatrală a fost moartea lui Cato, Caesar era hotărât s-o eclipseze. În acel septembrie, concetăţenii săi au fost invitaţi să participe la sărbătorirea victoriei sale. De-a lungul timpului, poporul roman a avut tendinţa să devină tot mai blazat în privinţa spectacolelor extravagante, însă organizarea şi viziunea lui Caesar în aceste reprezentaţii i-au permis să sfideze diminuarea firească în timp a entuziasmului popular. Girafe şi care de luptă aduse din Britania, baldachine de mătase şi bătălii pe lacuri artificiale – la toate căscau gura, aşa cum era de aşteptat, mulţimi uluite. Nici măcar Pompei nu a pus în scenă ceva asemănător; şi nici nu a organizat patru triumfuri la rând, aşa cum a făcut Caesar acum.

Gali, egipteni, asiatici şi africani: aceştia erau duşmanii străini care treceau în lanţuri prin faţa mulţimilor în delir. Dar chiar dacă era în mod limpede obscenă sărbătorirea într-un asemenea stil de către Caesar a victoriei asupra concetăţenilor săi, el nu a putut rezista unei bucurii răutăcioase care-l cuprindea uneori. Găsind timp, între escapada din Egipt cu Cleopatra şi victoria din Africa, să-l învingă pe regele Pharnaces, Caesar s-a mândrit cu viteza victoriei sale printr-o expresie celebră: „Veni, vidi, vici"[18] Acum, scrise pe un panou şi purtate în procesiune prin Roma, aceleaşi cuvinte serveau şi la reducerea importanţei lui Pompei – căci Pompei a fost cel care a făcut mare caz de

înfrângerea tatălui lui Pharnaces, Mitridate. Totuși, dacă cetățenii bine informați care urmau carul lui Caesar prin praf puteau distinge spectrul unui rival, înseamnă că mai exista o umbră care sfida lanțurile cuceritorului. Caesar l-a înfrânt pe Pompei, dar nu și pe Cato – un eșec care l-a determinat să comită o mare gafă de propagandă. În al patrulea triumf, aparent organizat pentru a celebra victoria sa asupra Africii, Caesar a ordonat ca un car pe care era reprezentată sinuciderea lui Cato să fie purtat pe străzi. A justificat acest lucru pretinzând că atât Cato, cât și toți cetățenii care au luptat alături de el, au fost sclavi ai africanilor și au pierit în calitate de colaboratori. Mulțimile care priveau nu au fost de acord. Au lăcrimat la vederea carului. Cato scăpa încă de puterea urii lui Caesar.

Dar Republica însăși se afla acum în siguranță în mâinile sale. Senatul, stupefiat de proporțiile realizărilor lui Caesar, intimidat de amploarea puterii sale, s-a luptat să-i legitimeze victoria și oarecum să o împace cu tradițiile îndrăgite ale trecutului. Efortul acestei încercări i-a costat pe constituționaliști o mare durere. Caesar a acceptat deja de două ori dictatura: prima dată, la sfârșitul anului 49 î.Hr., timp de unsprezece zile, când a prezidat propria sa alegere, în mare grabă, în funcția de consul, și a doua oară, în octombrie 48, când a fost numit dictator pe timp de un an. Acum, în primăvara lui 46, i s-a acordat dictatura pentru a treia oară – și pentru o perioadă fără precedent de zece ani. Deja consul, Caesar a mai primit dreptul de a numi toți magistrații Republicii și a fost făcut – provocând râsete sardonice – „Prefect al Moralei" la Roma. Niciodată înainte, nici măcar pe timpul lui Sulla, nu a existat o asemenea concentrare de autoritate în mâinile unui singur om. Totuși, exemplul lui Sulla a oferit măcar o licărire de speranță. Zece ani erau o perioadă lungă de timp pentru a suporta o dictatură, dar nu erau o veșnicie. Doctoriile amare și-au dovedit deja eficiența. Și cine, la urma urmei, putea nega faptul că Republica era într-adevăr foarte bolnavă?

A existat chiar o anumită simpatie pentru omul însărcinat cu vindecarea ei. „Noi suntem sclavii lui", a scris Cicero, „dar el e sclavul vremurilor."[19] Nimeni nu a putut ști cu adevărat care erau

planurile lui Caesar în privința Republicii, pentru că nimeni nu a putut ști cum avea să fie vindecată Republica de rănile războiului civil. Totuși, persista speranța vagă, până și printre dușmanii săi, că, dacă cineva putea găsi o cale de ieșire din criză, atunci acela era Caesar. Calitățile sale, ca inteligența și clemența, erau în mod evident incomparabile. Și nici nu rămăsese nimeni cu credibilitate care să i se opună: Pompei, Domitius și Cato muriseră cu toții. La fel ca Scipio, prins într-o furtună și dispărut pe coasta africană. E adevărat că fiii lui Pompei, Gnaeus și Sextus, erau încă în libertate, dar erau tineri și aveau reputații pătate. În iarna anului 46 î.Hr., când au reușit să provoace o periculoasă revoltă în Spania, iar Caesar a părăsit în grabă Roma ca s-o înăbușe, chiar și foștii partizani ai lui Pompei i-au dorit succes vechiului lor dușman. Un caz tipic a fost Cassius Longinus, ofițerul care și-a îndeplinit atât de onorabil obligațiile la Carrhae, devenind apoi cel mai strălucit comandat de marină al lui Pompei, înainte de a fi iertat de Caesar după Pharsalos. „Aș prefera să-l avem pe vechiul nostru stăpân milostiv", i-a mărturisit el lui Cicero, pe când discutau amândoi veștile privind succesul lui Caesar în Spania, „decât să trebuiască să ne încercăm norocul cu unul nou și însetat de sânge."[20]

Chiar și așa, se simțea amărăciune în tonul lui Cassius. Un stăpân rămânea un stăpân, indiferent cât era de generos. Majoritatea cetățenilor, fericiți că sunt în viață după atâția ani de război civil, erau prea epuizați ca să le mai pese. Dar printre semenii lui Caesar, invidia și neputința clocoteau, ca și umilința. Mai bine să mori decât să trăiești ca sclav: aceasta era lecția pe care o inspira un roman odată cu aerul. Te puteai supune dictatorului și-i puteai fi recunoscător, îl puteai chiar admira – dar nu-ți puteai reprima niciodată rușinea care rezulta de aici. „Pentru oamenii liberi care acceptau avantajele oferite de Caesar, însăși puterea sa de a le drămui constituia un afront."[21] Și cu atât mai mult desigur din cauza amintirii a ceea ce s-a întâmplat la Utica.

Spectrul lui Cato mai bântuia conștiința Romei. Aceia dintre foștii lui camarazi care i s-au supus lui Caesar și au primit

recompense pentru asta nu puteau să nu vadă în moartea lui un reproș personal. Nimeni mai mult decât Brutus, nepotul lui Cato, care a condamnat inițial sinuciderea unchiului său din motive filosofice, dar a început să se simtă tot mai tulburat din cauza exemplului pe care acest gest l-a dat. Serios și nobil cum era, Brutus nu dorea să fie privit ca un colaborator. Crezând încă în faptul că Caesar este, în adâncul inimii, un constituționalist, nu a văzut nicio contradicție între sprijinirea dictatorului și loialitatea față de amintirea unchiului. În scopul de a exprima acest lucru cât se putea de clar, Brutus a decis că soția sa va trebui să plece, iar Porcia, fiica lui Cato, să-i ia locul. Cum fostul soț al Porciei fusese Marcus Bibulus, nu se putea imagina o soție mai puțin agreată de Caesar. Brutus a realizat ce și-a pus în gând.

Dar încă nu a terminat. Dorind să imortalizeze memoria unchiului său, Brutus a compus un necrolog. I-a cerut și lui Cicero, cel mai mare scriitor al Romei, să facă același lucru. Misiunea era măgulitoare, încă Cicero, acceptând-o după o justificată ezitare, a fost mânat atât de rușine, cât și de vanitate. Cum era mult prea dureros de conștient, nu s-a evidențiat în nici un război, iar acceptarea iertării din partea lui Caesar nu a făcut decât să-i confirme reputația de oportunist. Confruntat cu un dispreț generalizat, Cicero a ținut încă la imaginea sa de reprezentant neînfricat al virtuților republicane, însă realitatea era că, de când a făcut pace cu Caesar, culmea curajului său a fost să facă ocazional câte o glumă veninoasă. Acum, elogiindu-l public pe martirul de la Utica, îndrăznea să ridice capul ceva mai mult. Cato, scria Cicero, era unul dintre puținii oameni care au fost mai mari decât propria reputație. O judecată caustică, adresată nu doar dictatorului, ci și, implicit, tuturor celor care s-au supus supremației acestuia – inclusiv, și nu în cel mai mic grad, desigur, autorului însuși.

Departe în Spania, înconjurat de praf și muște grase de sânge, Caesar ținea încă pasul cu scena literară a Romei. Când a citit ce au scris Brutus și Cicero, nu s-a amuzat absolut deloc. De îndată ce s-a dat și s-a câștigat bătălia decisivă a campaniei, el a scris o replică ofensatoare. Cato, spunea el, departe de a fi un erou, a

fost un beţiv amărât, obstrucţionist şi nebun, complet lipsit de orice valoare. Această scriere, *Anti Cato*, a fost trimisă apoi la Roma, unde toată lumea a primit-o cu hohote de râs, caricatura pe care o prezenta fiind imposibil de recunoscut. Reputaţia lui Cato, departe de a scădea prin atacul lui Caesar, a crescut enorm.

Caesar însuşi a rămas amărât şi frustrat. Deja, în timpul campaniei din Spania, au fost semne că rezervele sale considerabile de răbdare erau pe terminate. Războiul s-a dovedit extrem de violent. Departe de a-i trata pe rebeli cu obişnuita sa clemenţă, Caesar a refuzat la modul absolut să-i recunoască drept cetăţeni. Cadavrele le-a folosit ca materiale de construcţie, iar capetele le-a înfipt în ţepe. Chiar dacă Sextus, fiul mai mic al lui Pompei, a reuşit să scape de răzbunarea lui Caesar, Gnaeus, fiul cel mare, a fost capturat, executat, iar capul expus ca un trofeu de război. Erau scene demne de poporul galic. Totuşi, chiar dacă Caesar a devenit vânătorul de capete, el nu şi-a asumat nicio răspundere pentru căderea armatei sale în barbarie. În schimb, adevărata vină revenea perfidiei şi nebuniei adversarilor săi. Soarta a pus destinul poporului roman în mâinile sale. Dacă poporul refuza acum să-l sprijine în eforturile sale de a-i bandaja rănile, atunci nici măcar sângele deja vărsat nu avea să servească la calmarea mâniei zeilor. Roma, şi întreaga lume împreună cu ea, avea să se piardă într-un val de întuneric, iar barbaria avea să devină universală.

Confruntaţi cu nevoia de a preveni o asemenea apocalipsă, care au fost sensibilităţile lui Cicero sau Brutus? Ce era, cu adevărat, Republica? Intoleranţa lui Caesar faţă de tradiţii, considerate încă sacrosancte de concetăţenii săi, devenea tot mai concretă pe zi ce trecea. În loc să se grăbească să ajungă în capitală ca să consulte Senatul sau să ceară votul poporului pentru măsurile sale, el a întârziat în provincii, înfiinţând colonii de veterani, extinzând dreptul de cetăţenie la băştinaşii privilegiaţi. La Roma, aristocraţia s-a cutremurat la aflarea acestei veşti. Au apărut glume despre galii care se despuiau de pantalonii lor puturoşi, învelindu-se în togi şi întrebând care e drumul către clădirea Senatului. O asemenea xenofobie a fost

întotdeauna, desigur, dreptul și privilegiul romanilor. Aproape prin definiție, cei mai mândri de libertățile Republicii s-au dovedit și cei mai snobi. Caesar însă îi disprețuia. Nu se mai deranja să se preocupe de ce gândeau tradiționaliștii.

Nici nu mai era foarte interesat de tradițiile în sine. Asta a fost bine, întrucât politica sa a ridicat întrebări stânjenitoare despre viitoarea funcționare a Republicii. Dacă nu prea era practic pentru cetățenii din Italia să vină la Roma să voteze, atunci pentru cei din provinciile îndepărtate, de peste mare, era imposibil. Problema a fost dată la o parte. Atenția lui Caesar nu putea fi distrasă de asemenea fleacuri. El avea de pus bazele unui imperiu cu adevărat universal – și, odată cu acesta, nu întâmplător, ale unei supremații globale pentru sine. Fiecare băștinaș devenit cetățean și fiecare colonist stabilit într-un loc reprezentau câte o cărămidă la edificiul noii sale ordini. Aristocrații romani au avut întotdeauna clienți pe care-i protejau, însă patronajul lui Caesar avea să se extindă până la limitele de nisip și de gheață. Sirienii și spaniolii, africanii și galii, popoarele răspândite într-o lume tot mai mică, aveau să datoreze de acum înainte loialitate nu diletantismului catastrofal al Republicii, ci unui singur om. Ca simbol al acestui viitor, nimic nu era mai convingător decât planul lui Caesar privitor la Cartagina și Corint. Făcute una cu pământul de legiunile răzbunătoare, aceste două orașe urmau să fie acum reconstruite, monumente închinate unei noi ere de pace universală și gloriei patronului lor. Utica, mai jos pe coastă de la noua colonie Cartagina, avea să fie pusă în umbră pentru totdeauna. Viitorul se va înălța pe ruinele trecutului. Pentru prima oară, cetățenii ce trăiau la Roma aveau să simtă că fac parte dintr-o singură lume și că sunt totodată stăpânii acesteia.

Ceea ce nu înseamnă că Caesar a intenționat să-și neglijeze propriul oraș. Avea planuri mari pentru Roma: urma să se înființeze o bibliotecă, un nou teatru, pentru a rivaliza cu cel al lui Pompei, urma să fie tăiat în stâncă pe Capitoliu, cel mai mare templu din lume urma să se construiască pe Campus. Chiar și Tibrul, decisese Caesar, trebuia deviat, deoarece cursul său îi

încurca planurile de construcție. Nimic nu ar fi putut ilustra mai bine natura senzațională a supremației sale decât acest lucru: că nu putea doar să construiască unde și ce voia, ci și că putea să dea ordin, de parcă era un zeu care desena cu vârful degetelor în peisaj, să se schimbe topografia orașului. În mod cât se poate de limpede, cei zece ani de dictatură ai lui Caesar urmau să modifice pentru totdeauna aspectul Romei. Un oraș care și-a exprimat întotdeauna vechile libertăți prin înfățișarea sa dărăpănată avea să arate curând radical diferit – avea să semene curând cu un oraș grecesc.

Și mai exact, cu Alexandria. S-a sugerat acest lucru mai de mult prin felul în care Caesar își alegea oaspeții. În septembrie 46 î.Hr., chiar la timp pentru a asista la succesele iubitului ei, Cleopatra și-a făcut o intrare triumfală în oraș. Instalându-se în casa lui Caesar de pe malul celălalt al Tibrului, ea a refuzat să facă concesii sensibilităților republicane, jucând în schimb până la capăt rolul unei regine egiptene. Și-a adus cu ea nu numai soțul-frate și un alai de eunuci, ci și un moștenitor pe care să-l arate, un prinț de un an. Caesar, deja căsătorit, a refuzat să-și recunoască fiul nelegitim, însă Cleopatra, neintimidată de nimic, s-a făcut cu ce era deja evident, numindu-l pe băiat Caesarion. Normal, Roma a fost scandalizată. La fel de normal, toți cei care erau cineva au traversat Tibrul, înghesuindu-se să caște gura. Felul cum Cleopatra i-a salutat pe vizitatori a reflectat importanța pe care le-o acorda: pe Cicero, de pildă, care a considerat-o odioasă, l-a tratat cu răceală, ignorându-l pe față. De fapt, regina nu avea ochi decât pentru un singur bărbat. În august 45, când Caesar s-a întors în sfârșit în Italia, ea s-a grăbit să-l întâmpine.* Cei doi s-au desfătat împreună într-o vacanță la țară. Doar în octombrie s-a întors Caesar în sfârșit la Roma.

A găsit un oraș zguduit de bârfe aprinse. Se spunea – și se credea – că plănuia să mute capitala imperiului la Alexandria. Mai puțin absurd, se pretindea că dorea să se căsătorească cu Cleopatra, în ciuda faptului că avea deja o soție. Caesar însuși nu

* Sursele nu specifică acest lucru nicăieri foarte clar, dar împrejurările îl fac aproape sigur.

a făcut nimic ca să dezmintă aceste bârfe, ci a ridicat o statuie de aur a amantei sale în templul lui Venus – o onoare şocantă şi fără precedent. Şi cum Venus era zeiţa identificată cel mai bine cu Isis, se sugera astfel apropierea unui scandal şi mai mare şi mai ameninţător. Dacă Cleopatra era reprezentată în inima Republicii ca zeiţă, atunci ce planuri avea iubitul ei pentru el însuşi? Şi de ce anume adăugau muncitorii un fronton la casa lui, de parcă era templu? Şi care era adevărul legat de zvonul că Antoniu a fost numit marele său preot? Caesar nu prea avea reţineri să răspândească dovezile.

Mirese zeiţe şi autodivinizare: el ştia despre concetăţenii săi că vor fi îngroziţi. Dar erau alţii, mai ales în Orient, care nu aveau să fie. Se poate ca Roma să i se fi închinat lui Caesar, dar mai existau părţi ale globului care nu i s-au închinat încă Romei. Mai îndărătnică între acestea era Parţia, ai cărei călăreţi, profitând de războiul civil din Republică, au îndrăznit să treacă frontiera în Siria. Mai era Carrhae de răzbunat, desigur, şi vulturii cei pierduţi de recâştigat, responsabilităţi cu siguranţă demne de atenţia dictatorului. Totuşi, venind atât de repede după întoarcerea sa la Roma, planul lui Caesar de a porni din nou la război nu putea decât să facă oraşul să se simtă umilit, aproape dispreţuit. De parcă problemele Republicii îl plictiseau pe omul numit să le rezolve, de parcă Roma însăşi era acum o scenă prea mică pentru ambiţiile sale. În Orient, acest lucru era apreciat. În Orient, Caesar era deja venerat ca un zeu. În Orient, existau tradiţii cu mult mai vechi decât Republica, privind omul devenit zeu şi domnia unui rege al regilor.

Şi pentru romanii speriaţi, aici era greutatea. La sfârşitul anului 45 î.Hr., Senatul a anunţat că Caesar avea să fie de acum înainte onorat ca *divus Iulius*: divinul Iulius. Cine se mai îndoia acum că era pregătit să încalce şi ultimul tabu şi să-şi pună o coroană pe cap? Existau desigur motive pentru o asemenea oribilă bănuială. În prima parte a anului 44, Caesar a început să apară cu cizme înalte, roşii, purtate odată de regii din trecutul legendar al Italiei; cam în aceeaşi perioadă, a reacţionat cu furie când o diademă care a apărut în mod misterios pe una dintre

statuile sale a fost furată. Creştea alerta publică. Caesar părea să-şi fi dat seama că a mers prea departe. Pe 15 februarie, îmbrăcat într-o togă purpurie, etalând o cunună de aur, a refuzat ostentativ coroana oferită de Antoniu. Ocazia era o sărbătoare, iar Roma gemea de lume care petrecea. Când Antoniu a repetat oferta, „un geamăt s-a răspândit în tot forul".[22] Caesar a refuzat din nou coroana, de această dată cu o fermitate care nu mai admitea replică. Poate că dacă mulţimea ar fi ovaţionat, el ar fi primit oferta lui Antoniu, dar pare improbabil. Caesar ştia că romanii nu vor tolera niciodată un rege Iulius. Şi, cu siguranţă, până la urmă nici nu-i păsa. Formele pe care le lua puterea erau relative, variind de la naţiune la naţiune. A fost lecţia învăţată la Alexandria. Tot aşa cum Cleopatra era şi faraon pentru egipteni, şi regină macedoneană pentru greci, putea fi şi Caesar zeu viu în Asia şi totodată dictator pentru romani. De ce să rănească sensibilităţile concetăţenilor săi abolind Republica, dacă Republica – aşa cum se spune că a subliniat Caesar însuşi – nu este „nimic, nu e decât un nume, fără corp şi formă"?[23] Ce conta nu era forma, ci realitatea puterii. Iar Caesar, spre deosebire de Sulla, nu avea intenţia s-o piardă.

Cu câteva zile înainte ca Antoniu să-i ofere coroana, Senatul l-a numit oficial dictator pe viaţă.* Cu această măsură nefastă, s-a stins ultima licărire de speranţă că Caesar ar putea reda Republica într-o bună zi cetăţenilor ei. Dar conta asta pentru romani? Calculele lui Caesar spuneau că nu. Poporul pe care el l-a alinat cu jocuri şi bunăstare şi pace. Senatul pe care el l-a redus la tăcere nu cu ameninţări directe, ci cu avertismentul privind ceea ce putea urma după dispariţia lui: „Mai rău decât tirania este războiul civil."[24] Aceasta era părerea lui Favonius, cel mai loial admirator al lui Cato. Era o opinie larg răspândită. Caesar, ştiind asta, a dispreţuit ura semenilor săi. Şi-a eliberat garda de două mii de oameni. A umblat liber prin For, însoţit doar de lictorii funcţiei. Iar când informatorii i-au adus vestea că circulă un zvon privind un complot de asasinare şi l-au îndemnat

* Cândva între 9 şi 15 februarie 44 î.Hr.

să-i urmărească și să-i prindă pe conspiratori, el le-a respins îngrijorarea cu un gest al mâinii. „Mai degrabă ar muri, a spus el, decât să se teamă."[25]

Și nici nu părea că va mai sta mult timp la Roma. Urma să plece în Parția pe 18 martie. E adevărat că un prezicător l-a sfătuit să se ferească de ide, care cădeau în luna aceea pe cincisprezece, dar Caesar nu a acordat niciodată importanță superstițiilor. Doar în discuțiile particulare făcea aluzii la moarte. În seara de paisprezece, la o lună după ce a fost numit dictator pe viață, Caesar a luat cina cu Lepidus, patricianul care s-a alăturat cauzei sale în 49 î.Hr. și era acum adjunctul lui pentru funcția de dictator, o poziție intitulată oficial „Comandant de Cavalerie". Sigur că se află printre prieteni, Caesar a lăsat garda jos. „Care este moartea cea mai bună?", a fost întrebat. Iar Caesar a răspuns: „Cea fără de veste!"[26] A ști înseamnă a te teme; a te teme înseamnă slăbiciune. În noaptea aceea, când soția lui Caesar a avut coșmaruri și l-a rugat să nu se ducă la Senat a doua zi, el a râs. Dimineața, purtat în lectică, l-a zărit pe prezicătorul care i-a spus să se ferească de idele lui martie. „Nu vezi că ziua despre care aveai atâtea temeri a sosit", a spus Caesar zâmbind, „și că eu trăiesc încă?" „A sosit", a venit răspunsul, rapid și inevitabil, „dar n-a trecut."[27]

Senatul a stabilit în acea dimineață să se reunească în marea sală de întruniri a lui Pompei. Se organizau jocuri în teatrul de alături și, pe când Caesar cobora din lectică, a auzit urletele romanilor zguduiți de spectacolele sângeroase. Dar zgomotul avea să fie îndată diminuat de marmura rece a porticului și chiar mai mult de cea a sălii de întruniri din spate. Statuia lui Pompei mai domina spațiul de adunare a Senatului. După Pharsalos, a fost dărâmată în grabă, însă Caesar, cu generozitatea lui tipică, a dat ordin să se refacă, împreună cu toate celelalte statui ale lui Pompei. O politică de învestire, a rânjit Cicero, pentru a nu fi demolate ale lui – dar observația a fost răutăcioasă și nedreaptă. Caesar nu avea motive să se teamă pentru viitorul statuilor sale. Și nici pentru el însuși, pe când intra în sala de întruniri în acea dimineață, văzându-i pe senatori că se ridică să-l salute. Nici

măcar atunci când un grup de-al lor s-a apropiat de el cu o petiție, înconjurând scaunul aurit pe care stătea, copleșindu-l cu sărutări. Apoi, dintr-odată, a simțit că toga îi e smulsă de pe umeri. A strigat speriat: „Dar asta e un act de violență!"[28] În aceeași clipă a simțit o durere ascuțită în gât. Întorcându-se, a văzut un pumnal, roșu de propriul său sânge.

Vreo șaizeci de oameni se îmbulzeau în jurul lui. Toți scoseseră pumnale de sub togi. Toți îi erau cunoscuți lui Caesar. Mulți erau foști dușmani care i-au acceptat iertarea – dar și mai mulți erau prieteni.[29] Unii erau ofițeri care au luptat împreună cu el în Galia, printre ei Decimus Brutus, comandant al flotei de război care i-a înfrânt pe veneți. Cea mai dureroasă trădare, totuși, cea care l-a năucit până la urmă pe Caesar și i-a oprit eforturile disperate de a se împotrivi, a venit de la cineva și mai apropiat. Caesar a zărit, lucind în învălmășeală, un cuțit îndreptat spre abdomenul lui, pe care-l ținea un alt Brutus, Marcus, fiul său prezumtiv. „Kai si teknon!"[30], a șoptit el, apoi a căzut la pământ. Nedorind să fie văzut în agonia morții, și-a acoperit capul cu cordoanele togii. Balta de sânge a pătat baza statuii lui Pompei. Mort, zăcea în umbra marelui său rival.

Dar, dacă părea a fi ceva simbolic în toate acestea, era o iluzie. Caesar nu a fost sacrificat pentru cauza niciunei facțiuni. E adevărat că unul dintre cei doi instigatori ai conspirației fusese Cassius Longinus, unul dintre foștii ofițeri ai lui Caesar. Dar atunci când Cassius a pledat pentru asasinarea nu doar a lui Caesar, ci și a lui Antoniu și Lepidus, ca și pentru o distrugere completă a regimului dictatorului, propunerea sa a fost respinsă. Brutus, celălalt instigator și conștiința conspirației, nici nu a vrut să audă despre așa ceva. Ei săvârșeau o execuție, a susținut el, nu o intrigă murdară într-o luptă politică. Iar Brutus a câștigat. Despre Brutus se știa că este un om onorabil și demn să servească drept purtător de cuvânt și răzbunător al Republicii.

La început au fost regi, iar ultimul rege a fost un tiran. Și un bărbat pe nume Brutus l-a alungat din oraș și a înființat consulatul și toate instituțiile unei Republici libere. Iar acum, peste 465 de ani, Brutus, descendentul său, a doborât un al

doilea tiran. În fruntea colegilor săi conspiratori, a ieșit din marele complex al lui Pompei, a alergat împleticindu-se agitat peste Campus Martius. Ridicându-și mândru pumnalul plin de sânge, s-a îndreptat spre For. Acolo, în locul de întâlnire al poporului, el a anunțat veste cea bună: Caesar a murit; libertatea a fost reinstaurată; Republica era salvată.

Ca un răspuns batjocoritor, de dincolo de Campus Martius s-au auzit țipete. Spectatorii din teatrul lui Pompei au intrat în panică, făcând zarvă și călcându-se în picioare. Fire de fum se ridicau deja spre cer; se spărgeau magazine și hoții treceau la treabă. De mai departe, se auzeau primele vaiete de durere ale evreilor din Roma, care au început să-l jelească pe omul ce le-a fost întotdeauna protector. În alte părți, totuși, pe măsură ce se răspândea în oraș vestea a ceea ce s-a întâmplat, era doar liniște. Departe de a alerga spre For pentru a-i aclama pe eliberatori, cetățenii alergau spre casă și își zăvorau ușile.

Republica a fost salvată. Dar ce era Republica acum? Tăcerea plutea deasupra orașului și nu se auzea niciun răspuns.

11

SFÂRȘITUL REPUBLICII

Ultima împotrivire

Criză sau nu, Sezonul rămânea sacru. Primăvara, senină și plină de flori, era perioada când lumea bună părăsea orașul. Aprilie 44 î.Hr. nu a fost altfel. În săptămânile de după uciderea lui Caesar, Roma a început să se golească. Mulți dintre cei care trăgeau obloanele caselor trebuie să se fi simțit ușurați că lăsau în urmă orașul încordat, cuprins de panică. Nu că la țară n-ar fi fost probleme. Cicero, de pildă, ajungând la vila sa preferată din sudul Romei, a găsit-o plină de constructori. A decis să-și continue drumul și s-a îndreptat spre sud, spre Golful Neapolelui – unde a fost imediat asediat de experți. Se părea că un complex de magazine moștenit de el la Puteoli avea fisuri. Două dughene s-au și prăbușit de fapt. „Nu numai chiriașii", a suspinat Cicero, „dar chiar guzganii le abandonează." Inspirându-se din exemplul lui Socrate, proprietarul a ales totuși să fie sublim de indiferent la problemele sale imobiliare: „O! zei nemuritori! Cum nu mă impresionează absolut nimic din toate acestea!"[1]

Dar consolarea filosofiei avea limitele ei. Cu alte ocazii, Cicero a mărturisit că se află într-o stare permanentă de iritare. „Bătrânețea mea", s-a plâns el, „devine supărătoare."[2] Acum, la șaizeci de ani, se simțea o epavă. Nu era doar cariera sa politică terminată. S-a întâmplat la fel, cu câțiva ani înainte, și cu viața lui de familie. În primul rând, cu multă amărăciune și cu acuzații reciproce, a divorțat de soția sa după mai bine de treizeci de ani și s-a căsătorit cu una dintre tinerele sale protejate bogate.

Tachinat că se căsătorește cu o virgină la vârsta lui, Cicero a răspuns vulgar că nu va rămâne virgină multă vreme – dar nu a rămas nici soție. La câteva săptămâni de la nuntă, fiica lui Cicero, Tullia, a murit din cauza unor complicații la naștere. Cicero a fost devastat. Pe noua lui soție, transformată din trofeu în distracție nedorită, Cicero a trimis-o înapoi la mama ei, în vreme ce el, obsedant, și-a vegheat flacăra durerii. Tullia, afectuoasă și inteligentă, a fost prietenul cel mai drag al tatălui ei. Acum, fără ea, Cicero era singur și nemângâiat. Prietenii săi, neliniștiți de ceea ce considerau emotivitate nedemnă de un bărbat, au încercat să-i amintească de îndatoririle sale de cetățean, dar vechile lozinci, care odinioară îl inspirau, nu făceau decât să-i sporească sentimentul de disperare. Cu durere, a încercat să-i explice unui binevoitor: „Căci dacă, amărât de viața politică, găseam atunci acasă un loc care mă ușura, acum, îndurerat acasă, nu mă mai pot refugia în viața publică spre a-mi căuta ușurarea în satisfacțiile ei. Astfel că mă simt străin și în casă, și în for."[3] Întrezărită în oglinda durerii lui Cicero, Republica părea a fi luat înfățișarea fiicei sale: aceea a unei femei tinere, semănând cu o zeiță, iubită... și moartă.

Apoi, idele lui martie. Brutus, ridicându-și pumnalul plin de sângele lui Caesar, a strigat numele lui Cicero și l-a felicitat pentru redobândirea libertății. Cicero însuși, uluit și încântat, a răspuns salutându-i pe conspiratori ca pe niște eroi, iar uciderea lui Caesar ca pe un eveniment glorios. Dar a fost doar un început – și poate, se întrista Cicero curând, nici măcar atât. Brutus și Cassius s-ar putea să fi reușit să-l doboare pe Caesar, dar nu au făcut nicio încercare să-i distrugă regimul. În schimb, a fost încheiat un armistițiu stângaci între asasinii dictatorului și acoliții lui, urmarea fiind aceea că avantajul le scăpa zilnic printre degete conspiratorilor. Deja Brutus și Cassius au fost obligați să părăsească Roma datorită amenințărilor venite din partea demagogilor procaesarieni. Cicero, care i-a îndemnat să fie mai neîndurători și mai fermi, le-a caracterizat strategia ca „absurdă". Se spunea că deciseseră să-l excludă din planurile lor deoarece se temeau că și-a pierdut curajul cu vârsta. Acum,

bătrânul le plătea cu aceeași monedă. Pentru realizarea datoriei sacre de a salva Republica de tiranie, s-a plâns el, conspiratorii au avut „un suflet viril, dar [...] judecată puerilă".[4]

Evident, chiar și în cea mai neagră deznădejde a sa, rolul de om de stat mai vârstnic și abil nu putea decât să-l încânte pe Cicero. Puțini i-ar fi negat dreptul la el. Parvenitul din Arpinum a devenit, pentru generațiile mai tinere, o figură aproape de icoană, întruchiparea însăși a tradiției, o relicvă vie a dispărutelor vremuri ale titanilor. În ciuda bucuriei manifestate la uciderea liderului lor, el a rămas un obiect al curiozității chiar și pentru caesarieni. Unul dintre ei, un vizitator remarcabil, a fost un tânăr blond, cu ochi vioi, care nu avea mai mult de optsprezece ani și care a trecut să-și prezinte omagiile pe când Cicero era încă în vacanță la Puteoli. Doar cu o lună înainte, Gaius Octavius, nepotul dictatorului, se afla în Balcani, staționat cu corpul expeditionar pentru Parția. Când vestea uciderii lui Caesar a ajuns la el, a pornit pe mare imediat către Brundisium. Acolo a aflat, din testamentul lui Caesar, de adoptarea sa oficială, devenind, în condițiile testamentului, Gaius Iulius Caesar Octavianus și fiind asaltat de mulțimea veteranilor tatălui său adoptiv. Cu uralele lor răsunându-i încă în urechi, el a plecat spre Roma, dar, în loc să se grăbească să ajungă direct în capitală, s-a abătut pentru o vizită în Golful Neapolelui. Făcând turul vilelor de vacanță, s-a sfătuit cu diferiți adepți de seamă ai lui Caesar și și-a făcut pelerinajul la Cicero. Venerabilul republican, dovedindu-se de data aceasta insensibil la lingușeli, a refuzat să se lase fermecat. La urma urmei, era datoria sacră a lui Octavian, ca moștenitor al lui Caesar, să-i urmărească și să-i prindă pe ucigașii tatălui său adoptiv. Cum avea să devină vreodată acest răzbunător un bun cetățean? „Nu-l cred", a pufnit Cicero.[5] Intenționat, s-a referit la tânăr folosindu-i numele inițial, Octavius, și nu – așa cum Octavian însuși prefera acum să fie numit – Iulius Caesar simplu.* Pentru Cicero, un Iulius Caesar a fost mai mult decât suficient.

* Întrucât personajul născut Gaius Octavius și-a schimbat numele la intervale regulate în primii ani ai carierei sale, este în general numit Octavian de către istorici, ca să se evite confuzia.

Chiar și așa, nu s-ar prea fi putut spera de perspectivele lui Octavian. Tânărul pleca de la Puteoli înarmat cu ceva mai mult decât magia numelui său și hotărârea de a-și cere întreaga moștenire. În cuibul de viespi care era Roma, acestea nu reprezentau calități suficiente. Într-adevăr, pentru adepții consacrați ai lui Caesar, ca să nu mai vorbim de dușmani, constituiau aproape o provocare. Dictatorul l-a putut numi pe Octavian moștenitorul său legal, dar existau alții, ofițeri de încredere în posturi importante, care și-au fixat atenția asupra moștenirii comandantului lor dispărut. Acum că Caesar nu mai era, ambițiile oamenilor de seamă din Roma aveau din nou frâu liber, dar nu în felul anticipat de Brutus și Cassius. „Libertatea a fost restaurată", observa Cicero cu perplexitate, „cu toate că republica nu era la rândul ei restaurată."[6]

Această stare de lucruri, așa cum nota el mai departe, „era fără precedent" – și crea un spectru terifiant. Era posibil oare ca vechile reguli, vechile tradiții, otrăvite de războiul civil, să nu mai poate fi recuperate niciodată? Dacă așa stăteau lucrurile, atunci amenința o nouă ordine derutantă și pătată cu sânge, în care o magistratură avea să se dovedească întotdeauna de o mai mică importanță decât o armată, iar legitimitatea mai neînsemnată decât amenințarea cu violența brută. Deja în vara lui 44 î.Hr., se contura un asemenea viitor. Cei care doreau să devină comandanți de armată au făcut turul coloniilor unde Caesar și-a instalat veteranii, lingușindu-se, mituind. Chiar Brutus și Cassius au încercat să intre în joc. Primirea pe care le-au făcut-o veteranii lui Caesar a fost, deloc surprinzător, rece. Până la sfârșitul verii, au ajuns cu părere de rău la concluzia că Italia nu mai reprezenta un loc sigur pentru ei. În liniște, au dispărut – către Est, se spunea, deși nimeni nu știa precis. Pentru cei care au pretins că sunt eliberatori, exilul în orice loc era o înfrângere amară.

Iar pentru cei care i-au privit ca pe viitori conducători era un dezastru. Acum, după plecarea lui Brutus și a lui Cassius, era nevoie de și mai mult curaj ca să rămâi pe loc, să aperi Republica acolo unde ea mai conta enorm: în orașul care a dat

naştere libertăţilor sale, în faţa Senatului şi a poporului Romei. Cine a rămas ca să ducă o asemenea luptă? Atenţia s-a îndreptat spre Cicero – dar, cuprins de panică şi civil înnăscut, a dispărut şi el din Roma. Intenţia sa, pe care şi-a stabilit-o cu multă suferinţă şi după mari ezitări, a fost să meargă la Atena, unde fiul său, care se presupunea că studiază acolo, îşi crea renumele de cel mai mare beţiv al universităţii. Dar tatăl îngrijorat, dorind să-şi aducă moştenitorul înapoi pe calea cea dreaptă, abia a pornit la drum că s-a şi întors în port din cauza vremii neprielnice, iar acolo, pe când aştepta ca furtuna să se oprească, a aflat cum era văzută la Roma călătoria sa. „Vino. Tu care abandonezi patria!“,[7] i-a scris până şi imperturbabilul Atticus. Cicero s-a simţit stânjenit. Atât ruşinea, cât şi orgoliul au servit la întărirea nervilor săi zdruncinaţi. La fel şi conştiinţa faptului că era de datoria lui să se menţină pe poziţie, să-i înfrunte pe comandanţi în propria lor vizuină. Şi-a scos bagajul din cala vasului. Luându-şi inima în dinţi, a pornit înapoi spre Roma.

A fost cea mai curajoasă decizie din viaţa sa. Dar nu complet necugetată. E adevărat, Cicero nu a adus legiuni în confruntarea armată şi sălbatică – dar şi-a adus talentele neîntrecute de orator, abilităţile subtile pentru lupta politică şi prestigiul. Vestea sosirii sale la Roma a scos în stradă mulţimi care-l aclamau, nelipsindu-i relaţiile nici în eşaloanele cele mai înalte ale susţinătorilor lui Caesar. Dacă reuşea să-i câştige măcar pe unii dintre aceştia pentru cauza constituţiei, spera Cicero, totul putea să iasă bine. Avea în vedere două persoane anume: Aulus Hirtius şi Vibius Pansa. Amândoi erau ofiţeri de seamă ai lui Caesar şi fuseseră numiţi de dictator consuli pentru anul următor, 43 î.Hr. Desigur, pentru Cicero, faptul că magistraturile au fost atribuite dinainte, fără consultarea electoratului, constituia o nelegiuire, dar pe care, pe moment, el era gata s-o accepte. Hirtius şi Pansa erau amândoi, după standardele vremurilor tulburi, moderaţi, până într-acolo încât i-au cerut lui Caesar însuşi lecţii de vorbire în public. Existau cu siguranţă alţi partizani ai lui Caesar pe care Cicero ar fi vrut să-i vadă excluşi de la funcţia de consuli. Iar unul dintre ei, după părerea sa cel mai periculos, era Marc

Antoniu, care deținea deja funcția, pentru a nu mai menționa o armată și averea lui Caesar pe deasupra.

Pentru Cicero, chiar și cele mai atrăgătoare aspecte ale caracterului lui Antoniu – îndrăznela, farmecul și generozitatea – serveau doar la a-l considera pe consul o și mai mare amenințare. Ca și gustul său în materie de femei: după ani de zile în care a urmărit-o pe Fulvia, Antoniu a reușit în sfârșit să se căsătorească cu văduva dominatoare a lui Claudius. Amator de plăceri și exhibiționist cum era, Antoniu i-a părut lui Cicero un urmaș demn al patului lui Claudius și, ca atare, un evident pericol public. Dar mai exista un spectru, și mai hidos, lângă umărul lui Antoniu. „Cum se face, care-i explicația, senatori", medita Cicero, „că de douăzeci de ani încoace n-a existat dușman al republicii care în același timp să nu-mi fi declarat și mie război?"[8] Fără îndoială, spectrul lui Catilina ar fi râs cu cinism la această întrebare. Într-adevăr, vanitatea lui Cicero era în 44 î.Hr. și mai mare decât în anul când a fost consul. Denunțându-l pe Antoniu, declara efectiv război nu unui rebel recunoscut, așa cum a fost Catilina, ci unui om care era chiar șeful statului. Dar Cicero nu se simțea stânjenit. Ca și în cazul lui Catilina, acum, în cazul lui Antoniu, credea că se confruntă cu un monstru. Doar tăind capul acestuia, considera el, avea să fie restabilită măcar pe jumătate sănătatea Republicii. Așa s-a făcut că Cicero, reprezentantul legitimității, se pregătea pentru distrugerea unui consul.

După cum s-a întâmplat cu multe dintre campaniile sale, atacul marelui orator asupra lui Antoniu avea să se dovedească în egală măsură inspirat și specios. Cu o serie de discursuri electrizante ținute în fața Senatului, Cicero a căutat să-i trezească pe concetățenii săi din apatia pierderii speranței, să le insufle cele mai înalte idealuri, să le amintească ce au fost și ce mai pot fi. „Viața nu înseamnă numai să respiri, ea nu înseamnă nimic pentru cel care robește. Dacă toate celelalte neamuri pot suporta sclavia, Roma nu poate." Aici, în discursul lui Cicero, era un demn cântec de jale pentru libertatea romană: o afirmare avântată a trecutului istoric al Republicii, dar și o furie împotriva

dispariției luminii. „Redobândirea libertății este o răsplată atât de strălucită, încât, pentru câștigarea ei, nu trebuie să ne ferim de moarte."[9]

Vechile generații au confirmat adevărul acestei idei, iar Cicero, riscându-și propria viață, s-a dovedit până la urmă demn de idealurile pe care și-a propus atâta timp să le apere. Dar erau alte tradiții, la fel de vechi, al căror adevăr îl demonstrau discursurile lui. În viața publică a Republicii, partizanatul a fost întotdeauna sălbatic, iar șiretlicurile retoricii politice, neiertătoare. Acum, în atacul dur al lui Cicero la adresa lui Antoniu, aceste șiretlicuri au atins apogeul. Solemne chemări la arme alternau cu cele mai grosolane insulte, cum, în toate discursurile lui Cicero, erau evocate caricaturi ale unui Antoniu beat – vomitând mâncare nedigerată, alergând după băieți, pipăind actrițe. Răutăcios, ranchiunos, nedrept – dar era semnul unei Republici libere, în care exista și libertatea cuvântului. Prea mult timp, Cicero a simțit că i s-a impus tăcerea. Acum, cântecul său de lebădă și-l exprima fără inhibiții. Așa cum doar el putea, a atins culmi nebănuite, pentru ca în secunda următoare să coboare în abisuri.

Totuși, cuvintele sale, precum scânteile purtate de vânt, trebuiau aprinse – și asta Cicero putea spera să obțină doar prin arta obscură și străveche a aranjamentelor politice. Comandanții militari partizani ai lui Caesar trebuiau învrăjbiți unii cu alții și întărâtați împotriva lui Antoniu, așa cum nobilii rivali au fost convinși să se întoarcă împotriva celor puternici de-a lungul istoriei Republicii. Hirtius și Pansa, deja neîncrezători în Antoniu, aveau nevoie de o mică încurajare, însă Cicero, nemulțumindu-se cu încercarea de a obține sprijinul consulilor numiți, viza și o recrutare mult mai spectaculoasă pentru cauză. Cu doar câteva luni înainte, i-a făcut lui Octavian o primire rece; acum, în ultimele zile ale anului 44 î.Hr., erau puțini – și cu siguranță nu Cicero – cei care-și permiteau să facă asta.

Chiar și zeii l-au binecuvântat pe tânărul Caesar cu formidabila dovadă a grației lor. Pe când Octavian, sub un cer fără nori, intra în Roma pentru prima oară, un halou sub forma

unui curcubeu a apărut în jurul soarelui. Apoi, peste trei luni, a avut loc un fenomen și mai spectaculos. În timp ce Octavian organiza jocuri în onoarea tatălui său ucis, o cometă a strălucit deasupra Romei. Spectatorii tulburați au salutat-o ca pe sufletul lui Caesar ce se înălța la ceruri. Octavian, care, în sinea lui, a considerat cometa un semn al propriei sale măreții, s-a declarat public de acord cu ei – și bine a făcut, căci a deveni fiul unui zeu nu era puțin lucru nici măcar pentru moștenitorul lui Caesar. „Și tu, copile... care datorezi toate numelui tău",[10] a rânjit Antoniu. Dar dacă norocul lui Octavian a fost extraordinar, la fel a fost și talentul său de a-și exploata moștenirea. Chiar și Antoniu, populistul experimentat, s-a trezit deja depășit. Când i s-a cerut să predea averea lui Caesar ca să se poată plăti anumite danii promise poporului, el s-a împotrivit; între timp, Octavian, urmărind să acumuleze, și-a vândut cu sânge rece la licitație câteva dintre proprietăți și a plătit daniile din banii încasați.

Răsplata a fost o popularitate spectaculoasă – nu doar la mulțimea din oraș, ci și la veteranii lui Caesar. Făcând recrutări la concurență cu Antoniu, Octavian a avut curând o gardă de corp personală – și complet ilegală – de trei mii de oameni. Cu aceasta, el a ocupat rapid Forul și, cu toate că a fost obligat curând să se retragă în fața armatei mult mai numeroase a lui Antoniu, el a rămas o amenințare vie pentru ambițiile rivalului său.

Era deja sfârșitul anului, iar mandatul lui Antoniu se apropia de final. Disperat să-și asigure o putere permanentă, consulul s-a îndreptat spre nord, a trecut Rubiconul în Galia și s-a autoproclamat guvernator al provinciei. I-a blocat calea Decimus Brutus, asasinul lui Caesar, care pretindea și el postul. Mai degrabă decât să-și cedeze provincia lui Antoniu, Decimus a preferat să se baricadeze la Modena și să-și petreacă iarna acolo. Antoniu, înaintând, s-a oprit decis să-l scoată din oraș prin înfometare. Noul război civil, care amenința de mult, a început până la urmă. Iar între timp, pe când doi dintre foștii ofițeri ai lui Caesar au intrat în conflict, moștenitorul său pândea din umbră, un factor amenințător, dar imposibil de estimat, cu loialități nesigure, cu ambiții și mai incerte.

Doar în fața lui Cicero a pretins el că-și deschide sufletul. Octavian nu a încetat să-l curteze pe bătrânul om de stat de la prima lor întâlnire. Cicero, încă neîncrezător în asemenea atenții flatante, s-a luptat din răsputeri cu tentația pe care a reprezentat-o Octavian pentru el. Pe de o parte, așa cum i s-a plâns lui Atticus: „Cugetă la nume, cugetă la etate."[11] Cum putea Cicero să-l ia pe moștenitorul lui Caesar drept ceea ce părea, când tânărul aventurier, cerând neîncetat sfaturi, i se adresa cu „Tată" și susținea că el și adepții săi sunt în slujba Republicii? Dar, pe de altă parte, cunoscând natura disperată a crizei, ce avea de pierdut? Până în decembrie, cu vești de război venind dinspre nord, Cicero s-a decis în final. Pe douăzeci, s-a adresat Senatului, într-o sală plină. Pe când continua să insiste pentru distrugerea lui Antoniu, consulul legitim, cerea ca „tânărul Octavius, pe atunci aproape un copil",[12] să fie recompensat cu mari onoruri publice pentru recrutarea unei armate personale. Pe cei șovăielnici, care erau pe bună dreptate șocați de propunerea sa, Cicero i-a asigurat că Octavian a adus deja o strălucită reputație Republicii. „Garantez asta, stimați senatori, promit și jur solemn!" Desigur, așa cum Cicero știa foarte bine, îi asigura prea hotărât. Totuși, chiar și în particular, el nu era complet neîncrezător în perspectivele lui Octavian. Cine putea să spună cum avea să evolueze tânărul ce stătea lângă el, absorbindu-i înțelepciunea și vechile idealuri ale Republicii? Și dacă Octavian, în ciuda tutelei lui Cicero, avea să se dovedească un elev nedemn, atunci aveau să existe metode de a trata problema lui, când se iveau ocazia și prilejul. „Tânărul trebuie lăudat, preamărit – apoi ridicat în slăvi."[13] Așa cum a fost Caesar, cu alte cuvinte.

Acesta era desigur tocmai genul de cuvânt de spirit necugetat care i-a provocat lui Cicero atâtea necazuri în trecut. Gluma s-a răspândit cu iuțeala fulgerului și, inevitabil, a ajuns s-o audă și Octavian. Cicero totuși își putea permite să se arate indiferent față de stânjeneala provocată. La urma urmei, Octavian era doar o parte din coaliția pe care el a încropit-o, nici măcar partea cea mai semnificativă. În aprilie 43 î.Hr., cei doi consuli ai poporului roman, Aulus Hirtius și Vibius Pansa, au pornit în

sfârșit împotriva lui Antoniu. Octavian, cu două legiuni, li s-a alăturat ca ofițer. În două bătălii succesive, Antoniu a fost înfrânt și obligat să se retragă peste Alpi. Vestea acestei duble victorii, când a fost adusă unei Rome nerăbdătoare, a apărut ca ultima confirmare a politicii riscante și îndrăznețe a lui Cicero. Cicero însuși, exact ca în anul când a ocupat funcția de consul, a fost salutat ca salvator al țării sale. Antoniu a fost declarat oficial inamic public. Republica părea salvată.

Apoi au venit la Roma noi mesageri cu vești cumplite și dureroase. Cei doi consuli erau morți, unul în luptă, celălalt din cauza rănilor. Octavian, deloc surprinzător, refuza orice formă de apropiere de Decimus Brutus. Antoniu, în confuzia creată, a scăpat. Mergea acum pe coastă, dincolo de Alpi, în provincia altui ofițer al lui Caesar, Marcus Lepidus. Armata „Comandantului de Cavalerie", formată din șapte legiuni, era formidabilă, iar loialitățile sale, pe măsură ce Antoniu se apropia de ea, au devenit dintr-odată o problemă disperată, chiar decisivă. În scrisori adresate Senatului, Lepidus i-a asigurat pe conducătorii acestuia de devotamentul său neîntrerupt – dar oamenii săi, adepți experimentați ai lui Caesar, decideau deja pentru el în alt mod. Pe 30 mai, zilele de fraternizare între armata lui Antoniu și a lui Lepidus au culminat cu un acord oficial între cei doi generali și unirea forțelor lor. Decimus Brutus, depășit fără speranță, a încercat să fugă, dar a fost trădat de o căpetenie galică și ucis. Armatele Senatului, cu o viteză năucitoare, au dispărut cu totul. Antoniu, fugar cu doar câteva săptămâni înainte, a ieșit mai puternic ca niciodată. Acum doar tânărul Caesar mai stătea între el și un marș spre Roma.

Încotro avea să se îndrepte Octavian? Capitala vuia de zvonuri și se muncea să afle răspunsul. Nu a durat mult până să vină. La sfârșitul lui iulie, un centurion din armata lui Octavian și-a făcut apariția în clădirea Senatului. Din mulțimea adunată, el a cerut funcția de consul, încă vacantă, pentru generalul său. Senatul a refuzat. Centurionul și-a dat mantia pe spate și a pus mâna pe mânerul sabiei. „Dacă nu-l veți face consul", a avertizat el, „asta îl va face."[14] Și așa s-a întâmplat. Încă o dată, un Caesar

a traversat Rubiconul. Până acum, armata lui Octavian număra opt legiuni și nu era nimeni care să i se opună. Cicero, abătut din cauza spulberării tuturor speranțelor sale, l-a întâmpinat fără tragere de inimă, împreună cu restul Senatului, pe cuceritor. Disperat, i-a făcut noi propuneri lui Octavian, noi planuri. „Caesar, persiflându-l îi răspunse doar atât că el este ultimul dintre prietenii săi care-l vizitează."[15]

Îngăduindu-i-se – sau ordonându-i-se – să părăsească Roma, oratorul s-a retras în vila sa preferată de la țară. Munca de reparare a casei a fost încheiată, dar nu se mai putea îndrepta nimic la cariera ruinată a proprietarului ei, care era terminată – și, odată cu ea, multe altele. Cicero a urmărit evoluția protejatului său cu o disperare mută. Pe 19 august, Octavian, care încă nu împlinise douăzeci de ani, a fost ales oficial consul. Apoi, obținând condamnarea asasinilor lui Caesar ca trădători, a părăsit Roma și a pornit spre nord, către armata lui Antoniu și Lepidus, care se apropia. Între comandanții rivali din tabăra caesarienilor, stăpâni necontestați acum ai întregului imperiu de vest, nu avea să fie război. În schimb, pe o insulă de pe un râu de lângă Medina, cu armatele aliniate pe ambele maluri, Antoniu și Octavian s-au întâlnit, s-au îmbrățișat și s-au sărutat pe obraz. Apoi, împreună cu Lepidus, s-au apucat să împartă lumea și să declare Republica moartă.

Evident, și-au ascuns țelul sub cuvinte specioase și familiare. Au pretins că nu fac necrologul Republicii, ci că o repun în ordine. De fapt, o executau. În urma conferinței de pe insulă, au căzut de acord să înființeze un triumvirat, dar nu o alianță vagă și instabilă precum aceea dintre Pompei, Caesar și Crassus. De data aceasta, avea să fie oficial constituită și dotată cu puteri aprige. Timp de cinci ani, triumvii urmau să exercite o autoritate proconsulară asupra întregului imperiu. Urmau să se bucure de dreptul de a adopta sau anula legi după bunul lor plac, fără să apeleze la Senat sau la poporul roman. Legea marțială era extinsă în spațiul sacru al Romei. Acest lucru, după mai mult de patru sute de ani de libertate romană, reprezenta efectiv sfârșitul.

Iar lovitura de grație aplicată Republicii a fost, așa cum se cuvenea, pecetluită cu sânge. Triumvirii, declarând un eșec politica de clemență a conducătorului lor dispărut, s-au inspirat de la un dictator dinainte. Revenirea la listele de proscripție a fost prevestită la Roma prin semne macabre și neîndoielnice: câinii urlau ca lupii, iar lupii erau văzuți alergând prin For; din cer se auzeau strigăte puternice, ca și zăngănit de arme și bătăi de copite nevăzute. Listele au apărut după câteva zile de la intrarea triumvirilor în oraș. În urma unor târguieli nemiloase între cei trei, s-a decis care nume să apară pe ele. Un factor le-a influențat hotărârile mai mult decât oricare altul: cu peste șaizeci de legiuni care trebuiau plătite, triumviratul avea nevoie disperată de fonduri. Drept urmare, consecința deținerii de averi, ca și pe vremea lui Sulla, a fost moartea. Chiar și un exilat ca Verres, care se bucura de bogățiile dobândite abuziv într-un exil însorit, a fost proscris – ucis, se spunea, pentru „bronzurile lui de Corint".[16] Unii au fost asasinați din motive de discordie – pentru înlăturarea adversarilor potențiali ai noului regim – iar alții erau victime ale vrajbelor și vechilor dușmănii personale. Cel mai înfricoșător, ca dovadă a devotamentului lor față de triumvirat, Antoniu, Lepidus și Octavian au sacrificat fiecare un om pe care s-ar fi putut simți altfel obligați să-l salveze. Așa s-a făcut că Antoniu a acceptat proscrierea unchiului său, iar Lepidus a fratelui lui. În același timp, Octavian a propus numele omului pe care-l numise odată „Tată".

Chiar și așa, Cicero ar fi putut scăpa. Vestea proscrierii sale a ajuns la el mult înaintea vânătorilor de recompense. Tipic pentru el, totuși, a intrat în panică și a ezitat în privința a ceea ce avea de făcut. Mai degrabă decât să ridice pânzele pentru a li se alătura lui Brutus și Cassius, care tocmai atunci recrutau o armată imensă de eliberare în Est, s-a mutat din vilă în vilă, bântuit, așa cum fusese multă vreme, de spectrul exilului. La urma urmei, știa de la Cato că existau coșmaruri mai rele ca moartea. Prins în final de călăii săi, Cicero s-a aplecat în afară din lectică și și-a înfipt gâtul în sabie. A fost gestul unui gladiator, pe care el l-a admirat întotdeauna. Înfrânt în cel mai

mare și mai teribil dintre jocuri, și-a acceptat soarta fără nicio tresărire. A murit așa cum sigur și-ar fi dorit: cu vitejie, ca un martir al libertății și al libertății de exprimare.

Chiar și dușmanii săi știau asta. Când capul și mâinile sale retezate au fost predate de călăi, Fulvia, văduva lui Claudius, acum soția lui Antoniu, s-a grăbit să-și desfete privirile. Ridicând cumplitele suveniruri, a scuipat pe capul lui Cicero, apoi i-a smuls limba și i-a înțepat-o cu un ac de păr. Doar când l-a terminat de mutilat, a vrut să fie expus publicului. Mâna care a scris marile discursuri împotriva lui Antoniu a fost și ea bătută în cuie. Redusă la tăcere și împunsă cu acul cum era, expusă vederii poporului roman, limba era încă elocventă. Cicero fusese oratorul politic fără egal al Republicii – dar acum epoca oratoriei și a politicii libere s-a încheiat.

Învingătorul ia tot

La un an după înființarea triumviratului, ultimele speranțe privind supraviețuirea unei republici libere au pierit lângă orașul macedonean Philippi. Prinsă în capcană și aproape murind de foame pe o câmpie balcanică, o armată a cazarienilor a reușit încă o dată să-și atragă dușmanii într-o încleștare fatală. Brutus și Cassius au luat legiunile din Orient, au cucerit dominația asupra mării și au ocupat o poziție de neclintit: ca și Pompei la Pharsalos, și-ar fi putut permite foarte bine să aștepte momentul potrivit. În schimb, au preferat să lupte. În două bătălii de o amploare ce le-a depășit pe toate celelalte din istoria romană, prima dată Cassius și apoi Brutus s-au aruncat în propriile săbii. Alte nume celebre au pierit în carnagiu: Lucullus, Hortensius, Cato. Ultimul dintre ei, scoțându-și coiful și amestecându-se printre simplii soldați, a urmat conștiincios exemplul tatălui său, preferând moartea în locul sclaviei. La fel a făcut sora lui. La Roma, austera și virtuoasa Porcia aștepta vești de la Philippi. Când au ajuns și ea a aflat că atât fratele, cât și soțul ei, Brutus, au murit, a scăpat din strânsoarea prietenilor, care s-au temut de ce ar putea să facă, a fugit la vasul cu jăratic și a înghițit cărbuni aprinși. Și femeile erau romane, la urma urmei.

Dar ce însemna asta într-un stat care nu mai era liber? Nicidecum, prin definiție, vechiul răspuns, că avea să prețuiască libertatea mai presus decât orice, chiar decât viața. Deși eroic, exemplul îngrozitor al Porciei nu a prea fost urmat. Dintre cei care au trăit conform cu idealurile Republicii, majoritatea, acum când liniștea s-a așternut din nou asupra evenimentelor de la Philippi, muriseră. Pierderea unor asemenea cetățeni era imposibil de compensat, cu atât mai mult cu cât un număr disproporționat de mare dintre cei dispăruți proveneau din nobilime. Un moștenitor al unui nume celebru, în opinia generală a poporului roman, purta istoria orașului său în sânge. De aceea, stingerea unei mari familii a fost privită întotdeauna ca un prilej de doliu public – iar secerarea unei întregi generații de nobili, fie de către călăi, fie în praful și mușteie din Macedonia, era o calamitate fatală pentru Republică. S-a risipit mult, mult mai mult decât sânge.

Dintre triumvirii victorioși, Antoniu era cel care înțelegea cel mai bine acest lucru. Devenise major într-o perioadă când libertatea reprezenta mai mult decât un slogan și nu era incapabil acum să-i deplângă sfârșitul. Căutând trupul lui Brutus pe câmpul de luptă de la Philippi, l-a acoperit, din respect, cu o mantie, apoi l-a incinerat și i-a trimis Serviliei cenușa. Acum, când avea supremația asigurată, nu a făcut abuz de ea provocând alte băi de sânge. În loc să se întoarcă în nefericita Italie, a preferat, ca partener important în triumvirat, să stea în Orient și să joace rolul lui Pompei cel Mare. Pe când trecea prin Grecia și Asia, plăcerile sale au fost cele mult timp tradiționale printre proconsulii Republicii: să pozeze în iubitor al culturii grecești în vreme ce sugea sângele grecilor; să-i protejeze pe micii prinți locali; să lupte cu parții. Pentru republicanii înrăiți, acest lucru era liniștitor de familiar și, treptat, în lunile și anii de după Philippi, ceea ce a rămas din armata lui Brutus a gravitat, *faute de mieux*, către Antoniu. Cu el, în Orient, cauza legitimității își lingea rănile, dar forțele îi slăbeau.

Căci doar la Roma putea exista speranța restabilirii unei republici libere – iar Roma se afla în mâna unui om care părea

dușmanul de moarte al republicii. Rece și răzbunător, Octavian era în primul rând înjurat de către cei învinși la Philippi pentru a fi nimicit libertatea. Pe cîmpul de luptă, trecând în lanțuri pe lângă cuceritorii lor, prizonierii republicani l-au salutat politicos pe Antoniu, dar pe tânărul Caesar l-au blestemat și insultat. Nici în anii de după Philippi, reputația lui Octavian nu a devenit mai puțin sinistră. Cu Lepidus scos din joc de cei doi colegi ai săi și trimis în Africa și cu Antoniu domnind despotic asupra Orientului, celui mai tânăr membru al triumviratului i-a revenit sarcina cea mai ingrată: de a găsi pământ pentru veteranii de război care se întorceau acasă. Cu aproximativ trei sute de mii de soldați călîți în luptă și așteptând să se stabilească undeva, Octavian nu-și putea permite să amâne programul; nici nu putea evita, în ciuda eficienței folosite pentru realizarea sa, să provoace la țară suferințele caracteristice unei revoluții sociale. Respectul pentru proprietatea privată a fost mereu una dintre pietrele de temelie ale Republicii, dar acum, odată cu răsturnarea Republicii, proprietatea privată putea fi sechestrată după capriciul unui simplu agent. Țăranii, alungați de pe pământul lor fără despăgubiri, se puteau trezi în adăposturile pentru sclavi sau, lipsindu-le alte mijloace de subzistență, puteau sfârși ei înșiși ca bandiți. Așa cum s-a întâmplat în vremea lui Spartacus, Italia a devenit ținutul tâlharilor. Cu bandele înarmate care îndrăzneau să atace chiar și orașe, izbucneau revolte, explozii neputincioase de suferință și disperare. În toată răzmerița, culturile erau sărace, iar recoltele se pierdeau. Pe măsură ce satele intrau în anarhie, Roma începea să flămânzească.

Foametea s-a agravat datorită unui flagel deja cunoscut. La mai bine de douăzeci de ani după ce Pompei a curățat mările de pirați, aceștia au revenit – iar de data aceasta, șeful lor era propriul fiu al lui Pompei. Sextus, după ce a scăpat de răzbunarea lui Caesar în Spania, a profitat de haosul vremurilor pentru a se autoproclama stăpânul Siciliei și amiral peste două sute cincizeci de vase. Prădând căile navigabile, a ajuns să sufoce curând Roma. Pe când cetățenii slăbeau de foame, carnea pierea la fel de pe oasele orașului. Magazinele se închideau, templele erau lăsate

să se dărâme, monumentelor li se fura aurul. Peste tot, ceea ce fusese odată lux trebuia să satisfacă acum nevoile războiului. Chiar și Baiae, strălucitorul și scânteietorul Baiae, răsuna din cauza geniștilor lui Octavian. Pe Lacul Lucrin din apropiere, a fost construit un șantier naval în locul legendarelor crescătorii de stridii – o profanare demnă de acele vremuri. Istoria însăși părea degradată, iar epopeea, repetând o poveste cunoscută, se reducea la o parodie meschină. Din nou un Pompei se lupta cu un Caesar, dar păreau amândoi, comparativ cu tații lor gigantici, niște escroci pitici. Un pirat și un bandit: generali potriviți să se încaiere pentru un oraș care nu mai era liber.

Totuși, deși Sextus era o amenințare constantă, putând să aducă nefericire țării sale, el nu a reprezentat niciodată un pericol fatal pentru caesarieni. O primejdie mult mai mare, care își arunca umbra asupra întregii lumi, era faptul că, așa cum s-a destrămat primul triumvirat, se putea dezbina și al doilea. În anul 41 î.Hr., la numai câteva luni după întoarcerea lui Octavian de la Philippi, aceasta aproape că s-a întâmplat. Antoniu fiind plecat în Orient, soția sa, veșnic arțăgoasa Fulvia, a provocat o revoltă în Italia. Octavian, reacționând prin atrocități rapide și calculate, a reușit s-o reprime. Răzbunarea sa față de Fulvia s-a limitat totuși la scrierea unor versuri jignitoare pe tema nimfomaniei ei. Puterea lui în Italia era încă nesigură și nu putea risca să-l provoace pe Antoniu. Fulviei i s-a permis să plece în Orient la soțul ei.

Așa cum era cel mai nimerit, a murit totuși înainte să ajungă la el. În septembrie 40 î.Hr., reprezentanții lui Antoniu și cei ai lui Octavian s-au întâlnit într-un respiro tensionat la Brundisium. După multe ciorovăieli, acordul între cei doi a fost reînnoit. Pentru a-l consolida, Octavian i-a oferit văduvului mâna iubitei sale surori, Octavia. Imperiul Romei, mult mai clar decât înainte, era acum tăiat în două. Doar Sextus și Lepidus mai eclipsau divizarea – dar au fost curând eliminați de la masa de joc.

În septembrie 36 î.Hr., Octavian a reușit în sfârșit să distrugă flota lui Sextus, care a fugit spre est, ajungând în mâinile oamenilor lui Antoniu pentru execuția finală. În același timp,

când Lepidus şi-a împins prea departe resentimentele provocate de faptul că a fost scos din joc, i s-a retras oficial puterea de triumvir, o umilinţă regizată de Octavian fără să apeleze la al treilea partener. Tânărul Caesar, mult mai bine plasat acum la Roma decât a fost tatăl său adoptiv vreodată, îşi putea permite să ignore protestele inevitabile ale lui Antoniu. La doar douăzeci şi şapte de ani, el a ajuns departe. Nu doar Roma, nu doar Italia, ci şi jumătate din lume îi recunoştea acum autoritatea.

Totuşi, supremaţia sa – şi a lui Antoniu – rămânea cea a unui despot. Triumviratul, reînnoit în grabă în 37, după ce a expirat cu un an înainte, nu avea baze în niciun precedent, doar în epuizarea şi sărăcirea poporului roman. Sentimentul de neajutorare pe care Republica l-a inspirat altor popoare era acum chiar al ei. Încă din 44 î.Hr., după asasinarea lui Caesar, unul dintre prietenii lui a avertizat că problemele Romei sunt de nerezolvat – „într-adevăr, dacă un asemenea geniu n-a inventat o soluţie, cine va descoperi una acum?"[17] De atunci poporul roman a fost tot mai răvăşit şi mai pierdut. Steaua călăuzitoare a tradiţiei a dispărut şi se părea că nimic nu-i lua locul.

Nu e de mirare aşadar că disperarea şi haosul au început să nască în cetăţenii Republicii fantezii ciudate:

... Vine vremea
Din urmă-a profeţiei de la Cume:
Un lung şirag de veacuri se-nfiripă
De la-nceput. Se-ntoarnă şi Astréa,
Şi vârsta lui Saturn se-ntoarnă iarăşi.
Un rând de oameni nou va să coboare
Din naltele tării. De grijă poartă-i,
Lucina, noului născut, sub care
Curma-se-va a fierului sământă
Şi va reîncepe veacul cel de aur
În multul cel rotund, Neprihănito![18]

Aceste versuri au fost scrise în anul 40 î.Hr., în ciuda suferințelor Italiei. Autorul lor, P. Vergilius Maro – Vergiliu – era din bazinul fertil al fluviului Pad, o zonă unde agenții agricoli au fost extrem de activi. În alte poeme, Vergiliu a descris obsedant suferințele celor expropriați, dar nici imaginea lui despre Utopia nu a fost cât de cât inspirată. Atât de mari erau dimensiunile catastrofei care a afectat poporul roman, încât dorul vag de profeții în genul de care grecii sau evreii s-au pasionat multă vreme a părut singura consolare ce le-a rămas. „Cântecele Sibyllei": nu erau cântecele Sibyllei așa cum au apărut în cărțile de pe Capitoliu. Nu conțineau rețete pentru potolirea mâniei zeilor, nici un program de reinstaurare a păcii în Republică. Erau vise și nimic mai mult.

Și totuși visele, pentru autocrați, au avut rostul lor. Indiferent cât a vorbit Vergiliu de copii mesianici trimiși din ceruri, erau evident doar doi candidați pentru rolul de salvator – iar dintre aceștia, Antoniu și nu Octavian avea cele mai sugestive tradiții la îndemână. Orientul, secătuit de atâtea participări succesive la războaiele civile romane, tânjea după un nou început chiar cu mai multă înflăcărare decât Italia. Viziuni ale apocalipsei bântuiau încă imaginația grecilor și a egiptenilor, a sirienilor și a evreilor. Mitridate a demonstrat cum poate un comandant militar ambițios să folosească asemenea speranțe în avantajul său; dar nimeni nu a făcut vreodată asta fără să fie un dușman al Romei. Să te prezinți ca zeul salvator promis de mult de oracolele orientale: nu se putea imagina nicio crimă mai monstruoasă pentru un cetățean al Republicii. Căci, de peste un secol, proconsulii mergeau în Orient, auzindu-se proclamați divini, imitându-l pe Alexandru, împărțind coroane – și s-au temut întotdeauna să vadă unde pot duce asemenea indulgențe. Senatul nu permitea; poporul roman nu permitea. Dar acum Republica a pierit, iar Antoniu era triumvir, nedatorând nimic nici Senatului, nici poporului roman. Iar tentația a venit sub forma unei mari și fermecătoare regine.

Cleopatra, care a câștigat afecțiunea lui Caesar ascunzându-se într-un covor, l-a curtat pe Antoniu de la bun început cu un

spectacol grandios. Îl ştia de mult – luxul lui, gustul pentru plăceri, deghizarea în Dionysos – şi a calculat în consecinţă cum să-i cucerească mai bine inima. În 41 î.Hr., pe când Antoniu călătorea prin Orient, ea a plecat din Egipt să-l întâlnească, pe un vas cu vâslele de argint, cu pupa învelită-n aur, cu pajii îmbrăcaţi în Cupidoni, servitoarele în nimfe ale mării, iar ea însăşi în Afrodita, zeiţa iubirii. Antoniu a chemat-o la el – o umilinţă extraordinară – dar Cleopatra, plutind purtată de vânt în cartierul său general, sub privirile uluite ale locuitorilor consternaţi, a inversat în mod magnific rolurile. Nu a fost însă atât de imprudentă încât să rămână prea mult în centrul atenţiei. Aşadar i-a acordat lui Antoniu propriul rol în piesa aceasta abracadabrantă. „Mergea printre toţi o vorbă că Afrodita vine să petreacă cu Dionysos spre binele Asiei."[19] Niciun rol nu putea fi mai bine desemnat ca să-l stârnească pe Antoniu – şi nicio parteneră de pat. Chiar aşa cum s-a intenţionat în privinţa lui, el a făcut-o rapid pe Cleopatra amanta sa şi a petrecut o iarnă încântătoare cu ea în Alexandria. Matroanele de la Roma lăudau metodele contraceptive egiptene, dar Cleopatra – cel puţin atunci când avea în pat conducători ai lumii – nu găsea timp să umble cu diafragme din balegă de crocodil. Ca şi cu Caesar, a rămas curând însărcinată cu Antoniu. După ce i-a dat lui Caesar un fiu, Cleopatra s-a întrecut pe sine. Afrodita i-a dăruit lui Dionysos gemeni.

Aici licărea pentru tată o tentaţie periculoasă. Aceea de a întemeia o dinastie: era cel mai mare şi mai îngrozitor tabu. Nu e de mirare că Antoniu i-a întors spatele. Timp de patru ani – alimentând zvonul că regina Cleopatra i-a sucit capul – el şi-a evitat amanta. Octavia, frumoasă, inteligentă şi loială, i-a oferit compensaţii din plin şi, o vreme – stabilit la Atena, asistând la prelegeri împreună cu soţia sa intelectuală – Antoniu a demonstrat că o iubeşte foarte mult. Totuşi, chiar pe când era cu Octavia, nu putea uita posibilităţile mai strălucite la care Cleopatra i-a deschis ochii. Au început să circule poveşti scandaloase: că Antoniu ţinea orgii în teatrul lui Dionysos, îmbrăcat ca zeul, într-o piele impresionantă de panteră; că urca

până la Partenon în fruntea unor procesiuni cu torțe; că o plictisea pe zeița Atena cu cereri în căsătorie făcute la beție. Deloc caracteristic romanilor – iar poveștile erau fără îndoială mult înfrumusețate prin repetare. Nu că ar fi fost vreun mare scandal la Atena sau printre ceilalți supuși ai lui Antoniu. Dimpotrivă: în Orient, era de așteptat ca un conducător să fie zeu.

Până în anul 36 î.Hr., când Antoniu și Octavian s-au confruntat ca doi stăpâni ai lumii romane, netulburați de rivali, caracterul autorității lor a fost influențat tot mai mult de diferitele tradiții ce stăteau la baza puterii lor. Pentru amândoi exista aceeași provocare: să asigure o legitimitate care nu era doar a sabiei. Aici Octavian, în calitate de conducător al Occidentului, a avut un avantaj crucial. Atât el cât și Antoniu erau romani, dar numai el deținea Roma. Când Octavian s-a întors în capitală după înfrângerea lui Sextus, a fost salutat, pentru prima oară, cu entuziasm real. Conservatorismul înnăscut al concetățenilor săi a supraviețuit pierderii libertății, iar acum, recunoscători pentru pacea pe care le-a asigurat-o Octavian, i-au adus omagiu în limbajul vechilor lor drepturi. I-au oferit cuceritorului un privilegiu sacru: inviolabilitatea unui tribun. Doar într-o republică restaurată aceasta avea un sens – iar Octavian, acceptând-o, semnala faptul că el anticipa tocmai o asemenea perspectivă. Nu că asta ar fi garantat ceva, desigur, căci până acum romanii au învățat să nu creadă înfloriturile retorice. Totuși, cu flota lui Sextus scufundată și cu Lepidus obligat să se retragă în mod umilitor, Octavian a putut în sfârșit să înceapă să-și materializeze pretențiile că trudește pentru cauza păcii. Impozitele au fost anulate, proviziile de cereale reintroduse, agenții numiți să instaureze ordinea la țară. Documentele referitoare la războaiele civile au fost arse ostentativ. Magistrații aleși pe un an au început să-și recapete responsabilitățile. Înapoi la viitor, într-adevăr.

Dar nu complet, desigur – nu încă. Octavian nu avea intenția să renunțe la puterile sale de triumvir, în timp ce Antoniu ținea la ale lui, iar pentru Antoniu, aflat departe de orașul natal, restaurarea Republicii nu prea reprezenta o problemă presantă.

În schimb, ambițiile lui se îndreptau într-o direcție foarte diferită. Timp de trei sute de ani, încă de la Alexandru, visul imperiului universal a bântuit imaginația grecilor, vis pe care și Republica, în final, a ajuns să-l împărtășească. Totuși, îndoielile Republicii în privința visului au persistat și până și cei mai mari cetățeni ai ei – chiar Pompei, chiar Caesar însuși – s-au temut să-l urmeze până la capăt. La fel ca Antoniu – care a fugit de ispita unei regine macedonene pentru a deveni soțul unei sobre matroane romane. Dar au trecut patru ani, patru ani de putere brută, așa cum niciun cetățean nu a exercitat vreodată până atunci în Orient – iar tentațiile, fiind alimentate, au început să-l chinuie. În final, Antoniu s-a dovedit prea supus propriilor plăceri, prea înnebunit de propriile pretenții ca să le reziste. Octavia – care avea să rămână credincioasă memoriei soțului ei până la capăt – a fost trimisă înapoi la Roma. Între timp, din nou, Afrodita a fost chemată la noul Dionysos.

De data asta, Antoniu nu avea să mai dea înapoi. La Roma, a izbucnit scandalul. De când Republica a început să se implice în treburile Orientului, nu a existat nimic care să reprezinte o nelegiurile morală mai mare decât spectacolul unui cetățean ce-a adoptat felul de viață al băștinașilor – iar Antoniu, dacă ar fi credem ce se spunea, o făcea cu înverșunare. Ororile comportării sale păreau a nu avea limită. Da, folosea o oală de noapte de aur, se apăra la locul de paradă cu plase de țânțari, chiar masa picioarele amantei sale! Extravaganță, slăbiciune, servilism: acuzațiile îi era familiare oricărui politician roman. Antoniu, jucând rolul mocofanului de lume, a preferat să le trateze cu dispreț. „De ce te-ai schimbat? Fiindcă iubesc regina?", i s-a plâns el lui Octavian. „Ce importanță are unde și cu cine?"[20]

Dar Antoniu era fățarnic. Crimele sale nu se limitau la sex. Și nici nu trebuia neapărat, chiar dacă defăimările care au stigmatizat-o pe Cleopatra drept târfă făceau parte din misoginismul roman, ca ele să fie ignorate din acest motiv. Dușmanii ei aveau dreptate să se teamă de ea și să nu se încreadă în puterea ei de seducție. Aceasta nu era doar, așa cum a susținut propaganda mai vulgară, fascinația corpului ei, ci și un farmec cu mult mai perfid și mai periculos. Când Cleopatra îi șoptea lui

Antoniu la ureche, cuvintele ei cele mai mieroase nu țineau de plăcerea senzuală, ci promiteau divinitatea și imperiul universal.

Iar Antoniu, captivat de asemenea vise, a început să păşească pe unde nici măcar Caesar nu a îndrăznit să calce. După ce a refuzat anterior ambițiile dinastice, a început acum să facă paradă de ele. În primul rând, și-a recunoscut copiii făcuți cu Cleopatra. Apoi le-a dat titluri provocatoare, chiar inflamante: Alexandru Helios, „Soarele", și Cleopatra Selene, „Luna". Combinând divinul cu dinasticul, aceste nume au mers, poate, la Alexandria, dar la Roma nu au făcut decât să stârnească furia. I-a păsat măcar lui Antoniu? Concetățenii săi, văzându-l cum încurajează ovațiile grecilor și ale orientalilor servili, s-au încruntat, perplecși. Și apoi, chiar când părea că insultele sale nu pot merge mai departe, a urmat cea mai spectaculoasă ispravă a lui – și a Cleopatrei.

În anul 34 î.Hr., mulțimile din Alexandria au fost invitate să asiste la inaugurarea unei uluitoare noi ordini mondiale. Ceremonia era prezidată de Antoniu, triumvir roman și nou Dionysos. Alături de el stătea Cleopatra, regină macedoneană și faraon egiptean, splendid îmbrăcată ca noua Isis, stăpâna cerurilor. În fața lor, gătiți în haine naționale la fel de exotice, se aflau copiii Cleopatrei și ai lui Caesar și Antoniu. Locuitorilor Alexandriei, acești prinți și prințese le erau prezentați ca zei mântuiori, moștenitori ai unei armonii universale, demult promise, care acum se apropia. Tânărului Alexandru, îmbrăcat ca un rege al regilor persan, i s-au promis Parția și toate țările de dincolo de ea. Altor copii, mai modest, li se dăruiau teritorii a căror atribuire stătea cu adevărat în puterea lui Antoniu. Faptul că unele dintre acestea erau provincii ale Republicii, ținute în păstrare pentru poporul roman, nu i-a inhibat generozitatea. Asta pentru că, în parte, nu era generos deloc. Antoniu nu avea intenția reală de a preda administrarea provinciilor romane copiilor săi și, în acest sens cel puțin, ceremonia era spectacol și nimic altceva. Dar spectacolul conta – iar mesajul pe care Antoniu dorea ca acesta să-l transmită se putea vedea și pe monedele sale de argint, ce sunau în pungile de bani din tot

Orientul. Capul său imprimat pe o față, cel al Cleopatrei pe cealaltă: un roman și o grecoaică; un triumvir și o regină. Începea o nouă epocă, în care dominația romană avea să intre în ceea ce a profetizat Sibylla: sinteza Orientului și a Occidentului, predestinată de zei, cu toate divergențele aplanate, prezidată de un împărat și o împărătească a lumii.

Dar ceea ce era balsam pentru Alexandria era desigur otravă pentru Republică. La Roma, prietenii lui Antoniu – din care mai existau mulți – au fost îngroziți. Antoniu însuși, conștient de dezastrul relațiilor cu poporul, a scris urgent Senatului. S-a oferit, în mod impresionant, dar vag, să renunțe la puterile sale de triumvir – să restaureze Republica. Dar era prea târziu. Strălucitoarea togă albă a constituționalismului fusese deja furată. Cum grandioasele sale vise orientale i-au distras atenția, Antoniu și-a întors în sfârșit privirea către Roma, ca să descopere ceva cât se poate de deconcertant: moștenitorul lui Caesar, aventurier și terorist, pozând în mod splendid ca apărător al Republicii, campion al tradiției și al vechilor libertăți ale poporului său. Și nu doar pozând, ci și jucând rolul cu mare stil.

E adevărat că nu toată lumea s-a lăsat convinsă de interpretarea rolului de constituționalist de către tânărul Caesar – chiar și masca mai poate aluneca uneori. În anul 32 î.Hr., dorind să-i intimideze pe consuli, ambii fiind susținători ai lui Antoniu, Octavian a intrat în clădirea Senatului cu gărzi înarmate, pe care le-a postat amenințător în spatele locurilor de onoare ale magistraților. Etalarea forței a avut efectul dorit: adversarii regimului lui Octavian au fost imediat goniți. Cei doi consuli au fugit la Antoniu în Orient și, odată cu ei, a plecat aproape o treime din Senat, cam trei sute de senatori în total. Mulți dintre aceștia erau magistrați susținători ai lui Antoniu, dar unii, moștenitorii unei cauze pierdute, aveau motive mai principiale de a refuza să înghită un Caesar ca apărător al Republicii. Unul dintre cei doi consuli care au fugit la Antoniu, de exemplu, a fost Domitius Ahenobarbus, fiul vechiului dușman al lui Iulius Caesar. De asemenea, în tabăra lui Antoniu se afla – inevitabil – nepotul lui Cato.

Octavian a râs de opțiunea lor pentru acordarea loialității. Asemenea oameni să sfârșească în calitate de curteni ai unei regine! Domitius de fapt și-a făcut un principiu din umilirea Cleopatrei cu orice ocazie și l-a îndemnat în mod constant pe Antoniu s-o expedieze înapoi în Egipt, dar Octavian a fost întotdeauna un maestru al loviturilor sub centură. În vara anului 32 î.Hr., avertizat de un renegat, a comis chiar sacrilegiul suprem de a năvăli în templul zeiței Vesta, unde Antoniu și-a depus testamentul, și de a fura documentul din mâinile vestalelor. Conținutul, citit cu nerăbdare, s-a dovedit pe atât de exploziv pe cât anticipase Octavian. Încruntat și sever, l-a prezentat în fața Senatului. Caesarion să fie recunoscut ca legitim; copiilor Cleopatrei să li se acorde moșteniri imense; Antoniu însuși, la moarte, să fie înmormântat alături de Cleopatra. Totul a fost foarte șocant – poate suspect de șocant.

Totuși, dacă s-au spuse multe lucruri nefirești despre propaganda lui Octavian, nu toate au fost inventii. Relația lui Antoniu cu Cleopatra, oficializată în 32, când a divorțat de Octavia, a fost recunoscută instinctiv de majoritatea romanilor drept ceea ce era – o trădare a celor mai temeinice principii și valori ale Republicii. Faptul că Republica însăși a murit nu făcea ca acestea să fie mai puțin regretate, nici prejudecățile sale mai puțin severe. Cedarea în fața a ceea ce era nedemn de un cetățean: de asta s-au temut întotdeauna romanii cel mai mult. Astfel era măgulitor pentru un popor care nu mai avea libertate să-l pună pe Antoniu la stâlpul infamiei deoarece a devenit un laș, sclav al unei regine străine. Pentru ultima oară, poporul roman se putea pregăti de război și își putea imagina că nici Republica, nici propria lui virtute nu au murit cu totul, până la urmă.

Mulți ani mai târziu, Octavian avea să se laude: „Jurământ mi-a prestat întreaga Italie de bună voie și mi-a cerut să fiu conducător în bătălia de la Actium, unde am învins. Au prestat același jurământ provinciile Gallia și Hispania, precum și provinciile Africa, Sicilia și Sardinia."[21] Era aici, sub forma unui plebiscit ce acoperea jumătate de lume, ceva clar fără precedent, o etalare de universalism, conceput în mod conștient pentru a-l

pune în umbră pe cel al lui Antoniu și al Cleopatrei, provenind nu din tradițiile Orientului, ci din ale Republicii romane înseși. Autocrat necontestat și apărător al celor mai vechi idealuri ale orașului său, Octavian a pornit la război cu aceste două calități. Era o combinație care avea să se dovedească irezistibilă. Atunci când, pentru a treia oară în mai puțin de douăzeci de ani, două forțe romane s-au confruntat în Balcani, din nou un Caesar a ieșit triumfător. În vara anului 31 î.Hr., cu flota putrezind în ape puțin adânci și cu armata roasă de boli, Antoniu a fost încercuit pe coasta de est a Greciei. Tabăra a început să i se golească – descurajant, chiar și Domitius s-a aflat printre dezertori. În final, când izul înfrângerii a devenit prea puternic pentru ca Antoniu să-l mai ignore, el a decis să facă un pas disperat. Pe 2 septembrie, a dat ordin flotei să încerce o breșă spre largul mării, lângă Capul Actium. Aproape toată ziua, cele două mari flote au stat față în față, nemișcate în liniștea golfului cristalin. Apoi, dintr-odată, după-amiaza, a început mișcarea: escadra Cleopatrei a țâșnit înainte, făcându-și drum printr-un gol din linia lui Octavian, eliberându-se. Antoniu, părăsindu-și vasul amiral și trecând pe o navă mai ușoară, a urmat-o, dar cea mai mare parte a flotei a rămas în urmă, la fel și legiunile. S-au predat rapid. Cu această bătălie scurtă și lipsită de glorie, au pierit toate visele lui Antoniu și toate speranțele noii Isis. Și zile la rând după aceea, valurile au adus la țărm aur și purpură.

Peste un an, Octavian s-a hotărât pentru lovitura de grație. În iulie 30 î.Hr., legiunile sale au apărut în fața Alexandriei. În seara următoare, spre miezul nopții, s-a auzit cântul unor muzicieni nevăzuți plutind într-o procesiune prin oraș, apoi urcând spre stele. „Cei care au interpretat semnul spuneau că zeul pe care Antonius îl imitase și prin ale cărui practici se comportase în viață, aici îl părăsește."[22] În ziua următoare, Alexandria a căzut. Antoniu, inabil în sinucidere asemenea lui Cato, a murit în brațele amantei sale. Cleopatra, descoperind că Octavian plănuia s-o plimbe în lanțuri cu ocazia triumfului său, l-a urmat peste nouă zile. Așa cum ședea bine unui faraon, a murit mușcată de o cobră, a cărei otravă, credeau egiptenii,

asigura nemurirea. A fost, pentru cei care au aspirat să devină împăratul și împărăteasa lumii, un sfârșit multicultural potrivit.

Groaza pe care Cleopatra a provocat-o Romei i-a condamnat dinastia. Caesarion, fiul ei și al lui Iulius Caesar, a fost executat cu discreție, Ptolemeii înșiși au fost oficial detronați. Pe templele din Egipt, artiștii au început să sculpteze imaginea noului lor rege: Octavian însuși. De acum înainte, țara avea să fie guvernată nu ca un regat independent, nici măcar ca o provincie romană – deși noului faraon îi plăcea să pretindă altceva – ci ca o feudă personală. Ulterior, Octavian avea să se laude cu clemența sa: „Am preferat să cruț în loc să distrug neamurile străine cărora, fără primejdie, li s-a putut acorda iertare."[23] Alexandria a fost cel mai mare oraș care a căzut în fața unui general roman de la Cartagina, dar a avut o soartă mult diferită. Necruțător în dorința sa de putere, Octavian avea să se dovedească rece și cinic în exercitarea ei. Alexandria era prea bogată, semăna prea mult cu un borcan cu miere, ca s-o distrugă. Până și statuile Cleopatrei au scăpat de a fi dărâmate.

O asemenea clemență era desigur prerogativa unui stăpân, o demonstrație a măreției și puterii sale. Întreaga lume a căzut în mâinile lui Octavian, iar acum, când nu avea rivali, vărsarea de sânge și violența au încetat să-i servească scopurile. „Eu unul nu numesc îngăduința", a scris Seneca peste aproape un secol, „cruzime obosită."[24] Dar Octavian, dacă era obosit, nu-și putea permite s-o arate. Vizitând mormântul lui Alexandru, a rupt accidental nasul cadavrului. În mod similar, a ciobit și reputația cuceritorului. Cea mai mare provocare, susținea Octavian cu asprime, nu era cucerirea unui imperiu, ci organizarea sa. El vorbea autoritar, căci aceasta a fost provocarea pe care și-a impus-o singur. Să nu mai măcelărească, ci să cruțe; să nu mai lupte, ci să aducă pacea; să nu mai distrugă, ci să refacă.

Asta îi plăcea lui Octavian, în orice caz atunci când se îndrepta spre casă, să pretindă.

Republica restaurată

Idele lui ianuarie 27 î.Hr. Clădirea Senatului fierbea așteptând. Senatorii, înghesuiți pe bănci, șopteau insistent între ei. Urma să se facă un anunț istoric, se părea. Nu numai că știa toată lumea despre asta, dar erau unii senatori, membrii de seamă ai camerei, care au fost avertizați în privința răspunsului dorit. Așteptându-l pe consul să-și înceapă discursul, se pregăteau să se arate surprinși, în timp ce repetau în șoaptă răspunsuri regizate.

Dintr-odată, vocile s-au stins. Consulul, încă zvelt, de numai treizeci și cinci de ani, s-a ridicat în picioare. S-a făcut liniște pentru el, tânărul Caesar, salvatorul statului. Grav ca întotdeauna, a început să se adreseze camerei. Cuvintele îi erau măsurate, calme – și pline de importanță. Războiul civil, a anunțat el, s-a terminat. Puterile extraordinare care i-au fost atribuite – e adevărat, cu consimțământ universal, dar totuși neconstituționale – nu se mai puteau justifica. Misiunea sa a fost îndeplinită, Republica salvată și deci acum, în sfârșit, după cea mai rea și mai cutremurătoare criză din istorie, a venit vremea să fie redată cui îi aparține de drept: Senatului și poporului Romei.

După ce s-a așezat, au început și s-au intensificat murmure de tulburare. Liderii Senatului au început să protesteze. De ce, după ce a salvat poporul roman de la un dezastru altfel sigur, plănuia Caesar să-l părăsească acum? Da, a anunțat restaurarea convenienței constituționale și Senatul era recunoscător, așa cum se se cuvenea. Dar de ce, doar fiindcă s-a stabilit că tradițiile Republicii vor înflori din nou, însemna asta că Caesar trebuia să renunțe la apărarea statului? Voia el să-și condamne poporul la anarhie eternă și război civil? Căci, fără el, aceasta avea să-i fie cu siguranță soarta!

Poate că, în loc să abandoneze Republica dezastrului, mai bine ar asculta o contrapropunere? Caesar a declarat ilegale oricare dintre actele sau onorurile sale contrare constituției; foarte bine, să i se atribuie atunci, ca oricărui consul, o

provincie. Una care să aducă douăzeci și ceva de legiuni, adevărat, și care să includă Spania, Galia, Siria, Ciprul și Egiptul – dar o provincie, totuși. Și s-o țină zece ani, nu o perioadă de timp nemaipomenită, la urma urmei – căci tatăl lui Caesar, marele Iulius, nu a deținut funcția din Galia timp de un deceniu? Nimic care să încalce precedentul. Republica va înflori, Caesar își va îndeplini obligațiile față de Roma, iar zeii le vor zâmbi amândurora. În tot Senatul s-a ridicat un murmur de accept.

Cine era Octavian să refuze o asemenea rugăminte? Republica avea nevoie de el, așa că, binevoitor, cum era de datoria lui de cetățean, a anunțat că, da, e gata să preia sarcina. Recunoștința Senatului nu a cunoscut limite. Mărinimie pe măsura recompenselor spectaculoase meritate de Caesar. Au fost evident votate. S-a convenit să se pună cununi de lauri la tocul ușilor din casa lui, iar deasupra porții coroana civică. Un scut de aur urma să fie amplasat în clădirea Senatului, pe care-i erau enumerate calitățile, curajul, clemența, simțul dreptății și al datoriei – virtuți romane toate, probate în timp. Și apoi era o onoare finală, nouă și supremă, așa cum se cuvenea. S-a decretat ca Caesar să fie numit de acum înainte „Augustus".

Aceasta, pentru omul născut Gaius Octavius, era culmea unei întregi cariere în care a adunat nume impresionante. Caesar la vârsta de nouăsprezece ani, a mai urcat o treaptă peste doi ani, când, în urma zeificării oficiale a tatălui său adoptiv, a început să se autonumească „Divi Filius" – „Fiul Zeului". Deși un asemenea nume era ieșit din comun, a fost întâmpinat evident de zei cu bunăvoință, întrucât cariera lui Caesar Divi Filius nu a încetat niciodată să fie binecuvântată cu succes. Acum, ca „Augustus", avea să se distingă și mai mult de muritorii de rând. Titlul avea să-l învăluie ca un nimb într-o strălucire de putere nepământeană. „Ca și când condiția lui depășea pe cea a muritorilor de rând. Într-adevăr, tot ce este deosebit de respectat, deosebit de sfânt, este denumit «august»."[25]

Inclusiv Roma. O expresie celebră, rămasă în mintea fiecărui cetățean, spunea că orașul a fost „fondat sub auspicii auguste"[26] – iar acum, devenind Augustus, Octavian și-a însușit această

expresie. Să fondeze Roma din nou – aceasta era misiunea vieții sale și, ori de câte ori concetățenii îi rosteau numele, li se amintea acest lucru. Ingeniozitatea unei asemenea asocieri, ce ținea aproape de subconștient, era în totalitate calculată, căci, deși tentat de numele mai limpede de „Romulus", Octavian l-a respins: primul fondator al Romei a fost rege și și-a ucis fratele, amândouă detalii nefaste. Acum, când Octavian deținea puterea supremă, orice putea trezi amintiri legate de felul cum a cucerit-o trebuia suprimat. Deja, optzeci de statui de argint, aprobate cu un deceniu în urmă de un Senat slugarnic, au fost topite. În comemorările oficiale ale carierei sale, anii dintre Philippi și Actium erau omiși. Și, cel mai important, desigur, numele „Octavian" însuși avea să fie dat uitării. Caesar Augustus a înțeles perfect importanța unui nou nume.

Și el a înțeles asta pentru că i-a înțeles pe romani. Augustus i-a împărtășit cele mai mari vise și dorințe. Aceasta a fost, la urma urmei, ceea ce l-a ajutat să cucerească lumea. Ca ultima și cea mai însemnată mână de fier a Republicii, el a recunoscut, cu ochiul necruțător al unui patolog, malignitatea care vicia cele mai nobile idealuri ale orașului său – dar nici n-a încetat vreodată să o exploateze. „Să acționezi strălucit și să stai mai presus decât alții", l-a povățuit Posidonius pe Pompei, citând impecabila autoritate a lui Homer. Dar epoca eroilor a trecut, iar dorința de a acționa strălucit și de a sta mai presus decât alții putea presupune acum ruina Romei. Mizele au crescut atât de mult, resursele pentru cei ambițioși au ajuns atât de mari, metodele oferite lor atât de devastatoare și mortale, încât au adus Republica și întregul său imperiu pe punctul de a fi anihilate. Nemaifiind un stat cu cetățeni legați prin convingeri și constrângeri comune, Roma a devenit o anarhie a vânătorilor de capete, unde doar cei necruțători și fratricizi puteau spera să avanseze. Acesta a fost terenul de vânătoare pe care s-a aruncat Octavian, la doar nouăsprezece ani – și nu putea fi nicio îndoială că scopul său, de la început, a fost să cucerească puterea în stat. După ce a realizat acest lucru, totuși, odată cu moartea sau cu supunerea rivalilor și cu epuizarea poporului, a avut de luat o

decizie crucială. Fie să continue a călca în picioare tradiţiile din trecutul oraşului său, să conducă prin puterea sabiei, ca un comandant militar, poate ca tatăl său, ca Antoniu, ca un zeu – fie să joace rolul de moştenitor al tradiţiei. Devenind „Augustus", şi-a făcut alegerea. Avea să domnească nu împotriva Republicii, ci împreună cu ea. Avea să dea compatrioţilor săi o lecţie străveche: ambiţia, dacă nu e folosită pentru binele general, poate fi o crimă. Şi el însuşi, „protector scump al fiilor lui Romulus",[27] avea să reînsufleţească idealurile cetăţenilor, astfel încât acestea să nu mai ţintească niciodată prea sus şi să degenereze în sălbăticie şi război civil.

Ipocrizie de tip olimpian, desigur, dar fiii lui Romulus nu mai erau în situaţia să le pese prea mult. Cetăţenii îşi imaginau acum tristul lor destin implacabil.

> *Dar ce rămâne neştirbit de timpul pierzător?*
> *părinţii noştri-au fost mai răi decât strămoşii lor,*
> *noi ne purtăm o şi mai grea povară de păcate*
> *şi creştem prunci ce vor avea năravuri mai stricate.*[28]

Era un pesimism născut din ceva mai mult decât din faptul că se săturaseră de război. Vechile certitudini privitor la ce însemna să fii roman fuseseră otrăvite, iar poporul confuz şi speriat şi-a pierdut încrederea în ceea ce l-a ţinut odată unit: onoarea, dorinţa de glorie, elanul militar. Libertatea l-a trădat. Republica şi-a pierdut libertatea, dar, şi mai rău, şi-a pierdut sufletul. Ori aşa s-au temut romanii.

Provocarea – şi marea oportunitate – pentru Augustus era să-i convingă de contrariu. Atunci bazele puterii sale aveau să fie sigure. Un cetăţean care poate reinstaura în faţa compatrioţilor săi nu doar pacea, ci şi obiceiurile, trecutul şi mândria, va fi considerat august cu adevărat. Dar nu poate s-o facă doar dând legi, „ce poate face o măsură/ fără de bunul obicei?"[29] Decretele singure nu reînvie Republica. Doar poporul roman, dovedindu-se demn de eforturile lui Augustus, putea face asta – iar aici era geniul şi măreţia politicii. Noua eră putea fi

privită ca o provocare morală de genul cu care romanii s-au confruntat atât de des – și la înălțimea căreia s-au ridicat triumfător – în trecut. Augustus, nepretinzând mai multă autoritate decât merita în virtutea realizărilor și a prestigiului său, și-a invitat concetățenii să participe alături de el la realizarea sarcinii de a revitaliza Republica. I-a încurajat, pe scurt, să se simtă din nou cetățeni.

Iar programul a fost finanțat, conform tradiției, cu aurul celor învinși. Împlinirea viselor lui Augustus urma să se facă, normal, cu prețul ruinării viselor Cleopatrei. În 29 î.Hr., Octavian s-a întors la Roma din Orient cu averea fabuloasă a Ptolemeilor în calele vaselor sale – și a început imediat s-o cheltuiască. Au fost cumpărate suprafețe imense de teren, în Italia și în toate provinciile, astfel încât Augustus să nu mai trebuiască niciodată să comită crima teribilă din tinerețea sa: să-și așeze veteranii pe proprietăți confiscate. Nimic nu a provocat mai multă nefericire și mai multe strămutări și nimic nu a lovit mai puternic în conștiința de sine a romanilor. Acum, cu cheltuieli imense, Augustus se trăduia să-și ispășească greșeala. „Asigurarea drepturilor de proprietate ale fiecărui cetățean" avea să fie un slogan permanent al noului regim, pe care urma să se sprijine în mare măsură imensa lui popularitate. Pentru romani, siguranța dreptului de proprietate era un bun moral, ca și social sau economic. Cei care beneficiau de pe urma sa vedeau deschizându-se nici mai mult, nici mai puțin decât o nouă epocă de aur: „refacerea culturilor pe câmpii, respectul pentru ceea ce e sacru, eliberarea omenirii de neliniști".[30]

Totuși, această epocă de aur avea să impună îndatoriri celor care se bucurau de ea. Spre deosebire de Utopia descrisă de Vergiliu, nu avea să fie un paradis lipsit de trudă și pericole, care nu prea era de natură să producă cetățeni rezistenți. Augustus nu a investit averea Ptolemeilor doar ca să-și încurajeze compatrioții să trândăvească asemenea orientalilor efeminați. În schimb, fantezia sa era cea veche, a tuturor reformatorilor romani: să reînnoiască virtuțile sănătoase ale vechii țărănimi, să aducă Republica înapoi la bazele ei. Ceea ce a atins o coardă

sensibilă, căci aceasta era materia primă a mitului roman: nostalgia față de un trecut venerat, da, dar în același timp și un spirit dur și lipsit de sentimentalism, același care a creat generații de cetățeni puternici și a dus standardele Republicii până la marginea lumii. „Trudind așa, și oamenii, și boii,/ Când brazda o răstoarnă, se adaugă/ Și alte rele [...] acestea toate pagubă cășună."[31] Așa scria Vergiliu, în vreme ce Octavian, în Orient, o învingea pe Cleopatra și punea capăt războaielor civile. Nicio imagine a unui paradis indolent acum, ci ceva mai ambiguu, provocator – și, în viziunea romanilor, de valoare. Onoarea, în Republică, nu a fost niciodată un scop în sine, ci doar un mijloc pentru atingerea unui țel important. Și ceea ce era adevărat în legătură cu cetățenii ei era, evident, adevărat și în legătură cu Roma însăși. Lupta a fost existența ei și sfidarea dezastrului. Pentru generația care a trecut prin războaiele civile, aceasta a reprezentat consolarea pe care i-a dat-o istoria. Din dezastru se poate naște măreția. Dezmoștenirea poate duce la reînnoirea unei ordini civilizate.

Căci ce a fost Caesar Augustus însuși, la urma urmei, dacă nu moștenitorul unui refugiat? Înainte să existe orașul Roma, Prințul Enea, nepotul lui Venus, strămoșul gintei Iulia, a fugit din Troia incendiată și a călătorit cu mica sa flotă spre Italia, țința lui, dăruită de Jupiter, pentru un nou început. Din Enea și din troienii lui s-a născut până la urmă poporul roman și se poate crede că, în sufletul său, acesta mai păstra ceva de pribeag. Să nu fie mulțumiți cu ce aveau, ci întotdeauna să tindă și să lupte pentru mai mult, acesta a fost destinul cetățenilor Republicii – și i-a dat lui Augustus și misiunii sale o strălucire consfințită în timp.

Începuturile romanilor au însemnat și sfârșitul lor. În 29 î.Hr., același an în care Octavian s-a întors din Orient ca să-și prezinte programul de regenerare, Vergiliu a început un poem pe tema lui Enea. Acesta avea să devină marea epopee a poporului roman, o explorare atât a originilor sale primordiale, cât și a istoriei sale recente. Ca niște spectre, nume celebre din viitor bântuie viziunea eroului troian: Caesar Augustus, desigur, „vlăstar divin el este [...] așeza-va din nou văleatul de-aur",[32]

dar și alții – Catilina, „cutremurat de-a Furiilor chipuri", și Cato, care celor drepți „le hotărăște lege".[33] Când Enea, naufragiat pe coasta africană, își neglijează îndatoririle față de viitorul Romei, atribuite de zei, și se iubește cu Didona, regina Cartaginei, cititorul e neliniștit să afle ce se va întâmpla cu descendenții troianului, Iulius Caesar și Antoniu; Cartagina licărește și dispare o dată cu Alexandria; Didona cu Cleopatra, o a doua regină fatală. Ce a fost și ce va fi aruncă umbre, una peste alta, umbre care se întâlnesc, se amestecă, se despart din nou. Când Enea navighează pe Tibru, vitele mugesc pe câmpia care, peste o mie de ani, va fi locul Forului din Roma lui Augustus.

Pentru romanii înșiși, care au rămas un popor conservator în ciuda războaielor civile repetate, nu era nimic surprinzător legat de percepția faptului că trecutul putea pune în umbră prezentul. Unica realizare a lui Augustus a fost totuși strălucirea pe care le-a dat-o amândurora. Pretenția sa de a le reface măreția morală pierdută a stârnit la romani sensibilități profunde și fantezii care, în bogăția lor, îl puteau inspira pe Vergiliu și puteau face iarăși din peisajul lor un loc sacru, al miturilor. Dar aceste dorințe au servit și altor scopuri, mai programatice. I-au încurajat pe veterani, de pildă, să rămână la fermele lor și să nu se adune mereu la Roma, să fie mulțumiți de soarta lor, lăsându-și spadele să ruginească în podurile hambarelor. Și peste vastele teritorii de la țară care au rămas proprietatea întreprinzătorilor agricoli, lucrate de grupuri de sclavi legați în lanțuri, au aruncat un văl țesut din fantezie.

Ferice-acela ce de-afaceri depărtat,
ca vechiul neam de muritori,
lucrează câmpul părintesc cu boii săi,
scutit de orice camătă,
fiorul goarnei nu-l trezește ca soldat,
de marea rea nu-i îngrozit.[34]

Așa a scris prietenul lui Vergiliu, Horațiu, cu delicată ironie, deoarece a apreciat perfect că ideea sa despre viața bună avea

prea puțin legătură cu realitățile existenței la țară. Totuși, nu a prețuit-o mai puțin din acest motiv. Horațiu a luptat de partea celor învinși în războaiele civile, fugind dezonorant de la Philippi și revenind în Italia pentru a găsi ferma tatălui său confiscată. Ca și loialitățile sale politice, visele sale privind o vilă modestă, o viață trăită aproape de pământ, s-au născut din nostalgie, indiferent cu câtă autoironie era exprimată. Augustus, care nu a putut niciodată să se lase influențat de indiscrețiile lui Horațiu din tinerețe, i-a oferit poetului prietenia sa și a investit în visele lui. Chiar atunci când noul regim împărțea susținătorilor săi uriașele proprietăți ale familiei căzute a lui Antoniu, subvenționa și o existență idilică a lui Horațiu în afara Romei, cu grădină, izvor și o mică pădure. Horațiu însuși era prea subtil, prea independent ca să fie cumpărat ca propagandist, dar propaganda grosolană nu era ceea ce dorea Augustus de la el, nici de la Vergiliu. Timp de generații, cetățenii de vază ai Romei au fost torturați de nevoia de a alege între interesul personal și idealurile tradiționale. Augustus, cu geniul său de a încerca imposibilul, a devenit pur și simplu patronul amândurora.

Și a putut face asta pentru că, asemenea oricărui artist de excepție, avea posibilitatea să aleagă orice rol îi plăcea. Doar realitatea nu putea s-o recunoască: Augustus nu voia să sfârșească ucis în Senat. În schimb, cu colaborarea binevoitoare a concetățenilor săi, care au evitat să privească adevărul în față, el s-a învăluit în robe adunate din lada cu vechituri a Republicii, refuzând orice magistratură neacceptată de trecut și adesea nedeținând niciun fel de magistratură. Autoritatea, nu funcția, conta: acea misterioasă calitate care le-a asigurat prestigiul lui Catulus sau Cato. „Și ce bărbați erau vechii pretori, a căror căpetenie", a recunoscut odată Cicero, „Marcus Cato, era [...] în fruntea tuturor neamurilor prin virtutea sa!"[35] „Căpetenie" – *princeps*: Augustus a lăsat să se afle că nu putea dori un titlu mai impozant. Fiul lui Iulius Caesar trebuia să fie considerat și moștenitorul lui Cato.

Și a reușit. Nu e de mirare că Augustus se lăuda cu aptitudinile sale de actor. Doar un om cu un talent suprem de

disimulare a putut să joace asemenea roluri variate atât de subtil – şi cu atâta succes. Pe inelul său cu sigiliu, *princeps* purta imaginea unui sfinx – şi în întreaga sa carieră el le-a adresat compatrioţilor săi o ghicitoare. Romanii erau obişnuiţi cu cetăţeni mândri de puterea lor, încântaţi de strălucirea şi splendoarea renumelui lor – dar Augustus era altfel. Cu cât autoritatea sa asupra statului creştea, cu atât mai puţin făcea paradă de ea. Paradoxul, desigur, a caracterizat întotdeauna Republica, iar Augustus, insinuându-se în inima sa, a preluat, asemenea cameleonului, aceeaşi caracteristică. Ambiguităţile şi subtilităţile vieţii civice, contradicţiile şi tensiunile sale, toate au fost absorbite de enigma propriului lui caracter şi rol. Era ca şi cum, într-un paradox suprem, el a sfârşit ca Republica însăşi.

În ultima sa perioadă de viaţă, bolnav fiind, Augustus, la vârsta venerabilă de şaptezeci şi cinci de ani, şi-a întrebat prietenii dacă a jucat bine „comedia vieţii".[36] Că a deţinut puterea supremă mai mult de patruzeci de ani; că în tot acest timp a ferit Roma şi, odată cu ea, întreaga lume, de război civil, că nu a pretins niciun rang special pentru sine care să nu fie acceptat de lege şi că şi-a instalat legiunile nu în jurul lui, ci departe, în păduri sau deşerturi, la frontierele cu barbarii; că la sfârşit a murit nu de răni de cuţit, nu lângă postamentul unei statui a duşmanului, ci în pace, în patul lui: acestea erau lucruri deosebite pe care trebuia să le ştie orice cetăţean. Totuşi, se putea considera că Augustus a jucat într-un spectacol reuşit. La urma urmei, a devenit singura vedetă din oraş.

A murit în final în vara anului 14 d.Hr. la Nola – acelaşi oraş din care Sulla, cu un secol înainte, şi-a început marşul hotărâtor spre Roma. Escortat înapoi pe drumul către capitală de senatori, transportat noaptea ca să se evite descompunerea, trupul lui Augustus a fost în final ars, ca şi cel al lui Sulla, pe un mare rug pe Campus Martius. Bătrânul dictator, dacă spectrul său încă bântuia câmpul, ar fi găsit decorul dramatic schimbat faţă de cel pe care-l cunoştea el din timpul vieţii. Purtată cu respect de la rugul fumegând, cenuşa lui Caesar Augustus a fost depusă în mausoleul său, un mormânt atât de mare, încât a fost construit avându-şi propria grădină publică: atât dimensiunile, cât şi

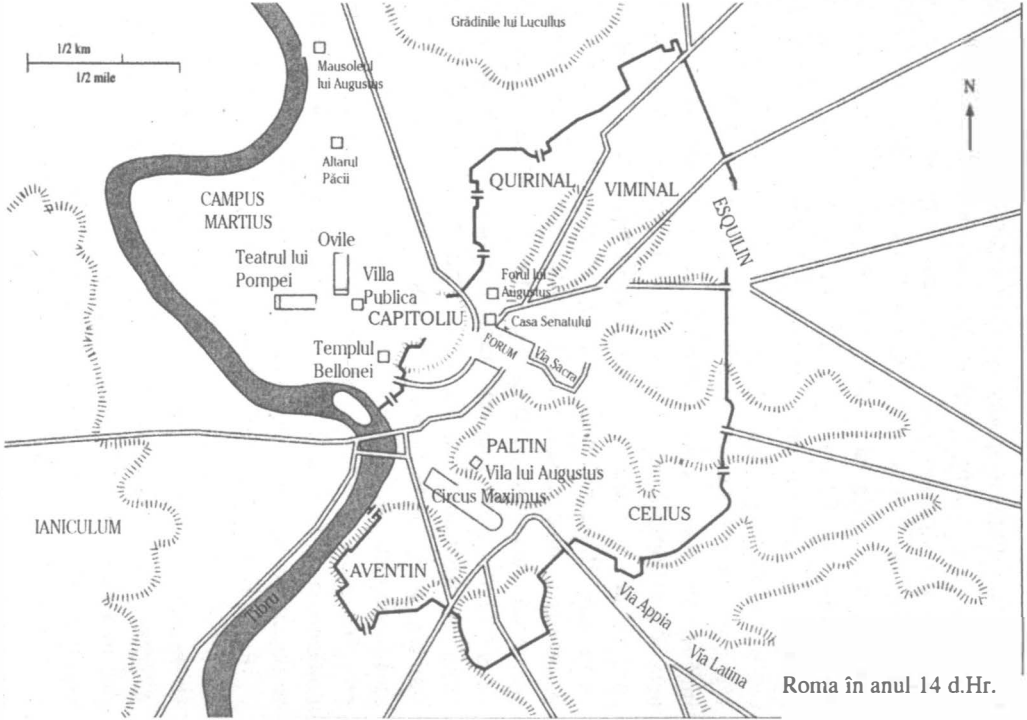

Roma în anul 14 d.Hr.

forma sa circulară, se spunea, au fost inspirate de mormântul lui Alexandru cel Mare. Campus Martius, odinioară terenul de instrucție pentru tinerii romani, era acum o amplă demonstrație a calităților lui *Princeps*. A generozității sale – căci acolo, spre sud, se putea vedea încă teatrul lui Pompei, numele și trofeele dușmanului lui Caesar, păstrate prin bunăvoința fiului lui acestuia. A bunătății sale – căci acolo unde se adunau odată cetățenii Republicii spre a exersa folosirea armelor și a fi organizați pentru război, se afla acum un Altar al Păcii. Și a îngăduinței sale – căci, întinzându-se chiar mai mult decât teatrul lui Pompei, pe un kilometru și jumătate de porticuri strălucitoare, se ridica ceea ce a devenit rapid, de la terminarea sa în anul 26 î.Hr., primul loc de distracție din Roma, unde Augustus a pus în scenă unele dintre cele mai somptuoase spectacole văzute vreodată în oraș. Oficial, acesta era spațiul de votare, Ovile, o extravagantă transformare a vechilor țarcuri de lemn în marmură. Dar se folosea rareori pentru votare. În schimb, acolo unde poporul roman se aduna odată ca să-și aleagă magistrații, se luptau acum gladiatorii și erau expuși monștri bizari – șerpi uriași, de exemplu, lungi de aproape douăzeci și șapte de metri. Și când nu erau spectacole, cetățenii se puteau aduna întotdeauna acolo pentru cumpărături de lux.

Republica murise de mult – acum ieșea și din modă. „La strămoșii noștri domnea o simplitate țărănească. Acum, strălucind în aur, Roma deține imensele bogății ale lumii pe care a supus-o."[37] Măreția se poate să-i fi costat pe romani libertatea, dar le-a dat lumea. În vremea lui Augustus, legiunile lor au continuat să-și etaleze toate calitățile marțiale de odinioară – extinzând frontierele imperiului, măcelărind barbari – dar pentru consumatorul civilizat de pe Campus Martius, era doar un zgomot îndepărtat. Războiul nu-i mai încurca planurile. Și nu i le mai încurcau nici moralitatea, nici datoria, nici trecutul. Și nici măcar avertismentele venite din ceruri. „Acum lumea nu mai crede în semnele zeilor", scria perplex un istoric contemporan, „și [...] acestea nici nu se mai aduc la cunoștința poporului pe cale oficială și nici nu se mai consemnează în

anale."[38] Dar pentru asta exista o explicaţie evidentă: zeii, privind scena de relaxare şi pace care a devenit Roma, au decis clar că nu le-a rămas nimic de spus.

„Libertatea excesivă leagă un popor liber cu lanţurile sclaviei"[39], a fost aprecierea tristă a lui Cicero – şi cine putea să spună că propria sa generaţie, ultima dintr-o Republică liberă, nu a dovedit că e adevărată? Dar ce face sclavia? Asta urma să demonstreze o nouă generaţie şi o nouă epocă.

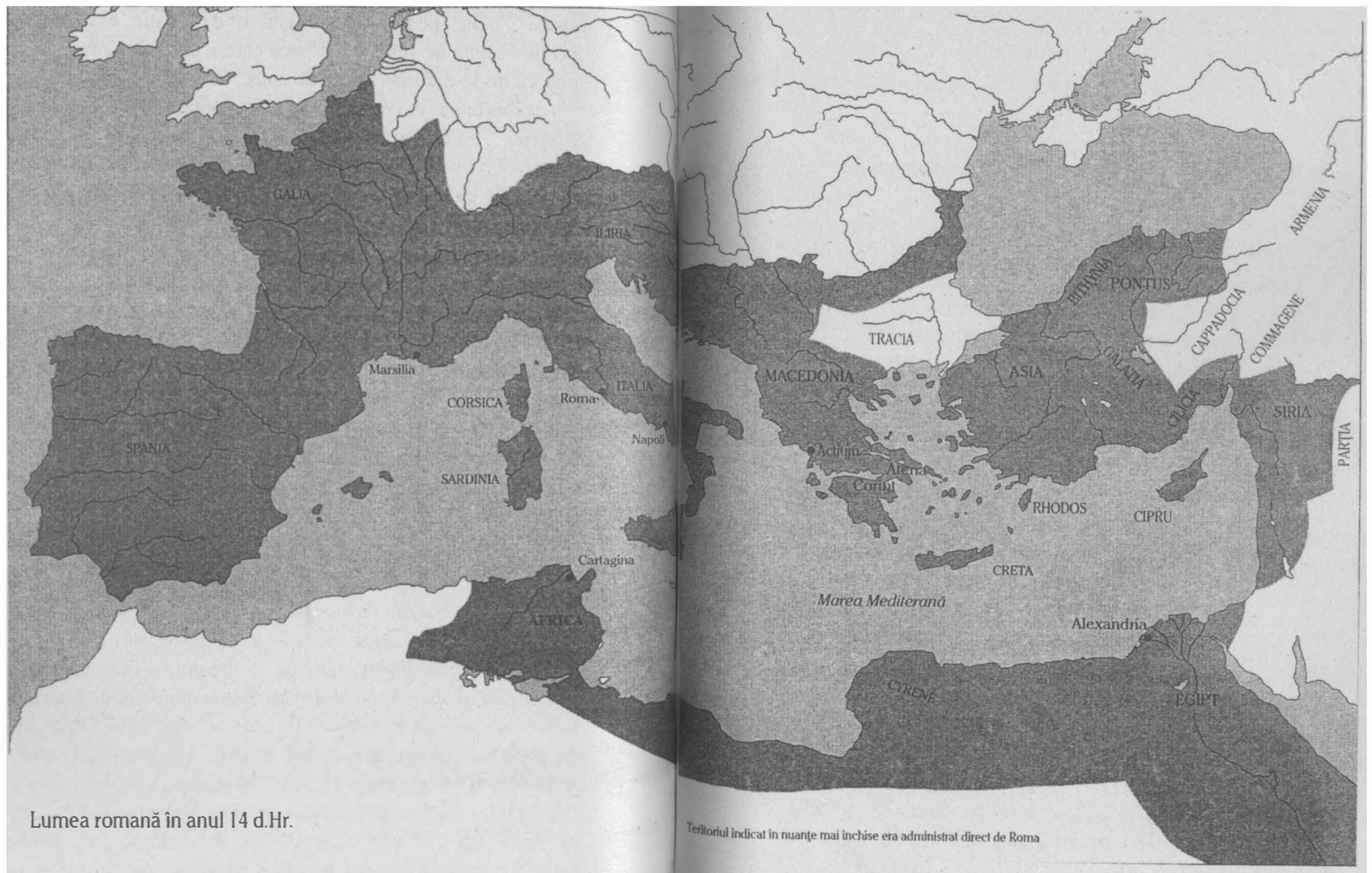

Lumea romană în anul 14 d.Hr.

Teritoriul indicat în nuanțe mai închise era administrat direct de Roma

Cronologie

Toate datele sunt î.Hr., dacă nu se menționează altfel.

753	Întemeierea Romei.
509	Căderea monarhiei și instaurarea Republicii.
390	Cucerirea Romei de către gali.
367	Restricțiile legale asupra dreptului plebeilor de a deține funcția de consul sunt abolite.
343-340	Primul război cu samniții.
321	Romanii sunt înfrânți în trecătoarea Caudium (Furcile Caudine).
290	Romanii încheie cucerirea Samniumului.
264-241	Primul război împotriva Cartaginei.
219-218	Începutul celui de al doilea război împotriva Cartaginei. Hannibal pornește spre Italia, prin Galia de sud și peste Alpi.
216	Bătălia de la Cannae.
202	Înfrângerea lui Hannibal în Africa.
148	Macedonia devine provincie romană.
146	Distrugerea Cartaginei și a Corintului.
133	Tribunatul și uciderea lui Tiberius Gracchus. Attalos III, regele Pergamului, își lasă regatul prin testament Romei.
123	Primul tribunat al lui Gaius Gracchus (din 10 decembrie 124). Pergamul e supus în mod organizat la biruri.
122	Al doilea tribunat al lui Gaius Gracchus.
121	Uciderea lui Gaius Gracchus.
118	Înființarea unei provincii în sudul Galiei asigură drumul pe uscat către Spania. Data probabilă de naștere a lui Lucullus.

115	Naşterea lui Crassus.
112	Mitridate VI se autoproclamă rege al Pontului.
107	Primul consulat al lui Marius. El aboleşte condiţia de avere pentru recrutările militare.
106	Naşterea lui Pompei şi a lui Cicero.
104-100	Marius consul. Campanii victorioase împotriva invadatorilor barbari din nord.
100	Naşterea lui Caesar.
93	Naşterea lui Claudius.
92	Condamnarea şi exilul lui Rutilius Rufus pentru extorcare.
91	Izbucnirea revoltei italienilor împotriva Romei.
90	Cetăţenia este oferită italienilor loiali Romei.
89	Sulla, aflat într-o campanie în Samnium, pune efectiv capăt revoltei italienilor. Mitridate invadează provincia romană Asia.
88	Sulla consul. Marius, cu ajutorul tribunului Sulpicius, obţine comanda războiului cu Mitridate. Sulla se îndreaptă spre Roma. Execuţia lui Sulpicius şi plecarea lui Marius în exil. În Asia, Mitridate dă ordin să se masacreze 80 000 de romani şi italieni.
87	Cinna consul. Sulla pleacă spre Grecia şi războiul cu Mitridate. Moartea lui Pompeius Strabo. Marius revine la putere în Roma.
86	Cinna consul. Moartea lui Marius. Atena e înfrântă de Sulla.
85	Cinna consul. Sulla semnează un tratat de pace cu Mitridate.
84	Cinna consul. E ucis de răsculaţi.
83	Crassus i se alătură lui Sulla în Grecia. Sulla revine în Italia, unde i se alătură Pompei. Bătălia de la Poarta Collina şi masacrarea prizonierilor samniţi în Villa Publica.
82	Proscripţii la Roma. Caesar se ascunde.
81	Sulla dictator. El iniţiază reforme constituţionale majore, inclusiv mutilarea funcţiei de tribun. Primul caz al lui Cicero.

80 Sulla consul. Caesar pleacă la serviciul militar în Asia.
79 Sulla își abandonează magistraturile. Cicero pleacă într-o călătorie de doi în Orient.
78 Catulus consul. Moartea lui Sulla.
77 Pompei primește o comandă militară în Spania.
75 Cicero chestor. Mitridate declară război Romei.
74 Lucullus consul. Mitridate invadează provincia Asia a doua oară. M. Antonius primește o comandă militară împotriva piraților.
73 Izbucnirea unei revolte a sclavilor, condusă de Spartacus. Lucullus îl expulzează pe Mitridate din Asia.
72 Crassus e numit comandant al războiului împotriva lui Spartacus. Sfârșitul campaniei lui Pompei în Spania. Lucullus este victorios împotriva lui Mitridate în Pont. M. Antonius e învins de pirați lângă insula Creta.
71 Înfrângerea și moartea lui Spartacus. Întoarcerea lui Pompei în Italia. Lucullus încheie cucerirea Pontului. Mitridate se refugiază la Tigran în Armenia.
70 Pompei și Crassus consuli. Sunt redate tribunatului puteri depline, după ce fuseseră abolite de Sulla. Acuzarea lui Verres.
69 Bătălia de la Tigranocerta și jefuirea orașului.
68 Revolte în armata lui Lucullus. Nașterea Cleopatrei.
67 Pompei curăță mările de pirați.
66 Lucullus e înlocuit de Pompei ca proconsul al Orientului. Cicero pretor.
65 Caesar edil.
64 Pompei înființează o nouă provincie romană, Siria. Cato chestor.
63 Cicero consul. Caesar devine *Pontifex Maximus*. Lucullus își sărbătorește triumful. Pompei cucerește Ierusalimul. Moartea lui Mitridate. Conspirația lui Catilina și execuția instigatorilor. Catilina strânge o armată în nordul Italiei. Nașterea lui Octavian.
62 Caesar pretor. Înfrângerea și moartea lui Catilina. Pompei se întoarce în Italia. Claudius profanează ritualurile zeiței Bona Dea.

61 Caesar guvernator în Spania. Procesul și achitarea lui Claudius. Al treilea triumf al lui Pompei.

60 Caesar se întoarce la Roma. Formarea unei alianțe neoficiale între Caesar, Pompei și Crassus.

59 Caesar și Bibulus consuli. „Primul triumvirat". Pompei se căsătorește cu Iulia, fiica lui Caesar. Claudius devine plebeu și este ales tribun.

58 Campania lui Caesar împotriva helveților. Claudius tribun. Cicero pleacă de la Roma în exil, Cato în Cipru.

57 Campania lui Caesar împotriva belgilor. Lupte de stradă între bandele lui Claudius și cele ale lui Milo. Cicero revine din exil.

56 Procesul și achitarea lui Caelius. Conferința de la Lucca și reînnoirea triumviratului. Cato se întoarce la Roma din Cipru.

55 Pompei și Crassus consuli. Pompei își inaugurează teatrul de piatră. Caesar traversează Rinul, apoi conduce o expediție în Britania.

54 Domitius și Appius consuli, Cato pretor. Crassus pleacă în Siria. Caesar conduce o a doua expediție în Britania. Moartea soției lui Pompei, Iulia.

53 Bătălia de la Carrhae și moartea lui Crassus.

52 Uciderea lui Claudius și condamnarea lui Milo. Pompei unic consul până în august. Se căsătorește cu Cornelia, fiica lui Scipio. Caelius tribun. Vercingetorix conduce revolta Galiei împotriva lui Caesar, dar e înfrânt la Alesia și se predă.

50 Curio tribun. Moartea lui Hortensius. Consulul Marcellus îi cere lui Pompei să „salveze Republica".

49 Caesar traversează Rubiconul. Senatul evacuează Roma. Domitius predă Corfinium. Pompei pleacă din Italia în Grecia. Înfrângerea și moartea lui Curio în Africa. Caesar învinge armatele lui Pompei în Spania și este ales dictator.

48 Moartea lui Milo și a lui Caelius. Bătălia de la Pharsalos. Uciderea lui Pompei. Caesar prins în capcană în Alexandria.

47 Călătoria lui Caesar cu Cleopatra pe Nil. Naşterea lui Caesarion. Caesar îl învinge pe Pharnaces, fiul lui Mitridate, revine în Italia, apoi traversează Mediterana către Africa.

46 Caesar îl înfrânge pe Scipio. Cato se sinucide, Scipio se îneacă. Caesar celebrează patru triumfuri. Cleopatra soseşte la Roma. Caesar pleacă în Spania.

45 Caesar îi învinge pe fiii lui Pompei şi se întoarce la Roma. Publică *Anti-Cato*.

44 Caesar este numit dictator pe viaţă. Antoniu consul. Caesar e asasinat la idele lui martie. Octavian soseşte la Roma. Brutus şi Cassius pleacă în Orient. Cicero ţine o serie de discursuri împotriva lui Antoniu.

43 Hirtius şi Pansa consuli. Sunt ucişi în bătălia cu Antoniu. Formarea celui de al doilea triumvirat: Antoniu, Octavian şi Lepidus. Primul consulat al lui Octavian. Proscripţiile. Moartea lui Cicero.

42 Zeificarea lui Caesar. Bătălia de la Philippi: sinuciderea lui Brutus şi a lui Cassius.

41 Antoniu o întâlneşte pe Cleopatra, apoi îşi petrece iarna cu ea în Alexandria. Confiscări de terenuri în Italia. Război între Octavian şi Fulvia.

40 Fulvia pleacă din Italia şi moare. Antoniu şi Octavian fac pace, iar Antoniu se căsătoreşte cu sora lui Octavian, Octavia. Cleopatra naşte gemeni.

37 Antoniu se căsătoreşte cu Cleopatra.

36 Lepidus e scos din triumvirat. Sextus Pompeius este înfrânt şi fuge în Orient.

35 Moartea lui Sextus Pompeius.

34 Antoniu cedează regate şi provincii copiilor săi din Alexandria.

32 Octavia divorţează de Antoniu. Octavian îi fură testamentul şi îl prezintă Senatului.

31 Bătălia de la Actium.

30 Sinuciderea lui Antoniu şi a Cleopatrei. Octavian cucereşte Alexandria şi îl execută pe Caesarion. Domnia Ptolemeilor în Egipt se încheie.

29	Vergiliu începe să lucreze la *Eneida*.
27	Lui Octavian i se dă titlul de „Augustus". Republica este „restaurată".
19	Moartea lui Vergiliu.
14 d.Hr.	Moartea lui Augustus.

Note

Dacă nu se menționează altfel, citatele provin din următoarele texte: Appian (Appianus), *Romanarum Historiarum* (Appian, *Istoria Romei. Războaiele civile*, Editura Științifică, București, 1957); Asconius, *Commentationes in aliqot M. Tullii Ciceronis orationes*; Aulus Gellius, *Noctes Atticae* (Aulus Gellius, *Nopțile atice*, trad. David Popescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1965); Cassius Dio, (Dio Cassius Cocceianus) *Historiae Augustae Scriptores* (Cassius Dio, *Istoria romană*, trad. A. Piatkowski, 3 vol., Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1973-1985); Catullus, *Carmina* (Catul, *Poezii*, trad. Teodor Naum, Editura pentru Literatură Universală, București, 1969); Diodor din Sicilia (Diodorus Siculus), *Bibliotheca historica* (Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică*, trad. Radu Hîncu, Vladimir Iliescu, Editura sport-turism, București, 1981); Florus, *Epitome rerum Romanarum*; Titus Livius, *Ab urbe condita* (Titus Livius, *De la fundarea Romei*, 5 vol., Editura Științifică, București, 1959-1963); Lucan, *De bello civili sive pharsalia* (Marcus Annaeus Lucanus, *Farsalia*, trad. Dumitru T. Burtea, Editura Minerva, București, 1991); Lucrețiu, *De Rerum Natura* (Titus Lucretius Carus, *Poemul naturii*, trad. D. Murărașu, Editura Minerva, București, 1981); Macrobius, *Saturnalia* (Ambrosius Macrobius Theodosius, *Saturnalia*, trad. Gh. Tohăneanu, Editura Republicii Populare Romîne, București, 1961); Orosius, *Historiarum Adversum Paganos*; Petronius, *Satiricon* (Petroniu, *Satyricon*, trad. Eugen Cizek, Editura Univers, București, 1995); Plinius cel Bătrân (Plinius Maior), *Historiae naturalis* (Plinius, *Naturalis historia*, 6 vol., Polirom, Iași, 2001-2004); Polybios, *Historiae* (Polybios, *Istorii*, trad. Virgil C. Popescu, Editura Științifică, București, 1966; Polybios, *Istorii*, vol. II, trad. Adelina Piatkowski, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988; Polybios, *Istorii*, vol. III, trad. Adelina Piatkowski, Editura Științifică, București, 1995); Publilius Syrus, *Sententiae* (Publilius Syrus, *Sententiae. Maxime*, ed. bilingvă, trad. Traian Diaconescu, Editura Saeculum, București, 2003); Quintilian, *Institutio Oratoria* (M. Fabius Quintilianus, *Arta oratorică*, 3 vol., trad. Maria Hetco, Editura Minerva, București, 1974); Strabon,

Geographika (Strabon, *Geografia*, 3 vol., trad. Felicia Vanț-Ștef, Editura Științifică, București, 1972-1983); Valerius Maximus, *Factorum et Dictorum Memorabilium Libri Novem*; Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*.

Prefață

1 Hobbes, *Leviathan*, cap. 29.
2 *Hitler's Table-Talk*, cu o introducere de Hugh Trevor-Roper, Oxford, 1988, p. 10.
3 Într-o recenzie a cărții lui Hughes-Hallett, *Cleopatra: Histories, Dreams and Distortions* pentru *The New York Times* (1990).
4 Niccolò Machiavelli, *Discorsi spora la prima deca di Tito Livio*, 3.43.
5 Sallustius, *Bellum Catilinae*, 8. (C. Sallustius Crispus, *Opere*, trad. Nicolae Lascu, București, Editura Științifică, 1969, p. 84)
6 Velleius Paterculus, 2.36.

1. *Republica paradoxală*

1 Polybios, 6.56. (Polybios, *op.cit.*, vol. I, pp. 506-507)
2 Cicero, *Pro Lege Manilia*, 19-21. (Cicero, *Pentru legea Manilia*, trad. Aristotel Pârcălăbescu, în Marcus Tullius Cicero, *Opere alese*, vol. I, trad. Aristotel Pârcălăbescu, Editura Univers, București, 1973, p. 254)
3 Polybios, 10.15. (Polybios, *op.cit.*, vol. II, p. 113)
4 Ennius, citat de Cicero, *De Republica*, 5.1. (Cicero, *Despre supremul bine și supremul rău*, trad. Gheorghe Ceaușescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 336)
5 Titus Livius, 40.5. (Titus Livius, *op.cit.*, vol. IV, p. 591)
6 Cicero, *De Lege Agraria contra Rullum*, 2.96.
7 Vitruvius, *De Architectura*, 6.1.10. (Vitruviu, *Despre arhitectură*, trad. G. M. Cantacuzino, Traian Costa, Grigore Ionescu, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București, 1964, p. 269)
8 Vezi mai ales Cicero, *De Republica*, 2.10-11. (Cicero, *op.cit.*, p. 279)
9 Vezi Brunt, *Italian Manpower*, p. 618.
10 Horațiu, *Carmina*, 3.29.12. (Horatius, *Opera omnia*, vol. I, ediție bilingvă, trad. D. C. Ollanescu, Editura Univers, București, 1980, p. 245)

11 Dionysios din Halicarnas, *Rhômaikç arkhaiologia*, 3.43.
12 Horaţiu, *Epistulae*, 2.2.72-75. (Horatius, *op.cit.*, vol. II, trad. Ion Acsan, p. 297)
13 Strabon, 5.3.8. (Strabon, *op.cit.*, vol. II, p. 50)
14 Publilius Syrus, 31. (Publilius Syrus, *op.cit.*, p. 77)
15 Titus Livius, 4.4. (Titus Livius, *op.cit.*, vol. I, p. 335)
16 Sallustius, *Bellum Catilinae*, 1.7. (Sallustius, *Conjuraţia lui Catilina*, în C. Sallustius Crispus, *op.cit.*, p. 83)
17 Polybios, 6.11. (Polybios, *op.cit.*, p. 473)
18 Cicero, *Pro Plancio*, 11.
19 Cicero, *Pro Murena*, 36.

2. *Blestemul Sibyllei*

1 *Oracula Sibyllina*, 3.464-469.
2 *Ibid.*, 3.175-180.
3 *Ibid.*, 184-188.
4 *Ibid.*, 182-183.
5 Appian, *Punica*, 132.
6 Badian, în *Publicans and Sinners*, susţine că *publicani* funcţionau în Pergam încă din anul 131 (p. 63). Pentru o dezminţire convingătoare, vezi Gruen, *The Hellenistic World and the Coming of Rome*, pp. 606-608.
7 I Macabei, 8.3 (vezi Cartea întâi a Macabeilor în *Biblia sau Sfînta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea şi cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfîntului Sinod, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988).
8 Vezi Hughes, *Pan's Travail*, p. 127.
9 Pentru creşterea rezervei de bani a Romei în această perioadă, vezi Crawford, *Coinage and Money under the Roman Republic*, pp. 173-181.
10 După Valerius Maximus, 9.2. Cifrele au fost tratate cu oarecare suspiciune.
11 Sallustius, *Historiae*, 4, fragmentul 67 (Sallustius, *Istorii, Scrisoarea lui Mitridate către regele Arsaces*, în C. Sallustius Crispus, *op.cit*, p. 245). Este improbabil ca Mitridate să fi pronunţat

aceste cuvinte, dar ele sunt totuşi inestimabile, indicând felul cum apreciau romanii resentimentele duşmanilor lor.

12 Strabon, 5.4.2. (Strabon, *op.cit.*, vol. II, p. 58)

13 Diodor din Sicilia (Diodorus Siculus), 37.15.

14 Teoria este a lui Luce (1970). Pentru o părere contrară, vezi McGing, *Foreign Policy*, p. 76.

3. *Norocul e o doamnă*

1 Cicero, *De Officiis*, 1.123. (Marcus Tullius Cicero, *Despre îndatoriri*, trad. David Popescu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1957, p. 96)

2 Plutarh, *Sulla*, 8. (Plutarh, *Sulla*, în Plutarh, *Vieţi paralele*, vol. III, trad. N. I. Barbu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966, p. 299)

3 Appian, 1.58. (Appian, *op.cit.*, p. 45)

4 Valerius Maximus, 9.7.

5 Appian, 1.60. (Appian, *op.cit.*, p. 48)

6 Cicero, *De Legibus*, 1.53. (Cicero, *Despre legi*, în Cicero, *Despre supremul bine şi supremul rău*, pp. 388-389)

7 Titus Livius, 31.44. (Titus Livius, *op.cit.*, vol. IV, p.56)

8 Posidonius, fragment 36.

9 Plutarh, *Sulla*, 13. (Plutarh, *Sulla*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. III, p. 305)

4. *Întoarcerea băştinaşului*

1 Cicero, *De Officiis*, 1.25. (Cicero, *Despre îndatoriri*, trad. Daniel Ganea, în Marcus Tullius Cicero, *Opere alese*, vol. III, Editura Univers, Bucureşti, 1973, p. 235)

2 Valerius Maximus, 6.2.

3 Velleius Paterculus, 2.26.

4 Plutarh, *Cato Maior*, 16. (Plutarh, *Marcus Porcius Cato*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. II, 1963, pp. 289-290)

5 Valerius Maximus, 2.9.

6 Plutarh, *Sulla*, 30. (Plutarh, *Sulla*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. III, p. 325)

7 Lucan, 2.220.

8 Appian, 2.95. (Appian, *op.cit.*, 1, 95, p. 72)

9 Plutarh, *Sulla*, 31. (Plutarh, *Sulla*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. III, p. 326)

10 Sallustius, *Bellum Catilinae*, 51.34. (Sallustius, *Conjuraţia lui*

Catilina, în C. Sallustius Crispus, *op.cit.*, p. 115)
11 Appian, 1.99. (Appian, *op.cit.*, p. 76)
12 Vezi Cicero, *De Legibus*, 3.23. (Cicero, *Despre legi*, în Cicero, *Despre supremul bine și supremul rău*, p. 434)
13 Cicero, *De finibus bonorum et malorum*, 5.2. (Cicero, *Despre supremul bine și supremul rău*, p. 179)
14 Appian, 1.103-104. (Appian, *op.cit.*, pp. 79-80)
15 Plutarh, *Sulla*, 36.
16 Cicero, *Ad Atticum*, 9.10. (Marcus Tullius Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. I, trad. Constantin Popescu Mehedinți, Întreprinderea Poligrafică „Arta Grafică",București, 1977, p. 322)
17 Appian, 1.106. (Appian, *op.cit.*, p. 82)

5. *Faima e stimulentul*

1 Lucrețiu, 5.222-225. (Titus Lucretius Carus, *op.cit.*, p. 185)
2 Cicero, *De finibus bonorum et malorum*, 5.55. (Cicero, *Despre supremul bine și supremul rău*, pp. 202-203)
3 Cicero, *Tusculanae disputationes*, 1.39.
4 Cicero, *De finibus bonorum et malorum*, 5.55. (Cicero, *Despre supremul bine și supremul rău*, p. 203)
5 Tacitus, *Dialogus de Oratoribus*, 28. (P. Cornelius Tacitus, *Opere*, vol. I, trad. H. Mihăescu, Editura Științifică, București, 1958, p. 37)
6 Polybios, 6.53. (Polybios, *op.cit.*, p. 505)
7 Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, 4.5. (Sallustius, *Războiul cu Iugurtha*, în C. Sallustius Crispus, *op.cit.*, p. 133)
8 Cicero, *De Officiis*, 1.139. (Cicero, *Despre îndatoriri*, p. 102)
9 Suetonius, *Divus Julius*, 56. (Suetonius, *Gaius Iulius Caesar*, în C. Suetonius Tranquillus, *Viețile celor doisprezece Caesari*, trad. David Popescu, C. V. Georoc, Editura Științifică, București, 1958, p. 32)
10 Plutarh, *Caesar*, 4. (Plutarh, *Caesar*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. III, p. 459)
11 Cicero, *Philippicae*, 14, 17. (Marcus Tullius Cicero, *Filipice*, trad. Dumitru Crăciun, Editura pentru Literatură Universală, București, 1968, p. 228))
12 Lucrețiu, 2, 11-13. (Titus Lucretius Carus, *op.cit.*, p. 45)
13 Cicero, *In Verrem*, 2.5.180. (M. Tullius Cicero, *Verrinele*, vol. II, trad. I. Suchianu, Editura Casei Școalelor, București, 1925, p. 394)

14 Cicero, *Pro Murena*, 16.
15 De exemplu, Cicero, *Pro Placino*, 14-15.
16 Cicero, *De Oratore*, 1.197. (Cicero, *De oratore*, trad. G. D. Neştian, Editura Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1925, p. 72)
17 Cicero, *Pro Murena*, 29.
18 Quintilian, 6.3.28. (M. Fabius Quintilianus, *Arta oratorică*, vol. II, trad. Maria Hetco, Editura Minerva, Bucureşti, 1974, p. 164)
19 Aulus Gellius, 1.5. (Aulus Gellius, *Nopţile atice*, trad. David Popescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1965, p. 17)
20 Cicero, *Brutus*, 313.
21 Cicero, *De Officiis*, 1.87. (Cicero, *Despre îndatoriri*, p. 79)
22 Posidonius, fragment 59.
23 Cicero, *Brutus*, 316.
24 Cicero, *Pro Plancio*, 66.
25 Cicero, *In Verrem*, 1.36. (Cicero, *Verrinele*, vol. I, p. 60)
26 *Ibid.*, 1.47. (Cicero, *Verrinele*, vol. I, p. 65)
27 *Ibid.*, 2.4.47. (Cicero, *Verrinele*, vol. II, p. 202)
28 *Ibid.*, 2.3.207. (Cicero, *Verrinele*, vol. II, p. 148)
29 Quintus Cicero, *Commentariolum Petitionis* (cunoscută şi sub titlul □De petitione consulatus' – n.r.), 2. Paternitatea e aprins disputată. Cu toate acestea, percepţia asupra campaniei electorale din ultima perioadă a Republicii este de aşa natură, încât, chiar dacă lucrarea e un fals, rămâne nepreţuită ca privire aruncată în mintea unui *homo novus* aflat în campanie.
30 Cicero, *In Verrem*, 2.4.69. (Cicero, *Verrinele*, vol. II, p. 219)
31 Cicero, *De Officiis*, 1.109. Descrierea se referă la Sulla, ca şi la Crassus. (Cicero, *Despre îndatoriri*, p. 89)
32 Plutarh, *Crassus*, 7.
33 Seneca, *Epistolae*, 2.4. (L. Annaeus Seneca, *Scrisori către Luciliu*, trad. Gheorghe Guţu, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p. 24)
34 Plutarh, *Pompeius*, 14. (Plutarh, *Pompeius*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. IV, p. 257)
35 Cicero, *Tusculanae disputationes*, 2.41.
36 Sallustius, *Historiae*, 3, fragmentul 66 (A).
37 Publilius Syrus, 337. (Publilius Syrus, *op.cit.*, p. 84)
38 Orosius, 5.24.
39 Sallustius, *Historiae*, 3, fragmentul 66 (A).
40 Plutarh, *Crassus*, 12. (Plutarh, *Crassus*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. IV, p. 74)

6. *Un ospăț cu hoituri*

[1] Plutarh, *Lucullus*, 11. (Plutarh, *Lucullus*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. III, p. 179)
[2] *Ibid.*, 27. (Plutarh, *op.cit.*, vol. III, p. 199)
[3] Valerius Maximus, 8.14.5.
[4] Cato cel Bătrân, *De Agri Cultura*, prefață.
[5] Plutarh, *Tiberius Gracchus*, 8. (Plutarh, *Tiberius Gracchus*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. V, 1971, p. 199)
[6] Plutarh, *Lucullus*, 34. (Plutarh, *Lucullus*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. III, p. 208)
[7] *Ibid.* (Plutarh, *Lucullus*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. III, p. 207)
[8] Appian (Appianus), *Romanarum historiarum*: *Mithridatica Civilis*, 92.
[9] Cicero, *De Officiis*, 3.107. (Cicero, *Despre îndatoriri*, p. 204)
[10] Appian, *Romanarum historiarum*: *Mithridatica Civilis*, 93.
[11] Velleius Paterculus, 2.31.
[12] Cassius Dio, 36.24. (Cassius Dio, *op.cit.*, vol. I, p. 198)
[13] *Ibid.*, 36.34. (Cassius Dio, *op.cit.*, vol. I, p. 205)
[14] Strabon, 11.1.6. (Strabon, *op.cit.*, vol. III, p. 30 – „Să-acționezi strălucit și să stai mai presus decât alții") Rândul de Homer este din *Iliada*, 6.208. (Homer, *Iliada*, vol. I, trad. G. Murnu, Editura Tineretului, București, 1965, p. 127 – „Veșnic întâiul în arme să fiu și să-ntrec pe oricine")
[15] Plinius cel Bătrân, 7.99. (Plinius, *op.cit.*, vol. II, p. 42)

7. *Datoria față de plăcere*

[1] Plutarh, *Lucullus*, 41. (Plutarh, *Lucullus*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. III, p. 215)
[2] Titus Livius, 39.6. (Titus Livius, *op.cit.*, vol. IV, p. 521)
[3] Varro, *De Agri Cultura*, 3.17.
[4] Macrobius, 3.15.4. (Ambrosius Macrobius Theodosius, *op.cit.*, p. 175)
[5] Varro, *De Agri Cultura*, 3.17. (Joc de cuvinte intraductibil, *mulus* în latină, și *mule* în engleză, însemnând *catâr*, iar *mullus*, respectiv *mullet*, *barbun* – n. t.).
[6] Plutarh, *Lucullus*, 51. (Plutarh, *Lucullus*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. III, p. 215)

[7] Seneca, *Epistolae*, 95.15. (L. Annaeus Seneca, *Scrisori către Luciliu*, p. 355)

[8] Aceasta pare a fi cea mai probabilă explicație pentru contragerea numelui de familie al Claudiei – și al lui Claudius. Vezi Tatum, *Patrician Tribune*, pp. 247-248.

[9] Caelius, vorbind în propria sa apărare la procesul din 56 î.Hr. Citat de Quintilian, *Institutio Oratoria*, 8.6.52 (M. Fabius Quintilianus, *op.cit.*, vol. II, p. 372). Literal, *coam* (coit) în sufragerie și *nolam* (indiferență) în dormitor.

[10] Lucrețiu, 4.1268. (Titus Lucretius Carus, *op.cit.*, p. 175)

[11] Cicero, *Pro Murena*, 13.

[12] Cicero, *De Legibus*, 2.39. (Cicero, *Despre legi*, în Cicero, *Despre supremul bine și supremul rău*, p. 411)

[13] Cicero, *Pro Gallio*, fragment 1.

[14] Plutarh, *Cato Minor*, 9. (Plutarh, *Cato Minor*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. V, p. 61)

[15] *Ibid.*, 17. (Plutarh, *Cato Minor*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. V, p.67)

[16] Cicero, *Ad Atticum*, 2.1. (Marcus Tullius Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. I, p. 110)

[17] Catullus, 58. (Catul, *op.cit.*, p. 75)

[18] În latină *discinctus*.

[19] Plutarh, *Caesar*, 7. (Plutarh, *Caesar*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. III, p. 462)

[20] Sallustius, *Bellum Catilinae*, 14. (Sallustius, *Conjurația lui Catilina*, în C. Sallustius Crispus, *op.cit.*, p. 88)

[21] Cicero, *De Officiis*, 3.75. (Cicero, *Despre îndatoriri*, p. 197)

[22] Cicero, *Pro Murena*, 50.

[23] Plutarh, *Cicero*, 14. (Plutarh, *Cicero*, în Cicero, *op.cit.*, vol. IV, p. 403)

[24] Valerius Maximus, 5.9.

[25] Cicero, *Pro Caelio*, 14.

[26] Plutarh, *Cicero*, 15. (Plutarh, *Cicero*, în Cicero, *op.cit.*, vol. IV, p. 403)

[27] Cicero, *Ad Atticum*, 1.19. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. I, p. 101)

[28] Suetonius, *Divus Julius*, 52. (Suetonius, *Gaius Iulius Caesar*, în C. Suetonius Tranquillus, *op.cit.*, p. 29)

[29] Plutarh, *Caesar*, 12.

[30] Plutarh, *Pompeius*, 43. (Plutarh, *Pompeius*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. IV, p. 286)

[31] Cicero, *Ad Atticum*, 1.14. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. I, p. 87)
[32] *Ibid.* (Ibid.)
[33] *Ibid.*, 1.16.

8. *Triumviratul*

[1] Valerius Maximus, 2.4.2.
[2] Plutarh, *Pompeius*, 42. (Plutarh, *Pompeius*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. IV, p. 285)
[3] Cicero, *Pro Murena*, 31.
[4] Plutarh, *Cato Minor*, 30. (Plutarh, *Cato Minor*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. V, p. 79)
[5] Cicero, *Ad Atticum*, 1.18. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. I, p. 99)
[6] Cassius Dio, 38.3. (Cassius Dio, *op.cit.*, vol. I, p. 273)
[7] Plutarh, *Cato Minor*, 22. (Plutarh, *Cato Minor*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. V, p. 82)
[8] Appian, 2.9. (Appian, *op.cit.*, p. 101)
[9] Cicero, *Ad Atticum*, 2.21. (Cicero, *op.cit.*, p. 133)
[10] *Ibid.*, 2.3. (Cicero, *op.cit.*, p. 113)
[11] Plutarh, *Cicero*, 29. (Plutarh, *Cicero*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. IV, p. 417 – quadrantul era cea mai mică monedă de aramă la romani – n. t.)
[12] Catullus, 58. (Catul, *op.cit.*, p. 75)
[13] Cicero, *Ad Atticum*, 2.15. (Cicero, *op.cit.*, p. 124)
[14] Cicero, *De Haruspicum Responsis*, 46.
[15] Caesar, *Commentariorum Libri de Bello Gallico*, 2.1. (Gaius Iulius Caesar, *Războiul gallic. Războiul civil*, trad. Janina Vilan Unguru, Elisabeta Poghirc, Editura Științifică, București, 1964, p. 117)
[16] Citat de Strabon, 17.3.4. (Strabon, *op.cit.*, vol. I, p. 441)
[17] Diodor din Sicilia, 5.26. (Diodor din Sicilia, *op.cit.*, p. 358)
[18] Cicero, *De Republica*, 3.16. (Cicero, *Despre stat*, în Cicero, *Despre supremul bine și supremul rău*, p. 311)
[19] Caesar, *Commentariorum Libri de Bello Gallico*, 4.2. (Caesar, *op.cit.*, p. 156)
[20] *Ibid.*, 1.1. (Caesar, *op.cit.*, p. 81)
[21] *Ibid.*, 2.35. (Caesar, *op.cit.*, p. 133)

22 Cicero, *De Provinciis Consularibus*, 33.
23 Plutarh, *Pompeius*, 48. (Plutarh, *Pompeius*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. IV, p. 292)
24 Cicero, *De Domo Sua*, 75.
25 Cicero, *Ad Quintum*, 2.3.
26 *Ibid.*

9. *Aripile lui Icar*

1 Cicero, *Pro Caelio*, 49-50.
2 Cicero, *Epistulae Ad Familiares*, 1.7.
3 *Ibid.*, 1.9.
4 Cicero, *Ad Atticum*, 4.8a. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. I, p. 179)
5 Cicero, *De Officiis*, 1.26. (Cicero, *Despre îndatoriri*, p. 235)
6 Cicero, *Ad Atticus*, 4.13. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. I, p. 183)
7 Lucreţiu, 2.538. (Titus Lucretius Carus, *op.cit.*, 2, 538, p. 64)
8 Plutarh, *Crassus*, 17. (Plutarh, *Crassus*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. IV, p. 80)
9 *Ibid.*, 23. (Plutarh, *Crassus*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. IV, p. 87)
10 Caesar, *Commentariorum Libri de Bello Gallico*, 3.16. (G. Iulius Caesar, *Războiul gallic*, p. 145)
11 *Ibid.*, 4.17. (Caesar, *op.cit.*, p. 163)
12 Cicero, *Ad Atticum*, 4.16. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. I, p. 190)
13 Goudineau, *César*, p. 335.
14 Caesar, *Commentariorum Libri de Bello Gallico*, 7.4. (Caesar, *op.cit.*, p. 239)
15 *Ibid.*, 7.56. (Caesar, *op.cit.*, p. 267)
16 Plutarh, mai precis: *Caesar*, 15. (Plutarh, *Caesar*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. III, p. 470)
17 Vezi, de exemplu, Goudineau, *César*, pp. 317-328.
18 Caesar, *Commentariorum Libri de Bello Gallico*, 8.44. (Caesar, *op.cit.*, p. 311)
19 Plutarh, *Pompeius*, 12. (Plutarh, *Pompeius*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. IV, p. 255)
20 Petronius, 119.17-18. (Petroniu, *op.cit.*, p. 139)

21 Cicero, *In L. Calpurnium Pisonem*, 65.
22 Cicero, *Epistulae Ad Familiares*, 7.1.
23 Plinius cel Bătrân, 36.41 (Plinius, *op.cit.*, vol. VI, trad. Ioana Costa, p. 173). Este posibil ca aceste paisprezece neamuri înrobite să fie adunate în jurul statuii lui Pompei, mai degrabă decât în jurul teatrului său. Latina e ambiguă.
24 Plinius cel Bătrân, 8.21. (Plinius, *op.cit.*, vol. II, trad. Vichi-Eugenia Dumitru, p. 68)
25 Cicero, *Ad Atticum*, 4.17. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. I, p. 189)
26 Asconius, 42C.
27 Plutarh, *Pompeius*, 54. (Plutarh, *Pompeius*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. IV, p. 298)
28 Cicero, *Pro Milone*, 79. (Cicero, *În apărarea lui Milo*, în Cicero, *Opere alese*, vol. II, Editura Univers, București, 1973, p. 136)
29 Plinius cel Bătrân, 36.117-118. (Plinius, *op.cit.*, vol. VI, p. 192)
30 Cicero, *Epistulae Ad Familiares*, 8.7.
31 *Ibid.*, 8.1.
32 *Ibid.*, 8.8.
33 *Ibid.*, 8.6.
34 Petronius, 119. (Petroniu, *op.cit.*, p. 138)
35 Plutarh, *Pompeius*, 57. (Plutarh, *Pompeius*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. IV, p. 301)
36 Cicero, *Epistulae Ad Familiares*, 8.14.
37 *Ibid.*, 2.15.
38 Appian, 2.31. (Appian, *op.cit.*, p. 116)

10. *Războiul mondial*

1 Cicero, *Ad Atticum*, 7.1. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. I, p. 268)
2 Lucan, 1.581. O nuanță poetică, fără îndoială, dar una obsedantă și bine aleasă.
3 Cicero, *Ad Atticum*, 8.2. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. I, p. 287)
4 Cicero, *Ad Atticum*, 8.11. (Cicero, *op.cit.*, p. 299)
5 Plutarh, *Cicero*, 38. (Plutarh, *Cicero*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. IV, p. 425)

6 Cicero, *Pro Marcello*, 27. (Cicero, *Pentru Marcellus*, în Cicero, *Opere alese*, vol. II, trad. Aristotel Pârcălăbescu, Editura Univers, Bucureşti, 1973, p. 303)
7 Anon., *The Spanish War*, 42.
8 Caesar, *Commentariorum de Bello Civili*, 3.8. (G. Iulius Caesar, *Războiul civil*, în Caesar, *op.cit.*, p. 446)
9 Plutarh, *Caesar*, 39. (Plutarh, *Caesar*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. III, p. 492)
10 Caesar, *Commentariorum de Bello Civili*, 3.82. (Caesar, *op.cit.*, p. 485)
11 Suetonius, *Divus Julius*, 30. (Suetonius, *Gaius Iulius Caesar*, în C. Suetonius Tranquillus, *op.cit.*, p. 18)
12 Plutarh, *Pompeius*, 79. (Plutarh, *Pompeius*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. IV, p. 322)
13 Cicero, *Epistulae Ad Familiares*, 2.12. (Cicero, *Scrisori*, F., în Cicero, *Opere alese*, vol. II, trad. G. Guţu, p. 217)
14 Cicero, *Ad Atticum*, 2.5. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. I, p. 115)
15 Plutarh, *Antonius*, 27. (Plutarh, *Antonius*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. IV, p. 550)
16 Suetonius, *Divus Julius*, 51. (Suetonius, *Gaius Iulius Caesar*, în C. Suetonius Tranquillus, *op.cit.*, p. 28)
17 Plutarh, *Cato Minor*, 72. (Plutarh, *Cato Minor*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. V, p. 116)
18 Suetonius, *Divus Julius*, 37. (Suetonius, *Gaius Iulius Caesar*, în C. Suetonius Tranquillus, *op.cit.*, p. 22)
19 Cicero, *Epistulae Ad Familiares*, 9.15.
20 *Ibid.*, 15.19.
21 Florus, 2.13.92.
22 Cicero, *Philippicae*, 2.85. (Cicero, *Filipice*, p. 52)
23 Suetonius, *Divus Julius*, 77. (Suetonius, *Gaius Iulius Caesar*, în C. Suetonius Tranquillus, *op.cit.*, p. 40)
24 Plutarh, *Brutus*, 12. (Plutarh, *Brutus*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. V, p. 312)
25 Velleius Paterculus, 2.57.
26 Plutarh, *Caesar*, 63. (Plutarh, *Caesar*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. III, p. 511)
27 Cassius Dio, 44.18. (Cassius Dio, *op.cit.*, vol. I, p. 579)
28 Suetonius, *Divus Julius*, 82. (Suetonius, *Gaius Iulius Caesar*, în C. Suetonius Tranquillus, *op.cit.*, p. 44)
29 Sau aşa a pretins Seneca. Vezi *De Ira*, 3.30.4. (Seneca, *Despre mânie*, în Seneca, *Dialoguri*, trad. Ştefania Ferchedău, Iaşi, Editura Polirom, 2004, p. 168)

[30] Suetonius, *Divus Julius*, 82. (Suetonius, *Gaius Iulius Caesar* în C. Suetonius Tranquillus, *op.cit.*, p. 44; nota 180, p. 383)

11. *Sfârșitul Republicii*

[1] Cicero, *Ad Atticum*, 14.9. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. II, p. 466)
[2] *Ibid.*, 14.21. (Cicero, *op.cit.*, 482)
[3] Cicero, *Epistulae Ad Familiares*, 4.6. (Cicero, *Scrisori*, F., în Cicero, *Opere alese*, vol. III, trad. G. Guțu, p. 15)
[4] Cicero, *Ad Atticum*, 14.21. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. II, p. 482)
[5] *Ibid.*, 14.12. (Cicero, *op.cit.*, p. 469)
[6] *Ibid.*, 14.4.
[7] *Ibid.*, 16.7.3 (Cicero, *op.cit.*, p. 519)
[8] Cicero, *Philippicae*, 2.1. (Cicero, *Filipice*, p. 19)
[9] *Ibid.*, 10.20. (Cicero, *op.cit.*, pp. 162-163)
[10] *Ibid.*, 13.24-25. (Cicero, *op.cit.*, p. 210)
[11] Cicero, *Ad Atticum*, 16.8.1. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. II, p. 521)
[12] Cicero, *Philippicae*, 3.3. (Cicero, *Filipice*, p. 69)
[13] Cicero, *Epistulae Ad Familiares*, 11.20.
[14] Suetonius, *Divus Augustus*, 26. (Suetonius, *Caesar Octavianus Augustus*, în C. Suetonius Tranquillus, *op.cit.*, p. 65)
[15] Appian, 3.92. (Appian, *op.cit.*, p. 272)
[16] Plinius cel Bătrân, 34.6. (Plinius, *op.cit.*, vol. VI, trad. Ioana Costa, p. 67)
[17] Cicero, *Ad Atticum*, 14.1. (Cicero, *Epistolae ad Atticum. Scrisori către Atticus*, vol. II, p. 461)
[18] Vergiliu, *Eclogues*, 4.4-9. (Vergilius, *Bucolice*, Egloga IV, în Publius Vergilius Maro, *Bucolice. Georgice*, trad. G. I. Tohăneanu, Editura Amarcord, Timișoara, 1997, p. 60)
[19] Plutarh, *Antonius*, 26. (Plutarh, *Antonius*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. IV, p. 549)
[20] Suetonius, *Divus Augustus*, 69. (Suetonius, *Caesar Octavianus Augustus*, în C. Suetonius Tranquillus, *op.cit.*, 91)
[21] *Res Gestae Divi Augusti*, 25.2. (*Faptele divinului Augustus*, trad. Marius Alexianu, Roxana Curcă, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2004, p. 101)

22 Plutarh, *Antonius*, 75. (Plutarh, *Antonius*, în Plutarh, *op.cit.*, vol. IV, p. 590)
23 *Res Gestae Divi Augusti*, 3.2. (*Faptele divinului Augustus*, p. 85)
24 Seneca, *De clementia*, 1.2.2. (Seneca, *Despre îngăduință*, în Seneca, *Despre binefaceri. Despre îngăduință*, trad. Octavian Gordon, Polirom, Iași, 2005, p. 240)
25 Cassius Dio, 53.16. (Cassius Dio, *op.cit.*, vol. I, p. 372)
26 Ennius, *Annalium*, fragment 155.
27 Horațiu, *Carmina*, 4.5.1-2. (Horatius, *Ode*, în Horatius, *op.cit*, vol. I, trad. D. C. Ollanescu, p. 263)
28 *Ibid.*, 3.6.45-48. (*Ibid.*, pp. 201-202)
29 *Ibid.*, 3.24.36-37. (*Ibid.*, p. 233)
30 Velleius Paterculus, 2.89.
31 Virgil, *Georgicon*, 1.145-146. (Vergilius, *Georgice*, în Publius Vergilius Maro, *op.cit.*, p. 133)
32 Virgil, *Aeneid*, 6.792-793. (Publius Vergilius Maro, *Eneida*, trad. G. I. Tohăneanu, Editura Antib, Timișoara, 1994, p. 313)
33 *Ibid.*, 8.669-670. (Publius Vergilius Maro, *Eneida*, p. 415)
34 Horațiu, *Epodes*, 2.1-6. (Horatius, *Epode*, 2, 1-6, în Horatius, *op.cit.*, vol. I, trad. Const. I. Niculescu, p. 295)
35 Cicero, *Philippicae*, 13.30. (Cicero, *Filipice*, p. 213)
36 Suetonius, *Divus Augustus*, 99. (Suetonius, *Caesar Octavianus Augustus*, în C. Suetonius Tranquillus, *op.cit.*, p. 109)
37 Ovid, *Ars Amatoria*, 3.112-113. (Ovidiu, *Arta iubirii*, trad. Mihai Cimbru, Editura Emia, Deva, 2002, p. 116)
38 Titus Livius, 43.13. (Titus Livius, *op.cit.*, vol. V, trad. Toma Vasilescu, Florica Demetrescu, Paul H. Popescu, p. 140)
39 Cicero, *De Republica*, 1.68. (Cicero, *Despre stat*, în Cicero, *Despre supremul bine și supremul rău*, p. 273)

Bibliografie

Antică...

Surselor clasice li se aplică adesea eticheta generală de „primare", când în realitate se poate să nu fie așa. Dacă îl numim pe Plutarh, care s-a născut în timpul împăratului Claudiu, sursă primară pentru căderea Republicii, putem să-l numim și pe Carlyle sursă primară pentru viața lui Frederic cel Mare. Chiar și așa, documentele din perioada acoperită de această carte au fost păstrate – și, după standardele istoriei antice, o mare parte dintre ele. Majoritatea au fost scrise de Cicero: discursuri, lucrări filosofice și scrisori. Au mai supraviețuit câteva opere ale contemporanilor lui: mai ales comentariile lui Caesar, două monografii ale lui Sallustius, fragmente din lucrările marelui erudit Terentius Varro, maxime selectate din dramele unui autor de mimi, Publilius Syrus, și opera a doi poeți, Lucrețiu și Catul. *Poemul naturii* al lui Lucrețiu oferă o contrapondere fascinantă la scrisorile lui Cicero: creația unui om care s-a retras deliberat din tumultul și frenezia vieții publice. Catul, care a fost aproape cu certitudine amant al Claudiei Metella și prieten al lui Caelius – deși vezi lucrarea lui Wiseman, *Catullus and His World* – descrie scene vii din viața mondenă a capitalei, uneori pline de patos, cel mai adesea scabroase, zeflemitoare și vexante.

Și grecii au scris despre romani. Unul dintre primii a fost Polybios, adus la Roma ca ostatic în anul 168 î.Hr., protejat de Scipio Aemilianus și martor la distrugerea Cartaginei. *Istoria* sa oferă a analiză pătrunzătoare a constituției romane și a extinderii autorității Republicii asupra întregului bazin mediteranean. Dintre scrierile lui Posidonius, puține au supraviețuit – doar câteva frânturi pe ici, pe colo. Fragmente mai mari au fost păstrate din *Biblioteca istorică*, o imensă istorie universală, în patruzeci de volume, a lui Diodor din Sicilia, care a scris chiar în perioada prăbușirii Republicii. O generație mai târziu, geograful Strabon, originar din Pont, vechiul regat al lui Mitridate, a scris un lexicon geografic exhaustiv al lumii romane – inclusiv al Italiei și Romei. Acesta a fost completat de lucrările lui Dionysios din Halicarnas, ale cărui *Antichități romane* au fost scrise ca o introducere la Polybios și conțin informații valoroase provenind de la primii istorici romani.

Într-un anumit sens, întreaga literatură din perioada lui Augustus poate fi privită ca un comentariu la căderea Republicii: în moduri profund diferite, este o temă care se reia în poezia lui Vergiliu, Horaţiu şi Ovidiu, ca şi în marea istorie a Romei a lui Titus Livius. Deşi cărţile acestei istorii care acoperă ultima perioadă a Republicii s-au pierdut, a supravieţuit o ediţie prescurtată a lucrării lui Titus Livius, datorată poetului Florus, care a trăit la sfârşitul secolului I d.Hr. Există apoi mărturia lui Octavian însuşi, sub forma *Faptelor divinului Augustus* – o lungă autojustificare prezentată în locuri publice pe toată durata împeriului şi un exerciţiu superlativ de fabulaţie.

Chiar şi după moartea lui Augustus, scriitorii romani au continuat să revină la anii plini de eroism ai sfârşitului Republicii. Detalii referitoare la această perioadă apar în compendiul lui Valerius Maximus, *Factorum et Dictorum Memorabilium Libri Novem*, şi în *Historiae Romanae* a lui Velleius Paterculus, ambele scrise în timpul domniei succesorului lui Augustus, Tiberiu. Filosoful Seneca, profesor şi sfătuitor al lui Nero, a meditat asupra învăţăturilor libertăţii trădate. La fel a făcut nepotul său, Lucan, în poemul lui epic despre războaiele civile, *Farsalia*, şi Petroniu, în lucrarea sa în proză, considerabil mai puţin elevată, *Satyricon*. Toţi trei s-au sinucis până la urmă, singurul gest de sfidare republicană încă permis nobililor romani sub domnia Caesarilor. „O abundenţă monotonă de căderi" – aşa a descris Tacitus, la începutul secolului al II-lea d.Hr., crimele judiciare care au pătat istoria recentă a ţării sale. Vechea moştenire a Romei, libertatea, părea a fi dispărut, înecată în sânge. La Tacitus, cel mai sumbru istoric, spectrul Republicii bântuie ceea ce a devenit oraşul.

Nimeni dintre contemporanii săi apropiaţi nu l-a putut concura pe Tacitus în claritatea şi cruzimea perspectivei sale. În schimb, pentru majoritatea, istoria Republicii a devenit un subiect de exploatat pentru distracţii sau anecdote elevate. *Istoria naturală* a lui Plinius cel Bătrân a oferit portrete ale lui Caesar, Pompei şi Cicero, alături de o mulţime inepuizabilă de informaţii mai eclectice. Quintilian, în tratatul său de oratorie, *Arta oratorică*, a făcut adesea referire la Cicero şi la ceilalţi oratori din ultimii ani ai Republicii, oferind o valoroasă sursă de citate pentru scriitori care au fost altfel pierduţi. La fel Aulus Gellius, în colecţia sa colocvială de eseuri, *Nopţile atice*. Suetonius, autor al unei lucrări pitoreşti, *Vieţile celor doisprezece Caesari*, ne-a lăsat portrete foarte colorate ale celor doi dictatori zeificaţi, Iulius şi Augustus. Regele biografilor a fost totuşi Plutarh, ale cărui portrete de mari

oameni de la sfârșitul Republicii au fost cele mai convingătoare, deoarece sunt cel mai ușor de citit, din tot ce au scris istoricii. Moralizatoare și animate de bârfe, ele prezintă prăbușirea Republicii nu ca pe o revoluție sau o dezintegrare socială, ci așa cum au avut anticii tendința s-o vadă: o dramă a unor oameni ambițioși și excepționali.

Plutarh, un grec patriot, demonstrează fascinația pe care istoria romană a continuat să o exercite asupra popoarelor supuse Imperiului. Tot mai mult, începând cu secolul al II-lea d.Hr., istoricii care au scris despre prăbușirea Republicii au avut tendința să scrie în greacă. Cel mai semnificativ dintre aceștia a fost Appian, un avocat din Alexandria, care a scris o istorie detaliată a Romei și a imperiului ei. Pentru evenimentele de la tribunatul lui Tiberius Gracchus până în anul 70 î.Hr., cartea sa, *Războaiele civile*, este singura noastră sursă narativă care a supraviețuit. Pentru evenimentele din anul 69 î.Hr. înainte, totuși, ea este completată de un alt istoric, Cassius Dio, care a scris într-o vreme când lumea romană, la începutul secolului al III-lea d.Hr., era din nou sfâșiată. Chiar și atunci când Roma cădea în declinul final, cetățenii Imperiului muribund au continuat să privească în urmă la o perioadă care devenea de acum cu adevărat istorie foarte veche. Printre ultimii care au procedat așa, în jurul anului 400 d.Hr., s-a numărat Macrobius, a cărui *Saturnalia* este plină de anecdote și glume culese cu afecțiune din documentele de la sfârșitul Republicii. Câțiva ani mai târziu, un prieten al Sfântului Augustin, Orosius, a scris o istorie a lumii, care acoperea aceeași perioadă, dar până atunci, Imperiului – ca și tradiției clasice în sine – i-au mai rămas doar câteva decenii de trăit. Odată cu căderea Romei, istoria orașului a trecut în mit.

... și modernă

APA = The American Philological Association
JRS = Journal of Roman Studies

Adcock, F. E., *Marcus Crassus: Millionaire*, Cambridge, 1966
Badian, E., *Foreign Clientelae, 264-70 BC*, Oxford, 1958
—, „Waiting for Sulla", *JRS* 52, 1962
—, *Roman Imperialism in the Late Republic*, Oxford, 1967
—, *Lucius Sulla, the Deadly Reformer*, Sydney, 1970

—, *Publicans and Sinners: Private Enterprise in the Service of the Roman Republic*, Oxford, 1972
Balsdon, J. V. P. D., „Sulla Felix", *JRS* 41, 1951
—, *Julius Caesar: A Political Biography*, New York, 1967
Barton, Carlin A., *The Sorrows of the Ancient Romans: The Gladiator and the Monster*, Princeton, 1993
—, *Roman Honor: The Fire in the Bones*, Berkeley, Los Angeles, 2001
Beard, Mary, Crawford, Michael, *Rome in the Late Republic: Problems and Interpretations*, Londra, 1985
Beard, Mary, North, John, Price, Simon, *Religions of Rome*, vol. 1: *A History*, Cambridge, 1998
Bell, Andrew J. E., „Cicero and the Spectacle of Power", *JRS* 87, 1997
Broughton, T. R. S., *The Magistrates of the Roman Republic*, 2 vol., New York, 1951/2
Brunt, P. A., „Italian Aims at the time of the Social War", *JRS* 52, 1962
—, *Italian Manpower, 225 BC-AD 14*, Oxford, 1971
—, *Social Conflicts in the Roman Republic*, Londra, 1971
—, *The Fall of the Roman Republic, and Related Essays*, Oxford, 1988
Cambridge Ancient History: The Last Age of the Roman Republic, 146-43 BC, ed. J. A. Crook, Andrew Lintott, Elizabeth Rawson, Cambridge, 1994
Cambridge Ancient History: The Augustan Empire, 43 BC-AD 69, ed. Alan K. Bowman, Edward Champlin, Andrew Lintott, Cambridge, 1996
Carney, Thomas F., *A Biography of C. Marius*, Assen, 1961
Casson, Lionel, *Travel in the Ancient World*, Baltimore, 1994
Chauveau, Michel, *Egypt in the Age of Cleopatra*, trad. David Lorton, Ithaca, 2000
Claridge, Amanda, *Rome: An Archaeological Guide*, Oxford, 1998
Clarke, M. L., *The Noblest Roman: Marcus Brutus and His Reputation*, Londra, 1981
Collins, J. H., „Caesar and the Corruption of Power", *Historia* 4, 1955
Crawford, M. H., *The Roman Republic*, Glasgow, 1978
—, *Coinage and Money under the Roman Republic*, Londra, 1985
Dalby, Andrew, *Empire of Pleasures: Luxury and Indulgence in the Roman World*, Londra, 2000
D'Arms, John H., *Romans on the Bay of Naples: A Social and Cultural Study of the Villas and Their Owners from 150 BC to AD 400*, Cambridge, Mass., 1970
—, *Commerce and Social Standing in Ancient Rome*, Cambridge, Mass., 1981

Dixon, Suzanne, *The Roman Family*, Baltimore, 1992
Dupont, Florence, *Daily Life in Ancient Rome*, trad. Christopher Woodall, Oxford, 1992
Edwards, Catharine, *The Politics of Immorality in Ancient Rome*, Cambridge, 1993
Earl, D. C, *The Moral and Political Tradition of Rome*, Londra, 1967
Epstein, David F., „Cicero's Testimony at the *Bona Dea* Trial", *Classical Philology* 81, 1986
Evans, John K., *War, Women and Children in Ancient Rome*, Londra, 1991
Evans, Richard J., *Gains Marius: A Political Biography*, Pretoria, 1994
Everitt, Anthony, *Cicero: A Turbulent Life*, Londra, 2001
Fagan, Garrett G., „Sergius Orata: Inventor of the Hypocaust?", *Phoenix* 50, 1996
Favro, Diane, *The Urban Image of Augustan Rome*, Cambridge, 1996
Frederiksen, Martin, *Campania*, British School at Rome, 1984
Gabba, Emilio, *Republican Rome, the Army and the Allies*, trad. P. J. Cuff, Oxford, 1976
Galinsky, Karl, *Augustan Culture*, Princeton, 1996
Garnsey, Peter, Hopkins, Keith, Whittaker, C. R. (ed.), *Trade in the Ancient Economy*, Londra, 1983
Gelzer, Matthias, *Julius Caesar: Politician and Statesman*, trad. Peter Needham, Cambridge, 1968
—, *The Roman Nobility*, trad. Robin Seager, Oxford, 1975
Goudineau, Christian, *César et la Gaule*, Paris, 2000
Grant, Michael, *Cleopatra*, Londra, 1972
Green, Peter, *Classical Bearings: Interpreting Ancient History and Culture*, Berkeley, Los Angeles, 1989
—, *Alexander to Actium: The Historical Evolution of the Hellenistic Age*, Berkeley, Los Angeles, 1990
Greenhalgh, Peter, *Pompey: The Roman Alexander*, Londra, 1980
—, *Pompey: The Republican Prince*, Londra, 1981
Griffith, R. Drew, „The Eyes of Clodia Metelli", *Latomus* 55, 1996
Gruen, Erich S., *The Last Generation of the Roman Republic*, Berkeley, Los Angeles, 1974
—, *The Hellenistic World and the Coming of Rome*, Berkeley, Los Angeles, 1984
—, *Culture and National Identity in Republican Rome*, New York, 1992
Gurval, Robert Alan, *Actium and Augustus: The Politics and Emotions of Civil War*, Ann Arbor, 1998

Hallett, Judith P., Skinner, Marilyn B. (ed.): *Roman Sexualities*, Princeton, 1997
Hanson, J. A., *Roman Theater-Temples*, Princeton, 1959
Harris, William V, *War and Imperialism in Republican Rome, 327-70 BC*, Oxford, 1979
Higginbotham, James, *Piscinae: Artificial Fishponds in Roman Italy*, Chapel Hill, 1997
Hoff, Michael C., Rotroff, Susan I., *The Romanization of Athens*, *Oxbow Monograph* 94, 1992
Hopkins, Keith, *Sociological Studies in Roman History*, vol. I: *Conquerors and Slaves*, Cambridge, 1978
—, *Sociological Studies in Roman History*, vol. II: *Death and Renewal*, Cambridge, 1983
Horden, Peregrine, Purcell, Nicholas, *The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History*, Oxford, 2000
Horsfall, Nicholas, „The Ides of March: Some New Problems", *Greece &Rome* 21, 1974
Hughes, J. Donald, *Pan's Travail: Environmental Problems of the Ancient Greeks and Romans*, Baltimore, 1994
Hughes-Hallett, Lucy, *Cleopatra: Histories, Dreams and Distortions*, Londra, 1990
Jashemski, W. F., *The Origins and History of the Proconsular and Propraetorian Imperium*, Chicago, 1950
Jenkyns, Richard, *Virgil's Experience: Nature and History, Times, Names and Places*, Oxford, 1998
Kahn, Arthur D., *The Education of Julius Caesar*, New York, 1986
Keaveney, Arthur, *Sulla: The Last Republican*, Londra, 1982
—, *Lucullus: A Life*, Londra, 1992
Keppie, L., *The Making of the Roman Army: From Republic to Empire*, Londra, 1984
Lacey, W. K., „The Tribunate of Curio", *Historia* 10, 1961
—, *Cicero and the End of the Roman Republic*, Londra, 1978
Lintott, Andrew, *Violence in Republican Rome*, Oxford, 1968/99
—, „Cicero and Milo", *JRS* 64, 1974
—, *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford, 1999
Lo Cascio, E., „State and Coinage in the Late Republic and Early Empire", *JRS* 71, 1981
Luce, T. J., „Marius and the Mithridatic Command", *Historia* 19, 1970
Machiavelli, Niccolò, *The Discourses*, ed. Bernard Crick, Londra, 1970

Marshall, B. A., *Crassus: A Political Biography*, Amsterdam, 1976
Mattern, Susan, *Rome and the Enemy*, Berkeley, Los Angeles, 1999
McGing, B. C., *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator, King of Pontus*, Leiden, 1986
Meier, Christian, *Caesar*, trad. David McLintock, Londra, 1995
Millar, Fergus, „The Political Character of the Classical Roman Republic, 200-151 BC", *JRS* 74, 1984
—, *The Crowd in Rome in the Late Republic*, Ann Arbor, 1998
—, *The Roman Republic in Political Thought*, Hanovra, 2002
Mitchell, Thomas N., *Cicero: The Ascending Years*, New Haven, 1979
—, *Cicero: The Senior Statesman*, New Haven, 1991
Mouritsen, Henrik, *Plebs and Politics in the Late Roman Republic*, Cambridge, 2001
Néraudau, Jean-Pierre, *Être Enfant à Rome*, Paris, 1984
Nicolet, Claude, *L'Ordre Équestre à l'Époque Républicaine*, 2 vol., Paris, 1966/74
—, *The World of the Citizen in Republican Rome*, trad. P. S. Falla, Londra, 1980
(ed.), *Des Ordres à Rome*, Paris, 1984
North, J. A., „The Development of Roman Imperialism", *JRS* 71, 1981
Ormerod, Henry A., *Piracy in the Ancient World*, Liverpool, 1924
Parke, H. W., *Sibyls and Sibylline Prophecy in Classical Antiquity*, Londra, 1988
Patterson, John R., „The City of Rome: From Republic to Empire", *JRS* 82, 1992
Plass, Paul, *The Game of Death in Ancient Rome: Arena Sport and Political Suicide*, Madison, 1995
Pomeroy, Sarah B., *Goddesses, Whores, Wives and Slaves: Women in Classical Antiquity*, Londra, 1994
Porter, James I., *Constructions of the Classical Body*, Ann Arbor, 1999
Raaflaub, Kurt A., Toher, Mark (ed.), *Between Republic and Empire*, Berkeley, Los Angeles, 1990
Rathbone, D. W., „The Slave Mode of Production in Italy", *JRS* 71, 1983
Rawson, Elizabeth, „The Eastern Clientelae of Clodius and the Claudii", *Historia* 22, 1973
—, *Cicero: A Portrait*, Londra, 1975
—, *Intellectual Life in the late Roman Republic*, Londra, 1985
Richardson, J. S., „The Spanish Mines and the Development of

Provincial Taxation in the Second Century BC", *JRS* 66, 1976
Richardson, Keith, *Daggers in the Forum: The Revolutionary Lives and Violent Deaths of the Gracchus Brothers*, Londra, 1976
Robinson, O. R., *Ancient Rome: City Planning and Administration*, Londra, 1992
Rosenstein, Nathan, *Imperatores Victi: Military Defeat and Aristocratic Competition in the Middle and late Republic*, Berkeley, Los Angeles, 1990
Rousselle, Aline, „The Family under the Roman Empire: Signs and Gestures", în *A History of the Family*, vol. 1, Cambridge, 1996
Sacks, Kenneth S., *Diodorus Siculus and the First Century*, Princeton, 1990
Salmon, E. T., *Samnium and the Samnites*, Cambridge, 1967
—, *The Making of Roman Italy*, Londra, 1982
Santosuosso, Antonio, *Storming the Heavens*, Boulder, 2001
Schiavone, Aldo, *The End of the Past: Ancient Rome and the Modern West*, trad. Margery J. Schneider, Cambridge, Mass., 2000
Scullard, H. H., *From the Gracchi to Nero*, Londra, 1959
Seager, Robin J., *Pompey: A Political Biography*, Oxford, 1979
(ed.), *The Crisis of the Roman Republic*, Cambridge, New York, 1969
Sedley, David, „The Ethics of Brutus and Cassius", *JRS* 87, 1997
Shackleton-Bailey, D. R., *Cicero*, Londra, 1971
Shatzman, Israël, *Senatorial Wealth and Roman Politics*, Brussels, 1975
Shaw, Brent D., *Spartacus and the Slave Wars*, Boston, 2001
Sherwin-White, A. N., „Violence in Roman Politics", *JRS* 46, 1956
—, *The Roman Citizenship*, Oxford, 1973
Skinner, Marilyn B., „Pretty Lesbius", *APA* 112. 1982
—, „Clodia Metelli", *APA* 113, 1983
Staveley, E. S., *Greek and Roman Voting and Elections*, Londra, 1972
Stockton, David, *Cicero: A Political Biography*, Oxford, 1971
—, *The Gracchi*, Oxford, 1979
Syme, Ronald, *The Roman Revolution*, Oxford, 1939
Tarn, W. W., „Alexander Helios and the Golden Age", *JRS* 22, 1932
Tatum, W. Jeffrey, *The Patrician Tribune: Publius Clodius Pulcher*, Chapel Hill, 1999
Taylor, Lily Ross, *The Divinity of the Roman Emperor*, Middletown, 1931
—, *Party Politics in the Age of Caesar*, Berkeley, Los Angeles, 1948
Tchernia, André, *Le Vin de l'Italie Romaine*, École Française de Rome, 1986

Ulansey, David, *The Origins of the Milhraic Mysteries: Cosmology and Salvation in the Ancient World*, Oxford, 1989
Walker, Susan, Higgs, Peter, *Cleopatra of Egypt: From History to Myth*, Londra, 2001
Wiseman, T. P., „The Census in the First Century BC", *JRS* 61, 1969/70
—, *Catullus and His World: A Reappraisal*, Cambridge, 1985
Woolf, Greg, *Becoming Roman: The Origins of Provincial Civilization in Gaul*, Cambridge, 1998
Yakobson, A., *Elections and Electioneering in Rome: A Study in the Political System of the Late Republic*, Stuttgart, 1999
Yavetz, Zwi, „The Living Conditions of the Urban Plebs in Republican Rome", *Latomus* 17, 1958
—, *Plebs and Princeps*, Oxford, 1969
—, *Julius Caesar and His Public Image*, Londra, 1983

Index

Actium, bătălia de la, 347, 369.
Actor, sensuri, 118.
Afaceri, 153, 159, 169, 268.
Africa, 68, 80, 85, 103, 132, 299, 306, 338, 347; Caelius în, 196; Caesar în, 311, 312, 369; Hannibal în, 36; moartea lui Curio în, 295, 368; Pompei în, 132.
Agricultură, 155, 341, 356.
Alegeri, 11, 13, 21, 23, 57, 59, 60, 67, 68, 87, 88, 92, 95-6, 115-17, 129, 140, n.143, 154, 182, 186-7, 189-92, 206, 209, 266, 268, 275, 278-79, 287; pentru consulatul din 55 î.Hr., 243; pentru consulatul din 52 î.Hr., 269.
Alesia, 259-261, 273, 275, 282, 368.
Alexandria, 302-310, 318, 320, 342, 345,-6, 348-9, 356, 368-9, 387; Antonius în, 345; căderea, 348.
Alexandru (filosof), 130.
Alexandru cel Mare, XV, 9, 301; ca model pentru Pompei, 164, 167, 168, 169, 170-71; mormântul, 302, 349, 360.
Alexandru Helios, 345.
Alpi, 7, 135-6, 224-5, 230, 258, 333, 365.
Animale sălbatice, ca spectacol, 264-65, 274-75.
Antiochus din Commagene, 292.
Antioh, regele Siriei, 168-69.
Antioh (conducător al sclavilor), 168.
Antoniu, Marc (Marcus Antonius): Caesar îl lasă la conducerea Italiei, 296; dorința lui Cassius de a-l asasina, 322; opoziția lui Cicero față de, 328-30; amantul Cleopatrei, 344-45; consul, 328-30; presupusul amant al lui Curio, 219-20, 234; înfrângerea și moartea, 348; în Galia, 331; alegeri pentru funcția de augur, 281-282; și Fulvia, 234, 329, 339; deține averea lui Caesar, 329, 331; se căsătorește cu Octavia și stă la Atena, 339, 342; îi oferă coroana lui Caesar, 320; la Philippi, 336-37; zvonul că a fost numit mare preot, 319; și al doilea Triumvirat, 369; tribun, 283; testament, 347.
Antonius, Marcus (orator), 120, 158, 190.
Antonius, Marcus (fiul oratorului), 161.
Apartamente, blocuri de, 14, 15, 16.
Apeducte, 15.
Apenini, Munții, 46.
Appius Claudius Pulcher, 147, 149, 156, 235, 241; și funcția de consul, 243, 266, 268, 368.
Aquillius, Manius, 40, 42, 43, 54, 55.
Argint, 30, 137, 185, 251, 299, 342, 345, 352; zăcăminte, 38, 39, 255-56.

Ariobarzanes din Cappadocia, 292.
Aristion, 74, 75.
Aristocrație, 19, 22, 26, 31, 35, 44, 57, 115-16, 123, 152, 159, 190, 201, 206, 216, 235, 222, 235, 269, 272, 316.
Armată, 7, 9, 31, 32, 83-85, 96, 102; în Pergam, 35; și Mitridate 41; și Sulla, 45, 53, 60; samnită 60; Gaius Marius, Cinna și, 63, 80; legiunea a 13-a, XIII, 283; *vezi și* veterani
Armenia, 148, 151, 164, 166, 232, 367.
Arpinum, 51, 58, 119, 123, 194, 325.
Artă, piață de, 124.
Asculum, 46, 52, 53.
Asia, 9, 35, 39, 40, 41, 42, 43, 53, 55, 71, 76, 77, 144, 147, 148, 152, 272, 305, 366; oportunități de afaceri, 54, 145; Caesar și, 112, 310, 319, 367; Cicero în, 121; măsurile anticorupție ale lui Lucullus, 146-147; Pompei și, 164-170; *vezi și* Mitridate
Asociații profesionale, 17; *vezi* collegia
Atena, XVII, 71-76, 92, 99, 341, 342, 366; Marc Antoniu în, 343.
Atticus, Titus Pomponius, 121, 216, 218; cunoscător de artă, 263; comunicarea lui Cicero cu, 208, 214, 219, 222, 244, 288, 292, 328. 332.
Auguri, 55, 67, 78, 281; *vezi și* prevestiri
Augustus, 350-357, 359, 370, 383, 384, 386, 389; Caesar, *vezi* Octavian
Aurelia (mama lui Caesar), 105-107, 186, 197, 201.
Auspicii, 2, 351; *vezi* prevestiri
Autoritate părintească, 107, 110.
Aventin, Colina, 12, 18, 19, 21, n.21, 27.
Bacantele (Euripide), 250.
Baiae, 56, 178, 240, 339.
Balcani, 8, 9, 212, 296, 325, 347.
Basilica Porcia, 270.
Bazine de înot, 44, 45.
Băi, „suspendate", 44; de sulf, 56, 177.
Belgi, 230, 231, 368.
Bellona, 79, 90.
Bibulus, Marcus, 211, 213, 238, 315, 368; ales consul, 209-10; căsătoria cu Porcia, 314; se opune proiectului de lege al lui Caesar privind pământul, 209-212; și Pompei, 270, 314; moartea, 296.
Bona Dea, ritualuri, 196, 201, 367; altar, 269.
Borgia, Cesare, XVIII.
Bretagne, 253.
Brigadă privată de pompieri, 130.
Britania, 256, 262, 312, 368.
Brundisium, 236, 289, 290, 326, 339.
Brutus, Decimus, 254, 322, 330, 332.
Brutus, Marcus Iunius, 315, 369, 376, 382, 388, 392; generozitatea lui Caesar față de, 285, 298; caracter și formare, ; moartea la Philippi, 336; implicare în asasinarea lui Caesar, 321, 322, 324; căsătoria cu Porcia, 326; recrutează armată, 334, 335; reacție la moartea lui Cato, 314; zvonul că e fiul lui Caesar,
Bucătărie, 174, 175.

Caelius Rufus, Marcus, 186, 187, 189, 275, 276, 387; în Africa, 196, ; și Catilina, 189, 190, 191, 192, 218; amantul Claudiei Metella, 234, 240; despre tribunatul lui Curio, 275; exilul și moartea, 296, 368 ; acuzarea lui Hybrida, 234 ; și politica, 274, 277, 278, 279, 280 ; sprijin pentru Caesar, 280, 281, 283; procesul, 241, 368, 378.

Caesar, (Gaius) Iulius, XI, XIV-XVI, XXI; istoria scrisă de Sallustius, XX; formare și copilărie, 103-110; preot al lui Jupiter, 111; căsătoria cu Cornelia, 110; cariera militară în Asia, 112-13; gusturi în materie de îmbrăcăminte, 112, 183-184; revenirea la Roma, 112; i se acordă coroana civică, 112, 116; popularitate, 113; orator admirat, 113; începutul carierei politice, 111; răpit de pirați, 157-164; și Pompei, 209; și regele Bithyniei, 112; extravaganță și viață socială, 117-120; căsătoria cu Pompeia, 184; divorțul de Pompeia 198; iubirea pentru Servilia, 184, 286; edil, 185,367; devine pontifex maximus, 186; și Catilina, 191, 194; și Claudius, 197, 198; în Spania, 198, 208, 338, 316; ambiții pentru funcția de consul, 208-213; proconsul, 213, 215, 216; în Galia, 215; și Curio, 220; și Cicero, ; îi înfrânge pe helveți, ; îi înfrânge pe germani, ; îi înfrânge pe belgi, ; dușmănia lui Domitius, ; se întâlnește cu Crassus la Ravenna, 241, 247, 253; alegerea consulilor pentru 55 î.Hr., 244, 245; bogăție și generozitate, 184, 247, 252-53, 280; strălucire, 184, 255; calitatea depeșelor, 253; îi înfrânge pe veneți, 253-54; atacă Britania, 255-56; moartea fiicei, 267; ruperea relațiilor cu Pompei, 267, 268, 271, 272-73, 278; moartea lui Crassus, 268; își face campanie pentru funcția de consul în timp ce se află în Galia, 275-279; i se spune să predea comanda, 279, 280-81, 283, 284; traversează Rubiconul, XV-XVIII, XXII, 284; se îndreaptă împotriva Romei, 284; îndurare, 285-287; propagandă, 292-93; sosirea la Roma, 293-295; loialitatea trupelor, 294-296; campania împotriva lui Pompei, 296-301; în Egipt, 301-310; reacția față de uciderea lui Pompei, 304, 305; relația cu Cleopatra, 305, 306, 307-310; în Africa, 311-313; și moartea lui Cato, 312-313; triumfuri, 303, 304; devine consul, 313; e numit dictator, 313-316; strategii pentru provincii, 316-318; planuri pentru Roma, 318, 319; onorat cu titlul de Divus Iulius, 319, 320; refuză coroana, 320; moartea, 321-323, 324, 325.

Caesarion, 318, 347, 349, 369.

Campania, IX, 45, 46, 48, 57, 60, 61, 85, 100-102, 133, 135, 292, 389; școlile de gladiatori și revolta, 133.

Campus Martius (Câmpul lui Marte), XI, 86-90, 100, 102, 154,

191, 206, 236, 244, 263, 285, 298, 323, 358, 360; și alegerile, 87-88; masacrarea samniților, 89, 90; Ovile, 87-89, 206, 236, 360; teatrul lui Pompei, 206, 263, 360.
Canalizare, 15, 128.
Cannae, bătălia de la, 7, 8, 250, 365.
Capitoliu, XVI, 69, 78-80, 82, 86, 88, 90, 99, 127, 172, 224, 225, 242, 270, 317, 341; *vezi și* templul lui Jupiter
Capua, 11, 45, 283.
Carrhae, bătălia de la, 250, 251, 268, 271, 314, 319, 368.
Cartagina, 6-8, 31, 38, 272, 311, 317, 349, 356.
Case, ale aristocrației, 108-109; *vezi și* vile
Cassius Longinus, Gaius, 249-50, 250, 314, 322, 325, 327, 335-36, 369.
Catilina (Lucius Sergius Catilina), 187-197, 199-200, 210, 216, 218, 296, 329, 356, 367; moartea, 197, 218.
Cato, Marcus Porcius, și alegerea consulilor pentru 55 î.Hr., 244, 245; în Africa, 306, 310; anexează Ciprul, 251, 252; devine pretor, 266-67; și Brutus, 286; și Caesar, 209-215, 225, 256, 262, 276-77, 278, 286-87; și conspiratorii lui Catilina, 193-94; caracter, 181-84; și Cicero, 182-84; și Curio, 279-80; descendenți, 326; surori vitrege, 182, 184; întâlnirea cu Ptolemeu, 303-04; și Pompei, 202-212, 243, 268-271, 272; și ușurarea suferințelor celor săraci, 216, 221; și campania lui Pompei, 296-97, 299; sinuciderea, 311, 312; Vergiliu despre, 356.
Catulus, Quintus Lutatius, 127-130, 132, 141, 145-47, 162, 173, 182, 184-88, 193; și Caesar, 185; și Catilina, 193, 194; și Cato, 182; și procesul lui Claudius, 202, 207; verișorul Serviliei, 184; moartea, 206-207; și Lucullus, 146, 147, 173; și Pompei, 132, 141, 162; pedepsire pentru uciderea tatălui, 187; refuză să ratifice tratatul lui Sulla, 145; reputație și autoritate, 127-129, 357.
Căsătorie (ritualuri, alianțe), 103, 106, 107, 110, 111, 147, 179, 207, 272, 343.
Cens, 89, 90, 92, 107.
Centurii, 87-89.
Cenzor(i), 89, 120, 176, 205.
Cereale, 26, 43, 141, 161, 216, 221, 237, 251, 292-93, 343.
Cetățenie, cetățeni, XIV, XV, 3-5, 11, 14-17, 19, 21, 22, 24, 27, 28, 31, 32, 34, 51, 59, 62, 64, 67, 70, 74, 78, 79, 86, 87, 88, 89, 94-96, 99-101, 104-07, 113, 114, 124, 128, 131, 137, 142, 143, 154, 155, 160, 162, 171, 172, 176, 185, 194, 213, 217, 222, 261, 266, 267, 274, 288, 289, 292, 307, 316; statele italiene și, 49, 51-53, 317, 323, 325, 340, 347, 351-355, 357-58, 360, 366, 387; obligativitatea înregistrării, 89; li se retrăgea infractorilor, 117; și sclavia, 135, 136, 137.
Cethegus, Publius, 129, 133, 147.
Chestor, 97, 98, 122, 123, 116, 249; funcția de, 96, 125, 132; Cato și, 181, 182, 367.
China, 248.

Cicero, Marcus Tullius, XXI, 134, 157, 158, 175, 176, 179, 180, 182, 186, 188-194, 198-202, 204, 207, 211, 213, 215, 217-223, 230-232, 234-243, 245, 255, 263, 264, 267, 270, 272, 275, 276, 278, 280, 281, 284, 287, 291, 293, 294, 296, 298, 301, 312-315, 320, 323-329, 331-335, 356, 360, 366-69, 371-386, 388-392; copilăria şi afirmarea ca orator, 119-127; caracter, 324-25; după retragerea lui Hortensius, 176-77; despre Alexandria, 302, 303; despre spectacolele cu animale, 264-65; şi Antoniu, 328-29; despre Appius, 267; despre Britania, 255; şi Caelius, 187; prietenia cu Caesar, 276, 283, 285, 287, 288, 294-95, 313, 314, 321; şi uciderea lui Caesar, 324, 325; conspiraţia lui Catilina, 188, 190; şi Cato, 182, 183, 243, 294, 358; necrologul lui Cato, 315, 316; şi Cleopatra, 318; şi Claudius, 200-202, 219, , 220-24, 232, 242-43; consulatul, 189, 190; despre Crassus, 246; despre dans şi femei, 180, 181; fiica, 325; loialităţi împărţite, 282, 287-88, 292, 294; despre Domitius, 239, 268, 292; exilat, 222, 223; figură ridicolă, 205; fuge de la Roma după condamnarea lui Hybrida, 218, 219; despre libertate, 70, n70, 361; despre gladiatori, 134; despre setea de putere, 244; căsătorii, 325; apărătorul lui Milo, 271; şi Octavian, 326-27, 333-35; despre piraţi, 157; vila de pe Palatin, 201, 223; şi Pompei, 198-99, 208, 214-15, 232-33, 242, 243, 273, 282, 288, 292, 294, 299; rechemat la Roma, 236-38; despre fraudele electorale ale triumviratului, 245; refuză înţelegerea cu triumviratul, 215-16; moartea, 335, 336.

Cilicia, 157,158.

Cinna, Cornelius, 68, 69, 80, 82-84, 110, 111, 366.

Cipru, 251, 252, 303, 305, 351, 368.

Circus Maximus, 19, 114.

Claudia, familia, 147, 149, 156, 179, 183, 201, 217, 219, 234; Claudia, soţia lui Lucullus, 147, 180.

Claudia Metella, *vezi* Metella, Claudia.

Claudius, Publius, 147, 156, 157, 179, 180, 183, 189, 197, 198, 200-202, 207, 215, 217-224, 232-238, 241-243, 251, 269-271, 273, 275, 282, 329, 336, 366-368.

Cleopatra, XXI, 304-310, 312, 318-320, 341, 342, 344, 345, 347-349, 356, 369, 372.

Cleopatra Selene (fiica lui Antoniu), 345.

Cloaca Maxima, 15.

Collegia, 17, 215, 221, 222.

Colonia Felix, 101; *vezi* Nola

Comerţ, 36, 39, 43, 44, 73, 74, 83, 124, 161, 302, ; cu sclavi, 37, 136, 159.

Comitium, XI, 79.

Competiţie, XVII, 5, 21, 23, 28, 31, 60, 67, 101, 107, 115, 120, 134, 183, 194.

Compitalia, 16, 215, 216, 221.

Conservatorism, 3, 18, 94, 120, 343; *vezi* și tradiție
Constituție, 22, 26, 34, 50, 64, 68-70, 82, 96, 98, 101, 194, 272, 328, 350, 385.
Consul, funcția de, XVI, 2, 21, 24, 54, 59, 60-63, 66, 68-9, 82, 85, 87-89, 91, 94-98, 100, 102, 109-10, 114-17, 120, 126, 129, 134, 136, 138, 140-44, 146, 148, 162-65, 180-90, 188, 192-96, 198-201, 204, 208-210, 212-14, 216, 218-19, 223, 232, 239, 243-44, 262, 266-67, 269, 270, 272, 275-78, 282-283, 290, 299, 309, 313, 328, 330-34, 346, 365-69.
Copii, atitudini față de, 103-108; rata mortalității, 105.
Corfinium, 50, 288-290, 292, 368.
Corint, 32, 33, 40, 75, 317, 335, 365.
Cornelia (fiica lui Cinna/soția lui Caesar), 110, 111, 184.
Cornelia (soția lui Pompei), 272, 300, 301.
Coroana civică, 112, 116, 351.
Corupție, 178, 218, 303.
Cotta, Marcus, 148.
Crassus, Marcus Licinius, 83-86, 91, 93, 104, 129-133, 138-142, 146, 162, 167, 170, 187-190, 192, 193, 198, 206, 207, 210-15, 233, 235, 238, 240-251, 262, 263, 267, 268, 271, 303, 334, 366-368.
Creta, 156, 367.
Curia, 79.
Curio, Gaius Scribonius, 201, 202, 219, 220, 234, 238, 273-275, 279-284, 295, 368.
Cursus, 114-117, 122, 123, 125.
Dans, 100, 119, 181, 187, 189, 234.
Deiotarus din Galatia, 292.
Delos, 73, 159.
Democrație, XVII, 26, 74.
Dictatură, 70, 90, 99, 113, 114, 270, 313, 318, 404.
Didona, regina Cartaginei, 356.
Discrimen, XIV, XV.
Domitius Ahenobarbus, 239, 242, 253, 266, 281, 288.
Domitius Ahenobarbus (fiul), 346.
Domițian, XVII.
Drepturi civile, 3.
Drumuri, 6, 9, 11, 13, 16, 38, 39, 45, 67, 82, 83, 161, 229, 235, 284, 285, 294, 309.
Edil, funcția de, 4, 185, 244.
Efes, 309.
Egalitarism, XVII, 17, 137.
Egipt, 9, 157, 300-303, 306, 308, 311, 312, 342, 347, 349, 351, 369; *vezi* și Alexandria
Elefanți de război, 9, 33, 262, 264, 265, 274.
Enea (Aeneas), 19, 355, 356.
Esquilin, Poarta 16.
Etiopia, 265, 310.
Eufrat, fluviul, 247, 248.
Evrei, 29, 170, 308, 309, 323, 341.
Far, 301, 302, 306.
Fascii (fasces), 59, 135, 212.
Fascism, XVI.
Favonius, 286, 320.
Femei, XIX, 1, 7, 32, 42, 51, 64, 96, 105-107, 130, 178, 183, 198, 287; emanciparea, 180; atitudini față de, 196-197; și ritualurile zeiței, 196; și căsătoria, 295; și sexualitatea, 180-181.
For, 91, 93, 95, 99, 142, 189, 195, 197, 206, 211, 212, 214, 220-21, 225, 229, 268, 270, 271, 289,

290, 294, 320, 323; lupte de gladiatori, 134; tribunale, 118; extindere planificată, 253; violență, 120, 234, 235, 238, 277, 293.
Fulvia (soția lui Claudius, apoi a lui Antoniu), 234, 270, 275, 329, 336, 339, 369.
Furcile Caudine, 45, 60, 365.
Galia, IX, XIV, 7, 35, 213, 215, 223-231, 236, 239, 241-243, 252, 254-259, 262, 266, 267, 273, 275, 276, 278, 280, 282, 285, 294, 322, 331, 351, 365.
Galia Cisalpină (Gallia Togata), 213.
Garibaldi, Giuseppe, 50.
Geneva, 224.
Germani, 226, 230, 254.
Gladiatori, 133-35, 137, 142, 183, 185, 235, 274, 360; revolta, 133-140; școli de, 133, 269.
Gracchus, Gaius, 26, 27, 36, 365.
Gracchus, Tiberius, 26, 34, 155, 365.
Graffiti, 13, 25.
Greci, 4, 6, 11, 308, 337, 344-45, 385; în Asia, 40, 42; atitudini față de vârstă, 97, 205; și libertatea, 33; filosofi, 71-72, 252; și profeții, 29-30, 341; considerați extravaganți, 15.
Grecia, 8, 9, 32, 43, 69, 160, 181, 197, 199, 216, 292, 297, 310, 348, 366, 368; Marc Antoniu în, 337, 343-44; medicină, 105; Pompei în, 289, 290, 368; incursiunile romanilor în, 8, 9; și Sicilia, 6, 7; urme ale moștenirii în Italia, 43, 44; comerț cu obiecte de artă din, 124; *vezi* și Atena
Groenlanda, 39.
Hannibal, 7, 8, 10, 95, 97, 187, 225, 272, 285, 365.
Helveți, 224, 226.
Herculaneum, 46.
Hercules, 109.
Hirtius, Aulus, 328, 330, 331, 369.
Hitler, Adolf, XVI, XIX.
Hobbes, Thomas, XVI.
Homer, 32, 163, 352.
Horațiu (Quintus Horatius Flaccus), XI, 356, 357.
Hortensius Hortalus, Quintus, 121-27, 145, 162, 176, 177, 181, 201, 202, 222, 223, 281, 336, 368.
Hybrida, Antonius, 195.
Ianiculum, Colina, 88.
Idele lui martie, 321, 325, 369.
Ierusalim, templul, 248.
Iliria (Illyricum), 213.
India, 247.
inginerie militară, 254, 255.
insulae, 15-17, 19 *vezi* apartamente, blocuri de
Iudeea, 38, 170.
Iulia, ginta, 19, 21, 58, 355.
Iulia (fiica lui Caesar, soția lui Pompei),
Iulia Maior (sora lui Caesar), 106.
Iulia Minor (sora lui Caesar), 106.
Iunona, gâștele sacre ale, 225.
Jason de Tralles, 250.
Jefferson, Thomas, XVI.
Jupiter, 66, 78, 79, 82, 99, 109, ; funcția de preot al lui, 110, 111, 142, 172, 270, 355; *vezi* și templul lui Jupiter
Kepos, 265.
Lacul Lucrin, 44, 56, 339.
Lari, 16, 17.
Lege, 21, 42, 53, 61, 63, 85, 118, 129, 141, 162, 210, 212, 221,

222, 223, 225, 245, 275, 276, 283, 294, 358.
Lei, 264, 265, 296.
Lepidus, Marcus, 293, 321, 322, 333-35, 338-40, 343, 369.
Lesbos, 112.
Libertate, XV, XVII, 2, 7, 22, 33, 38, 42, 74, 124, 136-38, 141, 153, 162, 226, 312, 323, 329-30, 334, 337-38, 347, 353.
Lictori, 59, 82, 95, 99, 164-65, 190, 210, 212, 250, 320.
Lucca, 241-43, 253, 266, 368.
Lucullus, Lucius, 146-149, 152-57, 159, 161-62, 164-65, 168, 169, 172-174, 176-79, 182-82, 184, 200, 202, 213, 217, 248, 336.
Macedonia, 9, 11, 196, 224, 337, 365.
Machiavelli, Niccolò, XVIII.
Magistraturi, 4, 23, 24, 25, 87, 88, 115, 116, 123, 205, 328, 367 *vezi* şi alegeri.
Marcellus, Gaius, 282-83, 368.
Marcius Rex, 157.
Marius, Gaius, 51, 52, 54-80, 82-85,92,, 93, 96, 100, 101, 103, 109-11, 116, 118-20, 155, 173, 185, 226, 285, 289, 366.
Marius (fiul lui Gaius), 82, 91, 97.
Marsilia, 126, 193, 271.
Medina, 334.
Metella, familia, 179, 272.
Metella, Claudia, 178, 217, 240, 385.
Metellus, Caecilius (tribun), 293.
Metellus Celer, Quintus Caecilius, 179, 207, 212, 213.
Metellus Pius Scipio, Quintus Caecilius, 272, 282, 283, 287, 306, 311.
Metrobius, 100.
Milo, Titus Annius, 235-37, 243, 269-271, 275, 277, 368.
Minuni, 10, 55, 72, 104, 176, 265; *vezi* prevestiri
Mithras, cultul lui, 160.
Mitilene, 112, 206, 300.
Mitridate, regele Pontului, 109, 160, 366; Alexandru cel Mare ca model al lui, 167, 341; şi Atena, 74, 76; formaţie şi caracter, 41; moartea, 170, 367; dobândeşte controlul asupra oraşelor din Asia, 41, 42, 367; campania lui Lucullus împotriva,147, 148, 153, 157, 164, 165, 173, 367; rivalitatea lui Marius şi Sulla pentru comanda războiului împotriva lui, 61-63, 68, 76, 90, 110-12; şi cultul lui Mithras,160; Pompei preia campania, 165, 207, 313; şi profeţiile, 42, 168; reconstruieşte puterea, 42; dorinţa romanilor de a continua războiul cu, 43, 54, 59, 61, 144, 145, 146; fiul, 170, 306, 369; tratatul lui Sulla cu, 76, 366.
Modena, 331.
Molon, 122, 157.
Mussolini, Benito, XVI.
Napoleon Bonaparte, XVI.
Napoli, 43, 46, 56, 100, 178; Golful Neapolelui, 43, 44, 46, 61, 173, 324, 326.
Nero, XVII, 177, 264, 386.
Nicomede, regele Bithyniei, 112, 307.
Nil, fluviul, 306, 308, 310, 369; delta, 301.
Nisibis, 153.
Nola, 45, 46, 180, 358; asediată de sclavi, 135; cade în mâna samniţilor, 45, 46; asedierea de

către romani, 60, 61, 63, 80; colonia lui Sulla în, 101.
Octavia (sora lui Octavian, soţia lui Antoniu), 271, 339, 342, 344, 347, 369.
Octavian (Gaius Iulius Caesar Octavianus, ulterior Augustus), 326, 332, 338, 339, 343, 344, 346, 348, 349, 350, 354, 355, 367, 369; adoptă numele Augustus, 351, 352, 370; ales consul, 334, 369; reacţie la moartea lui Caesar, 326, 327, 331, 333; al doilea triumvirat, 369; numit rege al Egiptului, 349; războiul cu Antoniu, 339-341, 343.
Octavius, Gnaeus, 68, 69, 80.
Oraşe, libere, XV, 11; metode romane de subjugare, 4,5.
Orata, Sergius, 44, 45, 56, 57, 175.
Ostia, 161.
Ovile, 87-89, 92, 206, 236, 360.
Palatin, Colina, 18, 19, 21, 24, 78, 234, 243, 270; casa lui Cicero, 201, 223, 237, 271.
Pansa, Vibius, 328, 330, 332, 369.
Partenon, 343.
Parţia, 248, 319, 321, 326, 345.
Patricieni, 19, 21, 22, 24, 103, 147, 272.
Pax Romana, 169.
Pergam, 33-36, 38, 40, 42, 365.
Perseu, 160.
Persia, 160, 247.
Peşte şi piscicultură, 175, 176.
Petra, 170.
Petronius, Gaius „Arbiter", 371.
Pharnaces, 306, 312, 313, 369.
Pharsalos (bătălia de la), 297, 299, 300, 306, 309, 311, 314, 321, 336, 368.
Philippi (bătălia de la), 336-339, 352, 357, 369.
Picenum, 53.
Piraţi, 157, 159, 160, 161, 163, 168, 169, 338, 367.
Plebei, 19, 21, 24, 27, 156, 218, 219, 365.
Plinius cel Bătrân, 248, 265, 386.
Plutarh, XI, XIV, 131, 301, 305.
Poarta Collina, bătălia de la, 85, 86, 89, 91, 93, 366.
Pomerium, 66, 67, 99.
Pompei (oraş), 46, 65.
Pompei „cel Mare" (Gnaeus Pompeius), 53, 84, 132, 140, 165, 197, 204, 238, 244, 247, 262, 264, 298, 314, 337; Alexandru cel Mare ca model al lui, 165, 166-169, 170-71, 204; alianţa cu Caesar, 262, 267-68, 276, 278-79; şi Asia, 164-66; interesele de afaceri, 169, 170; şi alianţa lui Caesar cu Curio, 280, 282-83; şi Cato, 194-96, 207-10, căsătoria cu Iulia, 232-33; moartea lui, 301, 304.
Pompeia (soţia lui Caesar), 184, 197, 198.
Pompeiopolis, 164.
Pompeius, Gnaeus (fiul lui Pompei), 314, 316.
Pompeius, Sextus (fiul lui Pompei), 314, 316, 339, 340, 343.
Pompeius Rufus, 62, 66, 69.
Pomponius, Titus, *vezi* Atticus
Pont, 40, 76, 148, 153, 155, 156, 164, 170, 173, 367, 385; *vezi* şi Mitridate
Pontifex maximus, funcţia de, 186, 191, 197, 212, 282, 367.
Populares, 25, 113,.

Porcia (fiica lui Cato, soția lui Brutus), 315, 336.
Posidonius, 72-75, 122, 159, 160, 163, 164, 168, 252, 352; despre Galia, 229.
Pothinus, 304, 306.
Praeneste, 85, 91, 95, 129.
Pretor, funcția de, 87, 96-98, 116, 129, 133, 135, 146, 235; tatăl lui Caesar și, 108, 109; Cato și, 266, 368; Cicero și, 126, 367; numirea neconstituțională a lui Lepidus, 293.
Prevestiri, 3, 29, 274.
Proconsul, funcția de, n.143, 144, 156, 161-65, 169, 173, 179, 213, 215, 226, 228, 255, 259, 276, 281, 367.
Profeție, 3, 29, 30; *vezi* și Sibylla, profeții ale,
Proprietate, drepturi de, 338, 354, 355.
Ptolemei (dinastie), 303, 304, 305, 307, 349, 354, 369.
Ptolemeu XI, 300.
Publicani, 37, n.37, 38, 40, 42, 73, 121, 144, 152.
Publicola, Gellius, 71, 135.
Publius Crassus, 231, 271.
Puteoli, 43, 44, 49, 123, 176, 324, 326, 327.
Ravenna, 241, 243, 247, 253, 257, 283, 284.
Recunoștință publică, 231.
Regi, 1, 2, 19, 59, 97, 149, 157, 167, 291, 322.
Religie și credințe, 122, 160; Compitalia, 16, 215, 216, 221; Bona Dea, 196, 201, 269, 367; cultul lui Mithras, 160.
Republica romană, XXI, 57, 301; atitudine față de monarhie, 291; începutul, 2-5; comparații cu lumea modernă, XV-XVII; definiție, 4; sfârșitul, XIII, XV, XIX; expansiunea, 5-10, 30-32; neîncredere în influențele străine, 308-309, 317-18; încrederea romanilor în, 274; vidul lăsat de retragerea senatorilor, 287-88.
Rhodos, 73, 122, 163.
Rin, fluviul: traversarea, 224, 226, 228, 254, 255
Roma, orașul, XIII, XV, XVI, XVII, XVIII, 11-16, 18, 21, 22, 51, 52, 66-68, 73, 79, 85; *vezi* și For; Capitoliu; Palatin, Colina
Romulus și Remus, 18, 19, 21, 51, 56, 183, 352, 353.
Rostra, 13, 79, 80.
Rubicon, XIII-XVI, XX, 284, 285, 287, 290, 294, 309, 331, 334, 368; traversarea de către Caesar, XV.
Rutilius Rufus, 40, 73, 121-123, 366.
Sabine, 51.
Sallustius (Gaius Sallustius Crispus), XX, 372-376, 378, 385.
Salonic, 291, 292.
Samnium și samniți, 45, 46, 53, 60, 85, 100, 101, 365-66, 392; înfrângere la Poarta Collina, 85, 86; soarta prizonierilor, 86, 87, 89, 90, 92; gladiatori îmbrăcați ca, 133.
Sărbători, 11, 19, 166, 174, 216; *vezi* și Compitalia
Scipio Aemilianus, Publius Cornelius, 31, 385.
Sclavi: XV, 89, 94, 139, 142, 160, 197, 256, 284, 297, 313, 338,

356; condiţii, XVII, 17, 174, 209; fugari, 138, 209; şi mineritul, 38; număr de, 38, 159; revolte, 80, 135, 136, 140, 159, 167, 169, 367; rol în ierarhia socială, 43, 155; livrare şi comerţ, 43, 136, 152, 158-59, 230, 254.
Senat, XVI, 34-39; vârsta membrilor, 96; şi numirea proconsulilor, 143, 144; atitudini faţă de câştigurile financiare, 39; şi Caesar, 277-78, 293-94, 319-321; şi Catulus, 127-129; şi rechemarea lui Cicero, 236, 237; şi Claudius, 200, 201, 243-44; şi Compitalia, 215-16; conservatorism, 181; şi Crassus, 130; eligibilitatea pentru, 86, 87; în exil, 286, 287, 297-98; legi privind mâncărurile, 174; ierarhie, 98; şi revoltele italienilor, 53, 61, 62; şi Octavian, 332, 333-34, 350-353; şi Pompei, 206, 207, 242; collegia reorganizate, 221-22; dreptul pretorului de a convoca, 96-97; şi Sulla, 66-69, 82, 90-91, 95, 97-100, 115; şi familiile tradiţionale, 115-16; şi primul triumvirat, 221, 283, 286.
Senat, clădirea, 99, 242, 263, 269, 270.
Seneca, Lucius Annaeus, 177, 349.
Servilia (amanta lui Caesar), 184, 286.
Sibylla, profeţii ale, 1-3, 7, 10, 29-31, 32, 160, 292; distrugerea cărţilor, 78, 79; Mitridate le foloseşte ca propagandă, 42; Vergiliu despre, 340, 341.
Sicilia, 6, 7, 9, 123, 125, 168, 287, 347.
Siria, 9, 168, 245, 268, 287, 319, 351, 367; Crassus şi, 247, 368.
Spania, 7, 9, 38, 39, 83, 132, 208, 263, 365, 367; Caesar în, 198, 294, 314, 315, 316, 338, 351, 368-9; Cartagina şi, 6, 7; minerit, 38-9; susţinătorii lui Pompei din, 287, 293, 306; războiul împotriva marianiştilor, 131-32, 144, 145, 146.
Spartacus, 139, 140, 155, 159, 167, 209, 287, 338, 367.
Stabiae, 46.
State italiene, 49; drepturi de cetăţenie, 51-53, 63, 87-8; şi primele expansiuni romane, 5-6; şi serviciul militar, 49; rebeliuni, 46-54; tulburări după Philippi, 337, 338; *vezi* şi Campania
Statele Unite ale Americii, XVII.
Staţiuni, 56, 57, 178.
Strabo (Gnaeus Pompeius), 53, 63, 69, 70, 84, 109, 366.
Subura, 21, 108, 186, 188.
Sulla, Lucius Cornelius: îşi atribuie titlul „Felix", 92; Caesar şi, 110-114, 289, 313; campanii în Grecia şi Asia, 74-76, 121, 144-45; şi războiul civil, 57-71; consolidează victoria şi îndepărtează oponenţii, 90-94; Crassus şi, 93, 129-130; îi înfrânge pe samniţi, 85-86; dictator, 94-101; moştenirea şi moartea, 101, 102, 118; şi Lucullus, 146; Pompei şi, 84, 85, 103, 104, 131-32, 146; pedepsirea oraşului Nola, 100, 101; demisia, 99, 120; revenirea la traiul pe picior mare, 98-99; revenirea la Roma, 83-6;

apariţiile spectrului lui, 285; regimul lui Sulla, 114; tratamentul prizonierilor samniţi, 85-6, 90, 92.
Sulpicius Rufus, Publius, 62, 63, 66, 67, 96, 98, 113, 179, 366.
Surrentum, 46.
Syme, Ronald, XVII, XVIII.
Tarquinius, regele Romei, 1-3, 19.
Teatre, 205, 206, 300, 317, 321; teatrul lui Curio, 273-74, 279; teatrul lui Dionysos, 342; teatrul lui Pompei, 263-64, 265, 266, 270, 298, 323, 360, 368.
Temple, 14, 16, 34, 205, 287, 291, 308, 338, 349; al Bellonei, 90; al lui Castor şi Pollux, 79, 222, 235; al lui Isis, 309; al lui Jupiter, 3, 29, 78, 79, 82, 90, 99, 109, 127, 270; al lui Saturn, 293; al lui Venus, 206, 263, 298, 319; al Vestei, 347; al lui Zeus, 76.
Tibru, fluviul, 12, 88, 90, 100, 161, 318, 356.
Tigranes, regele Armeniei, 149, 152, 153, 161, 165-69,
Tigranes, prinţul, 166, 233.
Tigranocerta, 149, 152, 153, 155, 172, 367.
Traci, 134.
Tradiţie, importanţa, 12, 59, 64, 95, 99, 354.
Tribun, funcţia de, 24, 25, 26, 27, 36, 61, 62, 70, 79, 87, 115, 131, 246, 251, 284, 293, 343; Claudius şi, 218, 219, 221, 222-24, 235, 368; Curio şi, 279, 280, 368; alegeri pentru, 278, 279; Milo şi, 235, 237, ; mutilarea de către Sulla a, 98, 99, 366; anularea legii lui Sulla, 128, 141, 162.
Triumvirat, primul, 211, 212-225, 241-268.
Triumvirat, al doilea, 334-344.
Tullia (fiica lui Cicero), 236, 325.
Tusculum, 173.
Updike, John, XVI.
Utica, 311, 314, 315, 317.
Varro, Marcus Terentius, n.2, n.307, 385.
Velleius, Paterculus, XXI, 386.
Veneţi, 253, 322.
Venus, 64, 66, 77; descendenţă, 19, 21, 108, 298, 309, 355; ritualuri de căsătorie, 106; templu, 206, 263, 298, 319.
Vercingetorix, 258-61, 368.
Vergiliu, 341, 354-357, 370.
Verres, Gaius, 124-126, 129, 277, 335, 367.
Vestale, 130-31, 347.
Veterani, aşezarea, 101, 211, 338, 354.
Vezuviu, muntele, 43, 45, 46, 135.
Via Appia, 13, 16, 140, 219, 223, 236, 246, 269.
Via Egnatia, 9.
Via Nova, 14.
Via Sacra, 14, 67, 186, 237.
Vici, 16, 312.
Vile, 19, 56, 93, 173, 175, 178, 184.
Villa Publica, 89, 90, 92, 208, 366.
Zaruri, XIV, 32, 106, 110, 162.
Zei, 3, 12, 19, 122, 156, 172, 291, 307, 308, 310, 324, 345, 346, 351, 356.

1. Capul de bronz al unui erou de la începutul Republicii – identificat prin tradiție ca fiind Brutus, conducător al loviturii de stat împotriva lui Tarquinius, ultimul rege al Romei. Datând fie din secolul al III-lea, fie din secolul I î.Hr., ilustrează convingător felul în care le plăcea romanilor să-și imagineze strămoșii: ca modele de demnitate și virtute bărbătească. (*Museo Capitolino, Roma/Fratelli Alinari*)

2. Elefanții, arma aleasă a dușmanilor mai sofisticați ai Romei – cel mai cunoscut fiind Hannibal, dar și regii greci din Orient. Elefanții de război erau invariabil interzișiși de Republică ori de câte ori se impuneau tratate de pace. Aceia păstrați împotriva termenilor stabiliți de Republică puteau fi mutilați de inspectorii care controlau armele.
(*Villa Giulia, Roma/AKG Londra/Erich Lessing*)

3. Pe măsură ce se extindea imperiul Republicii, se lărgea și prăpastia între bogați și săraci. Ideea de muncă plătită umplea aristocrația romană de oroare snoabă; *plebs* nu-și putea permite să arate atâta dispreț. Aceasta este emblema comercială a unui zarzavagiu, care era și măcelar: se pot vedea capete de iepuri ieșind din cuștile de sub tejghea. Din secolul al II-lea d.Hr., dar foarte asemănător ca stil cu basoreliefurile de la sfârșitul Republicii. (*Museo Ostiense, Ostia/Scala, Florența*)

4. Un rege încoronat al Pergamului, posibil Attalus III. În anul 133 î.Hr., regatul lăsat Republicii prin testament de către Attalus a deschis un borcan cu miere, în jurul căruia au roit în curând muștele de la Roma. Aversiunea tradițională a Senatului de a impune o autoritate directă a slăbit inevitabil, punându-se piatra de temelie a imperiului roman în Orient. (*Ny Carlsberg Glyptotek, Copenhaga*)

5. Pe la începutul secolului I î.Hr., golful Neapolelui a devenit atât un loc al plăcerilor pentru romanii foarte bogați, cât și punctul de acces al valurilor de comori venind în Italia de peste mări. Așa cum sugerează această scenă de vis a unui port, artiștii au preferat să sublinieze frumusețile golfului decât să evoce energiile sale comerciale. (*Museo Nazionale, Napoli/Scala, Florența*)

6. Statuia unui general, de la Tivoli, începutul secolului I î.Hr. Deși expresia, severă și deloc sentimentală, este pe de-a-ntregul romană, poza derivă din imaginile conducătorilor greci. Bogăția și rafinamentul lumii grecești a făcut ca o comandă în Est să devină visul oricărui general ambițios. În aceasta, ca și în multe altele, militarismul republican a fost exemplificat de Marius. (*Museo Nazionale Romano, Roma*)

7. Mitridate, leul Pontului. Dornic să-și sporească sprijinul din partea grecilor – și, fără îndoială, și ca un rezultat al vanității – el a imitat cu râvnă portretele lui Alexandru cel Mare. Invadarea de către el a provinciei romane Asia în anul 89 î.Hr. – și, chiar mai mult, masacrarea întreprinzătorilor italieni în anul următor – l-a consacrat ca pe dușmanul cel mai înverșunat al Republicii. Tetradrahmă de argint, 75 î.Hr. (*British Museum, Londra/AKG Londra*)

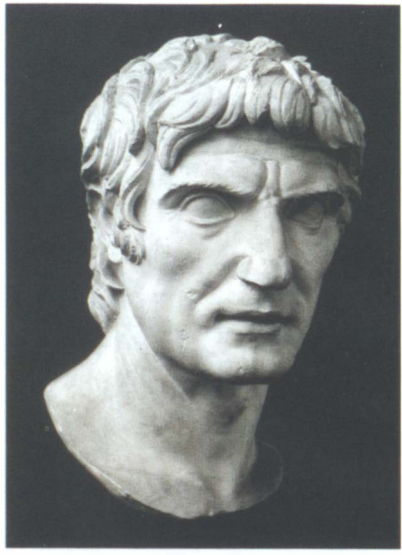

8. Tunsoarea unui crai, privirea unui profitor: un bust roman identificat prin tradiție ca fiind Sulla. (*Fratelli Alinari*)

9. O porțiune din zidul orașului republican de pe Aventin. Niciun cetățean înarmat nu avea voie în mod normal să intre pe porțile cetății. Sulla a fost primul general care a condus o armată romană împotriva propriului oraș în patru sute douăzeci și unu de ani de istorie a Republicii. (*Scala, Florența*)

10. Un lictor, purtând pe umăr *fasces*, un mănunchi de nuiele care a servit odată ca simbol al puterii regale. În timpul Republicii, doisprezece lictori îi erau atribuți fiecărui consul. (*British Museum, Londra/Scala, Florența*)

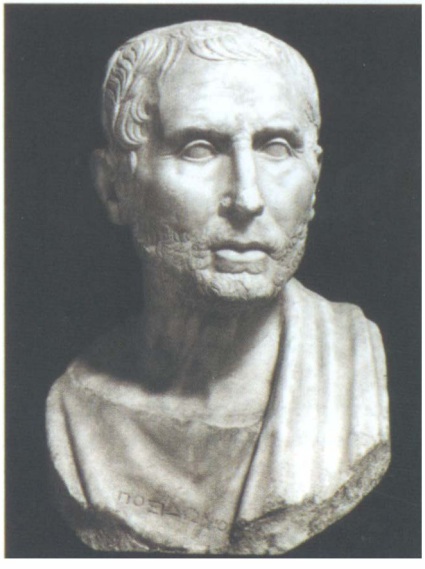

11. Posidonius – erudit și entuziast al misiunii globale a Republicii. (*Museo Nazionale, Napoli/Fratelli Alinari*)

12. Un cetățean se înregistrează la cenzor (stânga). Un detaliu din așa-numitul altar al lui Domitius Ahenobarbus.
(*Musée du Louvre, Paris/Scala, Florența*)

13. Movila acoperită cu iarbă din prim-plan este tot ce a rămas din templul Bellonei, de unde, în anul 82 î.Hr., Senatul a auzit țipetele prizonierilor lui Sulla care erau masacrați în Villa Publica de alături.
(*Tom Holland*)

14. Ochii morților au fost imaginați întotdeauna privind fix un aristocrat roman, inspirându-l să rivalizeze cu faptele de glorie din trecutul familiei sale. Aici un personaj de vază purtând togă ține în mână două busturi grele – adesea identificate ca fiind ale strămoșilor săi, deși nu e sigur. Capul statuii a provenit inițial de la o sculptură separată. Sfârșitul secolului I î.Hr. (*Museo Capitolino, Roma/Fratelli Alinari*)

15. Conducători de care concurând în *cursus*.
(*Museo Nazionale, Napoli/Scala, Florența*)

16. Gladiatori luptând în arena din orașul Pompei, în timp ce spectatorii se ceartă afară. Pictura murală datează din secolul I d.Hr.: la mai mult de un secol după Spartacus, gladiatorii au continuat să fie o mare afacere în Campania. (*Museo Nazionale, Napoli/Scala, Florența*)

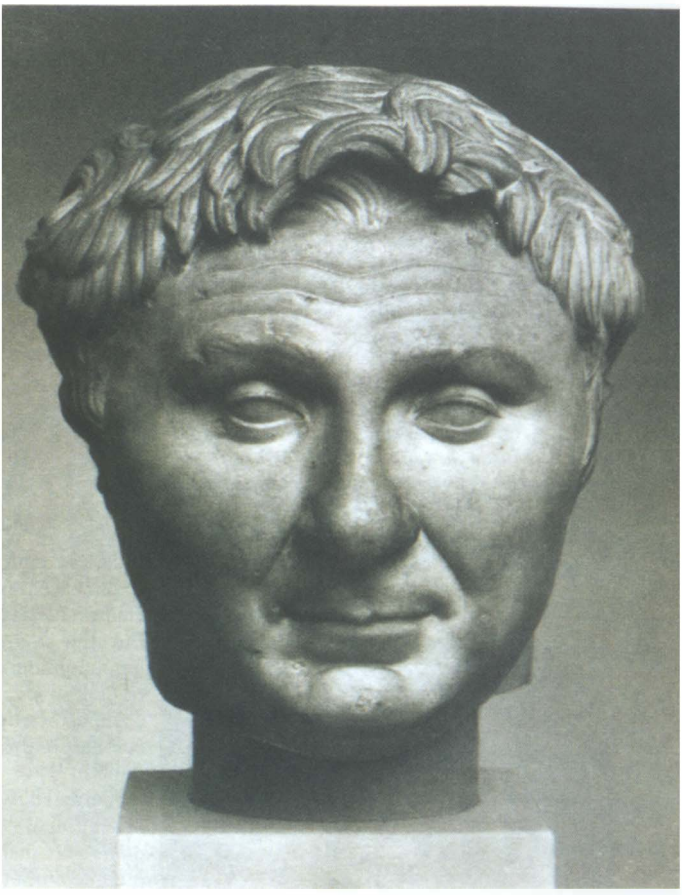

17. Bucla și surâsul afectat al puterii: Pompei cel Mare. (*Ny Carlsberg Glyptotek, Copenhaga*)

18. Legionari cu scuturi și zale (centru). Un detaliu din așa-numitul altar al lui Domitius Ahenobarbus, secolul I î.Hr., ilustrând probabil lăsarea la vatră a soldaților. Visul tuturor legionarilor era să „stea acasă cu soțiile și cu copiii, și să cultive țarini rodnice".
(*Musée du Louvre, Paris/Scala, Florența*)

19. La revenirea sa din Orient în anul 66 î.Hr., Lucullus și-a umplut grădinile ce dădeau spre Campus Martius cu butași din imperiu. Parcurile au devenit unul dintre cele mai prețuite atribute ale puterii. Această scenă este din vila lui Augustus de la Prima Porta, de lângă Roma. (*Museo Nazionale Romano/Roma/Scala, Florența*)

20. Peștii – și ca hrană, și ca animale de casă, erau o supremă pasiune romană. Ca și cu grădinile, Lucullus a devenit celebru cu „mania peștilor" pentru că a dus nebunia la extremă. (*Museo Nazionale, Napoli/Scala, Florența*)

21. Pentru romanii foarte bogați, o vilă în golful Neapolelui a fost mult timp proprietatea obligatorie absolută, iar pentru cei care nu și-o puteau permite, un obiect al fanteziei și al dorinței. Debarcaderele se întindeau atât de mult în mare, încât se spunea că peștii se simt înghesuiți, în vreme ce pe țărm grădinăritul într-un peisaj fantastic putea săpa tuneluri și înălța coline. (*Museo Nazionale, Napoli*)

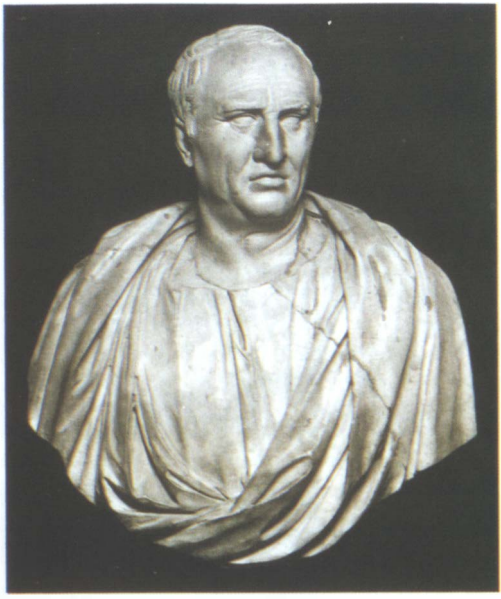

22. „Lăsați armele să cedeze locul pentru toga păcii." Cicero nu a lăsat pe nimeni să uite mândria sa că, în anul 63 î.Hr., odată cu înfrângerea „conspirației" lui Catilina, el a salvat Republica. (*Museo Capitolino, Roma/Fratelli Alinari*)

23. O luptă decisivă în Senat. Cicero denunță un Catilina infam, așa cum l-a imaginat Cesare Maccari în 1888 – una dintre numeroasele sale fresce din sediul senatului italian modern.
(*Palazzo Madama, Roma/Scala, Florența*)

24. Templul lui Castor din For. În 58 î.Hr., anul tribunatului său furtunos, Clodius i-a demolat treptele și l-a transformat într-un sediu paramilitar. (*Art Archive*)

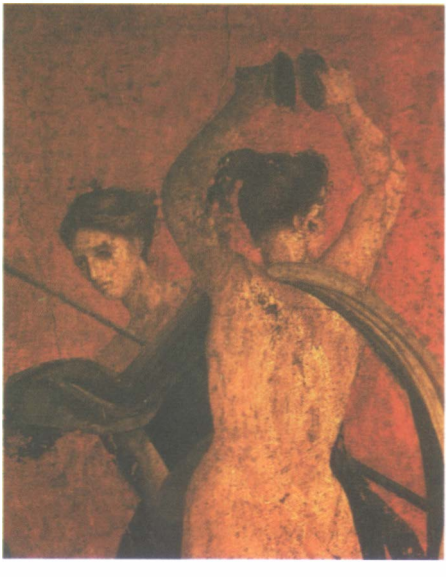

25. Pentru bărbații romani, faptul că femeile se puteau întâlni pentru a celebra ritualuri religioase tainice era extrem de excitant. În această pictură murală din Vila Misterelor din orașul Pompei, un sentiment al sacrului este amestecat profund cu eroticul – aluzie, poate, la ceea ce l-a inspirat pe Clodius să profaneze ritualurile zeiței Bona Dea în 62 î.Hr. (*Art Archive*)

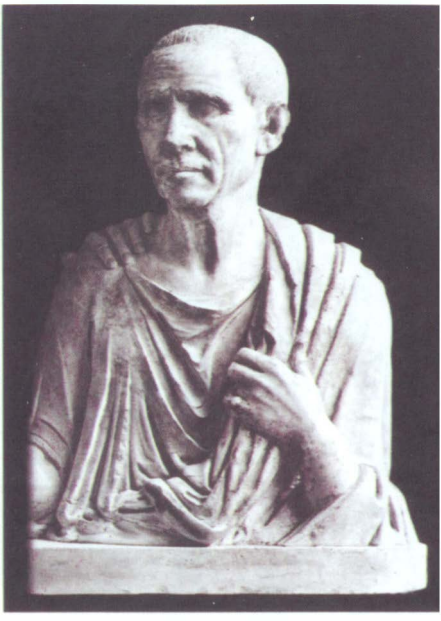

26. Un bust funerar, considerat prin tradiție ca fiind al lui Cato. În 59 î.Hr., anul consulatului lui Caesar, Cato a fost vârful de lance al rezistenței față de triumviratul lui Caesar, Pompei și Crassus. (*Museo Vaticano, Roma/Fratelli Alinari*)

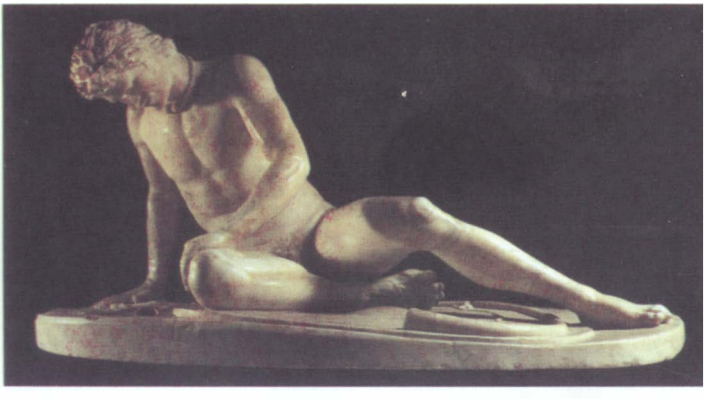

27. „Galul care se stinge". Statuia depășește mărimea naturală – pe măsura faptului că, de la jefuirea Romei de către bandele de gali în secolul al IV-lea î.Hr., amenințarea din partea Galiei nu a încetat niciodată să-și arunce umbra asupra Republicii. În anul de după consulatul său, ce altă cale mai bună a avut Caesar de a-și face un nume decât lansarea unei lovituri preventive împotriva barbarilor din nord? (*Museo Capitolino, Roma/Art Archive*)

28. Domitius Ahenobarbus. Portretul este fie al marelui dușman al lui Caesar, fie al fiului său. În 56 î.Hr., ambițiile bătrânului Domitius de a-l înlocui pe Caesar în funcția de guvernator al Galiei au provocat o reînnoire a triumviratului, cu consecințe nefaste pentru Republică. Un dinar bătut între 42 și 36 î.Hr. (*Museo Nazionale Romano, Roma/British Museum*)

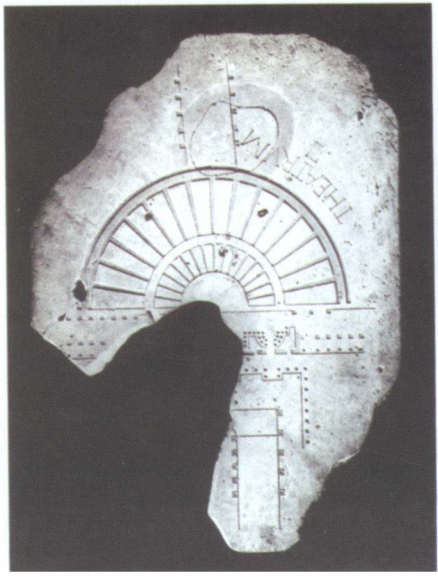

29. Un plan al marelui teatru al lui Pompei. Început în 61 î.Hr. și terminat în 55, a fost primul teatru de piatră construit la Roma: un exercițiu de autopromovare fără egal – și amenințător de nerepublican. (*Museo Capitolino, Roma*)

30. Via Appia, la aproape 17 Km de Roma. Aici, în ianuarie 52 î.Hr., cariera lui Clodius a avut un sfârșit violent, precum era de așteptat. (*Tom Holland*)

31. „Vercingetorix își aruncă armele la picioarele lui Caesar." Așa cum a fost reprezentat de Lionel Royer în 1899. Victoria lui Caesar la Alesia în 52 î.Hr. a fost cea mai uluitoare din cariera sa și a marcat sfârșitul efectiv al revoltei galilor. (*Musée Crozatier, Le Puy en Velay, Franța/Bridgeman Art Library*)

32. Iulius Caesar. „Sufletul tău ", i-a spus Cicero, „n-a fost mulțumit niciodată cu această viață scurtă pe care natura ne-a dat-o s-o trăim."
(*Museo Capitolino, Roma/Fratelli Alinari*)

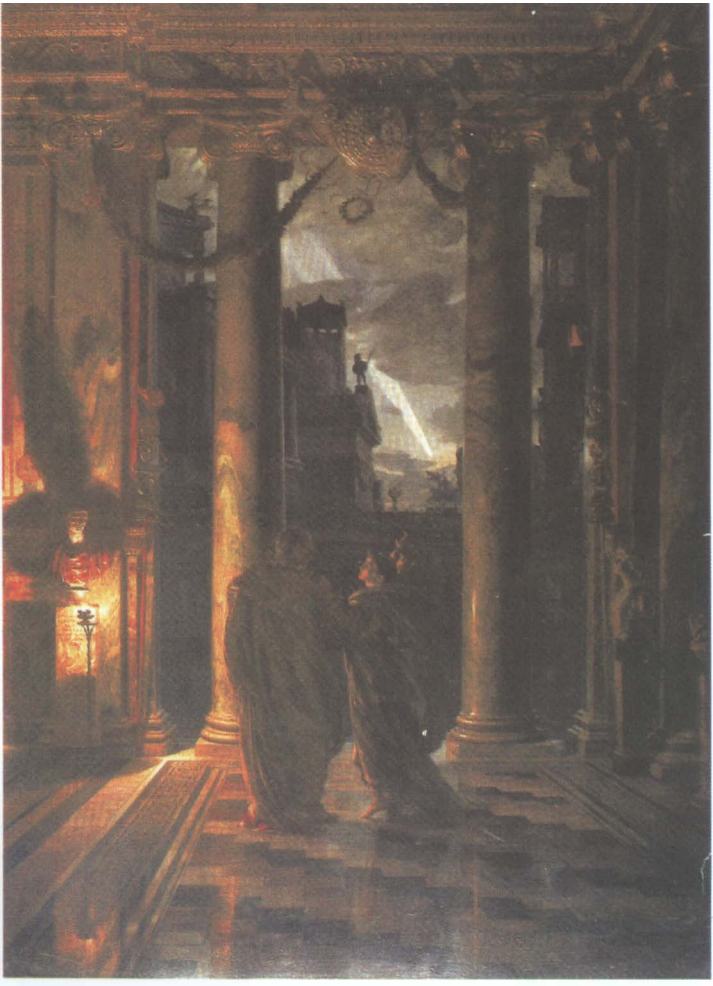

33. „Idele lui martie". Pictură de Edward John Poynter din 1883. (*Manchester City Art Galleries, Manchester/Bridgeman Art Library*)

34. O statuie în mărime naturală a unui general roman, găsită în Renaștere pe locul teatrului lui Pompei. Timp de secole, s-a crezut că este tocmai statuia sub care a căzut Caesar. Trist, dar nimeni nu mai crede asta acum. (*Palazzo Spada, Roma/Fratelli Alinari*)

35. Cleopatra, regină a grecilor și faraon egiptean, aduce ofrande zeiței Isis. (*Musée du Louvre, Paris/Art Archive*)

36. Antonius și Cleopatra, cele două fețe ale unei tetradrahme de argint, bătută în jurul anului 34 î.Hr. Nu se putea imagina un afront mai mare la adresa valorilor Republicii decât apariția unui roman și a unei grecoaice, un triumvir și o regină, pe aceeași monedă. (*Fitzwilliam Museum, Cambridge*)

37. Caesar Divi Filius Augustus.
(*Museo Vaticano, Roma/Fratelli Alinari*)

38. Un mozaic găsit în orașul Pompei. Un craniu stă într-un echilibru precar pe un fluture și o roată: moartea bântuie viața, iar norocul e veșnic schimbător. (*Museo Nazionale, Napoli/Scala, Florența*)

Tom Holland, scriitor britanic născut la Salisbury, în sudul Angliei, și-a făcut studiile universitare la Cambridge și Oxford. A scris mai multe lucrări de polpularizare istorică, printre care „Persian Fire", „Attis", „The Secret Life of Lord Byron", etc. A adaptat scrieri din Herodot, Homer, Tucidide sau Vergilius pentru BBC Radio 4. A fost nominalizat în 2004 la Premiul Samuel Johnson patronat de canalul BBC Four.

„Sunt profund îndatorat lui Tom Holland nu numai pentru că mi-a reîmprospătat memoria cu faptele marilor figuri istorice ale lumii romane - Pompei și Crassus, Cato, Cicero și Caesar - dar și pentru explicarea esenței lucrurilor și faptelor care au făcut din Roma cea mai mare superputere pe care a cunoscut-o lumea, de ce a rezistat secole de-a rândul și ce a cauzat prăbușirea ei."

Daily Mail

„O carte scrisă într-o manieră modernă, armonioasă, care descrie cu finețe procesele istorice, ceea ce are ca efect lectura ei într-o manieră destinsă, dar informativă."

Observer

„Drama sângeroasă a ultimelor decade ale Romei republicane ... este viu și inteligent zugrăvită, cu vervă narativă și claritate."

Independent of Sunday

„Carte captivantă și enorm de interesantă. Este o creație care abundă în dramă și spectacol ... dar adevărata atracție a lucrării lui Tom Holland este inteligența cu care e scrisă și reușita identificării faptelor deseori sângeroase ale acelor vremuri cu sensibilitățile din zilele noastre."

Sunday Times: Cartea anului

9 789735 716837

www.all.ro